

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SÜMERLER

MEZOPOTAMYA'NIN
SIRADIŞI TOPLULUĞU

Türkçesi: Nilgün Ersoy

HELMUT UHLİG

Totem Yayınları: 38

Tarih: 1

Kitabın Özgün Adı:

Die Sumerer:

Ein Volk am Anfang der Geschichte

Türkçesi: Nilgün Ersoy

© Totem Yayınları

1. Basım: Şubat 2018

2. Basım: Nisan 2019

ISBN 978-9944-33047-3

Yayıncı Sertifika No: 22401

Genel Yayın Yönetmeni: Hasan Yılmaz

Yayına Hazırlayan: Şafak Barış

Dizgi: Meline Pamukçuoğlu

Ofset Baskıya Hazırlık: Totem Yayınları

Kapak Tasarım ve Uygulama: Totem Yayınları

Kapak, İç Baskı ve Cilt:

Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

OSB Orkide Cad. No. 9/Z

Beylikdüzü-İstanbul

tötem
YAYINLARI

Totem Basın Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. Büyük Milas Han

No: 24/94 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0212 526 86 65

totemyayin@gmail.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Helmut Uhlig

Tarihin Başlangıcında
Bir Halk:
Sümerler

Türkçesi:

Nilgün Ersoy

tötem
YAYINLARI

Helmut Uhlig

1922 yılında Chemnitz’de doğdu. Viyana’da felsefe, sanat tarihi ve edebiyat eğitimi gördü. Alman dilinin günümüzdeki en tanınmış araştırma-inceleme yazarlarından olan Uhlig, 1997 yılında yaşamını yitirdi.

Esas ilgi alanı uygarlık tarihi, budunbilim ve Asya dinleridir.

İÇİNDEKİLER

1 Akseleratördeki Ön Tarih:

Eski Asya'ya Bir Bakış	9
------------------------------	---

2 Sümer Bilmececi

2.1 Şehir Devletleri Kuruluyor:

<i>Medeniyet Mezopotamya'da Başladı</i>	21
---	----

2.2 Sümer Panteonu:

<i>Başlangıçta Yalnız Tanrılar Vardı</i>	32
--	----

2.3 Yeniden Keşfedilen Cennet:

<i>Teokratik Sosyalizm Nedir?</i>	41
---	----

2.4 Eski Seramiğin Dili: *Sanat Soyut Başladı*

2.5 Bilinmeyen Bir Halk Hakkında Bilimsel

<i>Tartışmalar: Delitzsch, Oppert'e Karşı</i>	55
---	----

3 Dünyanın En Eski ve Yüksek Kültürü

3.1 İnsan Yazmaya Başladığında, İlk Kelimeler

<i>Resimlerdi</i>	67
-------------------------	----

3.2 Tarihi Bir Olay: *Tufan, Heyecan Veren*

<i>Kazılar ve Sonuçları</i>	81
-----------------------------------	----

3.3 Babil Kulesi ve Öncülleri: *Sümer Kuleleri*

4 Mitos ve Gerçeklik

4.1 İnanna ve Dumuzi Mitosu: *Kutsal Düğün*

4.2 Ur Kral Mezarlarının Gizemi:

<i>Mezopotamya Ölüler Dansı</i>	119
---------------------------------------	-----

4.3 Devlerin İnsanlaşması: *Gilgameş Bir Arkadaş*

<i>Buluyor</i>	132
----------------------	-----

4.4 İlk Dünya: *Elam ve Akdeniz Arasındaki*

<i>Sümerler ve Samiler</i>	145
----------------------------------	-----

4.5 Sümerlerin Altın Çağı:

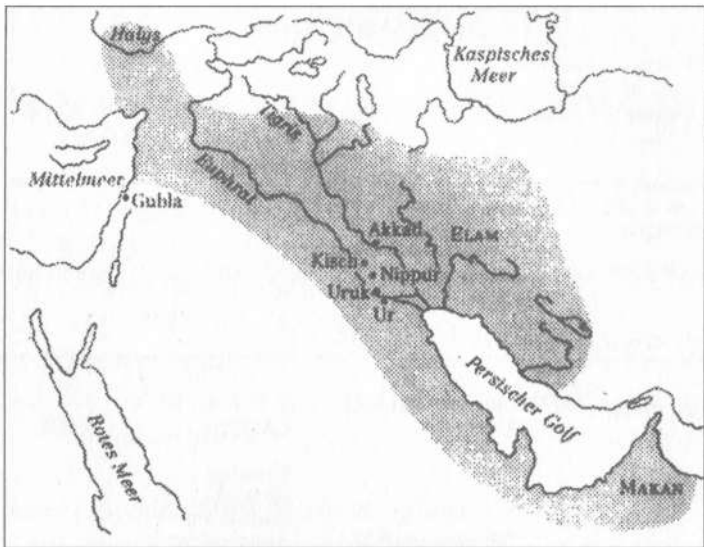
<i>Beş Bin Yıl Önceki Dünya Ticareti</i>	159
--	-----

4.6 Taşların Anlattığı Tarih: <i>Kumdaki Gömüler</i>	172
4.7 Hakları Olmayan Bir Halk ve Kral Urukagina'nın Yasama Kitabı	187
4.8 Sümer İmparatorluk Düşü ve Sonu: <i>Teşhir Direğindeki Kral</i>	192
5 Akad Hükümdarlığı ve Sonu	
5.1 Bir Sâki Tanrı Oluyor: <i>Akadlı Sargon, Tarihin İlk İmparatorluğunu Kuruyor</i>	199
5.2 Dağlardan Gelen Düşman: <i>Gutiler Akad'ı Yok Ediyor</i>	208
5.3 Bir Hükümdarın Kendini Taşta Ebedileştirmesi: <i>Gudea Heykelleri</i>	217
6 Son Hanedanlığın İhtişamı ve Sefaleti	
6.1 Sümer Rönesansı: <i>Urnammu III. Ur Hanedanlığı'nı Kuruyor</i>	223
6.2 Yok Oluş ve Ölümsüzlük: <i>Bugüne Kadar Devam Eden Sümer Etkileri</i>	232
Dizin	239

SÜMER VE AKAD TARİHİNİN KRONOLOJİSİ

(Scharff / Moortgat'a göre, Eski Çağ'da Mısır ve Ön Asya)

Üçüncü bin yıl başlangıcı	URUK VI - URUK IV		
2800/ 2700 civarı	CEMDET- NASR- ZAMANI (URUK III - URUK II)		erken tarih
2600 civarı	MESİLİM ZAMANI		
2500 civarı	UR- I ZAMANI UR	LAGAŞ	URUK
	Meşannepadda	Urnanşe Akurgal Eannatum Enannatum I Entemena Enannatum II Enitarzi Enlitarzi Lugalanda Urukagina	
	Aannepadda		Lugalzagesi (2350 civarı)
2350 civarından 2150'ye kadar	AKAD ZAMANI AKAD		LAGAŞ
	Sargon (56 yıl) Rimuş (9 yıl) Maniştusu (15 yıl) Naramsin (37 yıl) Şarkalişarri (25 yıl) Ve diğer altı kral		
			Urbaba
2150 civarından	GUTİ ZAMANI		
2050'ye kadar	URUK		LAGAŞ
	Utuhengal (2050 civarı)		Gudea Urningirsu
2050 civarından	UR-III-ZAMANI (UR Rönesans'ı)		
1950'ye kadar	Urnammu (18 yıl) Şulgi (46 yıl) Amarsuena (9 yıl) Şusin (9 yıl) İbbisin (25 yıl)		

Büyük Akad İmparatorluğu. MÖ 3. bin yılın sonu.

Sümer Şehir Devletleri. MÖ 3. bin yılın başları.

1. AKSELERATÖRDEKİ ÖN TARİH: *Eski Asya'ya Bir Bakış*

Nil ve Hwangho Arasındaki Hareket

KUZEY yer küremizin 30. ve 130. boylamları arasındaki bölgede –yani Nil'den Çin Denizi'ne kadar uzanan bölge– İsa'dan önceki 8. binden 4. bin yıla kadar yaşanmış olayların, bir kamerayla ve hızlı çekimle kaydedilmiş olduğunu hayal edelim.

Bölgenin geniş arazisine aralıklarla dağılmış tek tük insan gruplarının varlığını fark ederiz. Onlar besin bulmak için dolaşan avcı ve toplayıcılardır. İlkel silahlarıyla yabani hayvanları avlamak için pusuda beklerler, ağaç ve çalılardan meyve toplarlar, ekmedikleri buğdayı biçer ve topraktan, yenilebilir kök ve soğan çıkarırlar.

İnsan nüfusunun Ürdün, İndus ve Nil vadilerinde, Akdeniz'in Asya kıyılarında, Suriye, Türkiye, Mezopotamya, İran ve Çin'deki Sarı Irmak'ın geniş alanlarında giderek yoğunlaştığını; ırmaklar tarafından elverişli hale getirilmiş bu bölgelerde gezinen grupların yavaş yavaş yerleşik duruma geçerek, dallardan, kerpiç ve sazlardan kulübeler yaptıklarını görürüz.

Etrafı yüksek duvarlarla örülmüş böyle bir ilk yerleşim birimine Ürdün Vadisi'nde rastlarız. Burası, dünyanın kazılarla saptanabilmiş ilk şehri olan Eriha'dır. Filmimizde, İsa'nın doğumundan 8 bin yıl önce kurulmuş olan bu ilk şehrin oluşumunu ve gelişmesini izleriz. Yine burada, şimdiye kadarki avcı topluluklarınkinden farklı olarak, sokaklarında insan kalabalığı bulunan, farklı bir yaşam tarzının oluştuğunu görüyoruz.

Ancak Eriha da, ilk yerleşim merkezlerinin kenarında bulunmaktadır. Bunlar daha çok Anadolu’da, Suriye’de, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgelerde yoğunlaşmaktadırlar. Buralarda köy ve şehir benzeri yerleşimlerin –Anadolu’daki Çatalhöyük örneğinde olduğu gibi– kuruluşunu gözler; insanların çimlenme, büyüme ve olgunlaşmanın doğal yasasını kendi eylemlerinin yasasına dönüştürme çabalarına tanık oluruz.

Ekim ve Hasat, Zanaat ve Endüstri

Bu insanlar yaşam döngüsünü fark ederek, insan, hayvan ve bitkilerin oluşum ve gelişimini gözlemlemiş, bu döngüye kendi yararları doğrultusunda müdahale etmeyi öğrenmişlerdi. Bu, ilk büyük keşifti. Onların bitkileri nasıl ekip biçtiklerine tanık oluruz. Mucizeyi tam olarak anlayamamış olsalar da, onu tekrardan desteklemek gerektiğini fark etmişlerdi.

Tek tük tarlaların kuraklık tarafından tehdit edildiği yerlerde, araziye sulamak için basit yollar buldular. Bir yandan kanallar açarak ırmaklardan tarlalara su aktarıırken, öte yandan su baskınlarına karşı ırmaklara setler çekmişlerdi. Fakat bu da yeterli olmuyor ve gereği gibi güvenlik sağlamıyordu; çünkü sağanak yağmurlar, sel baskınları ve kum fırtınası gibi felaketler, onların tüm çabalarını yerle bir etmeye yetiyordu.

Bu tehlikeye karşı, çamurlaşmış topraktan küçük figürler yapmaya başladılar. Bu figürler, tabakalar halinde biriken toprağın altında binlerce yıl kaldıktan sonra, yeniden gün ışığına çıktılar. Avuç içine sığacak kadar küçük olan bu figürler, çoğunlukla başları tam şekillenmemiş, büyük göğüslü, dolgun kalçalı, cinsel organları belirgin şekilde vurgulanmış kadın bedenlerini anlatıyordu. Bunlar bereket sembolleri, belki de bereketliliğin kutsayıcı gücü olarak kabul edilen tanrıça tasvirleriydi.

Çamur, şekil verilebilir bir malzemedir. İncil’e göre de, ilk insan çifti ondan meydana gelmemiş miydi? O, Fırat ve Dicle

arasındaki düzlüklerin ahalisi için uzun bir süre tek malzeme olarak kaldı. Onunla evler yapıyor, ilk kapları, kâseleri, kupaları, testi ve vazoları onunla şekillendiriyorlardı.

Duman sadece yemek ve kızartma yapılan ocakların bacalarından değil, yakından incelenince tavlama ocağı olduğu anlaşılan, yuvarlak, çamur tepeciklerinden de fışkırıyordu.

Arkeologların iğneyle kuyu kazmaları, tarih içindeki ilerleyişimizde bize çok yardımcı oldu. Şimdi önümüzde 6-7 bin yıllık çok eski seramik parçaları durmaktadır. Bunların çoğu, sanki modern bir ressam tarafından daha dün tasarlanmış gibi, muhteşem boyanmışlardır. Kazılarda çıkarıp modern ve güzel bularak örneklerini kopya ettiğimiz bu parçalar olmasaydı, hızlı çekimimizde pek net göremediğimiz üreticilerini de güç bela tanıyor olacaktık.

Filmimizdeki en ilginç yan, tavlama ocaklarının dumanının Mısır, Anadolu, Mezopotamya, İran, İndus Vadisi ve Çin gibi farklı bölgelerde, aynı anda yükseliyor olmasıdır.

Filmimizde geçen zaman, Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a ya da daha sade bir dille, Genç Taş Çağı'ndan Bronz Çağı'na geçiş aşamasını kapsamaktadır. Tarihsel seyirleri hakkında yazılı kanıt ya da kaydedilmiş herhangi bir kronoloji bulunmayan bu nesneleri, ön tarihe ait ürünler olarak kabul ederiz. Bu dönemde yazı henüz bulunmamıştır. Fakat yine de kapların böyle biçimlendirilmesi ve nesnelerin bu şekilde pişirilerek boyanması, giderek profesyonel tarzda uygulanan bir zanaatın başlangıcından başka bir anlama gelmez. Kısa bir süre sonrası için, Anadolu ve İran arasındaki bazı yerlerde, bir seramik endüstrisinden bile bahsedilebilir. Bu arada ilginç bir gözlemde de bulunuruz: Göz alıcı şekilde boyanmış bu kaplar, en az kendileri kadar güzel olan, biçimli fakat monokrom –tek renkli– seramikten ayrılmakla birlikte, nihayetinde Ön Ortadoğu'da icadını beraberce yaşadığımız, hızlı dönen çömlekçi tornası ile de bağlantılıdır.

Burada, boyanmış seramikle birlikte metal araçların ortaya çıkışına da tanık oluruz. İlk demirciler –bakırcılar– Mezopotamya'da pek nadir bulunan ve henüz dökemedikle-

ri ancak dövebildikleri metalle iş başındadırlar. Taş, kemik, tahta araç ve silahların yerlerini metal parçalar aldılar: Dövülmüş mızrak uçları, ziynet eşyaları ve nihayetinde kaplar... Son derece değerli olarak kabul edilen metal ile uğraş, kısa bir süre içinde maden dökümünün ve metal alaşımının keşfine de yol açarak, Bronz Çağı'nı başlattı.

Güneye Ulaşma Dürtüsü

Amerikalı ön tarihçi J. Brainwood tarafından 1948'den beri köyleri gün yüzüne çıkarılan Kuzey Mezopotamya'daki tarımcıların dinamiği, sadece elde ettikleri kültürel başarılarıyla, yani konut yapımı, buğday ekimi, mükemmel taş, kil ve metal işçiliğiyle değil, aynı zamanda gelişme dürtüsü açısından da belirgin bir şekilde fark edilebilir. Çünkü Kuzey Mezopotamyalı bu çiftçi grupları, Akdeniz kıyılarına ve Batı İran'a kadar uzanan bir alanda ilk ticari ilişkileri geliştirmekle kalmamış, göç yoluyla Dicle ve Fırat'ın henüz yerleşilmemiş bölgelerine de girmişlerdir.

Bunun nedenlerini henüz tam olarak bilemiyoruz. Belki de bu, bütün bir erken tarih çağına ismini veren Kuzeydoğu Suriye'deki Tell Halaf erken kültürünün hızlı gelişiminin bir sonucuydu. Bu kültürün etkileri, doğuya ve batıya doğru, o zamana kadar bilinen dünya sınırlarının dışına kadar uzandı.

Tarihte ilk kez hiyerarşik bir toplum düzeni gelişti. İnsanlar artık basit avcılar, çobanlar veya çiftçiler değillerdi. Mülk edinen ve güç kullananların yanı sıra, mülksüzler, memnun olmayanlar ve bağımlı olanlar da vardı. Bunlar, erken 5. bin yılda, bilinmeyen Güney Mezopotamya'ya göç etmeye başlamışlardı.

İlk bakışta burası bir cennet olmaktan çok uzaktı; ama sadece toprak kapları, ahşap, kemik ve taş aletleri, tohumluk tahılları, iş güçleri ve tanrıça heykelleriyle gelmiş olanlar, aşağı Fırat ve Dicle arasındaki bu bölgeyi cennete çevirmeyi başardılar.

Orada gerçekleşenler, dünyanın başlangıçtaki “boş ve ıssız” olduğu ve sonradan Tanrı'nın “doğuya uzanan bir cen-

net bahçesi” kurduğu şeklinde, İncil’deki yaratılış ve cennet hikâyesine de yansımıştır. Bu cennet hikâyesinde Fırat ve Dicle ırmaklarından da söz edilmektedir. Onlar cennet bahçesini sulayan ırmağın dört ana kolundan ikisidirler.

Fakat şimdi filmimizde gördüklerimiz bizi İncil metninden tekrar uzaklaştırmaktadır. Buradaki insanlar, yaratılmış cennette zevk için dolaşanlardan farklıdır. Çünkü burası onlar için çalışkanlıklarının cennetidir ve ekmeklerini “alın terleriyle” yiyebilmeyi tanrısal bir ceza olarak değil, daha çok tanrısal bir mükâfat olarak algılamaktadırlar. İyi hasat, çalışmalarının meyvesidir.

5. bin yıldan günümüze ulaşan bilgilere göre ise, –ki bilim adamları o çağa ait bir buluntu yerine dayanarak, bunu Obeyd kültürü olarak adlandırırlar– burası kesinlikle “içinden bal ve süt akan bir ülke” değildir; çalışan ellerin, işçi ve çiftçilerin geniş çöllerle çevrelenmiş cennetidir.

İnsanlar Güney Mezopotamya’daki Fırat ve Dicle kıyılarında –Obeyd insanları Buranum ve İndigat olarak adlandırırlar– kerpiç tuğla evlerden gelip geçici ve dağınık halde köyler kurarlar. Buna rağmen Obeyd insanlarının Akdeniz, Zagros Dağları ve Batı İran arasındaki bölgeye etkisi büyüktür. Eğer doğru görebiliyorsak, onlar geliştirilen ilk çiftçi kültürlerinin taşıyıcılarıydılar. Geç Sümer döneminde çiftçi, çoban, duvarcı ya da buğday ve tarım araçları için kullanılan sözcükler onların dilinden alınmıştır. Bu da yerleşik tarım yaşamının ilk kavramlarının muhtemelen onlar tarafından şekillendirilmiş olduğunu gösterir.

Başarı kıskançlığı da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden de emek ve çalışkanlıkla var edilen cennetin yaratıcıları, uzun süre rahat kalamamışlardır.

Birkaç yüzyıl geçtikten sonra, Suriye ve Arabistan’dan gelen göçebeler, Obeyd insanlarının tarım alanlarını istila ederler. Onlardan bazıları yığınlar halinde ve fatihler olarak, bazıları ise ganimet arayan tek tek eşkıyalar ya da aile birliği tehdit altında bulunan ve göçebe yaşamından bıkan sessiz topluluklar olarak bölgeye gelirler.

Bu dönemde, ırmak vadilerinde henüz herkes için yer vardır. Savaş meraklısı fatihler bile işgal ve yıkımı teşvik edecek çok az şey bulabilmekteydiler. Bu nedenle, ya yerleşik yaşam geçiyor ya da tekrar çöllerine geri dönüyorlardı.

Bu yüzyıllarda Obeyd çiftçilerin kültür mirası göçebelerin yaşam tarzları ile kaynaşmaya başladı. Bu ise, hayvancılığın ve göçebelerin devraldıkları uzak mesafeli ticaretin genişlemesine, silahların, aletlerin, kapların, ziynet eşyaları ve tanrı heykellerinin geniş alanlara yayılmasına neden oldu.

Filmimizde ilk kez, kuzeyde bir halk hareketlenmesine tanık oluruz: Kökenlerinin bulunduğu yerlere geri akın eden Obeyd insanları, bir zamanlar baskısından kaçtıkları Halaf kültürünün üstünlüğünü tehdit ederler. Bu aynı zamanda, artık Mezopotamya tarihini belirleyecek olan dalgalanma hareketlerinin de ilkidir.

Doğudan Gelen İnsanlar

Filmimizde halen yeterince göremediğimiz, sisle kaplı birçok karanlık bölge vardır. Hindistan, Himalaya vadileri, Hindikuşu ve Güney Mezopotamya arasında uzanan bu bölgede, göç yolculuğuna çıkmış olan başka insan topluluklarına da rastlarız.

Onların nerelerden, Hindistan kıyılarından mı yoksa kuzeydeki dağlardan mı geldiklerini bilemiyoruz. Dillerini de anlamıyoruz, fakat hedeflerinin farkındayız: Geçiş bölgelerindeki halklarla savaşmaktan ziyade, yeni bir vatan bulmak amacındadırlar ve neredeyse insansız diyebileceğimiz geniş alanları dalgalar halinde geçerek, sular altında kalmış Fırat ve Dicle bölgesine ulaşırlar.

Bu insanların Mezopotamya'yı kendileri için özel bir hedef olarak seçip seçmediklerini ya da orayı bir çıkmaz sokak olarak görüp görmediklerini net bir şekilde anlayamıyoruz. Kıyı kesimi verimsizdir ve sel baskınları her adımda toprağı tehdit etmekte, yarı suda yaşanılmaktadır. Ama daha kuzeyde ve batıda, önceden bildiğimiz başka insan grupları yerleşmişlerdir: Obeyd çiftçileri.

Güneybatı yolu pek güvenli gözükmemektedir. Bu yol, kaç insan hayatına mal olacağı bilinmeyen genişlikteki kurak ve besinsiz çöllerden geçer. Kuzey ve batıda, içinde balıkların oynadığı bol miktarda su kaynağı, bitki ve besin maddesi bulunmaktadır.

Burada ayrıca, ya hiç ya da çok az yerleşilmiş geniş alanlar vardır ve özlenen bir bölge durumundadır. İnsanlar yeni çevrelerine kısa sürede uyum sağlayarak, bölgeyi tasarrufları altına alır ve yerleşik hale gelirler.

Ne yazık ki, bulut kümeleri bu dönemle ilgili ayrıntıları görmemize hâlâ engel olmaktadır. Bu nedenle, yeni iskâncıların bölgeye varış zamanını ve yoğunlukları hakkında net bir fikre sahip olamıyoruz. Onların nasıl bir bölgeden ve hangi yollar üzerinden geçip geldikleriyle ilgili kesin ve net bir görüşe sahip olmadığımız gibi, ulaştıkları yerle ilgili olarak da sadece belirsiz izlenimler edinebiliyoruz.

Fakat arkeologların bitip tükenmeyen çabaları sayesinde, Dicle ve Fırat ırmakları arasına ulaşan ve ilk önceleri isimsiz olan bu halk toplulukları ve onların yaptıklarıyla ilgili giderek daha fazla bilgi edinmekteyiz.

Kaba tramlanmış ve birçok noktayı karanlık gösteren filmimizde, MÖ 4. bin yılın ikinci yarısındaki Akdeniz kıyıları ve Hazar Denizi arasında kalan geniş alanlara ait görüntüleri seyrederken, yalnız biz değil, bilim adamları da büyük ölçekli ve daha net görüntü sunan bir rölyefe ihtiyaç duyarlar.

Obeyd insanları birçok nesilden beri Fırat ve Dicle'nin orta ve yukarı bölgelerindeki köylerde yaşamakta, göçebe-lerle ticaret yapmakta ve kendi ticaret kervanlarını başka bölgelere yollamaktadırlar. Onlarla ticari malları değiştiren göçebe grupları da zamanla aynı bölgeye yerleşmiş ve ilk ailevi bağlar kurulmuştur. Birbirleriyle ilişkiye giren bu halkları yeterince tanımasak da, bir ırk karışımından söz edebiliriz. Burada birlikte oturan boyları adlandırmak ve birbirlerinden ayırmak zordur; görünüşleri ve dilleri hakkında da kesin bilgilere sahip değiliz. Ama yine de arkalarında bıraktıkları kültürel izler onlara tanıklık etmektedir.

Saz ve çamurdan kulübeler bulduğumuz, ülkenin birbirinden uzak kuzey ve doğusundaki üç bölgesi, –İran Tuz Çölü’nün batı kenarındaki Tepe Sialk, Fırat’ın yan kolu olan Habur’daki Tell Halaf ve Orta Dicle’deki Samarra– o zamanlarda bile belirli bir çanakçılık geleneğine sahiptir. Tüm bu yerleşim yerlerinde, farklı malzemelerden yapılan ve bereket dağıtıcısı olarak birçok örneği görülen bir Ana Tanrıça’ya tapınılmaktadır. Kuzey Mezopotamya’da, Tepe Gawra ya da güneydeki Eridu’da olduğu gibi, tapınma ve ibadet yerleri olarak çamur ve sazdan yapılmış küçük tapınaklara da rastlarız. Yerleşik yaşam, insanların yaratıcı huzursuzluklarından pek az şey eksiltmiştir. Çoğu zanaatkâr, rahip olarak yine yollardadır ve tekniklerini, inanışlarını yaymaktadır.

Böylece doğudan gelen göçebeler eski yerleşiklerle temasa geçerek, önce El Obeyd’de, sonra da Ur şehrinin yakınındaki o çok eski yerleşim bölgesinde bulunanların yaşam tarzlarını öğrenip, kendilerine ait birçok bilgiyi onlara aktardılar. Göç sırasında bundan daha fazlası gün yüzüne çıkamazdı; çünkü yol uzun ve zordu ve yaşamda kalmak ciddi bir sonrundu.

Fakat biriken tüm güç, şimdi bu halktan sanki dışarı akıyor gibi gözükmektedir. 3. bin yılın sonuna gelindiğinde, manzara hayal bile edilemeyecek bir hızla değişmektedir. Obeyd insanların bölgesel olarak başardıkları şeyler büyük ölçüde devam ettirilmekte, kum, su ve sazdan oluşan ıssız çöl, becerikli eller sayesinde bir kültür bölgesine dönüşmekte, cennet büyümektedir. Obeyd insanların geliştirdiği sulama tesisleri ve tarlalar, köyün küçük sınırları içerisinde ve o anki zorunlu ihtiyacın gereği olarak doğmuştu. Çünkü yerleşik yaşam daha çok çocuk ve sonuçta daha çok besin elde etme zorunluluğunu beraberinde getiriyordu.

Göçerler, geldikleri bu bölgeye artık sistematik olarak yerleşmeye başladılar. Irmak kenarındaki arazileri tarım alanı haline getirmek için işe koyuldular. Henüz su altında bulunan geniş alanlar büyük emeklerle kurutuldu. İhtiyaç duyulduğu zaman kullanılmak üzere, fazla sular için bentler inşa edildi. Kaos yavaş yavaş düzene dönüşerek, işlenmemiş arazi, kültür arazisi haline geldi.

Burada görüntüyle adlandırma arasında bir örtüşme söz konusudur. Çünkü “Sümer” ya da “Şumer” sözcüğü, geç Akad dilinde “kültür arazisi” anlamına gelmektedir ve bu nedenle de yerleşikler haklı olarak göçmenleri “Sümerler” yani “kültür getiriciler” olarak adlandırırlar.

Elde edilen başarı kalıcı olmadığından, mücadele henüz bitmemiştir. Bölge sürekli bir hareket halindedir ve inşa edilen bentler kısa sürede seller tarafından yıkılmaktadır. Tam da dalgalanan başak tarlalarına umut bağlandığı bir sırada, gökyüzü kapaklarını açar ve bölgeyi denize çevirir; sellerden arda kalan ürünleri de fırtınalar biçer. İnsanlar, günlük ekmek uğruna, ne kadar başarılı olacaklarını bilemeden, tekrar zorlu bir mücadeleye girişirler.

Bu dönemde, sadece kurucularının akıllı davranmış olmaları nedeniyle değil, anın ihtiyaçlarının gereği olarak komünler de oluşmaya başlar. Burada, birçok halkın ortak eseri olarak, Kuzey Mezopotamya’da veya güneyde ortaya çıkan eski Obeyd zamanındaki gibi bir köy kültürü gelişmez.

Onlar tarımsal ekimlere göre yeri sudan arındırır ya da sular, sürekli yeni kanallar açar, gemiler yapar, ev ve tapınaklar inşa ederlerdi. Çünkü pusuda yatan tehlikeler insan üstü bir korunma isteğini uyandırır.

Sellerin bendi yıktığı veya tarlaların sulanamadığı zamanlarda, insanlar toplu hareket etmek zorunda kalırdı. Bu durum zamanla, konutların daha yakın inşa edilmesine ve böylece mahallelerin doğuşuna yol açtı. Doğanın güçlükleri karşısında hayatta kalma isteğinden doğan bu gelişmeyi bugün biz ‘imece’ olarak tanımlarız. Bu gelişmenin somut ifadesi olarak, Güney Mezopotamya’nın birçok yerinde, kolektif görevleri olan insanların bulunduğu ve bölgenin yapısını değiştiren komünler –şehirler– gelişir.

3. bin yılın dönümünde, Mezopotamya’nın güneyindeki geniş, ama az yerleşilmiş bölgede, Fırat, Dicle ve İran Körfezi’nin kıyılarında, medeniyetin oluşumuna büyük katkılar sağlayan ilk yüksek kültürün ortaya çıkışına tanık oluruz.

Resim yazısından Çivi yazısına...

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII

Anlam	Sümerce
Gök Tanrı	<i>an dingir</i>
Yeryüzü	<i>ki</i>
İnsan	<i>lu</i>
Utañ Kadın	<i>sal munus</i>
Dağ Dağlık	<i>kur</i>
Köle	<i>geme</i>
Kafa	<i>sag</i>
Ağız	<i>ke</i>
Konuşmak	<i>dug</i>
Kâse	<i>ninda</i>
Aş	
Yemek	<i>ku</i>
Su	<i>a</i>
İçmek	<i>nag</i>
Gitmek	<i>du</i>
Durmak	<i>gub</i>
Kuş	<i>muşen</i>
Balık	<i>ha</i>
Öküz	<i>gud</i>
inek	<i>ab</i>
arpa	<i>şe</i>

Yazı işaretlerinin sekiz basamakta gelişimi

I M.Ö. 3000 yılında oluşan erken Sümer resim yazısı

II Erken Sümer resim yazısının 90 derece döndürülmüş hali

III Kama ile kile yazılan ve MÖ 2500 civarında kullanılan arkaik yazı

IV Taş veya metale çizilerek yazılan aynı dönemin arkaik yazısı

V/VI MÖ 2350 ve 2000 arasında yazılan çivi yazısı evreleri

VII Çoğu MÖ 2. bin yılının ilk yarısına ait kil tabletlere yazılmış çivi yazısı

VIII Asurlular tarafından MÖ I. Bin yılda kullanılan çivi yazısının son şekli

2. SÜMER BİLMECESİ

2.1. Şehir Devletleri Kuruluyor: *Medeniyet Mezopotamya’da Başladı*

Sümer’in Mitik Kralları

“GÖKSEL krallık yeryüzüne indiğinde, Eridu’da gelişti.” MÖ 3. bin yılın sonunda çivi yazısıyla yazılmış en eski Sümer krallık listesinin başında böyle denilmektedir. Bu listede, yönetim dönemleri 20.000-40.000 yıl olarak onaylanan –bu süre İncil’de daha uzundur ve Adem ile torunlarından daha mütevazı boyutlarda bildiği Ymiz gibi, bir çeşit sonsuz yaşamı ifade eder– “tufan öncesi” mitik kralların isimleri yer alır.

Çivi yazısı metinlerinde sözü edildiği gibi, Eridu’nun ilk kralları Alulim ve Alalgar idi. Bu metinlerde onların 28.800 ve 36.000 yıl boyunca yönetimde kalmış olduklarını, büyük bir şaşkınlık ve kuşkuyla okuruz. Bunlar bir böbürlenme hevesi ya da gözü kapalı bir safdillikle değil, daha çok kalıcılık fikrini ifade etmek için yazılmıştır. Sonsuzlukla ilgili bu düşünce, –sanki insanlığın başlangıcından itibaren her şey bugünmüş gibi– yazının icadı ve sayılarla temellenen zaman ve kronolojinin anlamı ile bağlantılıdır.

Eski Ahit’in soy sırası da aynı yöne işaret eder: İnsan, yaşantısına bir düzen vermek istemektedir ve buna geçmişin tamamlanması da dahildir. Bu, ilk başta tarihin betimlemesiyle değil, Sümer çivi yazısı tabletlerinde olduğu gibi, örneklerine erken İncil metinlerinde de rastladığımız, kral ve soy listeleri ile gerçekleşti. Yazılar arasında bin yıllık bir zaman aralığı olmasına rağmen, her iki metinde de kesin durağı, şu destansı ilk felaket olayı olan tufan teşkil eder.

Tufandan önce mitos hüküm sürdüğü için, kazılarda elde edilen olguların bununla uyuşması imkânsızdır. Her şeyin kendine özgü kuralları ve zamanı var. Bunun gizeminin çözümü, erken insanlık düşüncesinin sağlıklı bir muhakemesini gerektirir. Ancak bunun sonsuza kadar kapalı kalması olasılığı, bizi tahminlere, spekülasyonlara bağımlı kılar. Her şeyden önce de nedensel düşünme tarafından yönetilen akıl, gerçeğin bulunmasına engel olur.

Kumdaki Sırlar

Eridu adı bir mitosunu canlandırır ve arkeolojik olarak da kendisini ispat eder. Bölgeyi ziyaret ettiğimizde, mitosunu ya da gerçekliği tahmin etmemize olanak vermeyen, bu büyük geçmişini çevreleyen çölün kum tepeleriyle karşılaşırız.

Eridu'nun bugünkü ismi olan Abu Şahreyn, insan varoluşunun tek işareti olarak merkezindeki tepe de –Eridu'nun bir zamanki tapınak dağı– Irak'ın ülke rengi de olan kırmızı-siyah-beyaz ile boyanmış bir çubuk bulunan, sürekli yer değiştiren kumulların ortasında iskân edilmemiş, hatta iskân edilmesi mümkün olmayan bir yerdir.

Burada bir zamanlar insanların oturduğuna ve bir yaşamın varolduğuna dair tek delil, sürekli değişen kum yüzeyine dağılmış olan, mühürlerle donatılmış çivi yazılı, kerpiç tuğlalardır. Bunun dışında, Obeyd zamanından kalma eski yapılara ait en ufak bir iz rastlanmaz.

Eski yerleşim yerlerinin üzerini kaplayan sonsuz kum denizi, sert rüzgârların da etkisiyle sürekli hareket halindedir. Bu yüzden de arkeologların hızlı kazılarla ve kısa süreler için ortaya çıkarabildikleri izlerin üzeri, geçmiş bin yıllarda olduğu gibi, yine kum tarafından hemen kapatılmaktadır.

Geçmişin izlerini gün yüzüne çıkarmak için yapılan kazı denemeleri, tıpkı Şattülarap kültürlerinde olduğu gibi başarısız kalmaktadır.

Rüzgâr Tanrısı Enlil, bugün bile bölgede kendisini güçlü bir şekilde hissettirir. Eridu bunun ispatı gibidir. Çünkü, tarihin başladığı bu yer, Sümer mitosundan sonra insan yaşa-

mının bittiği, uzun süredir tarihsiz, şekilsiz kalmış, zamanın sonsuzluğa geçtiği bir bölgedir.

Bir zamanlar burada buğday tarlalarının dalgalandığını, hurma ağacı koruluklarının kanal sularına ve göllere yansıdığını, gemilerin muhteşem tapınaklarla süslenmiş Eridu Akropolü'nün altına kadar yanaştığını ve şehir sokaklarında canlı bir yaşamın sürdüğünü artık hayal etmek bile çok zordur. Hiçbir yaşam belirtisi olmayan çöl, gözün ulaşabildiği yerlere kadar uzanır. Bir zamanlardaki Eridu'nun şehir sınırı, –geç Sümer zamanından artakalan şehir duvarları– çöldeki düz tepelerden ve birikmiş beyaz tuz birikintilerinden fark edilebilir. Bazı yerlerde kanalların güzergâhı tahmin edilebilir; yüzyılımızın başında İngiliz arkeolog Sir Leonard Woolley'in kazdığı uzaktaki Ur'un restore edilmiş merkez kutsal tapınağı zorlukla da olsa görülebilir. Erken bir dönemde Sümer'in eski ve önemli kültürlerinden biri olan tatlı su kültürüne ve Enki'nin ana kutsal tapınağına mekân olan Eridu, İsa'dan önceki 3. bin yılın sonuna doğru tekrardan canlandırılmak istenmiştir.

Tanrı Enki'nin sembollerine, Eridu'nun çeşitli bölgelerine yayılmış olan sayısız tatlı su midye parçalarında bugün bile rastlamak mümkündür. Bunlar, artık çöle dönüşmüş olan bu bölgenin bir zamanlar bereketli ve sulak bir yer olduğunun ve Eridu'nun erken bir kültüre merkezlik yaptığının da kanıtı gibidir.

Iraklı arkeologlar, 1946 ile 1949 yılları arasında, burada çok zor şartlar altında kazılar yaptılar. Her kazıda, üzeri kum tarafından tekrar tekrar kaplanan konak yerlerini yeniden ortaya çıkarmaları gerekiyordu. Çalışmaları sırasında çöle ve rüzgâra karşı savaşmak zorunda kalıyorlardı; ve Eridu'nun ön Sümer zamanından beri kültürel bir merkez olduğunu teyit eden bulgulara ancak 19 kazı katmanından sonra ulaşabilmişlerdi.

En eski ikinci katmanda, soyut motiflerle boyanmış, çikolata renkli daha erken bir seramik katının tam üstünde, –şüphesiz kültürel amaçlara hizmet etmiş olan– sıkıştırılmış

kerpiçle yapılmış kare şeklinde bir yapının temel duvarları ortaya çıktı. Sadece dokuz metre karelik bu küçük mekânın ortasında bir de sunak yeri vardı. Dış duvarda ise, seramik tavlama ocağı olduğu sanılan ve her biri bir buçuk metre çapında olan iki halka duvar bulundu.

Bu erken kutsal yapıyı kuzeyden gelenlerin kurduklarını varsayarsak, bir başka şeyi daha açıklamamız gerekir; çünkü *Tolos* olarak adlandırılan, arı peteği benzeri yuvarlak yapılar, kuzeydeki Tell-Halaf kültüründe de vardı. Çevrede bulunan kadın heykelciklerinden de anlaşılacağı gibi, bu yapı Ana ve Bereket Tanrıçası'nın kült yeri olarak, Obeyd insanları tarafından kurulmuş olabilir. Eridu'daki kare biçimli ana tapınak yapısıyla ilgili bu yorum, çevresinde aynı şekilde yuvarlak yapı izlerine rastlanılan ve Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Tepe-Gawra'daki en eski tapınağa benzetmesinden dolayı da yapılabilir.

Ayrıca daha geç yüzyıllarda –Sümer zamanında– tanrıların eril ve dişil olarak ortaya çıktıkları, hatta tanrı ve tanrıça arasındaki aşk ilişkisinin çoğunlukla mitosun ana içeriği ve birçok kültür eyleminin en önemli unsurlarından birisi olduğu göz önüne alındığında, bu yapının tanrı ve Bereket Tanrıçası için bir kült ve sunak yeri olduğu düşünülebilir.

Dört köşeli tapınakların etrafındaki yuvarlak yapılar, Eridu'nun sadece en eski katmanlarında değil, daha sonraki tabakalarında da ikişerli olarak ortaya çıkar. Kuzeydeki arı peteği benzeri yuvarlak tolen yapılar göz önüne alındığında, bereket kaynağı olarak –eski Sümer dünyasında oluşan– kadının göğüslerinin tasvir edildiği düşüncesi akla yakın gelmektedir. Sunak yerini çevreleyen bent şeklindeki koruyucu kerpiç duvar ise, içerideki gizemi koruyan ve görünmesine izin vermeyen bir unsur olarak, şehrin eril koruyucu tanrısına, efendi ve savaşçı olarak onu temsil eden rahiplere bağlanmalıdır. Burada, Mezopotamya'nın en eski kült yerlerinin koruyucu ve bereket vaat eden anlamını fark ederiz. Onlar aynı zamanda yerleşim yerlerinin çekirdek hücreleridir ve

sonradan Sümerli Uruk'ta tekrar rastlayacağımız gibi, tanrı ve tanrıça tapınağının yan yana olması geleneği buradan kaynaklanmış olabilir.

İnsanın Yaratılışı

Eridu ile ilgili bu yorumları, geç dönem Sümer mitosu da destekler nitelikte gözükmektedir. Eridu'nun merkezinde oturan ve ona tüm diğer Sümer şehirleri arasında üstünlük sağlayan, bilgeliğin ve kehanetin tanrısı olarak tapınan, gizemli “yüz tanrısal gücün”, *me*'nin yöneticisi, “yerin efendisi” olan Enki'den başkası değildir. Yer Tanrısı olarak Enki'nin anlamı –aynı zamanda “yer altının efendisi” olarak da ifade edilir– tıpkı İncil'deki Yehovah örneğinde olduğu gibi, dünyanın insanlar için iskân edilecek bir yer olduğuna karar vermesine dayanır.

Sümer mitosuna göre, diğer tanrılar göksel görevlerinin yükü altında inlediği için, Nammu fikir almak üzere, derin uykuda olan oğlu Enki'ye başvurur. Enki uykudan uyanır uyanmaz, aklına kurtarıcı bir fikir gelir. Sadece annesi değil, aynı zamanda insanoğlunun atası olan “yeri ve göğü doğuran” Tanrıça Nammu'ya, *abzu* (yaşam veren ve yerin altındaki yaşamı idame ettiren tatlı su) ve çamurdan varlıklar yaratarak tanrılara yardımcı olabileceğini söyler. Tanrıça Nammu, tanrının kopyası olan insanı Mezopotamya'nın yumuşak ve nemli toprağından böyle meydana getirir. Bu yaratılış eyleminde, ebe olarak sekiz ayrı tanrıça rol oynar. Bunların arasında bulunan ve en güçlüleri olan Ana Tanrıça Ninmah, kendisini ihmal edilmiş ve onuru zedelenmiş hissedince, yaratıcı gücünü öfkeden gözü kararmış bir şekilde ortaya koyar. Nammu ve Enki ile şahsen görüşemediği için, “dünyanın efendisine” ve onun kadiri mutlak annesine, yaratılmış ve artık ortadan kaldırılamayacak olan varlıkları birer kusurla sakatlayacağını bildirir. Ninmah arta kalan çamurdan, insan dünyasının güzelliğini bozacak olan bedensel sakatlıklar ve cinsel anomalilerle donatılmış yedi varlık yaratır.

Burada insanların cennetten kovuluğu günahları yüzünden değil, bir tanrıcanın keyfi yüzünden gerçekleşmektedir. Lanet ise, günahsız bedenın acı çekmesidir. Sümer mitosunda Ninmah çirkinliği ve hastalığı dünyaya böyle indirirken, Enki onun meydan okuyuşunu kabul eder ve sakatlarla kısırları dünya düzenine katar. Ama Ninmah'ın hedeflediği çirkin insan dünyasına aykırı ve kendi fikrinin bir yansıması olarak, yaşamın oluşumunu mutluluk ve uyumla sembolize eden, yaşlı güzel *umu'ul*'u da yaratır.

Nammu'ya artık, yaratıcısı olduğu insanın kaderini tayin etmek gibi ağır bir görev düşer. Tanrılar ondan, Nimnah'ın cürümünü yüzünden insanların yitirmiş oldukları eşit şansı mümkün olduğunca adil bir şekilde ve yeniden dağıtmasını isterler.

İnsanda varolan geleceği öğrenme arzusu, yani tanrıcanın kartlarına bakma isteği şaşırtıcı değildir. İnsanların bu isteğini Enki'den başka kim yerine getirebilirdi ki? Zaten, Nammu'nun oğlu ve insanın yaratılmasını tavsiye eden varlık olarak, birçok bakımdan insan soyuna en yakın olan o değil midir?

Enki, insanın tanrısal ve dünyevi yaşamla ilgili olarak kaderini önceden bilme arzusuna karşı olumlu davranır; çünkü bu sayede sağlanacak güven, aynı zamanda onun tanrısal gücünün artması anlamına da gelmektedir. Ama hem kendisinin tanrısal konumunu, hem de gelecekteki kaderlerini bilmesi insanları rahatsız edebileceği için, bu konuda bütünlüklü bir açıklıktan yana da değildir.

Bu nedenle, tanrısal incelikteki öngörü ve kehanetlerin karmaşık ve anlaşılamayan bir sistemini yaratarak, çoktan sönmüş tanrı inanışlarının tersine, insanları, bir dolu hurafe ilave edilmiş olarak etkisini bugüne kadar devam ettiren-kötü işaretlerden korkma, olumsuz sezgiler, kötü günler ve saatler gibi-bir bağımlılıklar sistemine tabi kılar.

Bugün yolundan kara kedi geçen ya da sol ayağı tökezleyen bir insanın aklına Sümerler gelmese de, kötü addedilen bu işaretlerin geçmişı yine de onların kehanet tanrısına kadar uzanır.

Enki ve Tanrıçalar

Enki pek çok özelliğinin yanı sıra, Sümer ve Babil tarihi boyunca, özellikle insanlarınkine benzeyen zaaflarıyla da anılır. Onu kehanetlerin tanrısı yapan zekâsı kendisini her zaman gösteremez.

Zaafı, tatmaktan asla yorulmadığı ve kaderleri anne olmak olan kadınlarıdır.

Sadece öz annesi Nammu yüzünden annelere meyilli değildir. Tanrıçaların en yaşlısı olan ve Nirsikil, Nintu veya Damgalnunna gibi birçok isimle anılan Ninhursanga da onun sevgililerindendir. Enki onun himmetini gerçek tanrısal bir mucizeyle elde eder. O, acı kaynaklardan tatlı su akmasını sağlayarak yaşam sağlayıcısı olur ki, böylece gelecekte de tanrıçalar halkasına aktif ve başarılı bir şekilde katılır.

Enki, Ninhursanga ile birlikte olur ve dokuz günlük bir hamilelikten sonra, çok güzel bir kız olan tanrıça Ninmu doğar. Güzelliğinden çok etkilenen Enki, onunla da birlikte olur. Hem kızı hem de sevgilisi olan Ninmu'nun dokuz günlük hamileliğinin ardından büyükbaba olur. Bu çocuk da –Ninkurra– bir kızdır ve kaderi tanrısal kaynak tarafından belirlenmiştir. O da büyükannesi ve annesi gibi, Sümer bereket tanrıçalarının arasına katılır ve kişisel yeteneğini kanıtlama fırsatı varken, genç yaşta Enki'nin aşk çağrılarına teslim olur. Dokuz günlük hamileliğinin ardından, Enki'ye Uttu adında bir kız çocuğu hediye eder.

Uttu, üreme heveslisi Enki'nin aşk halkasını kırmaya ve ailenin geleneksel kadın rolünün dışına çıkmaya yönelerek, anne ya da tanrıça olmayı reddeder. Daha çok dokumacılık ve çamaşırcılık gibi, tanrının pratik işleriyle uğraşır. Uttu'nun bu davranışı Enki'yi gücendirir; çünkü torunu ve kızı olan Uttu çok güzel bir çocuktur. Enki onu bu yöneltiminden vazgeçirmek ve kendisine meyilli kılmak için çareler arar. Ancak Uttu büyükannesi tarafından önceden uyarıldığı için, Enki'nin tüm aşk çağrılarını kulaklarını tıkır. Zeus'un atası ve ustası sayılan kurnaz tanrı Enki, çok eski

fakat her zaman etkili olan bir hileye başvurur. Bahçıvan kılığına bürünüp, yanına cezbedici meyveler alır ve Uttu'nun evine girmeyi başarır. Oradaki birleşmenin tecavüz yoluyla mı yoksa Goethe'ye ait bir kıtanın evirtimi* ile “yarı o çekti, yarı kendisi uzandı” şiarına göre mi gerçekleştiği Sümer metinlerinden anlaşılamamaktadır. Ama yine de, hem torunu hem de kızı olan Uttu'yla yatmanın Enki'ye iyi gelmediğini biliyoruz; çünkü kıskançlığının yanı sıra, aile onurunu da düşünen Ninhursanga ona gizli bir büyü yapmıştır.

Uttu'yla birleşmesinden Enki'nin yeni bir çocuğu olmaz ama tohumlarından sekiz adet gizemli bitki filizlenir. Enki ektiği meyvelerden haberdar olunca, onları toplaması için yardımcısı İsnim'i görevlendirir ve baştan çıkarıcı bularak tümünü yer. Ninhursanga onun bu günah eylemi karşısında dehşete düşer ve Enki'yi terk eder. Ninhursanga'nın varlığı olmadan gök ve yerdeki tüm yaşamın sona ereceğini bilen tanrılar, bu büyük Bereket Tanrıçası'nın kayboluşu karşısında telaşa düşerler. Kurnaz bir tilki, yüksek bir ödül karşılığında tanrıçayı geri getirmeyi teklif eder. Kurnaz hayvan, kızgın tanrıçayı sakinleştirmeyi ve tanrılar topluluğuna geri getirmeyi gerçekten de başarır. Ninhursanga, yediği bitkiler nedeniyle zehirlenmiş olan Enki'yi sekiz ayrı yarası yüzünden acı çeken, sararıp solan, yaratıcı gücü elinden alınmış düşkün bir hasta olarak bulur. Evrenin düzeni ve devamı tehlikededir. Bu durum karşısında telaşa düşen tanrıça, yeniden görevinin bilincine varır ve ona şifa versin diye, her bir hastalığı için bir tanrı doğurur. Böylece sadece Enki'yi iyileştiren değil, aynı zamanda ülkeye bolluk ve bereket getiren yer ve flora tanrıları meydana gelir.

Sümer zamanında Tilmun –Bahreyn Adası– adındaki bir ülkeyle bağlantılı olan mitosun kaynağının bile –bunu nerede ararsak arayalım– Obeyd insanların figür buluntularıyla kaplanmış bereket kültürüyle bağlantısı inkâr edilmez. Sümerlerin Güney Mezopotamya'ya inmelerinden sonra, tüm

* Bir şeyin öğelerini ters çevirme işi; akis.

yaşam alanlarında olduğu gibi, dinde de yerel ve yabancı unsurların kaynaştığı ve Sümer kültürünün, Sümer, Obeyd ve Sami düşüncesinin ortak harcını oluşturduğu kuşkusuzdur.

Tanrısal Şehir

Güney Mezopotamya'daki erken yerleşim bölgelerinin ne zamandan beri site devletin merkezi durumundaki şehirlere dönüştüğünü kimse kesin olarak söyleyemez. Belki de Sümerlerin oraya ulaşmalarından önce, –Eridu'da olduğu gibi– bazı ara süreçler vardı. Yine de, bir şehrin hangi koşullarda meydana geldiğini biliyoruz. Ortak nokta, Obeyd insanlarının basit kerpiç kulübelerindeki sunak yerine yerleştirdikleri ortak koruyucu tanrıydı.

Tanrının güç ve itibarı, yerleşim bölgesinin sınırlarını aşarak daha geniş alanlara nüfuz ettiği oranda artıyordu. Büyük yapılanma ve sulama projelerine teşebbüs edilince, yerleşimin zenginliği de arttı ve bu durum, adil bir bölüşümü zorunlu kıldı. İşler, tek başına bireyler tarafından değil, eşit haklara ve görevlere sahip olan topluluk tarafından kolektif olarak görülüyordu. Bu görevler zamanla çoğalarak farklılaşmalara yol açtı. Artık herkes aynı işi yapmasa da ortak tarım gelirinden eşit pay alıyordu.

Topluluk sıradan bir tarım grubu olmayı bıraktığı anda, köyden şehre geçiş gerçekleşti.

Tapınak görevi, rahip ve yardımcılarını ihtiyaç haline getiriyordu. Tanrının kutsanması için mabetlere, resimlere, kurbanlara ve kurban araçlarına da ihtiyaç vardı. Eskiden çiftçilerin yaptıkları bazı gereçlerin üretimi artık yeni bir iş kolunun görevi olmuştu: Zanaatçıların.

Yöneten ve yönetilen ayrımı, tapınak ve tapınak iktidarının büyümesiyle gündeme geldi ve iş bölümüne dayalı bir topluluk doğdu. Bu iş bölümünün etki alanı şehirle, tapınak şehriyle sınırlıydı. Koruyucu tanrının temsilcisi olan rahip, aynı zamanda şehrin efendisi ve en üst yöneticisiydi.

Şehre ait olan tüm şeyler –topraklar, tarlalar, sürüler, sular– tanrının, dolayısıyla da tapınağın mülküydü. Özel mülk

yoktu. Rahip, koruması altında bulunduğu tanrı adına tüm bu mülkleri kontrol ederdi.

Dinsel görünümlü bu ilişkiler ağı, o dönemdeki şehre, bu şehirde yaşayan insanlara ve onların eylemlerine hakim olsa da, –muhtemelen dinin de kaynağı olan– arkasındaki sosyal farklılaşmaya dayanıyordu.

Bir şehir kurmak, tasarlanmış bir fikirden kaynaklanmıyordu. Bu daha çok bir gereklilikti ve büyük görevlerin devamı olarak ortaya çıkmıştı. Şehirleşmeyi bir dönem için iki şekilde tanımlayabiliriz. Her halk bir diğerinden bağımsız ve doğanın ve düşmanların yarattığı tehditle, onlara karşı kendini savunmanın bir gereğı olarak şehirlileşmişti. Bir yanda daha iyi bir yaşam arzusu, öte yanda dış düşmanların tehdidi, erken bir medeniyetin doğuşuna yol açmıştı. İyi koşullarda yaşamak ve düşmanla baş edebilmek için, birlik ve beraberlik tercih ediliyordu.

Uygarlık için ilk dürtü sosyalleşmeydi ve bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Onun hayali şekli, tanrı olarak adlandırıldı. Tanrıya boyun eğildi ve onunla yaşam sağlandı. Mezopotamya tarihini onunla anlamak gerekmektedir.

Deniz Kenarındaki Şehir: Eridu

Yeniden Eridu'ya dönüyoruz. Şimdiye kadar onun deniz kenarında, hatta İran Körfezi'ndeki bir adada kurulmuş bir şehir olduğu kabul edilmişti. Dicle ve Fırat'ın birbirinden ayrı oldukları ve kilometrelerce sonra, kuzeyde denize döküldükleri düşüncesi halen mevcuttu. Bugün Basra'nın bulunduğu Irak'ın en güneyi, son bin yıllarda oluşmuş bir alüvyon olarak kabul edilmişti.

Bu anlayış, jeolog Lees ve Falcon'un yeni araştırmalarıyla derinden sarsılmıştır. İran Körfezi'nin kıyı şeridi değil, Fırat-Dicle bölgesinin bin yıllar boyu değiştiğı ve halen değişmekte olduğu görülür. Her iki ırmağın alüvyonlaşması ile, bir zamanlar daha alçakta olan ve bir kısmı devasa göller tarafından kaplanmış bulunan bölge giderek yükseldi, deniz aşığı yukarı 20 metre yükseklikte olan bugünkü seviyesi-

ne ulaştı. Bu durum, Fırat ve Dicle ırmaklarının bin yıllar boyu nasıl bir değişim geçirdiğini göstermenin yanı sıra, Eridu’nun kumla kaplı harabelerinin etrafında bulunan tatlı su midyelerinin nereden gelmiş olabileceğinin izahına da yardımcı olabilir. Bütün bunlar Eridu’nun deniz kenarında değil, aslında tatlı su kenarında kurulmuş bir şehir olduğuna işaret eder.

Böylece, ünlü Sümer Tapınağı “ilk okyanusun evi” Eapsu’da görsel ifadesini bulan Eridu’nun suyla ilgili ilk mitos, el değmeden kalmaktadır. Tanrı Enki’nin hükmettiği bu ilk okyanusun bir deniz değil, yer altından sızan sularıyla, Eridu çevresinde muazzam göller ve sel baskınları oluşturarak tatlı su okyanusu olduğu anlaşılmıştır.

Bu manzarada, tanrı Enki tüm Mezopotamya ile bağlantılı kalır. Eski bir Akad silindir mühüründe, –Akadlılarda Ea ismini almış olan– Enki, su kütlesi ile çevrelenmiş kendi tapınağında gösterilmektedir. Çevredeki denize dökülmek üzere omuzlarından sular fışkırır. Burada suyun devinimiyle oluşan koruyucu yaşamın sonsuz döngüsü, sanki tanrının görüntüsünde ve onun mitik fonksiyonunda tasvir edilmek istenmektedir.

Sümerlerin bilincinde, yalnızca şehrin kuruluşu değil, sonraki güç savaşlarının sonuçları da tanrıların etkilerine bağlanmıştır. Yenilmiş krallarca hazırlatılan yazıtlarda, bozgunlardan ve meydana gelen felaketlerden hatalı tanrılar sorumlu tutulmaktadır.

Sümer’in en eski ve başlangıçta en güçlü şehri olan Endu şehri de tanrı Enki’nin böyle bir hatası yüzünden üstünlüğünü kaybetmiştir. O dönemde uygarlığın ve dünyanın merkezini oluşturarak harikulade şehir Eridu’nun “yüz tanrısal gücü”, Enki’nin tanrısal bir dikkatsizliği nedeniyle alınır. Mitosa göre, bu olaydan sonra Eridu’nun kaderine artık dünyada değil, gökte karar verilmiştir.

Hoş, baştan ıkarıcı Aşk Tanrıçası İnanna, dinamik ve gelişmeye açık olmakla birlikte, güç ve itibar bakımından

rakipleri karşısında henüz yetersiz olan Uruk şehrine gözünü dikmiştir. O, tanrıların bir yemeği sırasında, kadınsı etkilere açık olan sarhoş Enki'yi büyüler. Kendisiyle yakınlaşmasına izin vererek, tanrılar arasında bile gizemli olan “yüz tanrısall güç” hakkında sorular sorar ve ısrarla, saf Enki'nin onları kendisine göstermesini ister.

Eridu'nun gizem ve tanrısall güçlerini ele geçirir geçirmez, sarhoşluğu nedeniyle bilinci yerinde olmayan Enki'den uzaklaşır ve gök gemisiyle sevgili Uruk şehrine kaçar; “yüz tanrısall güç” –gerçek bir tanrı hediyesi– oraya yerleştirir.

Güçlü tanrı Enki bu dikkatsiz davranışını sonradan ne kadar tamir etmeye çalışsa da, “yüz tanrısall güç” bir daha elde edemez. Daha da kötüsü, –ama sonuç olarak Sümer dünya görüşü bakımından anlaşılabilir olan– Eridu'nun çöküşünü, Uruk'un canlanarak Sümer'in en güçlü, en güzel şehri haline gelmesini önleyemez.

2.2. Sümer Panteonu: *Başlangıçta Yalnız Tanrılar Vardı*

Tanrısall Kucaktan Gelen Tanrılar

Mezopotamya'daki yaşama dört unsur hükmeder: Sonsuz gökyüzü, güçlü rüzgâr, bereketli toprak ve coşkun akan su. Bunlar inançlı Sümerlerin karşısına güçlü tanrılar şeklinde çıkarlar. An, Gök Tanrısıdır, Enlil rüzgârın hükümdarı, sonradan Nintu adını alacak olan Uras ya da Ki yeryüzü tanrıçası ve nihayet, aşkın ve bereketin tanrıçası olacak İnanna. Sümerler tarafından yaşamın kaynağı olarak tanımlanan su, “yeryüzünün efendisi” olarak da adlandırdıkları Enki'de vücut bulur.

Bunlar, yüzlercesi arasında öne çıkan en önemli dört tanrıdır. Sümer dilinden Akad diline aktarılırken onların isimleri bir değişim gösterir ama merkezi konumları ve tüm ülke üzerindeki etkileri aynı kalır. Onlara Babil-Asur panteonun-

da da rastlarız. İnsanlar, güçlerini ve kadere hükmettiklerini bildikleri için onlardan yardım diler ve kabul edilip edilmeyeceğini bilmedikleri halde kurbanlar sunarlardı. Tanrıların başlangıçtan beri dünyaya hükmettiklerine dair inanç, aynı zamanda onların güçlerinin hesaplanamaz olduğu inancını güçlendirdi.

Sümer yaratılış mitosu, An’dan önceki “yaratıcı” Abzu ve “her şeyi doğuran” Tiamat ile başlayan 15 tanrı çiftinden söz eder. Sümer’in ilk tanrısı Abzu, Enki’nin önerisi üzerine, annesi Nammu’nun insanı yarattığı tatlı su okyanusu ile özdeşdir. Dolayısıyla onu tüm tanrısal ve insani yaşamın kaynağı olarak kabul edebiliriz. Sümerler, –belki onlardan önce Mezopotamya’ya yerleşmiş halklar da– Abzu ile ilgili tasavvuru ve onun etkisini, su birikintileri, gölcükler, göller ve yeraltı su seviyesi ile ülkenin gerçekliklerinden direkt olarak çıkardılar. Çünkü o, tüm yaşamı ve bereketliliği yaratan ve devamını sağlayan tatlı suyun verimlilik gücüdür.

Abzu, tanrı olarak asla maddi bir varlık şeklinde ortaya çıkmaz; çok derin, ulaşılamaz ve “tanrıların bile içini göremedikleri” gizli bir yer olarak kabul edilir. Onun tahtının üzerinde vekili, koruyucusu ve bilgeliğin tanrısı olarak tapınılan Enki oturmaktadır. Enki’nin bu özelliğini nasıl olup da içkiye düşkünlüğü, erotik heyecanı ve bunların tüm kötü sonuçlarıyla uyumlu hale getirebildiğini eski mitlerden çıkarmak mümkün değildir. Muhtemelen ona duyulan derin saygı buna engel olmuştur. Belki de insani eğilimleri Enki’yi Mezopotamya halkına yakınlaştırmak, sempatik görünmesine yol açmıştır.

Tiamat, Akad dilinde “deniz” anlamına gelmektedir. “Her şeyi doğuran” tanrıça da aynı zamanda insan dünyasının sınırı olarak anlaşılan okyanus ile özdeşdir. Kıyılarında gemicilik yapıyor olsa da, okyanusun enginleri sınırsızdır. Bu nedenle o ancak bir tanrı şeklinde kavranabilirdi ve bu da, sonsuzluğun ve ilk başlangıcın tanrısı olarak Tiamat’a denk düşüyordu. Akad, yani Sami bildirisine göre, tüm yaşam onun Abzu –Akad dilinde Apsu– ile birleşmesiyle oluştu.

Akad mitosu, yaşamın ilk kaynağını, ırmak ve okyanusun yani tatlı suyla tuzlu suyun birleşmesi olarak gösterir. İsa öncesi 3. bin yılın Mezopotamyalıları bu anlayışlarıyla, aynı şekilde suyu yaşamın kaynağı olarak algılayan modern pozitif bilimlere yaklaşırlar. Çivi yazısı çözümlemelerinin bugünkü durumuna bakarak karar verilemese de, yine de bu düşüncenin Sümer inanç sistemine dayanıp dayanmadığı ciddi şekilde düşünülebilir.

Babillilerin dünya yaratılış miti olan ünlü ENUMA ELİS’de, Apsu ve Tiamat hakkındaki bilgiler daha canlıdır. Landberger çevirisinde, Genesisle ilgili İncil metnine şaşırtıcı bir benzerlikle şöyle denilir:

*“Yukarıda gök [henüz] bilinmediği,
Altta yerlerin henüz isimlenmediği,
Onları yaratan her şeyin ilki Apsu’nun [kaos suyu],
[ve] onların tümünü doğuran ilk şekil Tiamat’ın [kaos]
Suları birbirine karıştıklarında [...]
Tanrılardan [henüz] bir tanesinin oluşmadığı,
Hiçbirisi ismiyle çağrılmadığı, kaderlerin tayin edilmediği
zaman,
Tanrılar yaratıldı,
İlk önce Lahmu ve Lahamu.”*

Burada, ilk başlangıcın suda olduğu ve yaratıcı gücü deniyle, suların tanrısal isimlerle düşünüldüğü belirginleşir. Dünya yaratılış mitosunun bu versiyonuna göre, Lahmu ve Lahamu ilk başlangıçtaki değil, ilk yaratılan tanrısal çifttir. Ancak onlar hiçbir zaman önemli bir rol oynamadılar. Sümer bildirisi onları, Enki’ye su iblisi olarak hizmet eden ruhlar, Lahmu ve Lahamu olarak tanıtmaktadır. Akad mitosunda onlar sonradan çoğalırlar. Ea’nın tatlı su okyanusunda, Lahmu adı altında ve yarı balık şeklinde elli adet tanrısal varlık –muhtemelen bizim deniz kızlarımızın öncüleri– vardı. Böylece öncelik ve güç pozisyonu hakkındaki karar henüz verilmeyen, tanrısal sahne kendisini önceden canlandırmıştır.

Tanrılar Kuşağı

Sümer ve Akad tanrılarının soy sıralamaları hakkındaki bilgilerimizi, Uruk ve Nippur arasındaki Şuruppak'ta bulunan ve aşağı yukarı MÖ 2600 yılına ait olan en eski tanrı listelerine borçluyuz. Bu listeler, isimlerini birçok çivi yazısı belgeden bildiğimiz büyük tanrılarla, An, Enlil, İnanna ve Enki ile başlar. Burada Uruk'un erken destansı kralları Gılgamış ve Lugalbanda, tanrısallaştırılmış hükümdarlar olarak isimlendirilmişlerdir. İlk tanrıların isimlerini bu Sümer dokümanlarında boşuna ararız. Onlar oldukça geç bir zamanda, sadece ilk on beş tanrı çiftini değil, aynı zamanda Gök Tanrısı An etrafında bulunan sonraki panteonu önemli ölçüde genişleten ve kaynağı bilinmeyen bir eski Babil listesinde ortaya çıkarlar.

Bu listenin henüz keşfedilmemiş daha eski kaynaklara dayanıp dayanmadığını veya geç dönemin devasa tapınaklarını ve muazzam tanrı bolluğunu yaratan tanrı oluşturucu bir rahip veya yazarın fantezisinin ürünü olup olmadığını bugüne kadar kimse açığa çıkartamamıştır.

Liste An ve Enlil'e göre tasarlanmış ve Enlil'in ebeveynleri olarak, An'ın yanında beş çift yeraltı dünya tanrısına yer verilmiştir. Bu nedenle, burada Enlil'den önceki tanrılar kuşağının mı, yoksa aynı ebeveyn çiftinin isim varyasyonlarının mı söz konusu olduğu kesin olarak tespit edilememektedir.

Erken tanrı çiftlerinin birkaçı ifrit afsunlanmasında rol oynamaktadırlar. Burada “yüz tanrısallık gücü” olan *me*'de, ilk kez ve muhtemelen bir ifrit savunması olarak ortaya çıkar. Onlar, karısı tanrıça Ninmesara ile An ve Enlil'in atası olarak kabul edilen, “tüm *me*'nin efendisi” tanrı Enmessera ile bağlantılıdır. Asur zamanındaki bir afsun duasına göre o, “asayı ve hükümlerliğini” ikisine teslim etmiştir.

Burada, bir zamanlar çok güçlü olan bir tanrının kendi isteğiyle mi, yoksa takip eden daha güçlü tanrılarının baskısıyla mı inananların bilincinden geri çekildiğini kimse bilemez. Metinler de bununla ilgili hiçbir bilgi vermediği için, her bir

tanrının zamanını, rolünü ve önemini somut olarak kavramak zordur.

Sümer ve Akad zamanındaki tanrılar halkası ve sürekli yeni tanrılarının ortaya çıkışı karakteristiktir. Mezopotamya yaşamının dinamiği kendisini tanrılarının geliş ve gidişlerinde de yansıtır. Bu hareket ancak Babil zamanında donar ve yeni bir tanrı zaferini ilan eder: Babil'in efendisi Marduk. Mitos, başlangıcın sonu hakkındaki destan vasıtasıyla onu en üst ve tek tanrı olarak belirtir.

Marduk eski tanrılarını yener, ilk anne Tiamat'ı öldürür ve ondan kendi dünyasını –Babil'i– yaratır. Bu, Sümerlerin neredeyse unutulduğu ve sadece dilleri ile varolabildiği bir zamanda gerçekleşir. İnsanların belleğinde tanrılarının öylesine ve anlaşılmasız bir şekilde kalması bile, Marduk'un rahipleri için fazlasıyla tehlikelidir. Bu yüzden kendi tanrılarının zorba eylemi ile onları nihai olarak yok etmek isterler.

Sümer şehirleriyle birlikte tanrılarının gücü ve nüfuzu da gelişti. Nippur'un tanrısı Enlil ve Eridu'nun tanrısı Enki etkili, saygın ve de korkulan tanrılar olmuşlardı. Onların yanında, sınırlanmış etkileriyle yerel şehir tanrıları mevcuttu ve eğer korudukları şehirler siyasi veya askeri başarılar sayesinde daha geniş alanlara hükmeder, diğer şehirleri ve onların tanrılarını kendisine bağlarsa, önemleri birdenbire artardı. Marduk'un Babil imparatorluk tanrısı haline gelmesi de bu yolla gerçekleşmişti.

Tanrılar ve şehirler birbirlerine tamamen bağımlıydı. Başka şehirler karşısında kazanılan zaferin tanrıya bağlanması, muhtemelen kendilerini bu şekilde zahmetten kurtaran rahiplerin –daha sonraları da kralların– ustaca tasarlanmış stratejilerine dayanmaktadır.

Anlaşılabilir olan bir başka şey de, güçlü şehirlerin önemli tanrı kültlerini kendilerine çekmeleridir. Bu yüzden, çivi yazı işareti olarak tanrı için kullanılan yazı sembolüyle özdeş olan Gök Tanrısı An'a, özellikle Uruk'ta tapınılıyordu. Yine bu nedenle An için, Uruk'ta –1930-31 kışında Fran-

cis Jordan tarafından bulunan ve 1935-38'de Ernst Heinrich tarafından etraflıca incelenen– tipik bir Sümer zigguratı olan yüksek teraslı, devasa tapınak kurulmuştur. Bunun Mezopotamya'nın en eski ve döneminin en önemli zigguratı olduğu kesindir. Sümer zamanında panteonun başını temsil etmekle birlikte, oğlu Enlil ve özellikle aşk maceraları yüzünden Mezopotamya'nın en büyük tanrısı haline gelen Enki kadar itibar ve saygı görmemesi nedeniyle, Gök Tanrısı An için böyle bir zigguratın yapılması pek de anlaşılır değildir.

Sümerler için göğün sonsuzluğunu temsil eden An, insanlardan çok uzaktadır ve onlarla daha çok, tehdit edici bir ilişki içindedir. O, sebetu'nun –yedi kötü ifrit– yaratıcısı ve Ölüm Tanrıçası Mamitu'nun amiri olarak anılır. Uruk'un destansı kralı Gilgameş'in ölümünü isteyen ve bu amaçla –tanrıça İnanna'nın da isteğine uyarak– onu öldürmesi ve şehrin bulunduğu bölgeyi tahrip etmesi için, göksel varlık Guanna'yı –muhtemelen bir ön Sümer tanrısı– serbest bırakan da o'dur.

Mezopotamya için önemli tanrıçalardan biri olan Hava Tanrısı İskur gibi, İnanna da An'ın pek çok çocuğundan biridir. O, Uruk'un hükümdarı olmak için hazırladığı hırslı planlarıyla sadece An'ın desteğini sağlamakla kalmaz, sonunda onun yanındaki yerini de alır. Gök Tanrısı'nın kızı böylece tanrıça Ki veya Uras'ı uzaklaştırır ve enesti önemsemeden, An'ın karısı olur. Tanrılar için insani ahlak yasaları zaten görecelidir ve göğün kralı için asla geçerli değildir. Çünkü o, ulaşılamaz ve eleştirilemez olan tanrı An'dır. Bu, tanrı çevrelerinde pek istenmeyen ve benimsenmeyen İnanna'yı kendi yanına yükseltmesine rağmen, diğer tanrıların, efendileri ve ustaları An'a seslenişlerinde kendisini açıkça ortaya koyar:

*“Hükümdarın ve Efendinin kelamı,
Hoşuna giden neyi emrettiysen
Ne söylediyse o gerçekleşti!
Ey, An! Yüce emrin önde gelir,
Kim bunu reddedebilir?*

*Ey, tanrılar babası, senin emrin
Göğün ve yerin temelidir,
Biz tanrılar arasında kim buna gülebilir?”*

Burada An'ın iradesine karşı tanrıların hiçbir ihtiras ve itirazının olamayacağı, onu mutlak hükümdarları olarak algıladıklarının kesin ifadesi vardır. Daha geç bir Akad metninde şunları okuruz:

*“Senin kutsanmış ağzının bildirdiklerini,
Büyük bir dikkatle dinler tanrılar.
Korkuyla gezinir önünde şehir tanrıları,
Rüzgârda sallanan saz misali
Hepsi emirlerin önünde eğilir.”*

Enlil'in Öteki Dünya'ya Sürgün Edilmesi

Rüzgâr Tanrısı Enlil, dünyaya Gök Tanrısı babası An'dan daha yakındır. Onun hükümdarlığı gök ile yer arasındadır. Geniş, açık ve korumasız alanlar üzerinde aşırı hızla koşuşturduğunda, insanlar onun gücünü ve etkisini doğrudan doğruya fark ederler. O sevilmemektedir. O, güçlü ve merhametsiz bir efendi olarak, çoğunlukla emekleri heba edendir. Mitoş ona yıkım ve yok etme zevkini affeder. Sümer inancına göre o, büyük tufanın asıl yaratıcısı olarak kabul edilir ve eğer Enki planlanmış bu tufanı en azından bir insana, İncil'de Nuh olarak geçen Kral Ziusudra'ya ifşa ederek oyunu bozmasaydı, insanlık başlangıç dönemini asla aşamazdı.

Bu inancıya göre, tanrıça Nammu'nun yanı sıra, “kaderi tayin eden efendi” olarak Enlil de, tüm insanlığı yok edecek bir güce sahipti. Dünyayı sağlam bir şekilde nasıl tescil ettiyse, –bir Sümer öğretisi şiiiri, çapanın icadını da ona dayandırır– idaresine teslim olunmaması halinde onun yok oluşuna da karar verebilirdi.

İncil'de tufan için öne sürülen ahlaki nedenler onun açısından pek de bağlayıcı değildi. Çünkü o, Hristiyanlığın bize ahlak olarak öğrettiği şeylerin dışında olan bir tanrıydı.

Enlil'in günah listesi, tanrıların henüz kutsal şehir Nippur'da ikâmet ettikleri mitik bir zamanda başlar. Gök Tanrısı'nın oğlu, annesinin uyarısına rağmen kanalda çıplak olarak yıkanan güzel bakire Ninlil'e rastlar. Güzelliği karşısında deliye dönen Enlil, onu elde etmeye çalışır. Ancak Ninlil, annesinin ikazları nedeniyle buna karşılık vermez. Bunun üzerine Enlil ona zorla sahip olur ve Ay Tanrısı Sin'i yaratır. Tanrılar bu tecavüzden haberdar olurlar ve Enlil'i öte dünyaya sürerler; ancak bu ceza Enlil'in gücünün başlangıcına vesile olur.

Ninlil onu öte dünyada arar. Kapı bekçisi kılığında girmiş olan Enlil'e rastlar, ama onu tanıyamaz ve Ay Tanrısı'nı burada doğuracağını anlatır. Enlil, Ay Tanrısı'nın öte dünyada doğacağını öğrenince telaşa kapılır. Sümer mitosunun mantıksızlıklarından biri de burada başlar: Enlil kendisini önce ırmak tanrısına, daha sonra da kayıkçıya dönüştürerek, öte dünya ırmağında Ninlil'i dört kez hamile bırakır. Bunun üzerine Ninlil, biri Ay Tanrısı, üçü de Öte Dünya Tanrısı olmak üzere, ona dört erkek evlat doğurur. Böylece önceden ebeveynleri sayesinde olduğu gibi, sonradan da çocukları vasıtasıyla, Enlil kendini varoluşun güçlü ve karanlık bölgesine gizemli bir şekilde bağlanmış olarak hisseder.

Nesnelerin Ruh Kazanması

Mezopotamya'da insan anılmadan önce, uzun süre tanrılardan söz edilmiştir. Ama tanrılardan, sanki yaşayan tek varlık onlarmış gibi söz eden de yine insandır. Belki de bu, insanın kendi eylemlerini tanrıların aynasında ve davranışlarında görmeye alışık olmasından ileri geliyordu. İnsanlar tüm çevrelerini canlanmış ve tanrısal varlıklarla doldurulmuş olarak kabul etmişlerdir. Aslında bu, onların tanrılardan söz ederlerken aynı zamanda yaşamdan bahsettikleri anlamına da gelmekteydi.

Sümerler için tanrı ve tanrısallık düşüncesi, canlı olmakla bağlantılıdır. Rastladığı her şey onun için canlıdır: Gök, yer, su, hayvan, bitki, taş... Tüm bunlar, insanla bağlantı kuran,

onun yaşamına etki eden varlıklardır. Her bir şeyde yaşamın gizemi mevcuttur. Her birinin kendi hikâyesi, deneyimi ve işlevi vardır; insanlara hem iyi hem de kötü şekilde etki edebilirler. İnsanları yok edecek güç ve olasılık potansiyel olarak, genellikle en değersiz ve pek önemsenmeyen nesnelerde bulunur. Bunun örneklerine, oka dönüşen bir parça ağaçta veya ok ucu olarak hizmet gören bir taşta rastlanabilir. Zararsız görünen çakmaktaşıda bile, sazdan bir kulübeyi ateşe verebilecek kudret bulunur.

Sümerler için nesnelerin bu özellikleri kendi iradelerini, yani kişiliklerini ifade eder. Zaman zaman başka şeyler de istemsiz olarak gerçekleşir. Bu, nesnenin acı çekmesine yol açan bir ceza olabilir. Bunun bir örneği olarak, bir zamanlar Enki'nin oğlu Yer Tanrısı Ninurta'yı yendiği için, çakmaktaşının tanrılar tarafından kıvılcım saçmaya mahkûm edilmiş olduğu söylenir.

İnsanların bitkilerle ilişkisi de çeşitlilik gösterir. Örneğin bir saz kamışı yalnızca kavalı değil, aynı zamanda onun çıkardığı seslerin tınısını da çağrıştırır. Kamıştan yapılmış bir kalem aynı anda kelimeleri, tınıları, şiiri de düşündürür. Çok yönlülüğü nedeniyle saz kamışı, geleneksel tasviri tahıl tanrıçası olan ama yeterince ifadesini bulamayan tanrıça Nidaba'ya dönüşür.

Yalnızca tada değil, aynı zamanda sihir gücüne sahip olduğuna inanılan tuz bile Sümerler için canlı bir nesnedir. Bir Sümerli, tanrıya ya da ifrite başvurduğu gibi, düştüğü durumdan kendisini kurtarması için tuza da seslenir:

*“Ey, tanrı besini olarak Enlil tarafından tayin edilmiş,
saf yerde yaratılmış tuz,
Ekur'da hiçbir yemek sofraya sensiz getirilmez,
Hiçbir tütsü, tanrı ve kral,
Efendi ve bey tarafından sensiz koklanmaz.
Ben N.N.'nin oğlu, N.N.
Büyüde tutsak
Cadı işi ile ateş içerisinde kalmışım.*

*Ey tuz, büyüümü kır, sihri çöz
Büyüyü benden al! Yaratıcım olarak
Seni kutsayacağım.”*

Bu tür bir afsun formülünün arkasında bir safdillik veya mabetsel bir eyyamcılık arayabiliriz. Ama eğer nesneleri ve onların kudretlerini –bugünkü kavrayışımızdan tamamen farklı olarak ve şairin demek istediği gibi– doğru takdir edersek, yaşamda etkisiz olan hiçbir şeyin var olamayacağı inancını anlamış oluruz.

2.3. Yeniden Keşfedilen Cennet: *Teokratik Sosyalizm Nedir?*

Cennet Bir Ada mı?

Sümer mitosu, Mezopotamya tarihi ve İncil arasında çok çeşitli ve karmaşık ilişkiler vardır. Birçok çivi yazısı tabletin tercümesini borçlu olduğumuz Amerikalı Sümerolog Samuel N. Kramer, hastalık ve ölümün olmadığı erken bir yerin tarifini bulmuştur. Coğrafi olarak, İran Körfezi’nde bulunan, bugünkü Bahreyn Adası olduğu saptanan bu yer, Tilmun’dur. Aşk delisi Enki’nin Ninhursanga ile Sümer bereket tanrıçalarının hızlı üretimine başladığı ve neredeyse kendi felaketine yol açan bu yeri artık biliyoruz.

Nippur’da bulunan çivi yazısı tabletlerdeki kıtalarda açık bir şekilde sözü edilen ve sadece dokuz günlük bir gebelikten sonra, ağrısız ve zahmetsiz doğumların gerçekleştiği söylenen cennetsel yer, buranın bir parçasıdır. Bulunan tabletlerin tümü, Tilmun Adası’ndan, “aslanın öldürmediği”, “kurdun kuzuyu parçalamadığı” gerçek bir cennet mekân olarak söz eder. Bu adada dul yoktur ve yaşlılık bilinmemektedir; çünkü orada hiçbir kadın, “ben yaşlı bir kadınam” ve hiçbir erkek, “ben yaşlı bir erkeğim,” dememektedir.

Bu Sümer cennetinde sonsuz yaşam düşü bilinmiyor gibi gözükse de, ölümler ırmağının geçilmesi hakkındaki metinlerde bundan söz edilir. Matemden ise kimse haberdar değildir. Görünüşe bakılırsa, erken Sümer zamanında geleneksel olan ölü ağıtları Tilmun Adası'nda bilinmemektedir. Ada, acı ve derdin olmadığı bir yer olarak ortaya çıkar.

Cenneti bir ada gibi tasvir eden bu düşünce nereden gelmektedir? Muhtemelen bunun iki temel nedeni var: Birincisi, cennetin dışarıda, Mezopotamya'ya göç eden mütevacı yerleşimcilerin bile 'cennet' olarak tasvir etmeyi akıllarına getiremedikleri, insan dünyasının ötesinde olduğu düşüncesidir. Onların kelime hazinesinde cennet, diğer olan, ötede olan, bilinmeyen ve ulaşılamayandı.

İkinci nedeni ise, Genesis'ten çıkarabiliriz. Musa'nın I. Kitabı'nda "Cennet bahçesinin ırmağından çıkan" Phison, Gihon, Hiddekel ve Fırat adlı dört ırmaktan söz edilmektedir. Bu ırmakları cennet ile ağır devinen insan dünyası arasındaki bir sınır olarak da düşünebiliriz. Onlar cenneti bir ada gibi çevrelemektedir.

Sümerler için Tilmun cenneti, kaynağını çevrenin özelliklerinden alan bir seraptı. Tapınak dağları ve palmye koruluyla canlandırılmadan önce, bu çevre uzaktaki ufuk tarafından sınırlanmış, kenarları çölün sonsuzluğuna karışan düz bir disk idi.

Bugün Güney Mezopotamya'da –örneğin tuz düzlüklerinde– Sümer'in Uruk'u Varka'ya gidilirken ya da Eridu yolundaki çöl geçilirken bu manzara hâlâ görülebilir. Oradan geçen biri, bölgenin en eski sakinleriyle alay etmiş olan bu görüntüler tarafından yine aldatılabilir. Bunlar, geniş palmiyeler tarafından çevrelenmiş göllerin kıyısında bulunan ve insana tüm nimetleri bulabileceği cennet inancı veren hava yansımalarının yanıltıcılığından başka bir şey değildir. İlerilere doğru yolculuk yapan ve çöle aşına olan Güney Mezopotamya halkı bu deneyimleri çokça yaşamıştır. Bu durum sonuçta, görülebilir ancak erişilemeyen cennetin neden bir ada olarak tasavvur edildiğini de açıklar.

Sümer cennetiyle İncil cenneti arasındaki fark, aynı baştan çıkarmalarla karşı karşıya olmalarına rağmen, Tilmun'da oturanların tanrı, İncil'dekilerin ise insan olmalarından ibarettir. Böylece, Enki'nin tanrıça Ninhursanga tarafından yaratılan kutsal otlara karşı duyduğu özlemle, insanların ağaçtaki elmaya duydukları özlem arasında bir paralellik kurulabilir.

Güney Mezopotamya'nın ağır şartları altında düşlenen bir cennet ancak tanrılarla bağlantılı olabilirdi. Yine de ona duyulan özlem, insana da hükmediyordu. Cennetle ilgili olarak şiirlerde ortaya konulan düşünceler, yaratıcılara ilişkin hayal gücünden ve rahip yorumlarından kaynaklanmaktadır. İnsanlar inançları nedeniyle, yaşamın daha güzel bir bölümünü tanrılara yüklemeye yöneldiler. Belki de bu, insanları daha iyi ve daha güzel bir dünya uğruna büyük keşiflere sevk etmek için bulunmuş, uzun deneylere dayanan akıllı bir kavrayışın sonucudur.

Silindir Mühür ve Onun Tartışmalı Anlamı

Sümer mitosuyla İbrani mitosu ya da en eski Mezopotamya çivi yazısı metinlerle İncil arasındaki paralellikleri açığa çıkarma çabası, çivi yazısı buluntularının araştırılması kadar eskidir. Metinlerden çıkarılamayan sonuçlar, çok sayıdaki silindir mühür, takdis tableti ve rölyef üzerinde bulunan resimler yorumlanarak çıkarılmaya çalışıldı.

Cennet destanı için en iyi kanıtın British Museum'daki zengin silindir mühür arşivleri arasında bulunduğu sanılıyor. Bu silindir mühürlerden birinde, sağ elini uzatarak oturan bir tanrı ve onun karşısında aynı şekilde oturan bir kadın tasvir edilmektedir. Kadının arkasındaki bir yılanın sanki bir şeyler fısıldamak istiyormuşçasına doğrulduğu görülür. Tanrıyla kadın arasında ise, kadının imrenerek elini uzattığı bir meyve ağacı vardır.

Bu resim dilinde anlatılanlar, Genesis'te ayrıntılı şekilde yer alan baba tanrı, Havva, yılan ve elma ağacı hikâyesini akla getirmektedir. Bu resmin İncil metinlerinden bin beş yüz

yıl önce geçen bir illüstrasyonu konu edindiği düşünülürse, olası ilişkiler aşılmış olur ama yine de dikkatli bir gözlemci için “saptırmanın silindir mühürü” gibi bağlantılar, ilişkiler ve yorumlar göze çarpar ve âdeta meydan okur.

Kulaktan dolma cennet fikri, belki Eski Ahit’in bizce bilinmeyen yazarlarına sadece “tüm dünyaların en iyisi” olarak görünmüş, belki de Mezopotamya’nın erken zamanlarında gerçekten var olduğu sanılmıştır. Ünlü bir Mezopotamya araştırmacısı olan Alman Anton Moortgat da cennet sözcüğünü bu yönleriyle iyice araştırmadan, “teokratik bir sosyalizmden” söz eder. Sümer toplum yaşamının temeline ilişkin olarak Moortgat’ın geliştirdiği din bağlantılı erken sosyalizm teorisi, karşısında Amerikalı Sümereolog Thorkild Jacobsen’in “ilkel demokrasi” teorisini bulur. Jacobsen, “Sümer şehir devletindeki siyasi gücün, özgür ve yetişkin tüm insanların katılımıyla” yaratılmış olduğunu söyler.

Mitlerden tanıdığımız tanrı toplantılarının insan ilişkilerine uygulanması dışında, Jacobsen’in bu iddiası için hiçbir kanıt bulunamaz. Bununla birlikte, bildiğimiz erken Sümer toplum yaşantısında bir aykırılık oluştuğunu da yine Jacobsen’in kendisinden okuruz. “İlkel demokrasi” tezinden birkaç sayfa sonra şöyle yazar: “Devletin evrensel hale geldiği bir uygarlıkta, itaat en büyük erdem haline gelmek zorundadır. Çünkü bir devlet, itaat üzerine, otoriteye kayıtsız şartsız teslimiyet üzerine kurulur. Bu nedenle, Mezopotamya’daki doğru yaşamın aynı zamanda itaatkâr bir yaşam olduğunu kabul etmek şaşırtıcı olmamalıdır. Birey, davranış özgürlüğünü sınırlayan otoriter formların bir araya toplandığı, daima genişleyen halkaların merkezinde bulunmaktaydı.”

Buradaki iki ifade arasında belirgin bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Jacobsen’in, “ilkel demokrasinin” fazlasıyla Amerikanvari yorumuyla devlet teorisini nasıl uyumlu hale getireceği sorusu da gündeme gelmektedir. İlk demokrasi düşüncesine karşı birçok eleştirmen görüş bildirmiş ve şüphesiz Moortgat’ın “teokratik sosyalizmi” de burada bir karşılık bulmuştur.

Beş Bin Yıl Öncesinde Sosyalizm

Erken çağın sosyalist topluluğu üzerine düşünürken, aklımıza hemen Marksist tarih teorisi gelse de, erken Sümer şehir devleti bugün sosyalizm olarak bildiğimiz sistemden oldukça farklıdır.

Sümer sosyalizmi, Marksist tarihçilerin tarif ettikleri gibi, ne tarih öncesi sahipsiz bir güruhun ilkel komünizmi, ne de sınıfsız bir topluluktu.

Sümer'in sınıfsız başlangıcı çok daha erken ve tarihsiz bir zamana dayanır. Şehirlerin büyümesiyle, önce toprak ve mülkiyet hakkının tanrıda, yani tapınak yönetiminin elinde olması nedeniyle özel mülkiyetin bilinmediği, sosyalist özellikler gösteren ve bugünkü halk demokrasilerine benzeyen işlevsel devletler oluştu.

Böyle bir şehir devletinde, rahip kendisini şehrin koruyucusu, devletine ve halkına karşı, kişisel ilişkide bulunduğu tanrının temsilcisi olarak görür. Bununla birlikte, şehri yöneten ve tanrılar karşısında onu temsil eden rahibin, toplumun diğer üyeleriyle –vatandaşlarla– olan ilişkilerinin sorunsuz olduğu söylenemez.

Rahiplerin ruhani konumlarını güçlendirmek için harcanan çabalar, kısa sürede fonksiyonel bir tabakanın oluşumuna yol açmış olabilir. Aynı şekilde mülkiyetsizliğin ilk haliyle bir süre daha korunmuş olması da muhtemeldir. Çünkü rahiplik kurumunun temsili bir anlamı vardı ve bu durumun ne kadar sürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Yazının icat edildiği andan itibaren, yani MÖ 4. bin yıldan 3. bin yıla geçişte ise, bu durum zaten çoktan aşılmıştı.

Rahipler, olasılıkla salt temsili güç konumuyla yetinmeyen ilk insanlardı. Tapınak malından kendileri için özel pay ayırıyorlardı ve bu yüzden kısa sürede büyük mülk sahibi haline geldiler. Varlıklı, imtiyazlı konumlarını ancak topluluk içinde güçlü bir çevreye sahip olmakla koruyabiliyorlardı. Bunu da ancak, esasen biriken servetten birilerine pay verme yoluyla elde edebiliyorlardı.

Erken Sümerlerin ilkel komünal toplumundan, tüm olumlu ve olumsuz yanlarıyla bir sınıf, daha doğrusu bir konum devleti yavaş yavaş böyle doğmuştu.

Özel mülkiyet arzusu ve artan zenginliğin çekiciliği olmasaydı, uygarlığın öncülleri olarak kabul ettiğimiz Sümerler'in yüksek kültürü –yönetim, ticaret, adalet, eğitim ve yaşama kültürü– bildiğimiz tarzın dışında ve ilkel bir sosyalist model altında muhtemelen farklı bir gelişim gösterecekti.

Diğer taraftan özel mülkiyet ve kişisel güç peşinde koşmaya başlamakla birlikte, acımasızlıklar, sertlikler, mücadeleler ve kavgalar da başlamış ve bunlar, savaşlarla dolu 3. bin yıla ait pek çok çivi yazısı belgeye yansımıştır. Barışın ve refahın hüküm sürdüğü, her şeyin tanrının elinde olduğu kayıp altın çağa olan özlem ise, mitos kanalıyla canlılığını korumaya devam etmiştir.

Samuel N. Kramer'in çevirdiği bir belge, mutlu ve barış dolu geçmiş düşüyle ilgili olarak bize bilgiler vermektedir:

*“Çok uzun zaman önce yılan yoktu,
Akrep yoktu,
Sırtlan yoktu, aslan yoktu,
Vahşi köpek yoktu, kurt yoktu,
Korku yoktu, dehşet yoktu,
İnsanın rakibi yoktu.”*

Barış, huzur ve düzen için her zaman ortaya konulan arzu ilk kez buradan sesini duyurarak, dünya literatürüne girmiştir. Bu, insanlığın kaybettiği cennetiyle ilgili sonsuz düşünüyü dile getirişidir.

2.4. Eski Seramiğin Dili: *Sanat Soyut Başladı*

Ortadoğu’da Bakmayı Öğrenmek

Her çağ kendisine uygun nesneleri keşfeder. Kandinsky, Mondrian ve diğer ressamlar, geçmişin form dünyasında yeniden canlanır gözüken soyut bir sanat yarattıkları zaman, erken Ortadoğu sanatı da tekrar gün yüzüne çıkmış oldu. André Malraux, “Sanatın Evreni” adlı kitabının Sümerler’e ithaf edilen ilk cildinin önsözünde haklı olarak şunları yazar: “Eğer E. Delacroix –yüz yıl önce– buradaki eserleri inceleyseydi, aradaki farkı göremezdi.” Devamında şöyle der: “Burada toplanmış eserlerin üçte ikisi sonradan keşfedildiği için, 1930’lu yıllarda uzmanlar tarafından bile tanınmıyordu. Ama onlar yalnızca keşfedilmekle kalmadılar, günümüzde birer sanat eseri olarak da algılandılar.”

Kitabın yazılışından elli yıl önce böyle bir şey söylenemezdi. Çünkü o dönemde Sümer kültürünü anlamak için sadece veriler değil, şartlar da uygun değildi. Malraux’nun Sümer sanatı hakkında söyledikleri ise, erken tarihin düşünce tarzı ve olayları bakımından tümüyle geçerlidir. Bu sanatla ilgili sahip olduğumuz bilgiler kadar, onunla ilgili kavrayışımız da henüz fazlasıyla yenidir.

Bugün Sümer sanatını olağanüstü modern olarak kabul ederiz. Bağdat Irak Müzesi’nin üst salonlarında bulduğum bir sırada, orayı gezen farklı dillerdeki insanlardan pek çok kez aynı şeyi duydum: “Sanki modern bir sanatçı tarafından tasarlanmış.”

Bu yorumlar, çoğunlukla MÖ 4. bin yıllarına ait olan, boyanmış, muhteşem seramikler için yapıyordu.

Kulübe yapmayı ve toprağa tohum ekmeyi yeni öğrenmeye başlayan insanların bu kadar erken bir zamanda kilden küçük kadın figürleri yapmaları bizi hayrete düşürse de, seramikte daha farklı bir şey söz konusudur.

Başlangıçta kadın bedeninin ilkel taklidinin arkasında, doğurganlığı, dolayısıyla verimliliği –toprağın bereketliliğini sağlamak, belki de sağlıklı çocuklar dilemek– yayma arzusunun yattığını söyleyebiliriz.

Seramikte ise, kaba şekil vermek amaç için yeterliydi. Erken ve geç çağlarda, boyanmamış yivli modelleriyle süslenmemiş ama iyi şekil verilmiş olan kap örneklerinin olduğunu biliyoruz.

Öyleyse tasların, küplerin, kâselerin ve vazoların boyanmasının başka bir nedeni olmalıydı.

Belki de bunun gerekçesi, ilk figürlerin şekillendirilmesine yol açan nedenlerden o kadar da uzakta değildir. Erken çağda uzun süre mitosa kenetlenmiş ve külte hizmet etmiş olanların dışında hiçbir şeyin gerçekleşmediği tüm yaşam alanlarının dinsel amaç ve etkisinden yola çıkabiliriz.

Boyanmış nesne ve sanat eserlerinin dünyevi amaçlarla üretilmiş olduklarını bir an için kabul etsek de, –bunu kesin olarak bilmiyoruz– bunların kaynaklarını esasen dinsel ve kültürel alanlarda aramamız gerektiğinden eminiz. O zamanki çömlekçilerin kaplara şekil verirken ve onları boyarken gösterdikleri özeni ancak böyle açıklayabiliriz.

İlk bakışta bunlar günümüz gözlemcisine modern, hatta neredeyse rafine edilmiş bir dekoratif tarz olarak görünebilir. Bu yüzeysel bir izlenimdir. Tell Matara, Tell Hassuna, Samarra, Tell Halaf, Tell Çagar Bazar, Tell Arpacı, Tepe Gawra ve Sus’dan gelen parçalar daha yakından incelendiğinde, dekoratif etki ve boyanış tarzının ardında çok daha fazla şeyin gizlendiği hemen kavranabilir. Bunu, bir nesne ya da kabı kült amaçlı kullanma arzusunun sonucu olarak tanımlayabiliriz.

Bu demektir ki, seramiğin boyanması, özellikle de iyi parçaların boyanması hep dinsel bir eylem olmuştur. Boyanma sonucu parça kendine has bir özellik ve eşsizlik kazanır. Bu, aynı zamanda onun kültürel anlamının ve hangi amaçla kullanıldığının kavranmasını da sağlar. Dolayısıyla boyama bir tür işaretleme anlamına gelmektedir. Bugün dekor ola-

rak adlandırdığımız bu eski boyama sanatı, yazının henüz keşfedilmediği bir dönemde, onun öncülü olarak kabul edilebilir. Böylece sadece form zenginliğinin değil, erken çağa ait seramik çalışmalarında göze çarpan titizliğin nedeni de anlaşılmış olur.

Filologların çözmekten bıkmadıkları çivi yazısı metnlerinin aksine, seramik dilinde hâlâ çözümlenmeyi bekleyen yönler var. Motif ve sembollerin arkasında dilsel bakımdan çözülemeyen anlamlar gizlendiği için, onun yorumlanması yazı tercümesiyle aynı kolaylıkta olmamaktadır. Onlar daha çok, yeterince tanımadığımız ve ayrıntılarını iyi bilmediğimiz mitik ritlerin taşıyıcılarıdır.

Birçok bölgede, boyanmış seramiklerle birlikte figürel terakotaların bulunması, bize yalnızca belirli bir ipucu vermektedir, daha fazlasını değil. Bereket sembolleri olarak yorumladığımız insan ve hayvan figürleri –erken çağlarda daha çok kadın ve boğa figürü– bu kapların da özel bir boyama tekniğiyle hazırlanarak, bereket kültü için kullanılmış olduğu tahminine yol açar. Muhtemelen bunlar kutsal su ya da yağ için kutsama kabı, meyve tahıllar için ise adak kabı olarak kullanılmışlardı. Belki de kurban edilmiş hayvan veya insan kanının toplanması için de kullanılıyordu.

Kapların kullanım amacıyla dekorları arasında ne tür bir ilişki olduğuna ilişkin henüz pek bir şey öğrenemedik. Özellikle soyut motiflerin birden çok anlama gelmesi, sadece olası sonuçlar çıkarmamıza olanak tanımaktadır.

Kuzey Irak'ta, Kerkük şehri yakınlarındaki Tell Matara'da Robert J. Brainwood tarafından 1948'de ortaya çıkarılan çok eski döneme ait kâselerin yüzeyini kaplayan narin şerit süslemeye hayran kalırız. Birkaç kâsede, derinlik perspektifi olan mekânsal bir çizimin en eski örneklerine rastlarız. Bu çizimlerin, tepeleri, dağları, çatıları ya da akan suyu sembolize ettiği düşünülebilir.

Buradaki her anlam için kolayca mitolojik bir arka plan bulunabilir. Su ve dağlar manzarayı ve Zagros Dağlarındaki günlük yaşamı betimlerken, çatı ve ev ise, başlangıçtan

beri tanrılarla ve onların kültleriyle yakından bağlantılı olan koruyucu unsurlar olabilir. Mezopotamya'da ilk kulübelerle birlikte, muhtemelen ilk tapınaklar, koruyucu tanrının koruyucu mekânları da ortaya çıkmış olabilir. Ancak tüm bunlar çok cesur tahminlerdir.

İlk yapılanması Taş Devri'ne kadar uzanan, Musul yakınındaki küçük bir yerleşim tepesinden gelen Tell Hassuna seramiği de çeşitli biçimlerde bitkisel formları göstermektedir.

Özellikle de neredeyse küresel biçimli olan küplerde boyamanın yanı sıra, çoğunlukla yivli bir örnek de görülür. Her iki dekor tekniği yine de aynı görsel etkiyi yaratır. Onlar, gerçekçi bir şekilde tasvir edilmeyen buğday saplarını ve bu tür saplardan oluşan örgüleri temsil ederler. Yaratıcılarının kullandıkları teknik, ilkel boyama ya da yivlemeyi akla getirmeyecek kadar mükemmel, konulara ilişkin nesnel uygulamaları inanılmayacak kadar başarılıdır. Burada, besin gereci ve hammadde olan tahıl ya da yaşam için gerekli olan diğer nesnelerin sanatsal biçimlenişinden daha fazlasının söz konusu olduğu çok belirgin olarak ortaya çıkar.

Seton Lloyd, 1943-44 yıllarında Tell Hassuna'daki kazılarında, tıpkı Eridu ve Tepe Gawra'daki erken tapınak alanında olduğu gibi, kerpiç duvarlı evler ve bunların yanında pek çok yuvarlak temel yeri buldu. Lloyd bunları tahıl ambarları olarak yorumlamıştı. Bu doğru olabilir. Ama yine de ince boyalı kil kaplarda olduğu gibi, özenle inşa edilmiş olan bu tahıl depolarının da muhtemelen pratik kullanım gibi tekil bir anlamı yoktu. Yuvarlak formları nedeniyle, tüm insansal besinin ilk kaynağı olan, anne memesine benzeyen bu yerler, büyük bir olasılıkla kutsal mekânlara ait besin yerleriydiler. Mezopotamya'da izini bulduğumuz ve yaşamı sembollerle tanımlamış olan erken kültür insanını izole edilmiş olarak görmemek gerekir. Su, güneş, bereketlilik, besin ve yaşam ile kuraklık, gece, verimsizlik ve ölüm gibi ilgi grupları onun sembollerinde birbirine bağlıdır ve bir bütünlük oluşturur. Sümer yaşıntısı bu tür ilişki sistemlerinin gerilim alanında

gerçekleştirdi ve ondan en eski medeniyet, en erken sanat oluştu. Bu soyut bir sanattı.

Sanatın ilk başta neden nesnel olmadığı sorusunun yanıtı artık kolaylıkla verilebilir. Erken soyutlamanın basit bir ilkelik işareti ya da salt dekorasyon amaçlı bir ifade biçimi olmadığı açıklığa kavuşmuştur. Erken soyut sanatın arkasında tamamen somut bir şey durmaktadır: Tüm ifade biçimleriyle, erken insanın yaşam dolgunluğu. Yaşamla başa çıkabilmek ve etkili güçleri ululamak için her şey basitleştirilerek, istemsiz sembollere dönüştürülüp soyutlandı.

Çoğunlukla iddia edildiği gibi erken soyut sanat, ilkel bir sanat değildir. Doğrusu o, yaratıcıların nesnel çalışma istemedikleri için değil, daha çok bilinçli şekilde gerçekleştirilmeyen ve kökleri mitosta yatan gerçek bir soyutlama sürecinin tanığı ve tanrılarla doğru bağ kurmanın formülüdür.

Sembole Dönüşmüş Gerçeklik

Yukarıda anlattıklarımızın yanı sıra, Mezopotamya ve çevre bölgelerin erken seramiğinin kendisini bütünüyle soyut ve dekoratif bir formla tüketmediğini de belirtmek gerekir. O, bildik anlamda nesne, hayvan ve insan soyutlamasının pek çok örneğini sunar. Soyutlama, malzemeye ve onun şekillenişine çoğunlukla dahiyane bir biçimde uyarlanmıştır.

Hassuna'da bulunan ve boyun kısmına insan yüzü çizilmiş olan büyük bir kap, erken sanatsal kompozisyon yeteneğinin çok etkileyici örneğini sunar. Kaba verilen biçimle boyama tekniği son derece uyumludur. Kabı yapan çömlekçi, düz olan yüze de, mask etkisi yaratan insan yüzünün burun ve gözlerini kil çıkıntılarla vurgulayarak boyamıştır. Saçlar, kaşlar, ağız ve dişler kompozisyonda belirgin olsa da, bileşik bir fonksiyona sahiptir. Ne yazık ki bazı parçaları eksik olan bu kabın, kutsal bir anlam ifade ettiği şüphesizdir.

Eski Anadolu, Yunan ve eski Amerikan kültürlerinde sıkça görülen insan biçimi verilmiş kaplara Eski Ortadoğu'da da rastlanır. C. C. Lamberg-Karlovsky bunlardan bazılarını Güneydoğu İran'daki Tepe Yahya kazılarında gün yüzüne

çıkardılar. Bunlar, göz ve burun yerine yapılmış çıkıntılarla, tüm yüzeyi surat olarak şekillenen Hassuna kabından ayrılırlar.

Erken Mezopotamya seramiğinde insan tasviri pek önemli bir rol oynamaz. Ama bu türün yine de açıklayıcı bir yönü vardır. Bu türlerde, aynı dönemin terakota ve kaymak taşı figürlerinde olduğu gibi, insan gerçeğe uygun olarak tasvir edilmez. Sadece baş bölgesinin –ki o da deforme edilerek– yapılmış olması, kişisel bir görüntülemenin hedeflenmediğine işaret eder. Bu tarzla daha çok, tanrılarla karşılaşma anı ya da kutsal dans sahneleri gibi rituel eylemlerin yansıtılması amaçlanmış olabilir.

Örneğin Samarra kâselerinde, uçuşan saçlarıyla dairesel bir şekilde dizilerek gamalı bir haç oluşturan figürler görürüz. Bu, bir tür güneş dansını anlatıyor olabilir. Onları çevreleyen ve akrep benzeri sekiz varlıktan oluşan bir halkanın varlığı ise, astrolojik bağlantıları akla getirir. Belki de bunlar dansla kutlanan mevsimleri tasvir etmektedir. Bilindiği gibi, akrep aslında Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna'nın sembolü sayılır.

Samarra'da bulunan seramiklerde, kabı bir halka şeklinde çevreleyerek hevenkler oluşturan kadın dansçılara sıklıkla rastlanır. Bu dansçılar, bazı kaplarda, gölge oyunu perdesine yansıyan uzun hayaletler gibi, tuhaf formlarıyla ortaya çıkarlar.

Samarra seramiklerinde insan figürlerinin yanı sıra, çok sayıda hayvan motifi de görülür. Onlar, Fransa ve İspanya'daki Taş Devri mağara resimlerinde sanatsal yaratmanın asli fenomeni olarak rastladığımız tüm varlıkların –tanrılar, insanlar, hayvanlar– kozmik bağlantısına dikkat çekerler. Natüralist motiflerin esere uygun sanatsal bir motife dönüşümüne insan tasvirli kaplardan daha çok, hayvan figürlü kaplarda rastlanır. Küçük bir üçgenle tasvir edilen başları ve kompozisyon unsuru olarak kullanılan abartılı uzunluktaki boynuzlarıyla, gövdesine ilişkin sadece tahmin yürütmeye olanak veren, Malta haçı şeklinde gruplanmış dört oğlak tasviri bunun bir örneğini oluşturur.

Bir kültür seramiğinin yaratıcılığa bağlı motif çemberinden geçerek, üçgen ve karelere, kısmen satranç tahtası şeklinde düzenlenmiş olan ve içeriği sadece tahmin edilebilen saf geometrik şekillere dönüşmesine yalnızca bir adım vardır. Çok zor yorumlanmalarına karşın, onlar yine de günümüz gözlemcilerini özellikle cezbederler.

Sus Mucizesi

Erken seramiğin en güzel örnekleri Mezopotamya'nın çerkez bölgesinden değil, doğudaki kenar bölgesinden gelmektedir. O, sonradan eski Batı Pers-Elam Hükümdarlığı'nın başkenti olan Sus'un adıyla anılır. Louvre'da toplanan bu seramik kaplarla, Sus, bir dünya terimine, en ince seramiğin kaliteli bir markasına dönüştü.

Bu kültür metropolünde, 4. bin yıldaki tek sanat parçasından, binlerce kez değiştirilmiş ama yine de ustalıkla ve seri bir şekilde üretilmiş çeşitli büyüklükteki ince yüzeyli, şık biçimlendirilmiş kâse, bardak, vazo ve kupalar meydana gelmiştir. Ortaya çıkartılan yüksek kaliteli eserlerin çokluğu nedeniyle, buranın sadece seramik üretilen bir merkez değil, aynı zamanda her türlü kutsal ve dünyevi kapların ihraç edildiği bir tür 'ihracat merkezi' olduğu söylenebilir.

Samarra seramiğinde olduğu gibi, Sus seramiğinde de yoğun motifler ve net şekillenmiş bir stilden söz edilebilir. Zerafet ve hatta ince yüzeyine uyan formların şıklığıyla beraber, kolaymış gibi görünen boyama sanatıyla ilgili yetenek de kendini onda ifade eder.

Bardakların düz yüzeylerinde, içinden organik başak ve palmiye dalları çıkan sivri kemerler çizilidir. Eşkenar dörtgenler burada çoğunlukla düzenleme unsuru olarak kullanılmıştır. Kâselerin üzerinde, muhteşem bir şekilde düzenlenmiş olan asimetrik motifler vardır. Bazen merkezde veya çevrede bir tanrı ya da avcı figürü ortaya çıkar. Kâse belki de av büyüünün bir sembolüdür ve avlanmış hayvanın kanı için bir 'kurban kabı' olarak kullanılmıştır. Çünkü avcı olması muhtemel olan figürün yanında, üzerinde kurbanlık hayva-

nın kanını sembolize edebilecek dalgalı çizgiler bulunan bir kurban taşı vardır.

Sanatsal kusursuzluğu ve yoruma açık geniş anlamlarıyla bu kaplar, insanı sürekli izlemeye ve düşünmeye sevk eder. Bu bardak ve kâseler bizim için bir bilmece gibidir ve sanatsal yönüyle de, bize çok yakın olan bir dünyanın uzun zaman önce yok olmuş gizemli işaretlerini verir.

MÖ 4. bin yılında yapılmış olan ve bugün Louvre’da bulunan güzel bir bardak, Sus’un bu büyük bilmececinin en iyi örneklerinden biridir. Kusursuz sanatsal formu, olağanüstü ince yüzeyi ve muhteşem boyanışı ile o, daha doğuda bulunan Tepe Yahya’daki kadın heykeli örneğinde olduğu gibi, ilk başlangıcın, ilkelliğin tüm tipik karakterlerini taşıyan terakota ve taş figürler karşısında bariz bir tezat teşkil eder.

Aynı dönemde Sus’da –bu kayıtsız şartsız söylenebilir– ilk klasik sitil gelişmiştir: Eşsiz mükemmellikte bir seramik.

Sus’daki eserlerin en iyi örneklerinden biri olarak görülen bu bardağın motifleri hayvan alemi ile ilgilidir. Ancak hayvanların kap formuna ve bununla birlikte külte geometrik olarak eklenmesi, tüm ön plandaki gerçekliğin tasvirini alır ve ona, açıklanamaması halinde kendisinden kurtulamayacağıımız bir anlam ilişkisi yükler.

Bardağın her iki yüzeyine dikdörtgen bir çerçeve, bu çerçevenin içine de yüzeyin ortasında birbiriyle kesişen iki kavisli çizgi yerleştirilmiştir. Dikdörtgenin içinde, bu çizgilerle birleşen ve iki çekiş ucundan oluşmuş gibi görünen bir oğlak figürü bulunmaktadır. Stilize edilmiş gövde, süslenmiş bir disk çevreleyen ve neredeyse bir daire oluşturacak büyüklükte olan iki devasa kıvrık boynuz tarafından gölgelenir. Orta kısmı içine alan ve direği andıran bir figür, arka planı açığa çıkarır. Disk, uçan bir top tasvirini, belki de yer küresi üzerinde gezinen güneş ya da geceye hakim olan ayı çağrıştıır.

Ana desenlerin üstünde, dar bir friz içerisinde gerilmiş uzun bedenli ve uzun başlı köpekler koşarlar. Onlar âdeta hareketi sembolize ederek, oklarla birlikte, oğlakların bakış

yönlerinin tersine doğru giderler. Biri kalın, dördü de ince olmak üzere beş ayrı çizgiyle bölünmüş olan bardağın alt tarafında ise –ki bu çizgiler onun daha uzun görünmesini sağlar– güneşe yönelmiş hareketi sembolize eden uzun boyunlu kuşlar –muhtemelen balıkçıl– görülmektedir.

Bardağı mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde tarif etmemizdeki amaç, kolayca gözden kaçabilecek bağlantıları gözlemcinin fark etmesini sağlamak ve onun kültürel alanla olan çok yönlü ilişkisini belirginleştirmektir. Erken seramiğin diğer parçalarında olduğu gibi, bu bardakta da sadece nitelikli ve bilinçli bir sanatsal ifade kendini açığa vurmuyor, aynı zamanda tüm kültürlerin kaynağını oluşturan insan ruhunun ilgili tasavvuru da semboller kanalıyla kendini ortaya koyuyor.

2.5. Bilinmeyen Bir Halk Hakkında Bilimsel Tartışmalar: *Delitzsch, Oppert'e Karşı*

Tartışılan Bir Konu: Sümerler

MÖ 4. bin yılının Sümerleriyle ilgili bilgilerimiz kazı buluntularından, arkeolojik kombinasyon ve sonraki erken çağ ile ilintili çivi yazısı metinlerinin yorumundan ibarettir. 1961'de yayınlanmış olan “Eski Ortadoğu’nun Kültür Tarihi” adlı eserinde Hartmut Schmökel bu durumu şöyle açıklar: “4. bin yılının üzerinde hâlâ ön tarihin alacakaranlığı yatmaktadır. Seramiğin malzeme, biçim ve boyanışıyla değişen boğa ve ana tanrıça kil idollerinde ve Tepe Gawra ile Eridu’nun en alt tabakalarında ortaya çıkarılan çok küçük ilk mekânsal tapınaklar dizisi kültürel gelişmenin kaba bir çerçeve içinde fark edilmesini sağlamış olsa da, bu ancak MÖ 3. bin yıldan kısa bir zaman öncesinde belirginleşir.”

Schmökel, bölge halkıyla ilgili olarak ise şunları yazmıştır: “Bölge halkı 4. bin yılda ağırlıklı olarak Samilerden olu-

şuyordu ve Sümerlerin 3. bin yılın biraz öncesindeki göçlerine rağmen kuzeyde üstünlüğü elde tutarlarken, güney bin yıldan daha fazla bir zaman önce Sümerleşmişti.”

Buna karşılık Barthel Hrouda’nın 1971’de yayınlanan “Arkeolojinin El Kitabı” adlı eserinin “Ön Asya” başlıklı birinci cildinde şunları okuruz: “Şattülarap, Önasya arkeolojisinin çekirdek bölgesi olarak anlamını öncelikle, Mezopotamya’nın güneyinde MÖ 4. bin yılda Eski Ortadoğu’nun ilk kentsel üst kültürünü kuran Sümerlere borçludur.”

Şimdiye kadar sıkça tartışılan göç teorileri, Hrouda tarafından hiç söz konusu edilmemiştir. Çokça tasvir edilen Sümer üst kültürünün aniden ve sanki bir gecede oluşumundan artık söz edilmemektedir. 1975’te çıkan “Eski Ortadoğu Saltanat Kapısının Sanat Tarihi” kitabının yayımcısı olan Winfried Orthmann, yazdığı önsözde Sümer teriminden tamamen kaçınır ve şöyle yazar: “Sümerce konuşan halk grupları, belki de bu bölgenin ilk sakinleri değildi; onların İsa öncesi bir zamanda buraya göç etmiş oldukları kabul edilmektedir.”

Otuz yıl öncesinde güvenli bir Sümer tarihi yazılması amacıyla ortaya konulan bu farklı yargıların, yeni ve kapsamlı malzeme sayesinde yerini çok daha temkinli hükümlere bıraktığını görüyoruz. Sümer dili ve kültürünün varlığı her ne kadar inkâr edilemez olsa da, konuya ilişkin arkeolojik verilerin eksik olduğu açıktır. Özellikle son on yılın bulguları, Mezopotamya erken tarihi hakkındaki bilgimizin yarım yamalak olduğunu ve muhtemelen gerçek anlamda da böyle kalmaya devam edeceğini gösterdi. Bu durum, malzemenin geçiciliğinin –fırınlanmamış kerpiç tuğlalar– yanı sıra, arkeolojik verilerin sınırlılığı ve özellikle de kapsamı ile bağlantılıdır.

Ancak yine de Sümerler konusunun bize sunduğu şey, sürprizlerle dolu ve öyle kalmaya devam edecek olan modern arkeolojinin bir polisye hikâyesi olarak tanımlanabilir. Onun bu zorluklarının özel bir çekiciliği vardır.

Yok Olan Sümer

Bütün bunlara karşın, Mezopotamya erken tarihi hakkındaki bilgimiz, bizden önceki herhangi bir kuşağa oranla şimdi daha fazladır. Şattülarap hakkındaki tarihi olaylar Helenistik zamanda bile bilinmiyordu ve Genesis bildirilen destan olarak kabul ediliyordu. Mezopotamya'yı ziyaret eden ve aslında çok dikkatli bir gözlemci olan Herodot, artık bir Pers eyalet kentine düşmüş olan Babil'le ilgili olarak, "Babilliler'in Yenilgisi" başlığı altında, bulanık bir izlenim veren ve gerçekliğe kısmen uyan bir tasvir sunmaktadır. Belki de, daha onun zamanındayken Babil'in eski ihtişamı harabeye dönüşmüş olabilir. Çünkü İhtar'ın ünlü tören yolunun ve sonradan dünya harikası olarak övülecek olan Semiramis'in "Asma Bahçeleri"nin bile molozlarla kaplanmış olduğu anlatılır. Herodot ve diğer antik yazarlar, yine de Mezopotamya tarihi hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. Sümer ismi hakkında ise, kimse konuşmamıştır. Bu isim İncil'e de yabancıydı ve Sümer tarihinden daha uzun ömürlü olan Sümer dili, artık kimse tarafından bilinmiyordu.

Hıristiyanlık zamanında Herodot ve Genesis'i takip eden birkaç Avrupalı gezginin, gizemli moloz tepelerine ve tuğla kulelere rastladıklarında Şattülarap'ı ve onun geç tarihini akıllarına getirmemiş olmaları şaşırtıcı değildir.

Onlar için Mezopotamya tarihi, Babil ve Asur'un tarihinden ibaretti ve dolayısıyla tüm dikkatlerini kibir ve sefahat yerleri olan destansı Babil Kulesi'ne ve yenilmiş Ninova'ya yöneltmişlerdi.

O dönemin erken yüzyıllarına ait bilgiler, sayısız Ortadoğu şiirinde olduğu gibi, Avrupalılar üzerinde de masalsi etkiler yaratmıştır. Bu durum, Romalı hacı Pietro della Valle'nin Ortadoğu'da uzun süre kaldıktan sonra, maiyetindeki Araplar ve zengin koleksiyonlarla 1626'da Roma'ya geri dönüşüyle değişti. Arkeolojik görsel malzeme olarak Avrupa'ya getirdiği çeşitli araç gereç ve mücevherle birlikte, iki mumya ve çivi yazısı mühürleri de, bilimsel meraktan çok, şaşkınlık

ve hayranlık uyandıran nesnelerdi. Bu çivi yazılarının çözümlemesi yönündeki ilk adımların atılması için neredeyse 200 yıllık bir zamanın daha geçmesi gerekiyordu.

İlk adımlar Mezopotamya değil, Pers yazıtlarıyla ilgili olarak atıldı. Bu adımlar sistematik bilimsel bir çabayla değil, bir bahis sonucu atılmıştı.

Çivi yazısını çözümleyen Georg Friedrich Grotefend zor bilmecelerin ustasıydı. Kütüphaneci arkadaşı Raffaello Fioresello ile 1802’de Göttingen’de gezerken, alfabesi ve dili bilinmeyen bir yazıtın çözülebileceğini iddia eder ve Fioresello da gizemini hâlâ korumakta olan çivi yazısı metinleri çözerek bunu kanıtlamasını ister. Arkadaşının bu meydan okuyuşunu kabul eden Grotefend, bir Pers kral kitabesi üzerinde çalışarak, çivi yazısının başlangıç bölümünü çözer. Grotefend’in bu ilk başarısının ardından, tüm çivi yazısı arşivlerinin ve manzumelerin çevirisi için uzun bir yolun aşılması gerekiyordu. Bu yol, aynı zamanda Sümer’in tamamen unutulmuş olan eski çağına geri dönüş anlamına geliyordu.

İngiliz koloni subayı Henry Rawlinson da, Grotefend’den bağımsız bir şekilde, aynı kral adlarına ek olarak, dört ayrı adı ve bir dizi sözcüğü 1835 yılında çözümlemeyi başarır. 1836 yılında kendi çevirisini Grotefend’in çevirisiyle karşılaştıran Rawlinson, her ikisinin de çeşitli yollarla aynı sonuca vardıklarını memnuniyetle görür.

Kuramcı Grotefend’in aksine, Rawlinson aç bir maceracıdır. 16 yaşında Doğu Hint şirketinin askeri hizmetine girer ve henüz 23 yaşındayken İran’da binbaşı olarak bulunur. Aktüel siyasi sorunlar kadar, eski eserlerin büyüleyiciliği de onun ilgisini çekmektedir. 1843’te Bağdat sefiri olur. 1859’da ise, –sonunda bu ülkenin tarihinin araştırmasındaki büyük hizmetleriyle bağlantılı olan bir görevle– İngiliz temsilcisi olarak İran’a döner.

Henry Rawlinson için, Pers yazıtlarının çözümündeki eski başarı yeterli değildir. Araştırma hevesine uygun yeni objeler arar ve onları 1837’de, Kirmanşah üzerinden geçerek

Hamadan'dan Mezopotamya'ya giden bir yolun üstündeki dik bir kaya duvarında bulur. Pers Kralı Darius'un MÖ 500 yılında kazdırdığı bu resim ve yazıtlar dürbünle bile net olarak fark edilememektedir.

Durumun olağandışılığı, Rawlinson'da kayanın gizemini alma isteğini uyandırmış olabilir. Ama muhtemelen, parçalar halinde çözülmüş olan insanlık bilmesinin izini araştırma isteği daha baskındı.

Rawlinson doğru yeri seçmişti. Bir palanga yardımıyla 50 metre yüksekliğe tırmanarak Darius'un heybetli kaya rölyefinin önüne geldiğinde, önceden bilinen ancak çözümlenmemiş olan üç çivi yazısının yan yana durduğunu fark etti. Rawlinson yaşamını tehlikeye atarak, büyük çabalar sonucu metinlerin tam kopyasını çıkardı ve dokuz yıl sonra, bunların çevirilerini Londra'daki Asya Kral Topluluğu'na sundu:

*“Kral Darius bildirir:
Sen ki gelecek günlerde
Kayaya oydurmuş olduğum
Bu yazıtı okuyacak olansın,
Bu insan resimlerini
Silme ve onları bozma!
Onları
Yaşadığın sürece özenle koru.”*

Bir Hipotez: Sümerce

10. yüzyılda farklı çivi yazısı metinler üzerine başlatılan geniş kapsamlı bilimsel çalışma, Grotefend tarafından önceden çözülen yazılarla bu metinlerin ortak yönleri olduğunu açığa çıkardı. Buna rağmen Babil çivi yazısının tam çözümü için daha on yıllar geçmesi gerekiyordu, çünkü tam metinler çözümlenirken, başka bilmeceler ortaya çıkıyordu.

Mezopotamya'daki kazılara şahsen iştirak etmiş olan Fransız Asurolog Jules Oppert, şekil ve yazı tarzı mükemmel olan Babil çivi yazısının bir gelişimin başlangıcının delili

olduğundan kuşkulandı. Sonra, bilimsel bilgisinin ışığında bu yazının bir başlangıcın delili değil, bir üretimin sonucu olabileceğine karar verdi.

Oppert cesur bir adım daha atarak, bir hipotez öne sürdü: Babilliler'in mükemmel yazıları ve ince kültürleriyle, ön tarihin yazı sahibi olmayan halkları arasında bir bağlantı olmalıydı. Oppert'in konstrüksiyonuna göre bu bağlantıya kültür yaratıcısı, yazı icatçısı bir rol düşmekteydi. Var olduğu kanısını taşımanın ötesinde, hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmayan Oppert, bu gizemli halkı bilimsel tartışma alanına sokarak, onları Güney Mezopotamya'nın eski ismine göre adlandırdı: Sümerler.

Son yüzyıl boyunca tartışılan bu hipotezden –en azından bilinmeyen bir halkla ilgili olarak– tarihsel bir gerçeklik oluştu. Ama bu halkın kimliği ve dili etrafında süren tartışma henüz bitmemişti. Tam tersine, eğer doğru gözlemlersek, tartışma günümüzde yeniden alevlenmiştir.

Sümerlerle ilgili olarak Oppert'in dillendirdiği iddia, maddi delillerin eksikliğine rağmen, saf bir teoriden ibaret değildi ve sadece bazı yazılı kanıtlara dayanmıyordu. Oppert, 1851'den 1855'e kadar Mezopotamya'daki kazılarda çalıştı ve henüz kendisini ileriye götürecek bulgulara ulaşmadan, ülkenin güneyindeki harabe tepelerinin tarihsel önemini fark etti.

Cesur teorisine yirmi yıl sonra bolca delil sunacak olan bu yerin olası önemine işaret etmiş olması da onun hizmetleri arasındadır. Çünkü, 1878'den 1909'a kadar aralıklarla süren kazılarda, tarihi Uruk'a dayanan ve Varka'nın 40 kilometre kuzeydoğusundaki Tello'da bulunan bu yerin, Lagaş'ın başkenti olan Girsu olduğu açığa çıkacaktı.

Tıpkı Rawlinson örneğinde olduğu gibi, burayı keşfeden de şanslı bir amatördü: Ocak 1872'de Basra'da Fransız viskonsolosu olarak göreve başlayan, arkeoloji hırsları ile dolu Ernest de Sarzec. Sarzec, İngiliz meslektaşları Taylor'un Ur'da yaptığı eski kazılar hakkında bazı bilgilere sahipti.

Yerli bir tüccar ona Tello'daki çivi yazısı tuğlalardan ve heykellerden söz edince, hemen orada kazı gerçekleştirmeye karar verdi. Çok çabuk alınan bu kararın karşısında duran zorluklar kolayca giderilebilecek türdendi. De Sarzec, her ne kadar Fransız makamlarının rızasından emin olsa da, ülkenin içinde karşılaşacağı engeller daha fazlaydı. Tello bölgesi, Bağdat'taki merkezi hükümeti ve onun tayin ettiği diplomatları, sefirleri tanımayan, savaşçı bir Arap kabilesi olan Monteficlerin elindeydi. De Sarzec'in diplomatik yeteneği, Monteficlerin başı Nesir Paşa'nın imtiyazını kazanarak, zarar görmeden kabile bölgesine varabilmesiyle kendisini gösterir.

De Sarzec'in Tello'da bulduğu kanıtlar, o güne kadarki en cesur beklentilerin bile ötesindeydi. Tello'nun tepesi gibi, Dicle ve Fırat'ı birbirine bağlayan ve erken çağda kanallize edilmiş bir ırmak kolu olan Şat-el-Hai'nin doğu kıyısı da seramik parçaları ve çivi yazısı tuğlalarla örtülmüştü. De Sarzec'in bulduğu en önemli şey, omuzunda o zamana kadar bilinmeyen işaretlerle çivi yazısına benzer yazılar bulunan başsız bir kralın, siyah diyoritten yapılma heykeliydi. Taş, kaide şeklindeki bir moloz dağının eteğinde duruyordu ve rüzgâr ve yağmur tarafından tesadüfen ortaya çıkarılmıştı. Tello'daki bu bölgenin Sümer sonrası iskân edilmemiş olması nedeniyle, iyice kumun altına gömülen eski tabakaların gün yüzüne çıkması büyük bir şans eseri idi.

Tello'ya yapılan ilk ziyaret, tüm zorlukları, özellikle de bölgede süren güvenlik sorununu aşma ve bir kazı topluluğu oluşturma konusunda Sarzec'i cesaretlendirdi. Korkusuz sefir Mart 1877'de yine aynı bölgedeydi ve Haziran ortasına kadar, yani yaz sıcağı ve susuzluk çalışmayı imkânsız hale getirinceye kadar ıssız çöle dayandı. Fransa'daki kısa bir tatilden sonra, Şubat 1878'de tekrar kazı çalışmalarına başladı. Bir amatör olmasına rağmen, altında fırınlanmış tuğlalarla kaplı bir yapının yanı sıra, daha önce ortaya çıkardığı diyorit heykeline ait alt parçanın da bulunduğu merkez tepenin önemini kavramıştı.

Daha sonraki yıllarda Arap işçilerle Tello bölgesini karış karış inceleyerek, sistematik alan kazılarına girişti. Sayısız kitabe tabletin ve çivi yazısıyla kaplanmış kil mühürün yanı sıra, aynı türden yazılarla donatılmış ve sonradan dünyaca ünlü bir eser haline gelecek olan, Akbaba Steli –MÖ 3. bin yılın ortalarında yaşamış olan Lagaş kralı Eanatum’un heykeli– taştan bir rölyefin parçalarına rastladı.

De Sarzec, bulduklarının değerinin bilincindeydi. 1878’in yazında, Louvre’un eski Ortadoğu bölümü memuru olan ve eski Babil tarihinin ileriki araştırmaları için bu kazıların ne kadar önemli olduğunu kavrayan Léon Heuzey’in dikkatini çekmeyi başardı. De Sarzec tarafından ortaya çıkarılan parçalar sayesinde Jules Oppert, bir ön Babil halkının, Sümerlerin varlığına ilişkin teorisini kanıtlama olanağını buldu. Buna yalnızca de Sarzec tarafından bulunan ve Babilli olmayan erken yazı örnekleri değil, yazılarda geçen ve Güney Mezopotamya’daki ön Babil hükümdarları olarak gösterilen kral figürleri de hizmet etmişlerdi.

İkinci Babil Dil Karmaşası

Buluntular karşısında Oppert’in tezi tartışılmaz hale gelmiş olsa da, bilim adamları arasındaki kavga esasen yeni başlamıştı. Bu, dille ilgili bir tartışmaydı. Oppert, Babil ve Sümer yazısı arasındaki farkın her iki dilin çeşitliliğinden doğduğunu iddia etti ve Babil dilinin aksine, Sümer dilinin bir Sami dili olmadığını kanıtladı.

Sümer dilinin kaynağıyla ilgili olarak Oppert’in de bir fikri yoktu. Sümerlerin kökeni gibi, tüm çabalara rağmen dilleri de bir bilmece olarak kaldı.

Onların dilleri ve var oluşlarıyla ilgili olarak artık fazla bir tartışma yürütülmemektedir. Çünkü, Sümer fenomeni hakkındaki tartışma farklılaşmıştır. Sümer halkının varlığı ya da yokluğu sorusu, dil karmaşasının meydana geldiği yüz yıl öncesine nazaran büyük ölçüde aşılmıştır.

Eski Mezopotamya’daki dil, yazı ve kültürün Babil-Asur kaynaklı olduğunu savunanların sözcüsü, Alman Asurolog

Franz Delitzsch idi. Tartışmalı görüşlere sahip olan Delitzsch, Tello kazılarını ve ilerleyen dilbilim gelişmelerini önemsemeyerek, 1889'da "Asur Grameri" adlı kitabı yazmış, "Yazının İcadı Sorunu Üzerine" başlığı altında kaleme aldığı on bir sayfalık yazısında, artık fazla çürütülemeyen Oppert'in tezlerine bir kez daha itiraz etmiştir.

Delitzsch'in Sümer kelime hazinesini açıkça Sami kaynaklara dayandırma çabaları, bugün artık gülünç gelmektedir. "Sümerizmin yanlış öğretisine" karşı savaşımında yanlısamadan yanılısamaya savrularak oluşturmaya çalıştığı kanıt zinciri, onu gülünç ve sinsi bir ifrata vardırır. Öğretmen kürsüsünün gerçek Sezar'ı olarak tüm bilimselliği bir kenara itip, zaferle hipotetik bir sonuç formülüne varır: "Sami olan Babilliler, yazı sanatının keşfini tanrıları Nebo'ya atfetmekte haklı olacaklardır ve bu, hiçbir zaman, hiçbir yerde Kose-liler, hatta bir üçüncü Sümer-Akad halkıyla bir ilişkilerinin olmadığına, böyle bir halkın yaşamamış olduğunun kanıtlanmasıyla sonuçlanacaktır."

Delitzsch, "Asur Grameri"nin ikinci baskısında saldırgan yorumundan vazgeçer ve 1914'te, anti-Sümer kampanyasının tersini ifade eden iki kitap yayınlar: Tefsirli Sümer Sözlüğü ve Sümer Gramatiğinin Temel Karakteristiği. Böylece Oppert'in en keskin ve dirayetli karşıtı yalnızca yenilgisini kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda Sümerologların safına geçmiş olur.

Sır Devam Ediyor

Sümerler gerçek anlamda ancak 20. yüzyılda keşfedildiler. Onlarla ilgili bilgilerimizi biçimlendiren kanıtların çoğu, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında yapılan kazılarda gün yüzüne çıktı. Bunlarla ilgili olarak yapılan yayınlar artık kütüphaneleri doldurmaktadır. Bu arada yüzlerce bilim adamı, Sümerlerin nereden geldikleri ve erken tarihlerinin seyri hakkında bilgi vermeden önce, onların yaşamları, dinleri ve kültürleriyle ilgili pek çok şeyi açıklayan binlerce çivi yazısını çözmek için uğraştılar ve halen uğraşmaktadırlar.

Malzemenin çokluğuna karşın sorular yanıtlanamadı, hatta daha karmaşık hale geldi. Bazı arkeologların kazılar nedeniyle yazmaya başladıkları tarihin ya da en azından kültür tarihinin görünür güvenilirliğinin arkasında, az veya çok, tesadüfi verilerden oluşmuş ve yarın elde edilecek yeni bulgular, yeni keşifler, yeni metin çevirileriyle sarsılabilecek şematik bir iskelet durur.

Buna ek olarak, Sümer ve aslında Mezopotamya ile ilgilenen bilim adamları çoğunlukla birbirleriyle ilişki kurmadan ve önemli sonuçlar hakkında bilgi sahibi olmadan, çeşitli araştırma alanlarında çalıştılar. Özellikle de her bir bilim temsilcisi arasındaki farklılık dikkat çekicidir.

Bu çalışmalar sırasında, çeşitli ilgi alanları ile arkeologlara, mimarlık tarihçilerine, Sümerologlara ve teologlara rastlarız. Hepsi konuya kendi alanından bakarak inceleme yapar ve çoğunlukla diğer araştırma alanlarındaki çabalarından haberdar değildir. Farklı fikirler, inatçı anlaşmazlıkların tartışıldığı ya da daha çok yazıldığı izlenimi veren yayınlar da ortaya çıkar. Delitzsch'ten bildiğimiz sertleşmeler bugün de gündemdedir ve bu durum kendi makul açıklamasını kazıların ortaya çıkaramadığı metinlerde bulur.

1975'te Beyrut'ta, bir Arap bilim adamının Mezopotamya erken tarihi hakkında geniş kapsamlı ve bol resimli bir eseri yayımlandı. Baş taraflarında kazı fotoğrafları veya erken seramik ve plastik resimleri bulunan benzer yayınların tersine, bu eserin ilk sayfalarını yeni resimler süslüyordu ve Sümerlerin izlerine antropolojik olarak yaklaşılmaya çalışılıyordu.

Alman Sümerolog Hartmut Schmökel, bilinmeyen bu halkı, "Geniş yüzlü, küçük kafataslı, ileriye doğru çıkan düz burunlu, ince dudaklı, küçük ağızlı, kısa alt çeneli, dar alınlı ve geniş tıknaz bedenli insanlar" olarak tanımlamıştır. Onlar, rölyef, mühür ve stellerden çıkarıldığı kadarıyla, tıknaz, küçük kafatası olan, açılmış iri gözlü, siyah saçlı, kat kat ve ustaca kesilmiş uzun sakallı, taç veya örgülü saçlı, çoğunlukla da kel insanlardı.

Schmökel, onların gözlerinden söz etmeyi unutmuştu. Oysa onlar birincil emarelerdi ve tüm erken Sümer heykellerinin “karakteristik” hanesine yazılabilirdi. Ancak bu iri gözlerin Sümer insanının fizyonomik bir özelliği mi, yoksa yaşamda anlamı olan özel bir işaret mi olduğunu bilemiyoruz. Heykel ya da rölyeplerdeki insanların –rahip veya rahibenin– tanrının karşısında durdukları düşünülürse, açılmış iri gözler dikkatin veya hayretin basit bir ifadesi olabilir; çünkü insanların neleri gördükleri ya da neleri tasavvur ettiklerine dair hiçbir bilgimiz yoktur.

Her ne olursa olsun, Sümerleri etnografik olarak kavrama deneyimi, diğer araştırmalar için de ilginç bir başlangıç noktası oldu.

Bağdat Müzesi’ndeki resim ve heykellerde rastladığımız insan tipini bugünkü Irak caddelerinde ararsak, taş veya kilden yapılmış şekillerin takipçilerini bulmakta kesin olarak zorlanırsınız. Ama yine de orada bulunduğum sırada birkaç kez soluğumun kesildiğini ve kendimi bir anda binlerce yıl geriye götürülmüş gibi hissettiğimi söyleyebilirim. Tarihleri dört bin yıl, yazı ve dilleri ise üç bin yıl önce biten, varlıkları zaman hesaplamamızdan önce bile tamamen unutulmuş olan bir halkın genleri sanki tekrar ortaya çıkmıştı.

Bir keresinde Bağdat Irak Müzesi’nde Uruk tanrıçasının mermer yüzünün yanından, ülkesinin tipik siyah giysileri içindeki bir kadın ortaya çıkmıştı. Belirgin burnu, küçük ince ağzı, arkaya giden alnı ve sergilenen nesnelere değil de, belirsiz bir uzaklığa dikilmiş iri gözleriyle, bir rölyeften fırlamışçasına karşımda duran bu kadın beni fazlasıyla şaşırtmıştı. Bir başka seferinde de, Ur harabelerinin pek uzağında olmayan küçük bir köyde gördüğüm bir adamı Lagaş Kralı Gudea’nın heykeline benzeterek, aynı derece etkilenmiştim. Bu belki bir tesadüf, belki de henüz bilemediğimiz ve bugün araştırılması oldukça zor olan bir mirasın taşıyıcıları ile gerçek bir rastlaşma idi.

Başka yerlerde de, o kökenden insanlarla karşılaştığım hissine kapıldığım zamanlar oldu. Bu daha çok Pakistan’ın,

Keşmir'in ve Ladak'ın uzak vadilerinde oldu ve her zaman münferit* kaldı.

Sümer fizyonomisi ile olan benzerliği en çok, Batı Tibet'in Ladak bölgesinin en büyük Budist mürşidi olan baş lamanın karşısında durduğumda hissetmiştim. Yüzünde, bakışlarında Sümer rahip yüzlerini belirleyen bir ifade vardı: Üstünlük ve gizli bir büyüklük. Sümer heykellerinin aşırı iri gözleri tümüyle anlaşılabilir olmamakla birlikte, nesneler hakkındaki bilgeliği ifade eder. Delitzsch'in kesin "hayır"ı sonrasında dış görüntü Sümer varlığının lehine yumuşatılmış olsa da, bunlar içyüzünü anlayamadığımız, Sümer gizemlerine girebilmemizi zorlaştıran unsurlardır.

Sümer kültürünün yaygınlığının kanıtı olan Sümer çivi yazılı tabletlerin buluntu alanı, Indus Vadisi'nden El Amarna'ya, İran'ın Körfez adalarından Romanya'daki Tartaria'ya kadar uzanır. Anadolu ve Suriye'de süren kazılar, şehir yerleşimleri ile ön Ortadoğu erken kültürünün sadece Mezopotamya'nın güneyi ile sınırlı kalmadığını göstermektedir.

Sümerlerin tasviriyle ilgili bilgilerimiz, mitsel mozaiklerden ve destanlardan, yavaş yavaş bütünlük kazanan tarihten oluşmaktadır. Bunun dışında bir fikrimiz yoktur. Birçok önemli şeyin ortaya çıkarıldığını kabul etsek de, yine de ne tür sürprizlerle karşılaşabileceğimizden emin değiliz. Aslında bunun böyle olması bir bakıma iyidir. Aksi halde, buluntu yerleri sürekli değişen çöl ortamının ağır şartları altında çalışan arkeologlar, kazı ve araştırma için gerekli güç ve sabrı başka türlü sağlayamazlardı.

Bugün seramikten, rölyeften ve heykellerden çıkardıklarımızdan daha fazla bilgiye sahipsek, bunu Sümerler ya da Mezopotamyalı öncüleri tarafından keşfedilen ve çözümlenmesiyle buluntuları zamansal olarak tasnif etmemizde bize kolaylık sağlayan, kaynakları ve tarihleri hakkında bir şeyler öğrenmemize yardımcı olan yazıya borçluyuz.

* Tek, ayrı; kendi başına olan.

3. DÜNYANIN EN ESKİ VE YÜKSEK KÜLTÜRÜ

3.1. İnsan Yazmaya Başladığında İlk Kelimeler Resimlerdi

Dünyanın En Eski Metinleri

BİR kısmı okunamamış olsa da, bilinen en eski yazı işaretleri Uruk'taki küçük kil tabletler üzerinde bulunmuştur. Gerçi son zamanlarda gazeteler “Sümer araştırmalarında dönüm noktası”, “En eski belgeler bulundu” ya da “Taşların gücü” gibi başlıklar atarak, Güneydoğu İran'da bulunan “en eski yazı buluntularından” söz ettiler. Ama 1970'de Harvard Üniversitesi yayınlarından çıkan ve gazetecilere ilham veren C.C. Lamberg-Karlovsky'nin “Excavations at Tepe Yahya, Iran” adlı kazı raporu okunduğunda, aslında “en eski yazı buluntuları”nın söz konusu olmadığı ve dolayısıyla, en eski metinlerin buluntu yeri olarak bilinen Uruk'un şimdilik böyle kalmaya devam edeceği anlaşılmaktadır.

Uruk, yazı icat edildiğinde çoktan tapınak yönetimi altındaki bir şehir haline gelmişti. Rahip kralın emrinde çiftçiler, çoban ve zanaatçıların yanı sıra, ürünlerin ve kazancın adil dağıtımını sağlayan tapınak görevlileri de vardı.

Erken çağın bu yönetim şeklini teokratik sosyalizm olarak adlandırmıştık. Sosyalizm, karakteristik düzen prensipleri gerektirir. Görev suistimali ve kişisel zenginlik gibi bireysel arzuların yanı sıra, güç tasavvuru da engellenmeliydi. Bu durum, mümkün olduğunca mükemmel bir kontrol sistemi için araçlar bulma gerekliliğini anlaşılır kılar. Burada mal-

ların stoklanması ve dağıtımı gibi iki temel şart söz konusuydu. Erzaklar, hırsızlardan ve istenmeyen tüketicilerden korunmak ve dağıtım için belirlenenler sayılıp kayıt altına alınmak zorundaydı. Açık kırsal yaşam düzeninin aksine, konutları ve erzaklarıyla büyüyen şehirlerdeki yaşam tarzı buna elverişli değildi.

Bu, doğrudan doğruya erken çağın iki önemli Sümer icadına, silindir mühür ve yazının keşfine yol açmış olabilir. Kaynağını ve oluşum nedenlerini kesin olarak bilmemekle birlikte, damga mühürlerini Sus ve Eski Ortadoğu'nun diğer kazı yerlerinden biliyoruz. Uruk'ta ve Sümer'in diğer şehirlerinde bulunan ve nesnel ya da soyut bir motifle bezenerek ortasından delinmiş olan irili ufaklı binlerce silindir, açık ve izah edilebilir bir işleve sahipti. Bunlar rahip veya görevlilerin kişisel sorumluluklarının işareti olan resmi mühür olarak kullanıldılar. Bu amaçla kullanıldığı kanıtlanan kil küp kapaklarının üstünde olduğu gibi, bu mühürlerin yanında da rulo parçacıkları bulundu.

Silindir mühürler ilk önceleri tapınaktaki erzakları korumak için damga olarak kullanılıyordu. Fakat bu güvenlik önlemi yeterli değildi ve bir kabın içindekileri korumuş olsa da, onu hırsızlardan veya sadakatsiz memurların haksızlıklarından tümüyle uzak tutamazdı. Bunun için, birden çok görevi olan rahip kralın belleğini hafifletecek bir koruma aracı bulunmalıydı. Bu arada sayı sayma, belki de tartı bile öğrenilmişti ama tapınak depolarında korunan hayvan, tahıl, meyve, kap ve diğer şeylerin miktarlarını doğru olarak akılda tutmanın olanağı yoktu.

Bu yüzden her bir parça için kum veya kerpiç zemine çizgiler çekilmeye başlanmış ve zamanla, şekil verilen bir kilin yüzeyine sayı işareti olarak çizgi kazıma fikri doğmuş olabilir. Kil çabuk kuruyordu ve sorumlu memur bir üçüncü şahsın sayıları değiştirmesini önlemek için, kullandığı küçük tabletleri rahatlıkla yanında bulundurabilirdi. Kısa bir süre içerisinde çizgilerle doldurulan tabletlerin sayıları artınca, ilgili tabletin hangi mal türüne ait olduğu unutulmuş ya da

bu durum birtakım karışıklıklara neden olmuş olabilir. Dolayısıyla, bir adım daha atılarak, kaydedilmiş nesneler için anlamlı işaretler yaratılmış olması muhtemeldir.

Alman araştırmacılar 1929-30 ve 1930-31 yılının kışında, Uruk'daki "Kırmızı Tapınak" civarında, MÖ 3000 yılına ait olan ve bu işaretleri taşıyan yaklaşık bin adet kil tablet ortaya çıkardılar. Tabletlerin tümünün idari metinlerden oluştuğu saptandı. Bu nedenle, yazının ilk başlarda sadece pratik amaçlara hizmet ettiği ve her şeyden önce sadece bir işaret olduğu kuşkusuzdur.

Sonradan Sümer kelimesi *ninda*'ya –yemeğe– dönüşecek olan kâse, kap için bir semboldür. Buğday başağı *še* ise, tahıl için kullanılır. Stilize edilmiş bir sığır kafasının üstüne konulan boynuzlar onu anlam olarak boğaya dönüştürür. Balık, kuş, köpek, keçi, kısmen tam tasvir, kısmen sadece baş olarak, ama her iki durumda da yoruma kuşku bırakmayacak kadar doğal figürü tasvir ederler.

Ancak erken soyutlamalar da mevcuttur. Haya üçgeni *sal*, kadın için kullanılır. Ona üç tepeden oluşan *kur*, sıradağ işareti ilave edildiğinde, esir kadın anlamına dönüşür. Bu kombinasyon, o zamanlar dağlardaki yabancı halklardan alınan kadın esirlerin Sümer şehirlerine getirilmelerine dayanır.

Tabii ki erken yazı işaretlerinin tümü bunlar gibi basit ve belirgin değildir ve yazının başlangıcı ile ilgili birçok kil tablet hâlâ çözümlenmeyi beklemektedir. Sonuçta bu işaretlerin kısa bir zaman içerisinde mecazi anlamda kullanılmaya başlanması, yeterince bilemediğimiz ilişkilerle bağlantılıdır.

Sümerler tarafından yazı için kullanılan resim ve sembollerin sayısı çok kısa bir zaman içerisinde iki bin adete çıkmıştır. Böylelikle çağdaşları için bile yazı çok anlamlı ve nihayetinde anlaşılmaz olmuştur.

Tek tek işaretlerin kısa sürede başlayan değişken kombinasyonları, anlamayı daha da zorlaştırıyordu. Dalgalı çizgilerin –ki bu suyu anlatıyordu– iki başakla bağlanması bahçe ve tarlayı anlatırken, yumurta ve kuşun doğurmayı, göz ve suyun ağlamayı anlattığı bilinmektedir.

Ama işaretler çok anlamlı hale geldikçe işler daha da zorlaşır. Kısa bir süre sonra, yıldız işareti gök ve tanrı için kullanıldı. Güneş işareti, aydınlık, açıklık, hoşluk ve neşe demekti. Daha sonraları –resimden çivi yazısına geçildiğinde– oluşan farklılaşma, bu tür işaretlerin yansıttığı tasvir dünyasını giderek genişletmiştir.

Çivi Yazısına Giden Yol

İşaret dilinin icadının hemen sonrasında resim yazısından çivi yazısına geçişteki en önemli adımı atanlar, muhtemelen Uruk tapınaklarında ve daha sonra da başka şehirlerin tapınak bölgelerinde rahip beylerin yardımcıları olarak görev yapan yazarlardı. İşaretleri kile daha çabuk ve daha kolay basmak için, orijinalde düz duran yazı işaretlerini 90 derece sola eğerek, sırt üstü yatırdılar. Buna rağmen yuvarlaklıkları ve çeşitli yönlere uzanan çizgileri kile oymak yine de kolay değildi. Bu özellikle yazının uzadığı ve tabletin boyutu büyüdüğünde hissediliyordu ve tapınak depolarında yazı zanaatçılığı tüm günü alan bir uğraş haline gelmişti.

Muhtemelen aynı zamanda, yazarın aracı olan taş kalem de değişerek belirli bir tarzda standardize edilmiş ve yetenekli özel yazarların aklına işaretleri basitleştirme fikri gelmiş olabilir. Karşılıklı çizgiler gibi, daireler ve yuvarlak işaretler de zamanla ortadan kalktılar. Taş kalemin kile bastırılışına göre çizgiler sağa sola ya da aşağıya yukarıya doğru uzanan sivri çivi şeklindeki işaretlere dönüştüler. Bu tekniğin iki yararı vardı: Kalemler kil tabletlere göre daha çabuk ve ardı ardına basılabildiğinden, resim yazısının tersine yazının iyi okunabilirliğini sağlayan düzgün ve estetik bir ifade elde edilebildi.

Çivi yazısının gelişimi, işaret sayısının azalmasını da beraberinde getirdi. Kısa bir sürede, yeni yazı sistemine uyum sağlayan kalemler giderek önem kazandı ve çok anlamlı yazı sistemi, yerini harf yazısına bıraktı.

Resim yazısı dil ile bağlantılı olarak oluşmadı. İlk başta herkes onu dilden bağımsız olarak kavrayabiliyordu. Ancak

işaretlerin anlamları hece ve kelimelerle örtüştüğünde –ki bu MÖ 2800’de oldu– yazı bizim anlayışımıza uygun ve okunabilir bir hale geldi. Artık soyut terimler, fiiller ve bağlantı sözcükleri için de işaretler vardı. Böylece orijinal resimlerin birbirlerine eklenmesiyle, sözcük yazısından hece yazısına geçişi tasvir eden gerçek bir cümle yazısı oluştu. Ama bu geçiş, sözcüklerin çoğu tek heceli olduğundan, Sümer dilinde bir devrim yaratmadı.

Samuel N. Kramer, yazının oluşum ve değişiminin tasvirini gösteren bir tabloda, ilk resim yazısındaki 18 önemli işaretin 90 derecelik dönüşümünü ve ilk çivi işaretlerinin Asur yazısına kadarki gelişimini bir araya getirdi.

Yaşam Uçan Bir Oktur

Çivi yazısı araştırmacılarının, işaretlerle bezenmiş ilk kil tabletlerin hangi dilde yazılmış olduğunu belirlemeleri oldukça zordu. Delitzsch, bunların Babil dilinin en eski biçimi olduğu konusunda ısrarlı olsa da, Sümerce olduğu yorumunu yapanların da, kendi tezlerini dilsel bakımdan kanıtlama şansları yoktu. Başarı, ancak Cemdet Nasr’da 1957-58 kış kazısında bulunan ve sonraki metinler sayesinde Sümerlere ait olduğu kuşku götürmeyecek şekilde kanıtlanan bir yazının çözülmesiyle elde edildi.

Bilmecenin çözümünü sağlayan bu yazıt, sadece üç heceden oluşuyordu. İlk iki heceden –*en* ve *lil*– bildik bir isim meydana geliyordu: *Enlil*. Sümerlere ait bir tanrı adının yazıtta yer almış olması, o dilin Sümerce olduğunu kanıtlamaya yeterli değildi. Bu belki de, daha erken bir dilde ve aynı işaretlerle anlatılmış olan bir adın sözcüksel çevirisi olabilirdi; ama üçüncü bir işaret olarak var olan ok, çivi yazısı araştırmacılarını iz sürmeye sevk etti. Onlara göre, bulunan tablette öyle bir dil söz konusu olmalıydı ki, ok işareti Enlil adıyla bağlantılı bir anlam oluşturmalıydı.

Sümer dilinde ok, *ti* demekti. Ama *ti*’ sadece silah anlamına gelmiyordu; yaşam anlamına da geliyordu ve böylece gizem çözülmüştü: *Enlil - ti* Sümerceydi ve *Enlil yaşamdır* ya

da serbest bir çevriyle, *tanrı yaşam armağan eder* anlamına gelmekteydi.

Burada aslında Sümer sembolüğü de kendine bir açıklama bulur. Bu kısa metindeki ok, sadece silah için kullanılan bir sembol değildir. O, mitolojik fikirlere derinden bağlı olan Sümerlerin yazıyı kısa zaman içerisinde pratik aslından soyutladıklarını gösterir. Ayrıca önceden de gördüğümüz gibi, rahiplerin, henüz yazı bulunmamışken bile, resimsel ifadesini erken seramik motiflerinde bulan olağanüstü farklılaşmış mitosa uygun bir dile sahip olduklarını kanıtlar.

Yaşam sözcüğünü okla tasvir etmek ya da özdeşleştirmek, kuşkusuz ki hece benzerliğinden kaynaklanan bir tesadüften çok, Sümer sembolik anlayışının bir gereğiydi. *Ti* hecesinde belki ilk göçlerle ilgili bir bilgi saklıdır. Belki de *ti* –ok– sözcüğünün asıl anlamı ilk önce bu göçler sırasında yaşam için genel bir terime dönüştürülmüştü. Çünkü “yaşam uçan bir oktur” formülü, Sümer düşünce tarzı ve mentalitesine uygundu; medeniyetin pek çok alanında ilerlemiş bir halkın aktivitesini tam anlamıyla yansıtabilirdi.

Sümer dilinde bir hece olan *ti*’nin anlamı, sadece erken tarih hakkında birtakım spekülasyonlara yol açmakla kalmaz. Fransız çivi yazısı uzmanı P  re Scheil ve Samuel N. Kramer ona, bizi hayrete düşüren başka bir anlam daha yüklerler. Bu anlam Adem’le ilgili olarak, Musa’nın 1. kitabında da kendine bir yer bulur: “O zaman Tanrı, insanların üzerine derin bir uyku gönderdi ve o uyudu. Ve o, kaburgalarından birisini aldı ve yerini etle kapattı. Ve Tanrı, insandan aldığı bu kaburgadan bir kadın yarattı ve onu, ona götürdü.”

Belki oka benzediğı, belki de erken çağlarda kemik parçalarından ok uçları yapıldığı için, *ti* Sümer dilinde kaburga anlamına da geliyordu. Yine *ti* hecesinin, –anlam çeşitliliğinin akla yakın nesnel kurgusunun yanı sıra ve neredeyse tüm Sümerce sözcüklerde olduğı gibi– mitolojik bir arka planı da vardır.

Bu mitolojik arka planın kökeni, Tanrı Enki’nin aldatma sanatına ve onun kötü sonuçlarına kadar uzanır. Ninhursan-

ga tarafından yaratılan bitkiler yüzünden zehirlendiğinde, Enki'nin yalnızca çenesi, dişi, ağzı ve kolu değil, kaburgaları da etkilenen organlar arasında sayılır.

Bir Sümer şiirinde anlatıldığı gibi, kurnaz tilki tarafından geri getirilen tanrıça Ninhursanga, eriyip giden Enki'ye, "Kardeşim neren ağrıyor?" diye sorar. Enki de onu, "Kaburgam ağrıyor," diye yanıtlar. Bunun üzerine Ninhursanga, "Senin için tanrıça Ninti'yi doğurdum," karşılığını verir.

Ninti, Enki'nin kaburgasını iyileştiren tanrıçadır. İsmi ni doğrudan doğruya Sümerceden tercüme edebiliriz. Ninti, kaburganın tanrıçası veya efendisidir. Sözcük daha geniş anlamda, yaşamı yaratan tanrıça ya da efendi olarak da anlaşılabilir.

Sümer mitosu ve Eski Ahit arasındaki sayısız paralellik incelenecek olursa, o zaman Havva'nın kaburgadan yaratılışıyla ilgili İncil bildirisinin arkasında, birçok anlamının yanı sıra, kaburga anlamına da gelen Sümerce *ti* hecesinin bulunduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

İlk Şairlerin İzinde

Edebi metinlerin ilk hazine odaları –muhtemelen insanlığın en eski kütüphaneleri– 1889 ve 1900 yılları arasında yapılan kazılarla, Mezopotamya'nın ve Sümerlerin kutsal şehri olan Nippur'da ortaya çıkarılmıştır. O zaman gün yüzüne çıkarılan binlerce kil tablet, bugün Philadelphia Üniversitesi Müzesi'nde –Nippur, Amerikalılar tarafından hâlâ araştırılmaktadır– ve İstanbul'daki Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Buluntu yerleri ve tarihleriyle ilgili olarak insana az çok fikir veren seramik, silindir mühür, takdis levhaları, rölyef ve heykellerin aksine, Nippur'da bulunan çivi yazısı tabletler, araştırmacılar için deyim yerindeyse yedi mühürlü bir sır kitabı gibiydi.

Bu belgelerin bulunduğu sırada erken çivi yazısının çeşitli türleri henüz bilinmediğinden, onları çözümlemeye başlamadan önce yazılış tarihine göre tanzim etmek gerekiyordu. Kısa bir zaman içerisinde, Nippur'daki bu buluntuların çok

özel anlamlarının olduğu anlaşıldı. Bunlar daha önce rastlanan ticaret-adalet belgeleri, takdis ve kayıt tabletleri, mektup ve mesajlar gibi günlük yaşam metinleri olmayıp, o güne kadar bilinmeyen, ancak şimdi keşfedilen bir edebiyatın erken örnekleriydi.

Radau, Falkenstein ve Kramer gibi önemli Sümerologlar, bu edebiyatı bizim için çözmeye çalıştılar. Edebiyat türlerinin bilindik çeviri zorluklarının yanı sıra, kil tabletlerinin zarar görmüş olmaları, metinlerin önemli yerlerinde büyük boşlukların bulunması ya da bazen gözle seçilemeyecek kadar küçük satırlarla donatılmış olmaları çalışmayı zora sokuyordu.

Bu nedenle, araştırmanın daha başındayken çivi yazısı metinlerin özenli bir şekilde kopyalanması gerekiyordu. Sümerolog zaten çalışmasının ilk evresinde özenli bir kopyacıdan başka biri değildi ve bunu yaparken sahip olduğu en önemli araç bir büyüteçten ibaretti. Eski Ortadoğulu yazarların, pul büyüklüğündeki tabletlere tüm bir methiyeyi büyük bir sanatsal ustalıkla nasıl yerleştirebildikleri sorusu ise, halen çözümlenebilmiş değildir. Henüz herhangi bir kanıta rastlanmamış olsa da, Sümerli yazarların MÖ 3.000 yılında bile keşilmiş büyüteçlere sahip oldukları tahmin edilmektedir.

Sümerologların uğraşları ilk önce bir yap-boz oyununa benziyordu. Tabletlerin çoğunda, parçalanmış durumdaki metinler yer alıyordu ve bu nedenle, parçalar bir araya getirilerek, düzenlenip birleştirilmeliydi. Sadece bu çalışma bile aylarca sürebilirdi. Daha büyük fragmanların okunamayan veya bozulmuş yerlerini tamamlamak için ikinci nüshalara ihtiyaç vardı. Tabletlerde tamamlanmış metinler yer alıyordu ve bu nedenle, onların devamını daha büyük manzumelerde aramak gerekiyordu.

Birkaç parçası henüz bulunamamış olan ünlü Gılgamış Destanı'nın birçok örneği mevcuttu ve bütün bir bin yıl boyunca farklı tutanaklar tutulmuştu.

1975 yılında, Kuzey Suriye'de Gılgamış Destanı'na ait yeni tabletler dizisinin bulunmuş olduğu haberi dünya ba-

sınına iletildi. Sümeroloji alanında var olan iş gücü yeter-sizliği, bu belgelerin bilimsel bakımdan değerlendirilerek yayımlanmasını bir hayli geciktirdi. Ayrıca bin yıla yayılmış olan metinlerin aynı dil ve alfabeyle yazılmamış oldukları ve böylece doğrudan kıyaslanamayacakları da göz önünde bulundurulmalıydı.

Bir Sümerelog, ancak önündeki materyale ait parçaların doğru birleştirilmiş olduğundan emin olduktan sonra kopyalama çalışmasına başlayabilir. Eğer arkeolojik veriler bilimsel bir çalışma başlamadan önce bölüştürülecek olursa, –ki bu Nippur olayında gerçekleşmiştir– bu durum yeni sorunları gündeme getirir ve birbirinin devamı olan parçaların dağılma riski ortaya çıkar. Birçok tabletin kopyalanmamış olması ve kopyalananların çoğunun da henüz yayımlanmaması, bu metinlerden bilimsel sonuçlar çıkarma çabasını sekteye uğratmaktadır. Bu yüzden, bugün bile bilimsel sonuçlar geniş ölçüde yarım yamalak kalmakta ve çeviriler büyük ölçüde tamamlanamamaktadır.

Samuel N. Kramer bir yazısında, insanlığın en eski destanının çözümüyle ilgili olarak yapılan bir çeviri çalışmasını anlatır. Kramer, İstanbul padişahlık sarayında, –bugünkü Eski Şark Eserleri Müzesi’nde– aylar süren bir çalışmanın ardından çözümlemiş olduğu metni “Enmerkar ve Aratta’nın Efendisi” olarak adlandırır ve bunu bir sinir harbinin ilk büyük dokümanı olarak yorumlar.

Gılgamış gibi Enmerkar da Uruk’un, –İncil’deki Ereş kenti– ilk destansı hükümdarlarındandı. Destana göre o, güneş kralı Utu’nun oğlu ve önceden tanıdığımız Aşk Tanrıçası İnanna’nın kardeşidir. “Enmerkar ve Aratta’nın Efendisi” destanında o, Enki’nin sahibi olduğu tanrısal güçlerin ünlü demetini Eridu’dan Uruk’a kaçırان kız kardeşinin pervasız eyleminde belirgin olarak kazançlı çıkar.

Enmerkar, Sümer krallık listelerine göre Uruk I. Hanedanlığı’nın ikinci kralıdır ve yönetim dönemi 420 yıl olarak onanmıştır. O, büyük ve başarılı bir kral –Uruk ve

Kullab'ın efendisi– olarak, ilk kez 1952'de açıklanan destan-
da da ortaya çıkar. Uruk'un tüm diğer erken hükümdarları
gibi, o da İnanna'nın inayetindeki bir kraldır. Aslında gerçek
hükümdar tanrıçanın kendisidir ve belli ki, kalbinde yer tu-
tan Uruk nedeniyle Eridu'nun güçten düşürülmesinde oldu-
ğu gibi, burada da –İran dağlarında bulunan zengin şehir
Aratta'ya karşı olan savaşta– onun parmağı vardır.

Erkek kardeşin, tanrıça olan kız kardeşe başvurması
ve kendini kalbinden vuracak bir şeyi ona anlatma biçimi,
Sümer politik düşüncesinin, savaş, fetih ve yıkımın mazur
gösterilmesinin psikolojik inceliğini bariz bir şekilde ortaya
koyar.

Destanın tarihsel içeriği zayıf olsa da, yine de erken Sümer
düşüncesi hakkında bize birçok bilgi verir ve dinsel saflığın
kısa bir süre içerisinde nasıl dinsel bir taktiğe dönüştüğünü
gösterir. Tanrılar, İnanna ve Utu, dindar olmayan, tamamen
dünyevi iktidar hırsı tarafından belirlenmiş bir ticaretin kut-
sal bahanesi olurlar.

Destanda şunları okuruz:

*Bir zamanlar bir kral seçilmiş,
İnanna'nın kutsal kalbi tarafından,
Şuba ülkesinden seçilmiş,
İnanna'nın kutsal kalbi tarafından,
Enmerkar, Utu'nun oğlu,
Kız kardeşine, lütufkâr kraliçeye...
Kutsal İnanna'ya bir dilekte bulunmuş:
'Ey, kız kardeşim, Ereş'i
Aratta insanları altın ve gümüşü hünerle şekillendirsinler
Dağ yamacından vadiye saf lapis getirsinler,
Elmas ve saf lapislazuli –lacivert taş– getirsinler:
Ereş'e, kutsal ülkeye...
Anşan evini, bulunduğun evi
İnşa etsinler...
Kutsal Gipar'ı, senin yerleştiğin yerin içini,
Aratta halkı sanatkârca bezesin.*

*Ben, ben dua edeceğim... Onun ortasında.
Aratta, Ereş'e teslim olsun,
Aratta halkı
Dağın taşını dağlık araziden vadiye getirdikten sonra,
Büyük tapınma evini inşa etmeme, büyük mahfazayı kur-
mama,
Önümde büyük mahfazanın oluşmasına, tanrılarının
mahfazası,
Kullab'ta tanrısalları yasalarını icra etsinler,
Kutsal bir dağ arazisi gibi, Abzu'yu yaratsınlar,
Eridu'yu bir dağ gibi temizlesinler,
Bir mağara gibi, Abzu'nun kutsal tapınma evini meydana
getirsinler,
Ben Abzu'dan methiyeleri bildirdiğimde,
Eridu'dan tanrısalları yasaları getirdiğimde,
... şey gibi saf en-heybetlisini geliştirdiğimde...
Ereş'te, Kullab'ta başıma tacı geçirdiğimde
... getirilsin büyük tapınma evinden Gipar'a
... getirilsin Gipar'dan büyük tapınma evine
Halk hayranlıkla seyredebilsin,
Utu sevinçli bakışlarla seyredebilsin!'*

Bu metin, noktalarla belirtilmiş boşluklarına rağmen oldukça açıklayıcıdır. Buradan Uruk kralının, Eridu'nun güneyine kadar, tüm ülkenin hükümdarı olduğu ortaya çıkar. Muhtemelen Enki'nin kutsal şehri Eridu yıkılmıştı ve bunun üzerine, altın ve değerli taşlar yönünden zengin olduğu bilinen Aretta halkı Eridu'yu "temizlemek" zorundaydı. Bu, yıkıntıları ortadan kaldırmak ve Enki'nin tapınağını yeniden inşa etmek anlamında olabilir. Uruk Tapınağı'nı bezemek için altın, gümüş ve değerli taşları getirmek ve orada yeni bir tapınak yapmak zorundaydılar. Bu, dinsel bir hırs gibi gözükür ama sonradan, ancak bir tanrı tarafından söylenecek ve bir kahraman tarafından tekrarlanacak olan bir tehdide dönüşerek, Aratta hükümdarına iletilen dünyevi güç hırsını perdeler:

“Kahraman, Aratta’nın hükümdarına der:

– Baban, kralım, beni yolladı,

Ereş’in efendisi, Kullab’ın efendisi beni sana yolladı.

– Kralın ne dedi? Ne söyledi?

– Kralım şunları dedi, şunları söyledi:

Kralıma doğumundan itibaren taç takdir edildi.

Ereş’in efendisi, Sümer’in büyük engereği, o ... gibi

Çevrilmiş dağlık arazideki koç,

Çoban, ...

Dağlık arazinin kalbinde sadık inek tarafından doğurulmuş

Enmerkar, Utu’nun oğlu, beni yolladı,

Kralım şunları söyledi:

– Şehrin sakinlerini öyle kovacağım ki, onlar kuşun ... ağacından kaçtığı gibi kaçacaklar

Onları öyle kovacağım ki, bir kuş gibi komşu yuvaya kaçacaklar.

Onu (Aratta) yok edeceğim tıpkı ... yeri gibi

Onu toza bulayacağım, tamamen yıkılmış bir şehir gibi

Aratta, Enki’nin lanetlediği ikâmetgâh–

Muhakkak o yeri yıkacağım, orada yıkılmış olan bir yer gibi

İnanna ona karşı silahlandı,

Sözü getirdi, onu (Aratta) reddetti.

Üst üste yığılmış toz gibi, muhakkak şehrin üstüne toz yığacağım

Madeninden altın elde ettikten sonra ...

Tozundan gümüş işledikten,

Gümüşü şekillendirdikten ...

Dağ eşeğinin sırtına taşıma sepetlerini bağladıktan sonra–

Sümerli genç Enlil’in ... evi,

Seçilmiş Efendi Enki tarafından kutsal kalbinde

Dağlık arazi halkı saf kutsal yasalara göre benim için inşa etsinler

Bir şimşir ağacı gibi benim için gelişsin

*Ganun'dan çıkan Utu gibi bana onu ilham et,
Eşiklerini benim için süsle."*

Hikâyenin devamı, erken dönem politik düşüncesini bariz bir şekilde açığa çıkarır. Tanrıların, diplomatik araçlar haline getirilmesi şöyle gerçekleşir: Aratta'nın efendisi; Enmerkar'ın elçisi tarafından iletilen teslim olma talebini kabul etmez. Aratta'nın yıkılacağı tehdidini, şehrin İnanna'nın koruması altında olduğu ve kendisinin tanrıça tarafından atandığı gerekçesiyle geri çevirir. Bunun üzerine, diplomatik konuşma konusunda eğitilmiş olan Enmerkar'ın temsilcisi, tanrıçanın artık Uruk'un hükümdarı olduğunu ve Aratta'nın mağlubiyeti için efendisine söz verdiğini söyler. Aratta'nın efendisi bu habere çok şaşırır ve bir tür tanrı hükmü olarak, iki şehrin önde gelen iki savaşıncısının kendi aralarında dövüşmeleri teklifinde bulunur. Bununla birlikte, Aratta halkına yapılacak buğday yardımı karşılığında Enmerkar'a teslim olabileceği şartını da bildirir.

Enmerkar bu teklifi kabul eder ve dağlık arazide çok az bulunduğu için, halk tarafından coşkuyla kabul edilen buğdayı hayvanlara yükleterek Aratta'ya yollar. Sıra Enmerkar'ın istediği hazinelerin gönderilmesi ve tapınak yapımı için gerekli hazırlığın tamamlanmasına gelince, Aratta'nın efendisi henüz kırılmamış olan gücünü gösterir ve esasının yetkisiyle, kıymetli taşların kendisine getirilmesini emreder. Metnin anlamı tam da burada kavranmaya başlar ama Aratta'nın efendisinin bu meydan okuyuşuna Enmerkar'ın karşılık verdiği, bir başka yerde yeniden belirginleşir.

Enmerkar, Aratta'yı ikinci kez ziyaret eden elçisine üç şeyi açıklar. Buna göre, Uruk ve Aratta arasındaki ilişkinin sonuçlandırılması için bir savaşçı göndermeyi kabul ettiğini bildirir. İkinci mesajda ise, sanki savaş kazanılmış gibidir. Aratta'nın efendisinden, İnanna için altın, gümüş ve değerli taşlar yollamasını ve bunları tapınağına yığmasını talep eder. Tanrıça burada yeniden 'talep eden ve alıcı' olarak takdim

edilirken, dünyevi düzlemdeki hükümdar da düşman şartlarını kabul eder görünmektedir.

Ama Enmerkar sadece tanrıça için talep edilen şeylerle yetinmez. Üçüncü maddede daha belirgin bir vurguyla, efendileri ve halkının Eridu Tapınağı'nı yeniden inşa etmemesi ya da muhteşem bir şekilde donatmaması halinde, Aratta şehrini yok edeceği tehdidini savurur. Bunun arkasında yine kızgın bir tanrının –Enki– iradesi vardır ve asıl suçlu olan Enmerkar'ın Eridu'daki zararının giderilmesi düşüncesinin hiçbir önemi yoktur. Her ne kadar bu yeni cürümle bağlantılı olsa da, önemli olan oranın yeniden inşası için uğraşılmasıdır.

Aratta'nın efendisi, tehditlere rağmen hasmının taleplerini yine reddeder. Yağmur Tanrısı İşkur'un yardımcısı olduğunu ve İnanna'nın da, Aratta'daki kendi evinden –burada, ululanması için yapılan bir tapınağı söz konusudur– henüz vazgeçmediği Enmerkar'a bildirilir.

Sık sık kesilen metnin devamı büyük bilmece içerse de, şurası kesindir: Aratta'yı bıktıran uzun müzakerelerden sonra, halk Uruk'a altın, gümüş ve kıymetli taşlar göndermeye ve bunları tanrıça İnanna'nın ayaklarının altına sermeye hazırdır. Ama bunu muhtemelen Enmerkar'a teslim olmak için değil, tanrıçaya kurban sunma düşüncesiyle yapacaktı.

Enmerkar ve Aratta'nın efendisi arasında mesaj ve karşı mesaj üzerine kurulmuş olan sözel müzakereler, muhtemelen hiçbir sonuca ulaşmamıştı; çünkü destanın sonunda, Uruk elçisinin artık bir şey formüle edemediğinden söz edilmektedir. Bunun üzerine Enmerkar'ın bir kil topağı alarak, onu tablet şeklinde biçimlendirip ilk sözleri yazdığı belirtilir:

*“Bir kil topağı aldı Uruk'un efendisi
Üzerine yazılar yazdı, bir tablete yazıldığı gibi
Yine de kile asla bir kelime yerleştirilmedi
Ancak Güneş Tanrısı ona ilham verdiği zaman
gerçekleşti. Tablete yazdı Enmerkar.”*

Burada yazının icadından, neredeyse tesadüfi bir şekilde ve ilk kez söz edildiğine tanık oluruz. Erken devirde yaşanan her olayda olduğu gibi, burada da mitsel bir yorum söz konusudur: Güneş Tanrısı onlara ilham vermiştir.

Bu belge, yazının kaynağını doğru olarak gösteriyor gibi gözükmektedir. Bugüne kadarki veriler ışığında, yazının gerçekten Uruk'ta icat edilmiş olduğunu kabul edebiliriz. Yazının Enmerkar'ın eseri olduğu, onun icadından yüzyıllar sonra yaşamış olan epik şairlerin zihinsel yaratma eyleminden söz eden aktarımlarına da uyar.

İlk yazının içeriği, olgular ile uyuşmaktadır. Eski kil tabletlerin bilgi, rapor ve belgelerden oluştuğunu biliyoruz. Yazının kendiliğinden bir başlangıcı olmasa da, mektup başlangıç için iyi bir semboldür. Destanın sunduğu açıklama bu yönüyle tamamen ikna edicidir. Akılda tutulamayan veya doğru olarak aktarılamayanlar, yazıya dökülüyordu.

Böylece yazının icadı ve kaynağıyla ilgili sorular sarmalı, onun icadından bin yıl sonra yazılmış olan en eski Sümer destanı ile açığa kavuşmuş olur. Bu, günlük yaşamın pratik gereksinmelerinin tasvirlerle tabletlere kazındığını teyit eder. Dilin güzelliği ve onun şiirsel tarzda yazıma uygunluğu ise çok sonraları fark edilmiştir.

3.2. Tarihi Bir Olay:

Tufan, Heyecan Veren Kazılar ve Sonuçları

Nuh'un Gemisinin Keşfi

Büyük arkeolojik keşiflerin çoğu kazıyla değil, bir müzenin odasındaki çalışmayla yapılmıştır. Kazıcılar için binlerce parçadan herhangi biri olan bir bulgunun eşsizliği, ancak on yıllar süren özenli bir araştırmayla ortaya çıkarılabiliyordu. Bu türdeki en sansasyonel keşif, Asur antikalarına olan tutkusu nedeniyle Britanya Müzesi'ndeki çivi yazılarının iyi-

leştirilmesinde görev alan amatör George Smith tarafından 1872’de yapılmıştır.

George Smith, banknotlara gravür çizen bir ustaydı. Boş zamanlarının tümünü Britanya Müzesi’nin Ortadoğu bölümünde geçiren bu gayretkeş ziyaretçi, en sonunda müzenin bölüm yöneticisinin dikkatini çekmeyi başardı. Müzenin yöneticisi onunla tanıştıktan sonra, özenli çalışmalara alışık Asur tutkunu bu gravür ustasına, restorasyon bölümünde iş teklifinde bulundu.

Smith, çivi yazısı ile ilgili on yıllık bir deneyime sahipti ve kırılmış ama fragman olarak korunmuş bir tableti kopyalarken, Ninova’da geçtiği anlaşılan bir olay dikkatini çekti. Tablette, Nisir Dağı’nda karaya oturan bir gemiden ve ondan ayrılınca, su çölünde dinlenmek için yer bulamayıp geri dönen bir güvercinden söz ediliyordu.

Smith, hummalı bir sabırsızlıkla araştırmalarına devam ederek, binlerce çivi yazısı fragmanı kontrol etti ve burada, İncil’den bildiğimiz tufan olayının söz konusu olduğu varsayımını güçlendiren izler buldu. Bizim Genesis’le ilgili bir destan olarak bildiğimiz bu olay, aniden tarihsel olarak da kanıtlanmış mı oluyordu? Smith bundan emindi; fakat metinlerin merkezinde Gılgamış adında bir kahraman bulunuyordu. Smith daha sonra, bu metnin aslında büyük bir epik manzumenin parçası olduğunu fark etti.

3 Aralık 1872’de, Londra’daki “Society of Biblical Archaeology”de kendisini hayretle dinleyen eğitimli bir grup dinleyiciye verdiği konferansta bu keşfinden söz etti. İncil’deki hikâyenin sırrını çözebilecek çivi yazısı tabletlerin Ninova ve Mezopotamya’nın diğer şehirlerinin harabelerinde bulunabileceğini tahmin ettiğini söyleyerek konuşmasını bitirdi. Çok kısa bir süre sonra da, bu hipotezinin ne kadar doğru olduğunu kanıtladı.

Konferansın yarattığı sansasyonel yankı nedeniyle, 19. yüzyılda şiddetli bir İncil eleştirisinin başlamış olması şaşırtıcı gelmemelidir. Bu hipoteze tümüyle inananlara, umulmadık bir yerden başka bir destek daha geldi. Bu kez ilgi,

konuya tarihsel ve teolojik bakımdan yaklaşan kesimlerin çok ötesine uzanmıştı. Smith'in keşfi tüm Avrupa'da geniş kitlelerce tartışılıyordu ve onun son sözleri, London Daily Telegraph gazetesinin odalarındaki verimli bir toprağa düşmüştü. Gazete, bin ginelik bir mali bütçeyi –ki bu, yirmi bin altın mark demektir– Ninova'daki kazıların devamı için kullanıma sundu. Düşlerinin gerçekleşmesini sağlayacak olan bu teklifi kabul eden Smith, müzenin de verdiği altı aylık bir izinle, 1873'ün hemen başında Ninova yollarına düştü.

Bugün Irak'taki Musul kentinin kuzeyinde bulunan ve Med kralı Kyakseres tarafından MÖ 606'da yıkılan Ninova'nın geniş harabe alanına bakıldığında, kısmen bilindik bir tarihe ait çeşitli kalıntıları buradaki moloz yığınları arasında bulma düşüncesi delilikmiş gibi görünebilir. Ama müzedeki hücrelerine oranla, Smith burada daha fazla şansa sahipti. Kazı tekniğine tamamen yabancı biri olarak, 7 Mayıs 1873'te Ninova'da çalışmaya başladı. Henüz bir haftalık bir çalışmanın ardından, tufan anlatısının eksik kalan parçası olduğu anlaşılan on yedi satırlık bir çivi yazısı fragmanı elinde tutuyordu. Bu belgede, Utnapiştim ismiyle anılan Nuh'un, tüm ülkeyi kaplayan seller üzerinde gemisiyle yaptığı maceralı yolculuk anlatılıyordu. Tufan, metnin tek eksik parçasının da bulunmasıyla tamamlanmış oluyordu.

Smith bu sansasyonel sonucu Daily Telegraph gazetesine bildirdi ve giderek dayanılmaz hale gelen yaz sıcağına rağmen çalışmaya devam etti. Fakat birkaç hafta sonra alabildiği gazetede, buluntu haberinin yanı sıra "Kazıların sona erdiği"ni okuyunca tarifsiz bir şaşkınlığa uğradı.

Gazetenin sansasyonel bir hikâyeye karşı duyduğu ilgi sönmişti. Smith, Londra'ya dönmek zorundaydı ve kazı sonuçlarının bilimsel bakımdan araştırılması esasen şimdi başlayacaktı.

Leonard Woolley, Tufanın İzlerini Buluyor

George Smith'in bulguları, İbranice'yi aşan edebi genişliğine ve daha eski oluşunun kanıtlanmasına karşın, tufan an-

latısının bizzat kendisi için bir kanıt teşkil etmiyordu. Burada, İbranilerin de Babil zamanından uyarlayarak anlattıkları gibi, Asurluların destansı bir aktarımı söz konusuydu. Dolaşısıyla, destanın kaynağına ilişkin soru hâlâ ortada duruyordu. Elde edilen çok sayıdaki edebi kanıt belirgin bir şekilde mitlerle bezendiğinden, yoğun uğraşlara karşın yazınsal bir yanıtı ulaşmak mümkün olmuyordu. Gerçeklikle hayal arasındaki sınırın nerede başlayıp nerede bittiğini hiçbir bilim adamı söyleme şansına sahip değildi.

Yine de tufan anlatısının Sümer'deki kaynağı edebi bakımdan 1914'te, Amerika'da kanıtlanabildi. Arno Poebel, Pennsylvania Üniversitesi'ndeki Nippur koleksiyonunda bulunan ve altı çatalı bir çivi yazısı tablete ait olan bir parçanın, Babil ve İbrani tufan anlatısının Sümer'deki öncüsü olduğunu saptadı. Fragmandaki büyük boşluklara ve okunamaz bölümlere rağmen, hem büyük tufan, hem de Sümerli Nuh'un adı –Ziusudra adlı bir kral– açıkça okunabiliyordu:

*“Tüm korkunç fırtınalar bir araya geldi,
Yok edici Tufan, kudurdu onlarla birlikte.
Yedi gün, yedi gece
Tufan ülkede delice geçip gittikten,
Koskoca gemi büyük sularda fırtınayla sallandıktan sonra,
Güneş Tanrısı ortaya çıktı, göğü ve yeri aydınlatarak.
Ziusudra koca geminin bir lombarını açtı.
Kahraman Utu'nun ışığı koca gemiye girdi.
Kral Ziusudra,
Utu'nun önünde diz çöktü.
Bir öküz kesti kral, koyunu (kurbanı) bolca sundu.”*

Tüm araştırmalara rağmen, Arno Poebel tarafından yayımlanan Sümer fragmanının dışında, tufan anlatılarının kaynağıyla ilgili aydınlatıcı başka bir bilgi edinilememiştir.

Diğer taraftan kazılara borçlu olduğumuz daha da şaşırtıcı bir keşif, Fransız de Sarzec'in 1877'de Sümerlerin izine ilk kez rastladığı Güney Mezopotamya'da yapıldı. Yüzyılın

başlangıcında tümüyle sırla kaplı olan ama artık kısmen araştırılmış bulunan Sümer'e ait diğer harabe tepeleri, de Sarzec tarafından ortaya çıkarılan tarihi Girsu'dan, yani Tello'dan çok da uzakta değildi.

Bunlardan birisi, İncil'de İbrahim'in Kalde'deki vatanı olarak geçen Ur kentiydi. Burada daha önceden Rawlinson'un inisiyatifiyle, de Sarzec'in meslektaşısı ve arkeoloji rehberi olan, İngiltere'nin Basra sefiri J. E. Taylor kazı yapmış, henüz isimsiz olan bu yerin Kalde'deki Ur olduğunu teyit eden geç dönem kitabelerine ulaşmıştı. İncil'in izlerini araştırmak için sunulan bolca teşviğe rağmen, kazılara iki yıl sonra son verilmişti. Pennsylvania Üniversitesi tarafından 19. yy. sonlarında başlatılan kazılar da sonuçsuz kalmış ve kayda değer bir başarı sağlanamamıştı. Öte yandan, elde edilebilen bazı kazı sonuçları ise, hiçbir zaman yayınlanmadı.

Mezopotamya'nın çetin siyasi ortamı ve kendilerini ülkenin hakimi olarak gören göçebe kabilelerinin keyfi hareketleri, güneydeki kazı çalışmalarını on yıllar boyunca olanaksız hale getirdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mezopotamya İngiliz birlikleri tarafından işgal edilince, kazılar yeniden başladı. Mezopotamya'daki İngiliz ordusunun kurmay karargâhına bağlı olan İngiltere müzesinin asistanı R. Campbell Thompson, 1918'de Ur ve yakınındaki Eridu'da yeniden arkeolojik çalışmalara girişti.

Araştırmalar İngiliz müzesinin keşif seyahatleriyle savaş sonrasında da devam etmekle birlikte, 20'li yılların ekonomik sıkıntısı nedeniyle sık sık kesintiye uğradı. Bu nedenle, 1922'de Amerikalılar ve İngilizler birlikte hareket etmeye karar verdiler. Mezopotamya'da kazı deneyimine sahip olan İngiliz müzesi ve Pennsylvania Üniversitesi, Sir Leonard Woolley başkanlığında, Ur'da on iki kış boyunca süren ve Güney Mezopotamya'daki tüm kazılarından daha önemli sonuçlar veren bir kazı faaliyetine başladılar. Bu girişimin en heyecan verici başarısı, şüphesiz erken Sümer kültürünün emsalsiz kanıtlarının bulunduğu Ur kral mezarının keşfi ve açığa çıkarılışında yatmaktadır.

Ancak Sir Leonard Woolley, kazı sonuçlarından henüz memnun değildi ve kral mezarlarının altındaki daha eski tabakalarda nelerin bulunabileceğini merak ediyordu.

Sir Leonard, “Kalde’deki Ur: İbrahim’in Vatanındaki On İki Yıllık Kazı” başlıklı kitabında, ilk derin kazı çalışmalarından söz etmektedir: “Mezarların bulunduğu tabakanın altında 1,5x1,5 metrelik küçük bir kuyu kazdık. Mezarların bulunduğu tabakaya benzeyen, uzun süreli iskân edilen yerlerde karakteristik olan dağınık, yanmamış tuğla, kül ve kırılmış kil kap karmaşası içerisinde moloz yığınına geçmeye çalıştık. Bu yığın, aşağı yukarı bir metre derinliğe kadar uzandıktan sonra aniden bitti: Kap kırıkları ve kül yerine, su tarafından katmanlaşmış olan saf balçık bulduk. Arap bir işçi, bakir toprağa dayandığını ve burada başka bir şey bulunamayacağını, farklı bir yeri kazmanın daha iyi olacağını söyledi.

Aşağıya indim ve ona hak verdim; fakat sonra tesviye aletini alarak bir deneme yaptığımda, ‘bakir zeminin’ beklendiği kadar derin olmadığını keşfettim. Çünkü Ur’un tepede değil, civarındaki bataklığın ilerisinde bulunan bir zemin yükseltisinin üzerinde inşa edilmiş olduğunu varsıyordum. Kesin bir karşı kanıt olmadan bu düşüncemden vazgeçmedim ve adamı geri çağırarak tekrar kazıya başlamasını söyledim. İsteksizce devam etti ve insana dair hiçbir iz taşımayan, saf topraktan başka bir şey çıkarmadı. Toplam 2,5 metre derinliğe kadar indi ve birdenbire yeniden çakmaktaşı aletleri ve boyalı El-Obeyd seramik parçaları ortaya çıktı. Tekrardan kuyuya inip kenar duvarları inceledikten ve notlarımı tuttuktan sonra, bu yeni keşfin önemini kavradım. Başkalarının da bu sonuca katılıp katılmadıklarını öğrenmek için, karargâhımın iki üyesini yanıma çağırdım ve olguları gösterdikten sonra düşüncelerini sordum. Ne söyleyeceklerini bilemiyorlardı. Tesadüfen yanımıza gelen eşime de aynı soruyu sordum. Yoluna devam ederken, ‘Tabii ki bunlar tufan kalıntılarıdır,’ dedi. Doğru yanıt da aslında buydu! Ama henüz bir metrelik bir tabandan ibaret olan bir kuyu, koca tufanın varlığını kanıtlamaya yetmezdi.”

Woolley, bu olayı takip eden kışta, çevresi 23x18 metre olan, 19 metre derinlikte bir kuyu kazdırdı. Böylece, erken Sümer yerleşimlerinin yanı sıra, Ön Sümer katmanlarında bulunan seramiklere ve bunlarla ilgili tavlama ocaklarına ulaştı. Bu bulgular, zamansal olarak tarihlenebilen Obeyd dönemine daha geniş bir şekilde bakmamızı sağladı.

Woolley, katmanın en derin yerinde bulunan ve yaklaşık bir metre çapında olan, ortasındaki delik nedeniyle çömlekçi tornası olduğu anlaşılan, yanmış bir kil çarka rastladı. Bu insanlığın tekniği keşfinin en eski kanıtı olmalıydı. Daha derin katmanlarda, çömlekçi tornasıyla değil ama elle şekillendirilmiş bir seramik daha buldu.

Nihayetinde, beklendiği gibi Woolley –kendi sözlerine göre– “tufan tarafından sürüklenip getirilmiş saf çamuru” bulur ve önceki yılın muazzam keşfini kanıtlayan yeni kazı sonuçlarını anlatmaya devam eder: “Çamur zemin 3,5 metre kalınlığındaydı ve pek fark edilmeyen koyu bir balçık tabakasının haricinde, tamamen tekdüzeydi. Mikroskobik analiz, bu çamurun hafif su akıntısının etkisiyle yığılmış olduğunu kanıtladı. Bunlar Fırat’ın orta akıntısından gelmekteydi. Çamur birikintisinin altında eski bir yerleşim yerinin kalıntıları içeren bir tabaka daha vardı ve burada, parçalanmış kerpiç tuğlalar, kül ve kap kırıkları bulundu. Birbirini takip eden üç tabakayı ayırt edebiliyorduk. Bol miktarda zengin dekorlu Obeyd malları vardı ve ayrıca, çakmaktaşı aletleri, kil figürler, bir tesadüf sonucu yanmış ve bu nedenle korunmuş olan düz dörtgen tuğlalar çıkarıldı. Aynı şekilde ateşte pişirilerek sertleştirilmiş kerpiç sıva parçaları da bulduk. Parçaların bir yüzü düz ya da dışarıya doğru bombeliyken, diğer yüzlerinde saz kamışlarının izleri görülüyordu. Bunlar El-Obeyd’de daha önce bulduğumuz, tufan öncesinden kalma evlere ait saz kulübelerinin duvar sıvaları idi. Bugünkü verimli alüvyon arazilerde oturan Araplar da benzer kulübelere sahipti.”

Bayan Woolley’in teyit etmesine ve büyük kazı sonucu elde edilen güçlü kanıtlara rağmen, Woolley’in cesur düşün-

celeri, bilim çevrelerinde genel olarak kabul görmeyi başaramadı. Woolley, tufanın farklı güçte ve hızda ortaya çıkmış olabileceğini söyleyerek, tüm ülkede aynı çamur birikintilerine rastlanamayacağına dikkat çekmesi, arkeolojik bakımdan eleştirilmiştir.

Sonuçta, Mezopotamya'nın diğer yerlerinde yapılan kazılarda en azından aynı kalınlıkta başka çamur birikintilerine rastlanmadı ve Woolley'in tufanla ilgili tezi kabul görmedi. Woolley, çalışmalarını ve tezini bir yazısında şöyle özetliyordu: "İzlere rastlamış olmamız bir şanstır, çünkü sel her yere çamur yığmaz; hatta güçlü aktığı yerlerde oyucu bir etki bile yapabilir. Çamur, akıntının herhangi bir engelle karşılaştığı yerde yığılır. Bunu açığa çıkarmak için geniş bir alanda, içindeki balçık tabakası epeyce farklılaşan bir dizi küçük kuyu açtık. Ölçümler kaydedildikten sonra, balçığın düzlükten yükselen ve sel suyunun gücünü kıran şehir tepesinin kuzey yamacında yığılmış olduğu ortaya çıktı. Doğudaki düzlükte ve tepenin batısında ise muhtemelen bir şey bulamayacağımızı düşündük."

Bugün arkeologlar, Mezopotamya'da devasa su baskınları olduğunu, ama bunun bir "tufan" olmadığını söylemekle, aslında Woolley'in söylediklerinden başka bir şey söylememektedirler. Ur'daki çamur birikintilerinin devasa su baskınlarının ürünü olabileceği görüşü gerçekten de yadsınamaz.

Diğer taraftan doğa olayları abartılıp mitolojik yorumlarla harmanlandıktan sonra, Sümer ve Babil edebiyatında geniş bir şekilde yer aldığını biliyoruz. Bölgede kanallar açılmadan önce, erken Mezopotamya'yı sıklıkla etkileyen büyük sel baskınlarından biri tufan söylencesine neden olmuş olamaz mı? Sümerlerin bilinen uydurma hevesleri sayesinde, Güney Mezopotamya'da yaşanmış olması muhtemel olan yerel bir olaydan hareketle, adil biri tarafından insan ırkının mucizevi bir şekilde kurtarıldığı şeklindeki tufan mitosu oluşturulmuş olabilir.

3.3. Babil Kulesi ve Öncülleri: *Sümer Kuleleri*

Kumdan Şehirler

Sümer krallarının isimleri gibi, inşa ettikleri şehirler de yüz yıl öncesine kadar genellikle bilinmiyordu. Sadece İncil’de bir isim olarak geçen ve mitosa mı, yoksa gerçeğe mi ait olduğu bilinmeyen Ur’la ilgili belirsiz bir anı vardı.

Herodot, Hristiyanlık öncesi bir zamanda, isimsiz Babil şehrinin harabelerini görmüştü. Gerçi Eski Ahit’te korunmuş olduğu sonradan anlaşılrsa da, Mezopotamya’nın erken tarihine ait anılar sanki tümüyle silinmiş gibiydi.

Fırat ve Dicle arasında kat kat zeminler üzerinde büyüyen şehirler, ilerleyen zamanlarda yine katmanlar tarafından kapatılarak, neredeyse tümüyle unutulmuşlardı. Yalnızca, buralarda yaşamış olan insanların yaşamları mitoslara dönüşerek, İbranilerin kutsal yazınına girmişti. Bu da ancak iki bin yıl, belki de çok daha sonra olmuştu.

Kazma ve kürek olmadan, yani arkeoloji olmadan Mezopotamya’nın erken dönemi muhtemelen tamamen gizli kalacaktı. Keza erken Sümer yazısı çözülmeseydi, insanların yaşantısı da sadece bir mitos olarak kalacaktı.

Sümerlere ait sırların büyük bir kısmı, üzeri kum tarafından örtülmüş balçığın altında yatmaktadır. Mezopotamya’nın çöl bölgesi, Mısır piramitlerinin aksine, dikkatli bir gözlemciye sadece tekdüze ve düz bir bölgeyi değil, altında ünlü Babil Kulesi’nin öncülleri olarak mimari harikalar bulunan kum tepelerini de sunar.

Zigguratlar –Sümer ismi–, Şattülarap kum tepelerinin altında bulunan, balçıktan yapılmış çok eski şehirlerin tapınak kuleleridir. Kumda gizemli işaretler olarak yükselen zigguratlardan arda kalan parçaların arkeologlar tarafından dikkatli ve özverili bir şekilde incelenmesi, bu şehirlerin keşfedilmelerini sağlamıştır.

Bugün Güney Mezopotamya’da yolculuk ederken, Fırat ve Dicle kıyılarında sağlam kalabilen birkaç kanalın verimli hale getirdiği, kum tepeleri tarafından kuşatılmış düz arazilere rastlanır. Güneydeki geniş alanlar ise –Uruk, Eridu ve Ur bölgesi– sınırlı bitki örtüsüyle kaplı tuz steplerinden ve güçlü fırtınalar nedeniyle sürekli değişime uğrayan kum çölünden oluşmaktadır.

Bu tepelerden sadece birkaçı erken zamandan itibaren biliniyordu. En ünlüleri ise, insan kibrini yok edişin sembolüne dönüşen devasa kum yığınları tarafından örtülmüş kule kalıntılarıdır. Anıtsal bir yapının muhtemel en eski örneğini oluşturan bu erken kanıtlar, geçen yüzyıla kadar keşfedilmeden kaldılar. Rönesans ve Hristiyan Ortaçağı tasavvurları, İncil’de Babil Kulesi’yle bağlantılı olarak geçen eski yapı formlarından mutlaka esinlenmiştir. Baba Pieter Breughels’in ünlü kule resmi de kuşkusuz, erken yüzyıl yolcularının Babil Kulesi’nin harabeleri sandıkları, bugün bile iyi korunmuş olan 60 metre yüksekliğinde ve koni şeklindeki Malviye Minaresi’nden –Samarra’daki 9. yüzyıla ait İslami yapı– etkilenmiştir. Genesiste’ki kule anlatısı her zaman insanların hayal güçlerini zorlayarak, onları bu kalıntıları aramaya teşvik etmiştir. 12. yy.’da Mezopotamya’ya yolculuk eden Benjamin von Tudela da, kulenin kalıntılarını Babil’den pek uzakta olmayan Nemrut harabelerinde bulacağını düşünüyordu.

Dört yüz yıl sonra Alman doktor Leonhard Rauwolff, İncil’deki anlatıya dayanarak, yapımı sırasında insanların dil karmaşası yaşadığı kulenin, eski halife şehri Bağdat’tan pek de uzak olmayan Akuar Kuf’ta bulunduğunu tahmin etti. Yeni zamanda, MÖ 14. yüzyıldan kalma Kassitlerin 57 metre yüksekliğindeki bu kule fragmanının restorasyonuna başlandı.

Gezginler, Babil Kulesi’ni boşuna aradılar. Kule, düşman tarafından pek çok kez yıkılmıştı ve hiçbir tanrısal ceza onu böylesine yok edemezdi. Büyük İskender’in işçilerinin geride bıraktıkları bir çukurda 90 metre kare temele sahip, piramit

şeklinde ve basamaklı bir kulenin yükselmiş olduğunu tasavvur etmek bile, büyük bir hayal gücünü gerektiriyordu.

Onu son olarak Pers Kralı Kserkses yıktı. Babil'i Doğu ve Batı'nın büyük imparatorluğunun başkenti yapmayı düşünen Büyük İskender ise, tekrar kurmak istedi. Yunan coğrafyacı Strabon, iki ay boyunca moloz taşıyan on bin işçi de dahil olmak üzere, toplam altı yüz bin kişilik bir iş gücünden söz eder. İskender'in bu hırslı planını ancak ölümü engelliyebilmişti.

Babil Kulesi sadece İncil'de yaşamaya devam etti. Nuh'un takipçilerinden, tufandan kurtulanlar olarak söz eden Musa'nın 1. Kitabı'nın 2. Babında şunları okuruz: "Tüm dünyanın tek dili ve lisanı var. Doğuya göç ettiklerinde Sineer ülkesinde bir düzlük buldular ve oraya yerleştiler ve aralarında konuştular: 'Haydi tuğla yapalım ve fırınlatalım' ve taş olarak tuğla, harç olarak karasakız aldılar ve konuştular: 'Haydi isim yapabilmemiz için tepesi göğe kadar yükselen bir kule ve bir şehir yapalım, yoksa tüm ülkelere dağılacğız.' O zaman EFENDİ, insanoğlunun yaptığı şehri ve kuleyi görmek için yere indi. Ve EFENDİ konuştu: 'Bu aynı soydan halktır ve aralarında konuştukları aynı lisandır ve bu, eylemlerinin başlangıcıdır. Yapmaya karar verdiklerine artık engel olunmayacaktır. Haydi yere inelim ve orada dillerini karıştıralım ki, hiçbirisi diğerinin dilini anlamasın!' Böylece EFENDİ onları tüm ülkelere dağıttı ve onlar, şehri inşa etmeyi bırakmak zorunda kaldılar. Bu nedenle isimleri Babel'dir, EFENDİ aynı yerde tüm ülkelerin dillerini karıştırdığı ve oradan onları tüm ülkelere dağıttığı için."

İncil'deki metin yakından incelenirse, tufanın tanrısal bir ceza olduğu açığa çıkar. Tufan hem Sümer-Babil hem de ondan türetilen İncil metnine göre, tanrı veya tanrılar tarafından tüm insanlığı yok etmek için düşünülmüştü. Sümer inancına göre, tufanı yaratan merhametsiz tanrı Enlil idi. Fakat Sümer tanrıları içinde en uslanmazı olan Enki onun bu planını baltalamıştı. Namuslu Kral Ziusudra'yı, göz kırparak –ki böyle inanılabilir– gizlice uyarmış ve ona kur-

tarıcı bir gemi inşa etmesini önermişti. Böylece insanlık yok edilişten kurtulmuştu.

İncil metninde, Tanrı'dan merhamet gören ve gizlice gemi yapma önerisini alan namuslu tek insan Nuh'tur. Sümer panteonunda tanrıların kavgası olarak gerçekleşen şey, İbrani Tanrısı Yehovah'ın göğsünde ihtilafa dönüşür.

Bu olay, Musa'nın I. Kitabı'nın 6. Babında şöyle tasvir edilir: “Fakat EFENDİ, dünya üzerinde insanların büyük kötülüklerini, kalplerinin, tüm hayallerinin ve amaçlarının sadece kötülük üzerine kurulu olduğunu gördüğünde, insanları yarattığına pişman oldu. Kalbi sızladı ve dedi ki: ‘Yarattığım insanları, insandan davarlara ve haşarata kadar ve göğün altındaki kuşlara kadar mahvedeceğim. Çünkü onları yarattığıma pişmanım’.”

Bu kesin bir yok etme kararıdır. Devamında şöyle denilmektedir: “Fakat Nuh, EFENDİ tarafından merhamet buldu.” Böylece, insanlarla ilgili bu sert hüküm, en azından bu olayda gözden geçirilerek yumuşatılmıştır. Efsaneye göre, Nuh ve ailesi gemiye binerek tufandan kurtulurlar ve Tanrı'dan bir emir ve bir söz alırlar. Emir şöyledir: “Verimli olun, çoğalın ve dünyayı doldurun.” Söz ise: “Bundan sonra, önceden yaptığım gibi, yaşayan hiçbir şeyi yok etmeyeceğim.” Tanrı, kendi taahhüdünün teyidi için, gökkuşağını bir işaret olarak ortaya koyar: “Bundan sonra hiçbir tufan olmayacaktır.”

İncil'de, günahkâr insanlığın Tanrı'nın gözünde yeniden yok edilecek duruma gelene kadar kısa bir süre geçer. İnsanın göğe ulaşma kibri –Babil Kulesi'nin yapımı bunu kanıtlar– aslında Tanrı'nın otoritesini sarsmaya yönelik bir tehdittir. Tanrı, verdiği söz nedeniyle “tüm yaşayanları bir daha yok etmek” yerine, insanların dillerini karıştırır ve onları dört bir yana dağıtır.

İncil'e göre bu, ikinci bir tanrısal cezadır. Sümer bildirisi ise bundan haberdar değildir. O kendi Nuh'unu, geç Babil metinlerinde Utnapiştım adını alan Kral Ziusudra'yı ölüm sularının salcısı yapar.

Tufandan arda kalan tek kişinin rolünü Sümer kral listeleriyle ilişkilendirirsek, şu dikkat çeker: Kral listeleri, tufandan önceki krallara binlerce yıllık bir yaşamı isnat ederler. Bu, Bad-tibirali Enmenluanna'da 43.200 yıldır. Tufandan sonraki krallar en fazla 1200, çoğunluğu ise ancak 500 yıla ulaşırlar. Utnapiştım'e ebedi yaşamın sırrını boşuna soran Gılgamış, okuduğumuza göre, Uruk'un beşinci kralı olarak ancak 126 yıl yaşar.

Buna göre, Sümerler için tufandan sonra esaslı bir şey meydana gelmiş, krallar ölümsüzlüklerini kaybetmişlerdir. Onlar artık şehir tanrısı ile özdeşleşen rahip beyleri değildir. Etkilerinin esas ağırlığı dünyevi konulara kaydığından, rahipsel masumiyetlerini kaybederek ölümlü hale gelmişler ve insanların arasına karışıp insan olmuşlardır.

Bunun sonucunda, mitosun artık kendilerine ödünç olarak vermediği ölümsüzlüğü ve dokunulmazlığı kült ile yenden elde etmeye ve konumlarını güçlendirmeye çalışırlar. Sümer kültüründe anlaşılamaz gibi görünen pek çok şey, rahip beylerin tufandan –yani Sümerlerin görünüşte çok erken telakki ettiği mitos ve gerçeklik arasındaki tezattan– sonraki durumları ile açıklanabilir.

Sellere Karşı Kuleler

Sümerlerde aktivitelerin çift anlamlılığı –özellikle de dinî olanlar– diğer yüksek kültürlerle oranla daha karakteristik ve belirgin olarak açığa çıkar. Mısırlılarla kıyaslanınca, bu özellik daha da belirgin bir hale gelir. Zaman zaman kuşku duyulsa da, Mısır piramitlerinin kral mezarları olduğu ciddi olarak hiçbir zaman çürütülemedi. Zigguratlar da kimi kez mezar olarak yorumlanmıştır. Yunan coğrafyacı Strabon bile onları böyle açıklıyordu. H. V. Hilprecht'in 19. yüzyılın sonunda çıkan, "Explorations in Bible Lands" adlı geniş kapsamlı eserinde şunları okuruz: "Nippur'daki Baal Kulesi, insanların saygı gösterdiği tanrıların sarayı ve ölümler için dinlenme yeridir." Bu yorumda, zigguratların fonksiyonlarıyla ilgili bugün bile var olan bir güvensizlik gözlenir.

Şüphesiz ki Sümer kuleleri, sürekli yaşanan sel baskınlarının yarattığı tehdide karşı bir önlem olarak doğmuştu. Ama tufan, daha doğrusu sel baskını elbette zigguratların oluşumunun tek nedeni değildi. İncil'in "ucu göğe kadar yükselen kule" olarak tanımladığı zigguratlar, insanların tanrılara daha yakın olma arzusunun tezahürü olarak da algılanabilir. Sümerler için önemli ve öncelikli olan, toprağı sel tehdidine karşı koruyabilmek için, onu belli tanrılara adanmış bölgelere ayırmaktı. Zigguratları kuranların, kopup geldikleri dağların birer temsili görüntüsünü düzlüklerde oluşturdıkları görüşü hayli yaygındır. Ancak bu benzetme doğru gibi görünse de, pek ikna edici değildir.

Zigguratlarla ilgili olarak, geriye iki temel gerekçe kalıyor: Güvenlik ve tanrıları kutsama ihtiyacı. İşlikleri, diğer tapınakları, depoları ve evleriyle, Sümer şehirleri kulenin etrafında toplanırdı. Şehirlerin, yıkılmış ya da harap olmuş zigguratlar üzerine inşa edilmesi ve bu alanların düzlük olması, zigguratların kaynağına ilişkin her iki teoriye de uyumludur. Böylece zigguratlar hem ülkenin sürekli sular altında kalmasına karşı bir önlem olarak, hem de -pratikle dinsel düşünce arasında kurulan ustaca bağlantı anlamında- kralların yaşamlarının giderek dünyevileşmeye başladığı bir dönemde bile önemini koruyan şehir tanrılarının ya da diğer tanrıların ululanması amacıyla inşa ediliyordu.

En eski Sümer şehirlerinin bile surlarla korunmadıkları kanıtlanmıştır. Bu durum, ilk şehir yapımcılarının henüz bir savunmaya ihtiyaç duymadıklarını ortaya koyar. Buna karşın, Gılgamış'ın Uruk şehrinin nöbetçi kuleleriyle donatılmış duvarlarla çevrili olduğunu biliyoruz. Bu, "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" destanı ve çivi yazısı tabletlerin de gösterdiği gibi, Sümer şehirleri arasında rekabet savaşlarının başladığına işaret eder.

Buna rağmen, Sümerler ilk zamanlarda kule ve duvarı birlikte inşa etmezlerdi. İlk şehirler savunma amaçlı olmaktan çok, iş ortaklığının mekânıydılar. Bu yüzden de Avrupa'daki eski tarım şehirleriyle belirli bir benzerlik gösterirler. Hı-

ristiyan batıda ev ve sarayların kilise etrafında toplanmaları gibi, onlar da Suriye, Anadolu ve çok daha sonraları Mezopotamya’da kulelerin –ziggurat– etrafında kümeleniler.

Zigguratlar her şeyden önce, muhtemelen sel hareketlerini haber verecek olan şehir nöbetçilerinin gözetleme noktalarıydı. Dicle ve Fırat’ın alüvyonlu toprakları her ne kadar bereketli olsa da, ekimlerin kış aylarında hızla yapılması ve her şeyin yeşermeye başladığı ilkbaharda oluşan sel tehdidine karşı dikkatle önlemlerin alınması gerekiyordu. Bu ancak, şehirlerde yaşayanların kendi aralarında kuracakları büyük birlikteliklerle başarılabilirdi. Görünür bir düzenin ifadesi olarak, tanrı tarafından emredilen ve rahip krallar tarafından zigguratlarda düzenlenip yönetilerek kutlanan bu etkinlik, belirli bir koordinasyonu gerektirmekteydi.

Sümer halkının yaşam ve kültürünün merkezi konumunda olan ve daha sonra söz edeceğimiz gibi, rahip krallar ve rahibeler tarafından temsil edilerek gerçekleştirilen, tanrı ve tanrıça arasındaki Kutsal Düğün’ün kaynağı da muhtemelen buraya dayanmaktadır.

Tek tek şehirlerin güç bölgeleri ilk başlarda, bu şehirlerde yaşayanlar tarafından ekilmiş olan arazilerin sonuna kadar uzanırdı. Sümerler, büyüyen kanallar sayesinde giderek daha geniş alanları sahiplendiler. Güney Mezopotamya’daki ırmaklar bölgesi, üzerinde gücün, özellikle de kanal yönetiminin işareti olan ve aralıklarla zigguratların yer aldığı, kanallarla donatılmış devasa bir yeşil bölgeden oluşuyordu. Bu, tarihsel bakımdan muhtemelen rekabetin de başladığı bir andı. Toprağın kimseyi aç bırakmayacak kadar verimli oluşuna, hatta gıda ticaretinin çoktan başlamasına rağmen, tek tek şehirler arasında belirgin bir neden olmadan kavgalar da bu dönemde başladı. Zaten açlık ve darlığın baskınlar ve savaşlar için nadir hallerde bir neden olduğu tüm dünyada bilinmektedir. Saldırı çoğunlukla zorlayıcı bir neden olmadan, güç elde etme ve üstün olma hevesi yüzünden meydana gelirdi.

Sümerler o andan itibaren şehirlerinin etrafına duvarlar örmeye ve çabuk yıkılabilen komplike kanal sistemlerini korusun birlikler kullanmaya başladılar.

Tanrılar İçin Kuleler

Sürekli dış tehdit, tanrıyı ve onu temsil eden rahip kralın önemini artırdı. Tanrı tarafından şehrin yöneticisi olarak tayin edilen rahip kral, bir yandan giderek otarşik bir hükümdara dönüşürken, öte yandan işlevsel bakımdan da dinî alandan dünyevî alana kaydı. Aslında sadece onun çalışma ve ikâmet yeri olan tapınaklarda, alt rahipler de yer almaya ve onu temsil etmeye başladılar. Böylece tapınakların yanı başında, hükümdarın yönetim yeri ve ikâmetgâhı olarak saraylar oluştu.

Bu geçişin hangi tarihte meydana geldiğini ve tüm şehirlerde aynı anda olup olmadığını net bir şekilde saptayamamakla birlikte, mitosla gerçekliği ayırmaya başladığımız, Mezopotamya tarihinin giderek anlaşılır olduğu MÖ 3000 ile 2800 yılları arasında, yani Sümerlerin erken hanedanlık döneminde gerçekleşmiş olduğu kesindir.

Aynı dönemde Sümer halkının önemli mitik unsuru, rahip kralların kült ve büyüsel pratikleriyle kurumsallaştırıldı. Halk için henüz bilinmeyen mitos, yöneticilerin ellerinde güç idamesinin ve genişlemenin aracı oldu. Bunun görülebilir ifadesinin bir sonucu olarak, yeni yeni zigguratlar inşa edildi. Bunlar geçici ikâmetgâhlar olarak tanrıların hoşuna gitmeliydi ama daha çok da, inşa edenin tüm ülkedeki gücünden söz ettirmeliydi.

Böyle bir krallık inşa etme isteğinin en önemli ve belirgin örneği, Babil'de küçük bir şehir tanrısı olan Marduk'u diğer tanrılar arasından öne çıkarıp onların en büyüğü yaparak kutsamak amacıyla inşa edilen, geç zamana ait Babil Kulesi'dir.

Sümer kültürünün nerede ve ne zaman siyasi bir araca dönüştüğü net olarak saptanamasa da, dinî fonksiyonların mitostan siyasi gündeme geçişi çok belirgindir. Nihayetinde,

orijini ve anlamı bakımından zigguratların Sümer mitosu ve kültü üzerindeki etkileri bizim için anlaşılmaz kalmaktadır. Burada sadece yönetici konumunun değişimi net bir şekilde ortaya çıkmaktadır ve mitosun anlamındaki değişimi biz ancak buradan saptayabiliriz.

Zigguratın Sümerlerin yaşamı, mitosu ve kültü üzerindeki önemi hakkında, o dönemden kalma tasvirlerle de sahip değiliz. Onları ancak, çoğunun tesadüflere bağlı olduğunu unutmadan, elimizde bulunan buluntuları yorumlayarak anlamaya çalışabiliriz.

Herodot, hiçbir tanrı resminin bulunmadığı Babil Kulesi'nin tepesindeki tapınak evinden söz ederek, orada sadece güzel örtülerle örtülmüş bir yatak ve masanın bulunduğunu söyler. Tanrının yaşadığı varsayılan bu mekâna, seçilmiş bir rahibe dışında hiç kimse giremezdi. Bir Yunanın aktarımlarından hareketle, burada Kutsal Düğün'ün yeni bir yansımasını görürüz.

Herodot, Mısır Teb şehrindeki Zeus Tapınağı'nda da, bir rahibenin yatak arkadaşı olarak tanrıya hizmette bulunduğundan söz eder. Burada açıkça, en eski Sümer kültürüne ait bir geleneğin sadece binlerce yıla değil, aynı zamanda çok geniş bir coğrafyaya ve farklı kültürlerle yayılmış olduğu da görülür.

Ünlü Alman arkeolog Walter Andrae, Herodot'un gözlemlerinin yanı sıra, kendi araştırmalarına da dayanarak, tanrının resminin yer aldığı, daha alçaktaki bir "Tecelli Tapınağı" nedeniyle, zigguratın üstündeki yüksek tapınağın tanrı ikâmeti olarak görülmesi gerektiği sonucuna vardı. Daha sonraları ise, bu Tecelli Tapınağı'nı, tanrının gökten inerek ziggurat basamağı üzerinden dünya ikâmetine ayak bastığı bir kapı olarak nitelendirmiştir.

Eğer Sümer Çağı'nın yüksek tapınağı olarak zigguratlardan söz edecek olursak, o halde buradaki "kule" teriminin oldukça az kullanılabileceğini göz önünde bulundurmalıyız. Orijinal yüksekliklerine oranla, tüm Sümer zigguratları geniş bir temele sahiptir. Mimarlık tarihçileri tarafından kullanı-

lan “yüksek teras” terimi bence bu yapılara çok uygun düşmektedir. Üst üste yığılı teraslar zigguralara yükseklikten çok, enlemesine yayılmış bir kule görüntüsü verirler. Zirveyi taçlandıran kutsal yapısıyla, basamak piramidi görünümüne sahip olan bu zigguratları ne yazık ki Mezopotamya’da artık görememekteyiz.

Uzun yıllar Uruk’taki kazıların başında bulunan Heinrich Lenzen, “Başlangıcından III. Ur Hanedanlığı’na Kadar Zigguratların Gelişimi” adlı doktora tezinin sonunda, açığa çıkarılan Beyaz Tapınak’taki Anu Ziggurati basamak sunaklarının ya da Uruk’daki İrigal Tapınağı gibi zigguratların, komple bir tapınak sunağı –tüm yapıdan oluşan tek bir sunak– olabileceğini belirtti. Ancak burada, neden devasa sunaklar üzerinde ikinci bir sunağın kurulmuş olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de, Lenzen’in tezi bilimsel bakımdan kayda değer bulunmamıştır. Orada daha çok kutsal eylemler ve tasvirler yorumlanarak, zigguratların Sümer kültüründeki fonksiyonu araştırılmaya çalışılmıştır.

4. MİTOS VE GERÇEKLİK

4.1. İnanna ve Dumuzi Mitosu: *Kutsal Düğün*

Sümer'in Çıplak Tanrıçası

MEZOPOTAMYA'daki en eski mitolojik tasvirlerde, yaratıcı ve doğurucu gücü ya da bereketliliği ve dolayısıyla tüm yaşamın kaynağını çıplak bir kadın ve bir boğa sembolize eder.

Bu en erken dinî tasvirlerin adım adım genişleyerek, Sümer yaşamındaki tanrılar panteonunun oluşumuna nasıl ve ne zaman zemin oluşturduğunu bilmiyoruz. Sümerler için tanrılar sadece dünyaüstü varlıklar değildi; aynı zamanda insansal varlığın bir ön aşamasıydı. Bu nedenle, onları insani özellik ve hırslarla donatmak Sümerler için çok doğaldı.

Kuzey Mezopotamya'da rastladığımız kilden yapılmış çıplak tanrıça figürü, kuşkusuz ki aşk, bereket ve savaş tanrıçası olarak Sümer panteonunun dişil merkez figürüne dönüşen, gökyüzünün hanımefendisi İnanna ya da İnnin'in prototipidir. O, Venüs yıldızının tanrıçası olarak, Ninsianna ismini de taşımaktadır ve Enlil ile Enki'nin etrafındaki sayısız Bereket Tanrıçası onun şekliyle ortaya çıkar. Eski Sümer bölgesindeki Babil ve Asur'da da, İştâr ve Astarte adıyla en üst tanrıça olarak hüküm süren oydu. Kral Süleyman ona tapıyordu ve Kudüs'ün doğusunda onun için bir tapınma yeri yaptırmıştı. Finike mitlerinde de rastladığımız İnanna, Helenistik dönemde Yunan Afrodit'le özdeşleşmiş olarak tekrar karşımıza çıkar.

İnanna, Ön Ortadoğu'nun güçlü Aşk Tanrıçasıdır ve diğer tanrılar gibi Sümer mitosunun sadece sıradan bir ögesi değildir. Birçok Sümer tapınağının ve dinsel kültünün merkezinde yer alır.

Onun yaşamı ve kökeni mitlerle örülmüştür: Uruk'ta Gök Tanrısı'nın kızı olarak kabul edilirken, başka bir rivayete göre, Ay Tanrıçası Nanna'nın ve dolayısıyla, Güneş Tanrısı Utu'nun kız kardeşidir. Enlil de, aynı zamanda savaş tanrıçası olan İnanna'nın babası sayılmaktadır.

İnanna'nın çok yönlü tanrısal fonksiyonları arasında –gök, bereketlilik, aşk, savaş ve ölüm tanrıçası– bir bağlantı kurmak bizim için zor olsa da, Sümerler için kolaydır. İnanna, Gök Tanrıçası olarak tüm bereketliliğin dağıtıcısıdır. O, başakları büyüten, sürüleri semirten ve anne karnındaki çocuğu büyütendir. O, beklenen ve her zaman yeni bir aşkla tutuşan, bakire ve fahişe, kandırılan ve kanandır. Onun arzulanan görüntüsü, hem tanrılar hem de insanlar arasında, çoğunlukla da bizzat körüklediği şehirler arasındaki kavgada kendisini yansıtır. Böylece o, tatlı saatlerin sevgilisi olduğu kadar, koruyuculuğu altında bulunan genç savaşçıları gün doğumu ve gün batımı arasındaki savaşlarda birbirine kırdıran azgın savaş hükümdarıdır da. Gök ve yer, şehvet ve annelik, gebelik ve doğum, savaş ve ölüm onun kutuplarıdır.

Bir yandan uzak bir âşığına ihtirasla yanarken, diğer yandan kalbini çalan aşkını sert bir şekilde cezalandırır. Güzelliği karşısında büyülenen bahçıvan Sukaletuda, uyuduğu bir sırada ona tecavüz edince, öfkeyle kudurarak tüm Sümer'den intikam alır. Enlil'in de yardımıyla, ülkeye korkunç fırtınalar gönderir; kuyuları kanla doldurur. Bir bölümü tahrip olduğu için okunamamakla birlikte, çok sayıda çivi yazısı metninde bu olay anlatılır ve onun başka tehditlerinden de söz edilir.

İnanna, hem ihtirasla seven biri, hem de korkunç bir cezalandırıcıdır. Teslimiyeti halinde bile hükmedendir. Kibir, gurur ve doyumsuzluk onun tipik özellikleridir. Kendisi için söylediği bir şarkıda bu özelliği çok belirgin bir şekilde öne çıkar:

*“Bana göğü verdi babam, yeri verdi: Göklerin hükümdar-
rım ben.*

Birisi ya da bir tanrı beni kendisiyle kıyaslayabilir mi?

*Bana göğü verdi Mullil, yeri verdi: Göklerin hükümdarı-
yım ben.*

*Bana erkek hükümdarlığı verdi, kadın hükümdarlığını
bana verdi,*

Savaş verdi bana, savaşın kargaşasını verdi,

Bora verdi bana, kasırgayı bana verdi.

Göğü taç olarak başıma geçirdi,

Yeri sandalet olarak ayağıma giydirdi,

Parlak tanrı mantosunu üzerime geçirdi,

Işıldayan asayı elime verdi.

*Tanrılar korkak kuşlar gibidir – ancak benim hükümdar
olan.”*

Bu tasvirin ikinci bölümünde, İnanna kendisini yaban ineği olarak tanımlar. Burada, en eski eril tanrı olarak gösterilen boğayla Bereket Tanrıçası’nın tarih öncesi ilişkisi kast edilmiş olabilir. Devamında ise, Sümer’de kendine ait olan tüm kutsal yapıları sıralar.

Fakat ona göğün hanımefendisi ya da yerin en güçlü tanrıçası olmak yetmez. Doyumsuzluğuyla öte dünyanın hükümdarlığını da ele geçirmeye çalışır. Sümerlerin, ölümün zalim ülkesi olarak isimlendirdikleri Kur ya da Ki-gal’da İnanna’nın kız kardeşi Ereškigal hüküm sürmektedir. Dünyanın bölüşümünde kendisine sadece ölümler dünyası verilirken, İnanna’ya gök ve yerin hükümdarlığının, yaşam ve aşkın tanrıçalığının verilmesini Ereškigal hazmedememiştir. İnanna’nın ölümler diyarının girişinde olduğu haberini alınca, bekçisi Nesti’ye, istenmeyen misafirin ölümler dünyasına girebilmesi için geçeceği yedi kapıdan her birinin önünde, üzerindeki kudret payelerinden –asa, mücevher ve tanrısal giysileri– birini çıkarıp bırakması gerektiğini emreder.

İnanna bunu kabul eder ve sonunda tüm payelerinden arınmış ve gücünü kaybetmiş olarak Ereškigal’in karşısına

çıkar. Kendisini ölümsüz sayan İnanna, her şeyi yok eden kız kardeşinin bakışları karşısında yenik düşer. Böylece, gücün ve mutluluğun doruklarına ulaştığına inanan İnanna, her ölümlü gibi çıplak bir şekilde ölüme teslim olur.

Eğer öykü böyle bitseydi, İnanna en büyük tanrıça olmazdı. O akıllı davranarak, önceden önlemlerini almış ve elçisi Ninsubur'a, ölümler dünyasından üç gün içerisinde zaferle çıkmaması halinde tanrısal akrabalarına haber vermesini söylemiştir. Enlil ve Nanna, yardım arayan Ninsubur'a önce kulak asmazlar. Kurnaz rakibine kızgın olan Enki, İnanna'ya sahip çıkar ve Ereşkigal'in ölümcül bakışından etkilenmeyen, cinsiyetsiz iki varlık yaratır. Onlar İnanna'nın cesedini alarak, yaşam suyu ile ıslatıp üzerini kutsal otlarla örterler. Enki'nin planı başarıya ulaşmıştır ve yaşama döndürülen İnanna, artık ölümler dünyasını terk edebilir. Ama ölümler dünyasının çok eski bir yasası vardır ve bu yasaya göre yerine bir başkasını bırakmak zorundadır. İnanna ifritler eşliğinde ölümler dünyasını terk ederek, ülkesine geri döner. Bu arada ifritler yeni kurbanlarını sabırsızlıkla beklemektedir ve yolculukları sırasında pek çok kez İnanna'nın tanrı arkadaşlarından birini kaçırmaya kalkışırlar. Ama İnanna onlara engel olur. Sonunda Uruk'a ulaşırlar ve İnanna, bir zamanlar çok sevdiği, âşık olduğu Dumuzi'nin, başına gelenlerden hiç etkilenmemiş olarak tahtında gururla oturduğunu görür. Bunun üzerine onu ölümler dünyasının ifritlerine teslim eder ve böylece, Sümer mitosundaki ünlü Dumuzi-İnanna hikâyesi başlamış olur.

Mezopotamya'daki Habil ve Kabil

Birçok olayda olduğu gibi, burada da Sümer mitolojisi ve tarihiyle Eski Ahit arasındaki belirgin benzerlik açıkça görülebilir. Sümerlerin İnanna ve Dumuzi hikâyesinde geçen bir rekabet, ilk günah ve ilk suç tasviriyle ilgili olarak Eski Ahit'te geçen Habil ve Kabil kavgasıyla ilişkilendirilir. Sümer ve İbrani kaynakları arasında yapılacak bir karşılaştırma bunu gerçekten de doğrular. Sümer örneğinde, İnanna'nın

aşkı için Çoban Tanrısı Dumuzi ile Çiftçi Tanrısı Enkimdu arasında bir rekabet yaşanır. Bu olayla ilgili olarak, erken Sümer metinleri –Mezopotamya kronolojisine göre– tufandan sonraki bir zamandan söz ederken, burada türetilmiş olan İbrani yorumlarında, Habil ve Kabil ilk insan çiftinin çocukları olarak tanımlanır ve kavgalarının hikâyesi de, tufandan önceki bir zamana denk gelir.

Burada Sümer örneğinin daha genç olduğu görülmektedir. Dumuzi, Sümer krallık listelerinde ilk önce otuz altı bin yaşında Bad-tibiralı bir çoban, daha sonra ise kronolojinin ancak 100 yıl ömür biçtiği Uruk’un dördüncü kralı olarak, iki ayrı biçimde görülür. İncil’deki Habil’in tersine, tanrıların da hoşnut oldukları Dumuzi –mitosta ismin iki temsilcisi de bir figür olarak şekillenir– hasmının kurbanı olmaz. Sümer mitosunda kavga barışla son bulur ve Dumuzi, İnanna’nın aşkını kazanır.

Sümer anlayışı kendisini daha çok dünyevi yönüyle belli eder. Görünmez bir tanrının inayeti için değil, güzelliği ve şehvetiyle cezbedici olan tanrıçanın aşkı için verilen bir kavga söz konusudur. İbrani metninde, hikâye acımasız bir sonla noktalanır ve iyi olana karşı, kötü olan başarı kazanır. Dünyayı tufana götüren insani günah silsilesi de, başlangıcını burada bulur.

Sümerlerde bu tamamen farklıdır. Onların hikâyesinde, “setin, hafriyatın ve sabanın adamı” olan Enkimdu ile sürülerin koruyucusu Dumuzi’ye rastlarız. Burada, Sümerli şehir kurucularıyla, göçebe Sami sığır yetiştiricileri –göçmenler ve eski yerleşimciler– arasında yaşanan ve tarihsel olarak kanıtlanan kavganın neredeyse sembolik bir tasviri söz konusudur. Sümer hikâyesi, tamamı açıklanamamış olan erken tarihe ilişkin somut sorulara henüz bir yanıt vermemektedir.

Burada, farklı mesleklerden gelen ve farklı toplum tabakalarının temsilcileri olan iki erkek arasındaki rekabet ön plandadır. Onlar, Habil ve Kabil hikâyesindeki gibi doğaüstü bir tanrının inayeti için değil, tesadüfen tanrıça olan bir

kadının tamamen bu dünyalı aşkı için rekabet ederler. Sümer metinlerindeki bu en eski aşk hikâyesini deşifre ederek okumamıza olanak sağladığı için bile olsa, galiba Samuel N. Kramer'e bir teşekkür borçluyuz.

İlk Aşk Draması

Oyunda dört kahraman vardır: Güneş Tanrısı Utu, çiftçi Enkimdu, çoban Dumuzi ve tabii ki, etrafında herkesin döndüğü Aşk Tanrıçası İnanna. İlk girişi tanrı ve insanlar adına, Güneş Tanrısı Utu yapar. Dumuzi'nin açıkça güvendiği Utu, kız kardeşine yalvarır yakarır:

“Ey kız kardeşim, çobanın seninle evlenmesine izin ver.

Ey bakire İnanna, neden kabul etmiyorsun?

Kaymağı güzeldir, sütü iyidir.

Eline değen her şeyi aydınlatır çoban.

Ey İnanna, bırak çoban Dumuzi seninle evlensin.

Ey İnanna, mücevherlerle bezenmiş olan sen, neden isteksizsin?

Güzel kaymağını seninle birlikte yemek istiyor,

Ey kralın koruyucusu, neden gönüllü değilsin?”

Utu muhtemelen kız kardeşinin Dumuzi ile evlenmesini önlemek için daha iyi sözler bulamazdı. İnanna inatçı bir çocuk gibi davranır:

“Çoban benimle evlenemez,

Yeni giysisine beni saramaz,

İnce yünü beni giydiremez.

Benimle, bakireyle çiftçi evlenecektir,

Bitkileri bolca yetiştiren çiftçi,

Tahılı bolca yetiştiren çiftçi...”

Sonunda çiftçi söz alır ve birinci sahneden sonra perde kapanırken, herkes İnanna'nın sözünü geçirip Enkimdu ile evleneceğini sanır. Ama Dumuzi büyük girişimi yapar ve tüm özelliklerini övmeye başlar. Konuşmasında çobanlarla

çiftçilerin eylemlerini kıyaslar. Bu, iş sosyolojisinin yazılı bir dokümanı gibidir. Çeşitli mesleklerin fonksiyonları sayılırken, biz de, Sümer toplum yapısıyla ilgili olarak ilk izlenimleri ediniriz. Bu metinde –örneğin Dumuzi’nin sorusunda olduğu gibi– ilk sınıfsal çekişmeler de dile getirilir:

“Çiftçi beni nasıl geçebilir?

Beni bir çiftçi? Beni – bir çiftçi!”

Buradaki çeviride, Sümer metninde olandan çok daha fazla küstahlık ve sınıfsal kibir ses vermiş olabilir. Erken şiirlerde verilen mesajın tam kavranması, duygu farklılıklarının algılanması ya da anlamın gereği gibi yansıtılması gerçekten zordur.

Bu nedenle de, aşk dramasından Sümerelogların çıkardıkları sonuçlarla bizim çıkardığımız sonuçlar arasında farklılıklar olabilir. Örneğin Thorkild Jacobsen bizim parçamızın çok kısaltılmış, tahrip olmuş bölümünün sonunu iradenin zaferi olarak yorumlayıp, nihayetinde İnanna ile Enkimdu’yu birleştirip, çiftçiyle çoban arasında barış sağlarken, Samuel N. Kramer farklı bir sonuca ulaşır. O –neredeyse İncil benzeri– Enkimdu ve Dumuzi arasında ancak barışla sonlanabilecek bir kavga başladığını söyler. Bu versiyonda İnanna’yı kaybetmekle kalmayıp aynı zamanda Dumuzi’nin alaylarına da muhatap olan çiftçi, bir katile dönüşmez; barış teklifinde bulunur:

“Ben sana karşı, çoban, sana karşı çoban, sana karşı?

Neden kavga edeyim?

Bırak koyunların ırmak kenarında otlasınlar

Bırak koyunların sürülmüş toprağında dolaşsınlar

Bırak Ereğ’in aydınlık tarlalarında tahıl yesinler.

Bırak oğlak ve kuzular benim Unun (kanal) suyundan içsinler.”

Enkimdu’nun dostça karşılığı Dumuzi’yi utandırır. O da, çiftçiye arkadaşlık teklif ederek onu düğününe çağırır. Bunun üzerine Enkimdu yeni evli çiftte beslenmeleri için buğday, fasulye ve mercimek gibi şeyler hediye eder.

Böylece, parçamızın Kramer versiyonunun sonunda –bize daha inandırıcı görünen– çiftçi ve çoban arasında bir barış sağlanır. Önümüzdeki metin esasen olumlama da, bu yorumu biraz daha genişletmemiz halinde, göçebelerle şehirli, hatta Samilerle Sümerler arasındaki barışa kadar uzanabiliriz.

Ama dramada bizim henüz görmediğimiz üçüncü bir sahne daha vardır ve o, sonradan Sümer-Babil kültünün çekirdeğini oluşturacağından, aslında çok önemlidir. Bildiğimiz gibi İnanna ölümler dünyasına gitmiş, tanrısal bir mucizeyle yaşama geri dönmüş ve sayesinde tanrısal itibara ulaşan Dumuzi'nin yas tutmadığını görünce, kişiliğine yakışır şekilde ondan intikam almıştır.

Burada kendimizi, kültün merkezinde yer alıp sürekli tekrarlanan ve etkisini binlerce yıl sürdüren Kutsal Düğün'ün, ölüm ve diriliş mitosunun başlangıcında buluruz.

Bu hikâyede güçlü fakat ölümlü olan tanrılarla karşılaşmamız şaşırtıcıdır. Tanrı veya insan oluşu fark etmez, Sümerlerde varlığın ikâmet yeri, ölümsüzlük için belirleyicidir. Tanrılar gökte ve yerde ölümsüzdürler ve insanlar buna tanrılar vasıtasıyla ulaşabilirler. Çoban Dumuzi de bunun bir örneğidir. İnanna'nın aşkı sayesinde yüceltilerek, çobanların tanrısı olmuştur. O elbette büyük tanrılardan değildir, ama yine de İnanna'nın yanında var olarak, onun gibi ölümsüzlüğü tadar.

Öte dünya ise tamamen farklıdır. Orada yaşayabilmek için İnanna'nın tanrısal güçleri bile yeterli gelmemektedir. O, yukarıdan gelecek yardıma muhtaçtır ve ancak bir kurban karşılığında yeniden yaşama ulaşabilir. Bu ölüm ve ölümsüzlük tasavvurunun arkasında Sümerlerin doğaya, doğa yasalarına ilişkin gözlem ve inançları yatmaktadır.

Dicle ve Fırat arasındaki bölge çok verimlidir ve orada her şey bolca yetişmektedir. Ama burası aynı zamanda kimsenin kendisini güvende ve korunaklı hissedemeyeceği kadar tehlikelidir. Bölgenin rahip kralları da bunu başından beri hissedebiliyorlardı. Sel baskınları ya da yağmur karşısında onlar da en az köleleri kadar korunaksız ve çaresizdiler. Bu

deneyim onların inançlarını şekillendirdi. Mitosları ve kültürleri buradan kaynaklandı.

Onların mitosu, tanrıları neredeyse ulaşılmaz uzaklıkta tanır. Buna Gök Tanrısı An da dahildir. Üstün tanrısal konumlarına rağmen, çoğunlukla kült içerisinde tercihli yerleri yoktur. Tanrılarla ilişkileri dahil olmak üzere, bu bile Sümerlerin gerçekçi tutumlarının bir kanıtı gibidir.

Güneş Tanrısı Utu, Ay Tanrıçası Nanna, Rüzgâr Tanrısı Enlil, Suların ve Toprağın Tanrısı Enki'nin de dahil olduğu ikinci bir grup, eylem ve etkilerinde insanların doğrudan doğruya bağımlı oldukları tanrılardır. Onlar için tapınaklar inşa edilmiş, kurbanlar adanmış ama yine de tepkilerinden asla emin olunamamıştır. Dayanılmaz sıcaklarla bağlantılı olsa da, Utu'nun lütufkâr dostluğuna ve gündelik varlığına alışılmıştı. Yüzünü günden güne değiştiren ve çoğunlukla tamamen kapatan Ay Tanrıçası bile oldukça güvenilmez biriydi. Onun bu özelliği çöldeki kervanlar için olduğu kadar, denizlere açılan gemiler için de zararlıydı.

Sümerler, Nanna'nın günlük değişimini kuşkusuz ki kısa sürede kavradılar. Rahip ve alimler zigguratların tepesinden sadece ayın değişimini değil, aynı zamanda yıldızların konumlarını da gözlemlediler. Böylece onlar, muhtemelen Mısırlılardan daha önce astronomiyi ve gördüklerini yorumlamaya çalıştıkları için, kısa bir süre sonra da astrolojiyi keşfettiler.

Enlil ve Enki son derece değişken ve güvenilmez tanrılar-ken, fırtına ve sel de, sadece kötü felâketler değil, aynı zamanda öngörülemeyen musibetler olmalıydı. Bu nedenle de Sümerler daha özel ve kutsal yerlerde –Enki Eridu'da, Enlil Nippur'da– kült ve kurbanlar sunarak, bu iki tanrıyı yumuşatmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, Sümerler sırtlarını yalnızca rahiplere dayamakla yetinmemişlerdir. Gerçekçi davranarak, Enki ve Enlil'in kontrol edilemez davranışlarına karşı hazırlıklar da yapmışlar, sel ve fırtınalara karşı set ve kanallar inşa ederek, tanrısal güçleri olabildiğince kontrol altına almaya çalışmışlardır.

İnanna da, insanlara yakın ve onların kaderlerini doğrudan etkileyen tanrılar halkasına dahildir. O sadece gökte değil, yerde de bereketin cisimlendirilmiş halidir ve her insanda bir yeri vardır. Çiftler aşkla birleştiklerinde, birlikteliğin kutsanıp kutsanmaması, doğacak bebeğin kız ya da erkek olması ona bağlıdır.

İnanna her ne kadar güçlü ve günü gününe uymayan bir tanrıça olsa da, insanlara çok yakındır. Onsuz besin olmazdı. Bunu iyi bildiği için, kendisiyle gurur duyar, çoğu zaman da küstah davranırdı. Buna rağmen, yaşamı idame ettirme görevinin farkındadır. Ölüler dünyasından ölüm haberi geldiğinde –ki burada neredeyse bir cinayetden söz edilebilir– görevini iade etmek için Enki mutlaka ona yardım etmek zorundaydı. O, Endil tarafından planlanan tufanı Kral Ziusudra’ya ifşa edişinin de kanıtladığı gibi, yaşam için daima kendisini ortaya koymuştur.

Dumuzi’nin Bölünmüş Ölümü

İnanna dramının son sahnesini anlamak için, yukarıda anlatılanların bilinmesi zorunludur. Onu ne kadar cesur ve küstah bulsak da, ölüler dünyasına gidiş hikâyesi olmadan bunlar çözülemezdi. Rahipler, dinlerinin temelinde ya da merkezinde bulunan ölüm ve diriliş mitosunun gizemini açıklayabilmek için bu hikâyeye gereksinim duydular. Bunun Hristiyan inancındaki diriliş ve ebedi yaşamla dolaylı bir ilişkisi olduğunu da burada belirtmek zorundayız. Sümer düşünce ve inanışının çoğu unsuru, hatta neredeyse tamamı, doğa olaylarının uyarlanışından daha fazla anlamı ve gözlemlenerek anlaşılan bazı gerçekleri içerir. Burada, ilk olarak Sümerler tarafından fark edilen ve bilim adamları tarafından da doğrulanan, varoluş döngüsü sembolize edilmektedir. Gündüz ve gece, ilkbahar ve yaz, sonbahar ve kış, ekim ve hasat, med ve cezir, üreme, doğum ve ölüm, bu oluşumun en iyi göstergesidir. Bunları merkezi bir kült oluşumunda toplamak ve yaşamın ilk yasaları olarak görmek, Sümer rahip krallarının ve yönetiminin güçlenmesine yarayan dahice bir

buluştu. Böylece tanrısal iradenin bir ifadesi olarak, rahip krallar da kült eylemine dahil ediliyor ve bu sıfatlarıyla yaşama hükmetme hakları belgelenmiş oluyordu.

Tekrar İnanna ve Dumuzi'ye geri dönerek, onların Kut-sal Düşün mitosundaki rollerini inceleyelim: Uzun bir süre, Dumuzi'nin İnanna'dan önce ölümler dünyasına gittiğine ve İnanna'nın da, kaybolan sevgilisini aramak için orada bulunduğuna inanıldı. Kramer'in sonsuz sezgisi ve eleştirel bakışı sayesinde bunun bir yanılgı olduğu anlaşılarak düzeltilti ve dokunaklı aşk hikâyesi aslına dönüştü. Bu asla uyumlu olmayan, ancak yeni bir yaşam için acele eden doğanın döngüsüdür. İnanna'nın dünyadaki yaşamla ilgili görevleri yüzünden ölümler dünyasında kalmaması gerekiyordu ve Dumuzi'yi ölümler dünyasına yollayan basiretsiz öfkeli kararı acı bir tat olarak kalmalıydı. Eril tohum olmadan, yaşamın yalnızca anne kucağında gelişeceği düşünülemez. Toprağa tohum ekilmeden, bahar nasıl yeşillenebilir, Dumuzi ve İnanna'nın sürekli gerçekleştirdikleri erkek ve kadın kucaklaşması olmadan çocuklar nasıl doğabilirdi?

Böylece İnanna tanrısal bir zekâyla, muhtemelen Dumuzi'yi ifritlere teslim etmeyi ve tahrik edilmiş aşk özlemiyle onu belirli zamanlarda geri çağırıp yaşamın devamını garanti eden o bilge değişikliği bulmuş olmalıydı. İnanna'nın yaşamın dengesini, doğanın döngüsünü tekrardan sağladığı bu zekice buluşu neredeyse sofistike bir karardır. Bu nedenle, onun gerçek anlamının bilimciler açısından da uzun süre kapalı kalmış olması anlaşılabilir bir durumdur.

İnanna'nın ölümler dünyasına gidişiyile ilgili metnin sonunda yer alan tartışmalı bölümün çözümünü, Alman Sümerolojisinin öncüsü olan Adam Falkenstein'a borçluyuz. Bu versiyona göre, Dumuzi'nin ölümüyle nasıl bir zararın oluşacağını fark eden İnanna şöyle der: "Sen, Dumuzi, yarım yıl! Kız kardeşin Geştinanna yarım yıl!" Bu bölümde, ölümler dünyasında kalış süresi kastedilmiştir. Aşk Tanrıçası'nın isteğine uygun olarak, erkek ve kız kardeş orada nöbetleşe kalacaklardır.

Bu kararın anlamı açıktır ve Çoban Tanrısı Dumuzi'yi ilk gerçek bereket tanrısı olarak belgeler. O, hasat yapıldıktan sonra, yani sonbaharda ölümlerin yanına inecek, doğanın uyanışıyla birlikte ilkbaharda yeniden dirilecektir. Onun ölümü çiçek ve otların da ölümü, olgunlaşma ve bitimdir. Bu açıdan bakılınca, Dumuzi Yunan Adonis'in bir örneği olarak ortaya çıkar.

Sümerler için onun dirilişi bir şölen nedenidir. Onlar Dumuzi'nin gelişyle birlikte yeni yılı kutlarlar. İnanna onu Uruk Tapınağı'nda karşılar ve zigguratın üstünde, altın yatağın bulunduğu kutsal odada Kutsal Düğün gerçekleşir.

Onlar cinsel birleşmeyi bereketliliğin sembolik bir biçimi olarak gerçekleştiriyorlardı. Toprak, yaşamın devamını sağlayan gücü onların aşklarıyla kendinde buluyordu. Bu bütünlüklü temanın ebedi bir tasvire girmeden uzun bir süre önce resim sanatına da girerek ilk yeri almış olması, onun Sümer kültürü ve mitosu için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Resmin ve Tapınakların Dili

Anton Moortgat "Dumuzi ve Eski Ortadoğu Resim Sanatında Ölümsüzlük İnancı" adlı araştırmasında, metinlerde ve mitosta herhangi bir açıklayıcı yorumları olmayan bir dizi Sümer motifine dikkat çeker. Bu tüm tasvirlerle Sümer silindir mühürlerinde, kutsama tabletlerinde ve bazı kaplarda rastlamaktayız. Moortgat, tüm bu resimlerde armasal bir benzerlik bulunduğuna haklı olarak dikkat çeker. Çünkü nesneler çoğunlukla gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiş olmakla birlikte, arma benzeri sembolik bir etki de yaratırlar ve sanki hiyerarşik bir ilke hüküm sürüyormuş gibi gözükür. Bunları üç ana grupta toplayabiliriz:

Birincisi, yine İncil'i hatırlatan yaşam ağacıdır. Mezopotamya'da Asur zamanına kadar tipik olan ve olağanüstü dik duran hayvan figürlerinin yaşam ağacıyla belli bir uyumu söz konusudur. Burada, Dumuzi'nin dünyasına ait olduğu anlaşılan koyun, keçi, oğlak ve boğa gibi hayvan figürleri görürüz.

Yaşam ağacının yerine zaman zaman, beyaz eteği ve alın bandıyla kral giysileri içindeki bir adam geçer. Moortgat, galip bir vahşi hayvan avcısı olarak gösterilen figürün Dumuzi olduğunu söyler. Moortgat'ın öğrencisi Barthel Hrouda ise, bu konuda daha dikkatli davranır ve “Ön Asya'nın Arkeoloji El Kitabı” adlı eserinin birinci cildinde, beyaz eteği içindeki adamı rahip kral olarak tanımlar. Dumuzi hâlâ belirgin bir şekilde yer alsa da, resimlerin temalarının zamanla değişerek, hüküm süren kralları, hatta belki de tek tek kralları tasvir eden figürlerin de orada yer almış olacağını hesaba katar. Bu yorum Sümerlerin gerçekçi anlayışlarıyla da uyusmaktadır.

Kutsama tabletlerinde görülen ve işlevleri belirgin bir şekilde saptanamadığı için daha zor tanımlanabilen bazı resimler ikinci bir grup olarak ortaya çıkar. Bu resimlerde, çılgın ziyafet sofraları, hayvanlar ve ellerindeki uzun kamışlarla kaplardan şarap içen bir kadın ve bir erkek tasviri yer alır. Tasvirler daha çok kabartmalar şeklinde yapılmıştır ve Moortgat'a göre, kadınla erkek muhtemelen kral ve kraliçeyi sembolize etmektedir.

Tüm bu resimlerde yeni yıl şöenlerinin tasvir edildiği görülmektedir ve dolayısıyla, tasvirlerin yıllık şölene ilişkin bir tür görsel “röportaj” olduğu düşünülebilir. Bağdat'taki Irak Müzesi'nde bulunan silindir mühürlerde, yataktaki bir çift cinsel birleşme halinde gösterilmektedir. Ama bu âşıkların İnanna ve Dumuzi olup olmadığı kesin değildir.

Yeni yıl şöenlerinin en önemli seremonisinin tanrıları temsil eden rahip krallarla, en üst rahibe arasında gerçekleştirilen Kutsal Düğün olduğunu biliyoruz. Sümer şehir tanrısının isteğiyle, temsilcisi durumundaki rahip kral tarafından gerçekleştirilen bu eylem, mitos ve kral kültlerinin birbirine karışmasına neden olmaktadır. Rahip kralın en üst rahibeyle birleşmesi şeklinde gerçekleşen Kutsal Düğün kültünün ilk olarak nerede ve ne zaman başladığını ise kesin olarak bilemiyoruz. Çivi yazılı tabletlerde de, olayla ilgili geniş bilgiler bulunmamaktadır. Eylemin mahrem, hatta gizli olması

nedeniyle yazılmamış olduğu düşünölebilir. Erken döneme ait kutsama tabletlerinin bize çılgınca gelen bu olayla olan olası bağlantısı tahminlerden ibaret kalsa da, onun yeni bir biçim ve *Hieros Gamos* adıyla –yeni yılda kutlanan Kutsal Döğün’ün Antik Yunan’daki adı– sonradan tekrar teyit edildiğı bilinmektedir.

Sadece mitosta değıl, aynı zamanda gerçeklikte de, Kutsal Döğün’ün çıkış yerinin İnanna’nın şehri –aynı zamanda Sümer’in ilk büyük şehri– Uruk olduğunu gösteren pek çok neden vardır. Bunun için öncelikle mimariye bakmamız gerekir. Uruk’un kutsal yapılarının geçmişı dördüncü bin yıla kadar uzanır. İnanna’ya adanmış olan Eanna Tapınağı’nı, T formunda tasarlanmış olan Kireç Taşı Tapınağı’nı, Anu Zigguratı üzerindeki Beyaz Tapınağı ya da son olarak, aynı zamanda büyük kazı alanı da olan Beyaz Tapınak’ın önündeki taş yapıyı ele alabiliriz.

Bu kutsal yapıların inşa edildikleri zamandaki fonksiyonlarıyla ilgili pek az bilgiye sahibiz. Ancak kazılar bunların insanlığın ilk anıtsal yapıları olduğunu gösterdi. Eanna Kutsal Yapısı’nın temeli 22x54,2 metre, Kireç Taşı Tapınağı’nın ki ise 30x80 metredir. Nişlerle bölünmüş olan Sümer tapınakları çoğunlukla kerpiç tuğlalardan yapıldıkları için, ne yazık ki geçici bir güzelliğe sahiptiler. Kireç Taşı Tapınağı ve 1968’de ortaya çıkarılan taş yapıda, yapı malzemesi olarak uzaklardan getirilen taşlar kullanılmıştır.

Sümerlerin tüm kutsal yapılarını geniş ve muhteşem bir dış cephe ve iç donanımıyla birlikte tasavvur edelim. Kerpiç duvarları, oldukça zor yapılabilen ve tipik bir taş işçiliğı gerektiren çubuk mozaiklerle kaplıydı. Bunlar fırınlanmış kil çubuklardı ve hava koşullarından etkilenebilecek duvarlara konulan, örölmüş saz hasırların taklidiydi. Koridorlar ve iç mekânlar ise, muhtemelen kült ve kurban eylemleriyle bağlantılı duvar resimleriyle süslenmiş olmalıydı.

Sümer mitolojisine ait metinlerin azlığı ve mekânların temellerinin doğa koşullarının etkisiyle çabucak kapanması, hem onlarla ilgili tasavvuru güçleştirmekte, hem de Kutsal

Düğün’le kutsal mimari arasında bağlantı kurmamızı zorlaştırmaktadır. Bu yüzden de, her yorum ciddi bir risk taşımakta ve belki de ertesi gün bulunacak yeni metinler ya da yeni buluntularla çürütülebilmektedir. Bu nedenledir ki Moortgat, İnanna’nın Dumuzi’yi bulmak için ölümler dünyasına gittiği şeklindeki yorumunda düzeltmeler yapmak zorunda kaldı.

Onun bu tavrı, İtalyan tarihçi Sabatino Moscati’yle Barthel Hrouda’nın Kutsal Düğün’ü Sümer tarihine ilişkin tasvirin tamamen dışında bırakmalarına neden oldu. Buna karşılık Bağdat’taki Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün müdürü ve Uruk kazılarının yöneticisi olan Lenzen’in takipçisi Jürgen Schmidt ise, tam da bir keşif heyeti tarafından 1969’da ortaya çıkarılan bu taş yapıyı Kutsal Düğün’ün Sümer kültüne ait bir eylem olduğunun yeni bir kanıtı olarak gördü.

Uruk’ta Aşk ve Ölüm

Bolca çeşitliliğine karşın içerikleri sınırlı olan belgelere dayanarak, Sümer tanrı listelerinin ilk sırasında yer alan Gök Tanrısı Anu veya An’ın merkez kutsal yapısının Uruk’ta olduğunu söyleyebiliriz. Uruk kralı Lugalzagesi’nin bir kitabesinde Enlil’e, babası An’ın kutsal yapısında dilekçi biri olarak rastlarız. Uruk’taki An kültü geç Selekiler zamanında yeniden canlandı. Sümerlerin ise, kısa bir süre içerisinde An’dan uzaklaştıkları görülür. Onun yerine *antum*’a yükselmeyi başardıktan sonra, yasal karısı –aynı zamanda kızı–sıfatıyla, zekâ ve kurnazlıkta ondan fazlasıyla üstün olan –Gökyüzünün hanımefendisi– İnanna geçer.

Erken kaynakları takip edersek, İnanna’nın o andan itibaren Uruk’u Sümer’in en güçlü şehri yapmak için hiçbir şeyden kaçınmadığını görürüz. Bu yolda attığı ilk adım, Enki’yi sarhoş edip kandırması ve “yüz tanrısallık gücü” Eridu’dan Uruk’a kaçırmasıdır. Tanrıça, Uruk’ta kendini evindeymiş gibi hissediyordu. Büyük tapınağı oradaydı ve uygunsuz yaşamına, zaaflarına ve sıra dışı isteklerine Uruk’ta göz yumuluyordu.

İsmi beyaza boyanmış duvarlarından alan Beyaz Tapınak ve taş yapı, muhtemelen İnanna mitosunun mimari bir ifadesidir. Eğer Walter Andrae zigguratın gökten yere inen tanrılar için bir kapı olduğu yönündeki yorumunda haklıysa, o zaman Beyaz Tapınak İnanna için bunun erken bir örneği ve dünyevi aşkı Dumuzi ile buluştukları yer olmalıdır.

Tanrıça, âşığıyla Beyaz Tapınak'ta buluşuyordu. Mitos böyle istiyordu ve sonraki rahip krallar da rahibeleriyle bunu tekrarladılar. 1936'da Uruk'ta bulunan bir rahibenin gerdanlığındaki yazıt bunu doğrulamaktadır. Krallar, tanrıçanın gelin odasını –ki bu aynı zamanda onların aşk yuvaları idi– muhteşem bir şekilde döşemişlerdi. Mekân sedir ağacı ile kaplanmış, duvarları bolca altın ve lapis taşı ile bezenmiş. Tahtın yanında, altınlarla süslenmiş örtüler ve yumuşak yastıklarla birlikte, bir döşek bulunmaktadır. Ritüel gereği, tanrı ve tanrıça –kral ve rahibe– yıkanıp güzel kokulu esans ve kutsal yağlar sürerler, değerli mücevherler takarlar ve müzik başlar. Kült yemeği servis edilir, kadehler, tıpkı kutsama tabletlerindeki tasvirlerin gösterdiği gibi kaldırılır. Sonra ikisi altın döşöğe çıkıp birbirlerine sarılırlar, gelecek yıl için ülkeye ve insanlara bereket ve gelişim hediye ederler.

Tanrıça ve tanrısal aşkı Dumuzi'nin birleşmesi, Sümer anlayışının gereği olarak, önce yüksek duvarlar arkasında, rahip ve halkın gözlerinden uzak bir şekilde gerçekleşmiş olmalıdır. Ama bunun rahip kral ve en üst rahibe tarafından temsili şüphesiz erken başlamıştır. Bu sadece rahip kralın itibarını yükseltmezdi, Sümerlerin zevk vurgulu yaşam tarzlarına da uyardı. Herodot bile geç Babil'deki Kutsal Düğün'den söz eder.

Ancak İnanna ve Dimuzi mitosu sadece hoş erotik bileşenlere sahip değildi. Aynı zamanda umutsuzluk ve ölüm temalarını da içeriyordu ve mitosun taklidinin bu yönü üzerine çok akıl yürütülmüştür. Leonard Woolley'in, Ur'da kurban olarak sunulan ölümlerle dolu bir mezarı açtığında, rahip kralının bir temsilcisinin ve katılan rahibenin cinsel ilişkiden sonra öldürülmüş olduklarına inanıldı. Ama insanın bu tarz-

da ve açıkça kurban edilişiyile ilgili deliller henüz bulunmamaktadır. Babil zamanında ise, yeni yıl şölenleri sırasında hayvanların kurban edildiklerini ve kralın, Babil şehir tanrısı Marduk'un üst rahibi tarafından tanrılar önünde ağır şekilde küçük düşürölme ritine katlandığını biliyoruz.

Samuel N. Kramer, bu kült eylemini şöyle tasvir etti: "Rit, kralın asa ve kılıç gibi paye alametlerinin yüksek rahip tarafından alınarak, Marduk'un resminin önüne koymasıyla başlar. Yüksek rahip, tanrı önünde kralı kulaklarından çeker ve onu Babil'e ve halkına zarar vermeyeceğini garanti etmeye zorlardı. Bu teminatı aldıktan sonra, krala paye alametlerini geri verir ve onun yüzünü tokatlardı. Kralın gözlerinin yaşla dolması, Marduk'un ondan memnun olduğu şeklinde yorumlanırdı. Aynı günün akşamında, tanrı ve rahibinin önünde küçük düşürölüşünü önemsemeyen kral, merkezinde bir boğanın kurban edilişiyi yer alan kült eylemine katılırdı."

Dumuzi'nin ölümü ve dirilişiyi önce mitosun saf bir unsuru olarak kalmış ve Kutsal Düğün'ün temsiline kral rahip eylemi dahil edilmemişti. Uruk'taki taş binanın keşfiyle, İnanna ve Dumuzi mitosunun bu bölümü de gün ışığına çıkarıldı.

Jürgen Schmidt, Uruk'un taş binasını bir kenotaph –sembolik mezar yeri– olarak yorumlar. Yapının temeli, bir labirentin merkezini çağrıştırır. Kuzeydoğuda, güneşe karşı yapılmış olan dar bir giriş bulunur. Onun hemen karşısında, yani Güneybatıya doğru gidilince, hücre galerisine ayak basılır. Batıda ise, sarkofajın (lahit) sergilenmesi için taş plakalarla döşenmiş orta mekân bulunur. Alçak zemini nedeniyle yeraltı tesisi olarak nitelendirilen yapı, kuruluşundan hemen sonra moloz ile doldurulmuştur. Kutsal amaçlarla yığıldığı sanılan moloz kütlelerinin ortadan kaldırılmasına ve yapılan kazılara rağmen, herhangi bir ceset kalıntısına ya da genellikle kutsal yerlerde saklanan nesnelere ve mezar ilavelerine rastlanmamıştır. Ayrıca hücre galerisine giden kapının örölmüş olması, oranın sahte bir kapı olarak önceden tasarlanmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu yapının içinde olup bitenler halktan gizlenmiştir.

Uruk'taki bu taş bina, Sümer mimarisinin eşsiz bir örneği gibidir. Yukarıda, zigguratın kenarında durup Beyaz Tapınak'tan aşağıya, bir zamanlar yer altında bulunan anıtsal yapıya bakması halinde, –Anton Moortgat ve Jürgen Schmidt tarafından önceden tahmin edildiği gibi– iki kutsal yapı arasındaki bağlantı açıkça görülebilir. Bunlar gök kapısını ve ölümler dünyasını temsil ederler. Arada ise, dünyevi bir bölge –tapınakları, sarayları, burjuva evleri, ahırları, depoları ve askeri yapıları ile Uruk şehri– bulunur. Beyaz Tapınak ve taş yapı –onu bir kenotaph olarak adlandıralım– yaşam ve ölümün uyumuna işaret eder ve Dumuzi'nin ölümünün ve dirilişinin taşlaşmış tanıkları gibidir. Doğanın döngüsü kendini onlarda sembolize eder.

Beyaz Tapınak'ta gerçekleştirilen Kutsal Düğün'den sonra, Dumuzi tekrar ölümler dünyasına inmek zorundaydı. Bu iniş muhtemelen İnanna ve Dumuzi'nin temsilcilerinin rahip heyetiyle birlikte, önce şehir içinden geçerek İnanna'nın tapınağına, oradan da Dumuzi'nin kalacağı yeraltı yapısının gizli girişine kadar yürüdükleri bir tören formunda gerçekleşirdi. Mitos kültü dönüşmüştü ve onun içerisinde düzenli olarak tekrarı gerçekleşiyordu. Bu nedenle, her yıl düzenlenen kutlamalara tüm halk katılırdı.

Neşe ve yaşam fışkıran, şehvet ve aşk sarhoşluğuna sahne olan Kutsal Düğün şenlikleri, kadın esirler ve sokak fahişelerinin yanı sıra, aşka susamış tanrıçalarının gerçek kız kardeşlerine dönüştürdüğü sayısız kutsal fahişenin serbest cinsel birleşmesiyle, çeşitli şekillerde ve vekaleten yapılmış olmalıdır.

İnanna'nın Aşk Şarkısı

Yeni yıl şöleninin merkezinde yer alan Kutsal Düğün'e, başlangıcından yaklaşık bin yıl sonra, –İsa öncesi 3. bin yıldan 2. bin yıla geçiş civarı– III. Ur Hanedanı dönemine ait çivi yazısı tabletlerde rastlarız. III. Ur Hanedanlığı'nın, Sümerlerin bitim çağında olduğu bilinmektedir. Birçok tarihsel bitim çağları gibi, bu dönem de, yöneticilerinin aşırı

lükse düşkünlüğü ve artan uyumsuzluklar ile karakterize olmuştur. Hanedanın kurucusu olan Urnammu kökenini Uruk Tanrıçası Ninsun'a dayandırır ve bu nedenle, kendisinden bin yıl önceki Uruk'un destansı kralı olan Gılgamış'ın yarı tanrısai erkek kardeşı sayar. Bundan sonra, kendini bağımsız olarak tanrısallaştırması için bir adım kalmıştır. III. Ur kralları bunu en sonunda Kutsal Düğün'ün çok eski gizeminin yardımıyla başarılar. Böylece bir tanrılar listesinde Dumuzi'nin arkasında bulunurlar.

Ur Hanedanlığı'nın ikinci ve muhtemelen en önemli hükümdarı olan Şulgi'nin, İnanna'nın aşk hazzıyla övündüğünden söz eden bir metin mevcuttur. Burada kralın kayıkla tanrıçanın kutsal yapısına nasıl gittiğini okuruz ve Kutsal Düğün olayı tarihsel olarak ilk kez anlaşılır. O, her ikisi de Dumuzi'nin sembolü olan bir koyun ve oğlakla tanrıçaya giderken Dumuzi ile özdeşleşir. Kanalin kenarlarında toplanan halk, hükümdarı heyecanla karşılar. Dışarıda toplanan kalabalığa görünmeyen başrahibe onu tapınakta kabul eder. Dışarıdaki insanlar için bu başrahibe, İnanna'nın kendisinden başkası değildir. Tanrıçanın Şulgi'yi karşılarırken söylediği sözler de, onun ağızından metinlerde yer almıştır:

*“Kral için, tanrı için
Temizlendiğim zaman,
Temizlendiğim zaman çoban için, değerli oğul için.
Bedenim alımlı giydirildiği zaman,
Yüzüm kehribar gibi kızardığı zaman,
Gözlerime kirpik boyası sürüldüğü zaman
Efendi saf İnanna ile uyuduğu zaman
Çoban Dumuzi,
'Senin kucağımı açmak istiyorum,' diyecek.
Döşegin üzerinde beni sevgiyle kucakladığı zaman
O zaman ben de efendiye aşkımlı ispat edeceğim;
Ona iyi bir kader tayin edeceğim,
Ona kader olarak tayin edeceğim:
Çoban olacak, ülkesi ve halkı için.”*

Burada tanrı ve kralın aynı konuma getirilişı çok belirgindir. Eski Uruk'taki vekaletten bir özdeşlik olmuştur. Kralın kendisi artık tanrıdır. Sonraki Sümer hükümdarlarının sadece dış tehdide karşı değil, aynı zamanda aydınlanan bilim adamları çevresinde kendini belli etmeye başlayan içerideki muhalif siyasi akımlara karşı da bu son güç yükselişine, dünyevi olmayan bu bölgeye gereksinimleri vardı. Krala bağlılıkları canlı tutulması gereken halk yığınları için, Kutsal Düğün tanrılarla bağlantının görselleştirilmesi idi.

Bu dönemde kültüsel eylemin dünyevileştirilmesinin ne kadar ilerlemiş olduğunu sadece kült şöleninin halk şölenine dönüşmüş olmasıyla değil, aynı zamanda krallık alanında bir tür laikleşmenin başlamasıyla bağlantılı olarak da değerlendirebiliriz.

Şulgi'nin torunu olan ve ata şehrinde gömülen III. Ur Hanedanlığı'nın sondan bir önceki kralı Şusin, bildiğimiz kadarıyla, bugüne kadarki en eski aşk şiirinin muhatabı olmuştu. Bu şiiri Ur'daki İnanna Tapınağı'nın bir rahibesi yazmıştır:

*“Kalbimin değerli damadı,
Güzelliğin uludur, bal kadar tatlı.
Kalbimin değerli aslanı,
Beni büyüledin, bırak titreyerek önünde durayım,
Yatak odana götürmelisin beni damat.
Beni büyüledin, bırak titreyerek önünde durayım,
Yatak odana götürmelisin beni aslan.
Benim tarafımdan sevilmene izin ver damat,
Enfes sevişmelerin baldan ıtırıdır.
Balla dolu yatak odasında,
Ulu güzelliğini tatmamıza izin ver.
Benim tarafından sevilmene izin ver aslan,
Enfes sevişmelerim baldan ıtırıdır.
Beni beğendin damat.
Bunu anneme söyle, o sana leziz lokmalar hediye edecektir,
Babama söyle, o seni armağanlarla donatacaktır.*

*Ruhun, biliyorum ruhunu nasıl teselli edeceğimi.
Evimizde uyu damat, sabah ışıyınca kadar.
Kalbin, biliyorum kalbini nasıl mutlu edeceğimi.
Evimizde uyu aslan, sabah ışıyınca kadar.
Sen beni sevdiğin için,
Bana lütfen sevişmelerini armağan et.
Enlil'i sevindiren Şu-Sin'im benim,
Bana lütfen sevişmelerini armağan et."*

Burada kral, tanrıdan önce sevgilidir ve kadın ona arzu dolu bir dişilikle teslim olur. Kral tarafından kabul edilmesi için, şiirin artık mitik bir dekora ihtiyacı yoktur. O insanileşmenin bir dökümanı ve muhtemelen hükümdarlığın çürümüşlüğüne bir işarettir.

4.2. Ur Kral Mezarlarının Gizemi: *Mezopotamya Ölüler Dansı*

Bir Arkeolog Sabrını Sınıyor

Uruk'un izleriyle birlikte, ondan fazla uzak olmayan Ur'un izleri de ön tarihin karanlıklarında kaybolur. Her iki yerde de, Obeyd Çağı'na ait yerleşimler mevcuttu. Bu şehirler en parlak dönemlerini MÖ 3. bin yılda yaşadılar ve yeni Babil zamanında bile iskânlı idiler. Yüzyılımızın ilk yarısında yapılan kazılarla, bu şehirlerin önemli bir bölümü ortaya çıkarıldı. Almanlar Uruk'ta, İngiliz ve Amerikalılar ise Ur'da çalıştılar.

Ur kazıları her şeyden önce bir isimle bağlantılıdır: Arkeolojik alandaki çalışmaları sayesinde uzmanlık ve ün kazanan Sir Leonard Woolley. Sadece Ay Tanrısı'na adanmış ünlü Nanna Zigguratı'nın restorasyonunu ya da Ur'un kalıntılarıyla ilgili titiz kazıları değil, Tutankamon'un hazineleriyle kıyaslanabilecek olan altın, gümüş ve değerli taşlarla süslü sansasyonel mezar buluntularını da ona borçluyuz.

Woolley kalabalık bir ekiple –ki sayıları bazen 400 kişiye ulaşıyordu– 1922’den 1934’e kadar Ur’da sayısız kazı yaptı. Henüz ilk girişiminde, içinden seramiklerin, kil figürlerinin ve bronz eşyaların yanı sıra, inci ve altın gibi mücevherat çıkan devasa bir mezar alanına rastlandığı için, kazı özel bir beklentiye yol açtı. Woolley, kazı sırasında bulunan altın ve incilerin kaybolduğunu görünce, çok rağbet gören bu eserleri geri alabilmek için Arap altın işleyicilerinin verdiklerinden daha fazla para vereceğini açıklamak ve buluntuları teslim etmeleri yönünde işçileri eğitmek zorunda kaldı.

Kazılarda özenli bir çalışmayı sağlamak oldukça zordu. Bunu sağlamak ve değerli buluntuları gereği gibi korumak için çalışmaları birkaç hafta sonra durdurdu ve ancak beş yıl sonra –1927 sonbaharında– yeniden başlayabildi. Bu olağanüstü sabır, bilimsel bir karşılık bulmakta gecikmedi. Takip eden yıllarda, o güne kadar Mezopotamya için neredeyse imkânsız olan bir alanda, ölü kültü ve defin gelenekleri alanında sansasyonel kazılar yapma olanağı buldu. Yardımcılarıyla birlikte özenle çalışarak, iki binden fazla mezarı açığa çıkardı. Bunlardan 16’sının kral mezarları olduğu saptandı. Özellikle, zengin bir şekilde donatılmış olan asillerin mezarlarının büyük bir kısmı açılmış ve talan edilmişti.

1927/28 kışında, Woolley’in adamları, Ur kral aileleriyle bağlantısı kesin olarak saptanamayan ama krallık evinin prensi olması muhtemel olan Meşkalamdug adlı bir erkeğin naaşını barındıran, tamamen sağlam kalmış muhteşem bir mezara rastladılar.

Woolley, mezarın açığa çıkarılmasını sağlayan kazıyı izleyerek, dakikası dakikasına yazmıştır: “O, en büyük kral mezarlarından birinin kıyısına gömülmüştü ve donatım zenginliğiyle diğer mezarlardan ayrılıyordu. Dik olarak toprağa saplanmış olan bir mızrağın varlığı, orada bir sürprizle karşılaşacağımızın ilk göstergesi gibiydi. Mızrağı takip ettiğimizde, ucunun altın bir deftere sabitlenmiş olduğunu gördük. Onun altında ise, mezarın köşesine uzanan ve çukuru kaplayan ahşabın çürümesiyle belirgin hale gelen bir delik

bulunuyordu. Alçak bir zemini olan mezar alışıldan biraz daha büyük olmasına rağmen, normal bir görünümdeydi. İçindeki tahta tabutun üç yanında kurban için yeterince boşluk vardı. Baş taraf boyunca, uçları aşağıya doğru saplanmış mızraklar vardı ve aralarına kaymaktaşıyla kil kaplar konulmuş olduğunu gördük. Tabutun yanında, muhtemelen kabartmalarla bezenmiş bir kalkan kalıntısının üstünde, iki si altınla kaplı olan bakır hançer ve keskinlerin yanı sıra, çoğu yivli olan 50'den fazla bakır ve gümüşten kap, küp ve tabaklar, ayrıca taş ve kaplar bulundu. Mezarın ayak ucunda ise, yine mızraklarla birlikte, çakmak taşı, keski ucu formunda birtakım oklar vardı.

Ancak en büyük sürprizle tabutun üstündeki toprağı kaldırdığımızda karşılaştık. Ceset her zamanki gibi sağ tarafta duruyordu. Bedenin etrafında, altın bir hançer ve halkaya sabitlenmiş lapis taşından yapılma bir bileği taşının asılı olduğu, çürümüş bir kemer bulunuyordu. Gövdenin önünde lapis, altın ve incilerden oluşan katı bir kütle duruyordu. Ellerin arasına ağır bir altın kâse yerleştirilmişti. Bunun hemen yanında, yine altından yapılma büyükçe ve oval bir kâse daha vardı. Başın arka tarafına midye şeklinde altın bir lambayla bir kâse konulmuştu. Sağ omuza bir çift balta dayanmıştı ve sol omuzun yanında da, yine normal formda bir balta vardı. Cesedin hemen arkasına, bilezikler, inciler, muskalar, yarım ay şeklinde küpeler ve altın telden yapılmış helezon yüzükler yığılmıştı.

Kemikler öylesine çürümüşlerdi ki, iskeletlerin o bildik korkunç görüntüsünden eser kalmamıştı. Ancak, birkaç parça ufalanmış toprak ölünün konumunun tespit edilmesine yardımcı oldu. Çürümüş kafatasını örten miğfer özellikle göz kamaştırıcıydı. İşlenmiş altından yapılmış olan miğfer, yanaklara kadar inerek yüzü koruyan ek parçalara da sahipti. Peruk şeklinde yapılmıştı ve kabarık bukleleri oluşturan saçlar ince çizgilerle tek tek gösterilmişti. Ortadan ayrılmış yassı dalgalı buklelerle sarmalanan miğferin etrafına bir bant dolanmıştı. Arkasında ise, örgülerden oluşan küçük

bir topuz vardı. Alın bandının altından geçen bukleler, kulağların yanından aşağı doğru sarkıyordu. Yanaklara kadar inen bukleler sakalları yansıtıyordu. Metal miğferin kenarlarında, onu başa sabitleyen ip delikleri sıralanıyordu. Bu miğfer, altın işçiliği olarak, mezarlıkta bulduğumuz en güzel parçadır. O, altın hançer ve boğa başlarından daha ince işlenmiştir. Tek başına bu parça bile, Sümerlerin sanatını değerlendirmek ve onları kültür halkları içerisinde önemli bir mertebeye koymak için yeterlidir.

İki altın kâse ve lambanın üzerinde, ‘Meşkalamdug, güzel ülkenin kahramanı’ metni tekrarlanıyordu. Bu isim, iki altın hançerle birlikte taş kubbenin üzerinde bulunan ve bir krallığa vakfedilmiş olan silindir mühürdeki isimle aynıdır. Ama taş kubbede bulunan mühürün sahibi kral olarak tanımlanırken, mezarda bulduğumuz nesnelerin üzerinde böyle bir krallık sıfatı bulunmamaktadır. ‘Güzel ülkenin kahramanı’ deyişi ve mezarın olağanüstü zenginliği, tahta çıkma yetkisi olmasa da, Meşkalamdug’u krallık sarayının bir prensi olarak görmemizi sağlar. Bu teorimizi doğrulayan başka nedenler de vardı. Örneğin, bu mezar esas itibarıyla kişisel bir mezar tipini taşımakla birlikte, zenginliğiyle diğer mezarlardan ayrılmaktadır.”

Kazı yapanların yüzüne şans her zaman burada görüldüğü gibi gülmez. Hatta çoğunlukla, daha işin başındayken acı hayal kırıklıklarını kabul etmek zorunda kalınır. Kazılarda bulunan ince ahşap parçalar daha ilk hava akımı ile dağılıp yok olurlar. Woolley, adamlarının ortaya çıkardıkları ahşap bir panelden ve ondan arda kalanlardan da söz eder. Bu, küçük figürlü ince bir ahşap işçiliğinin belirgin kontürlerini gösteren bir parçadır. Woolley bir yandan kameranın getirilmesini beklerken, bir yandan da figürleri kâğıda geçirmeye başlar. Ancak fazla ilerleme sağlayamaz. Çünkü henüz kamera gelmeden, Güney Mezopotamya kışı için tipik olan tufan benzeri bir fırtına başlar ve ahşap rölyefin tüm işaretlerini bir hayalet gibi ortadan kaldırır.

Kral Mezarlarına Doğru

Ur mezarlıkları, araştırmacılara bugün bile birçok bilmece sunmaktadır. Woolley'in kazı buluntuları nedeniyle yaptığı temkinli tahminlere dayanan açıklamaları pek çok yönüyle eleştirilmiştir. Moortgat'ın 'Tammuz' kitabında yaptığı gibi bazı bilim adamları da, Woolley'in ulaştığı sonuçları kendi teorilerini kanıtlamak için kullanmayı denediler. Ama bu, karşıt fikirlerin oluşumuna da zemin yarattı. Afakileştirme, spekülasyon ve hipotezlere karşı kuşku trendi kendini belli etti. Daniken tarzı kombinasyonlar ve hayal dolu yorumlar arttıkça, bilimin daha dikkatli davrandığı görülmektedir.

Woolley birçok meslektaşının aksine tufan gerçekliğini kabul etse de, bazı olaylarda başlangıcından beri kuşkuculara dahildi. Onun tasvirleri, dikkatli tanıkların polis sorgusunda verdiği bilgilere benzer. Bu yüzden de abartmalar, aceleci sonuç çıkarmalar ona yabancıdır. Bunu Ur'dan biraz uzakta buldukları bir mezar grubuyla ilgili anlatımları da kanıtlamaktadır: "Mezarlığa yaklaştığımızda, diğerlerinden ayrı duran bir mezar grubuna rastladık. Bunların tümü, içinde erkek ölümler bulunan gösterişsiz mezarlardı. İçlerinde bir kupa veya bir kâseyle, bir de kil kap bulunuyordu. Fakat ölünün yanına mutlaka bronz bir hançer veya mızrak ucundan oluşan bir silah konulmuş olduğunu da görüyorduk. Bu durum o kadar dikkat çekiciydi ki, önce askeri bir mezarlık bölgesi keşfettiğimizi sandık. Her ölünün yanında, bir çeşit özel silindir mühür de vardı. Beyaz midyeden yapılmış ve olağanüstü büyüklükte olan bu mühürlerin –ki bunlar, 4 cm yükseklikleri ve 3 cm çaplarıyla geleneksel silindirlerin neredeyse iki katıdır– her birinin üzerinde, ufak farklılıklarla da olsa hep aynı resim yer alıyordu: Kahraman bir avcı ve bir oğlağı veya boğayı öldüren bir aslan. Bence, bu çok güzel silindir mühürlerdeki şekiller, muhtemelen savaş ve zaferin sembolüydü ve askerler madalya almak yerine, bu mühürleri kullanarak hizmetlerini kayıt altına aldırıp karşılığında bir şeyler alıyor olmalıydılar. Açıkçası, yoksul askerlerin yattığı

bu mezarlardaki özel biçim ve sürekli tekrarlayan mühürlü resimlerin nedenini başka türlü açıklayamıyorum.”

Woolley, Ur mezarlığındaki eşsiz bir buluntuyla ilgili olarak daha da dikkatli bir yorumda bulunur. Bir erkek cesedinin yanında, ellerini dua ediyormuşçasına kavuşturarak yatmakta olan kireç taşından yontulma bir kadın figürü bulunur. Woolley burada ne buluntunun eşsizliğine ne de ölüye ilişkin anlamlı bir açıklama getirmeye çalışmaz.

Açıklamasından, kral mezarları olarak tanımlanan mezarlara ne kadar yavaş ve titiz yaklaşıldığı belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Değerli buluntulara rastlanıldığında, çoğunlukla kazı durduruluyor ve ilk önce önemli parçaların açığa çıkartılmasına ve korunmasına ilişkin planlama yapılıyordu. Bu çaba, sansasyonel mücevher parçalarının ve Ur’un standart eserlerinden olan çift taraflı mozaiklerin korunmasında çok yararlı olmuştur. Arkeologlar sonunda erken Sümer kültürünün hiçbir yerde bulunmayacak olan önemli belgelerini koruma yöntemlerini bu çalışmalar sırasında geliştirdiler ve ustalık kazandılar.

Bağdat’taki Irak Müzesi’nin Sümerlere ayrılan uzun bölümünde yürümek kadar heyecan veren olay pek azdır. Arkaik gibi gelen bir erken kültürün parçalarından olan ve Lenzen tarafından bulunan “Varkalı Kadın”ın mermerden portresi ya da Kutsal Düğün’ün kült bölgesinden olan, kaymak taşından yapılma harika vazo gibi eşsiz örneklerle birlikte, son derece ince ve yüksek bir kültürün ürünü eserlere ulaşırız.

Burada karşımıza aniden Ur kral mezarları bölgesi çıkar. Bizim buraya ulaşmak için harcadığımız zaman, bir mucizeyle karşılaşma umudunu taşıyan kazıcıların mezarları açmak için harcadıkları binlerce saatlik zorlu çalışmalarıyla kıyaslanamayacak kadar kısa bir süredir. Önümüzde sadece buluntular değil, aynı zamanda onları korumanın dahice örnekleri de durmaktadır. Woolley, Ur altın hazinelerine giden yolda ağır ağır yol almıştı. Çünkü hiçbir şeyi riske etmek istemiyordu ve parçaların çıkartılmasında takdire değer iki yol tutmuştu: Bazı kalıntıları –üzeri toprak ve lapis ile örtül-

müş altın, inci- bulundukları haliyle çıkarmak, deforme olmuş değerli parçaları ise, Sümerli sanatçı ve zanaatkârların bıraktıkları duruma getirmeye çalışmak.

Woolley bu olayı, talan edilmesinin ardından Londra'ya götürülerek koruma altına alınan bir mezarın köşesinde bulunan ve neredeyse gözden kaçacak durumda olan meşhur “Ur flaması” örneğiyle tasvir etmiştir. Toprakta bulunan bir midye parçası onlara yol göstermişti ve bu sayede ulaştıkları, Sümer kültürünün şahane örneklerinden biri olduğu anlaşılan bir mozaik, eski Ur'daki giysi, ziynet eşyaları, araçlar ve kült adetleri hakkında bize önemli bilgiler vermişti.

Woolley, keşif anından ve mozaiği orijinal halinde tutabilmek için gösterilen çabalardan söz eder: “Ahşap arka fon tamamen yok olduğu için, ufacık parçalar boştta kalmıştı ama buna rağmen toprak zeminde konumlarını muhafaza ediyorlardı. Düşen taşlar bir zamanlar düz olan arka zemini eğip bükmişti. Ahşap çürümüştü ve kırılan parçalar arkadaki mekâna sarkıyordu; farklı kalınlıklar, üst yüzeyinin kaba ve düzgün olmadığını gösteriyordu. Mozaiği daha fazla bozmadan temizlemek o kadar özen gerektiriyordu ki, her teşebbüste ancak 6,5 santim kadar bir ilerleme sağlanabiliyordu. Mozaik açığa çıkarıldığı anda, her bölümü hemen mumlandı. Fakat sıcak muma bol miktarda çerçöp karıştığı için, tablodaki resimler seçilemiyordu. Sonunda onu topraktan çıkardığımızda çok değerli bir şeyi bulduğumuzu biliyordum, ama o sırada bunun neyi tasvir ettiği sorulmuş olsaydı mahcup olabilirdim.

“Artık mozaiği parçalara ayırmak ve yeni bir zemine oturtmak mümkündü.

“Bu görevi modern bir sanatçı da ancak Sümerli ustalar kadar iyi yapabiliirdi fakat bu kez tablo modern bir sanatçının eseri olurdu.

“Şu şekilde hareket ettik: Önce mozaik arka fondan ayrıldı. Mumlanmış bez parçaları alt yüzeye sabitlendikten sonra üst yüzey temizlendi. Sonra üst yüzey aşağıya doğru çevrilerek üzerine bir cam konuldu ve mum yumuşayınca

kadar ısıtıldı. Alt taraftan bakarak, her bir parçanın sabit durduğundan emin oluncaya kadar cam arkadan bastırıldı. Tablet artık düzdü ama bu kez de motifler çok dağılmıştı. Mozaik parçacıklarının zemindeki köşeleri birbiriyle bağlantılarını kaybetmişlerdi. Aralarına sızan toprak, asfalt tozu ve mum, bazı mozaik parçalarının sıkışarak üst üste durmasına, bazılarının ise aralıklı kalmasına yol açmıştı. Bu işlemi takip eden ikinci adım, arka taraftaki bezi çıkarmaktı. Camın üzerindeki mozaik bu haliyle neredeyse gevşemiş gibi duruyordu. Sonra tüm yabancı cisimler temizlendi ve yandan yapılan baskıyla, parçalar dikkatli bir şekilde birleştirildi. Bu iş de tamamlandıktan sonra, arka tarafa yeni mum ve bez konularak uygun bir altlık yapıldı.

“Bütün bu işlemlerin sonucunda, orijinal halindeki kadar mükemmel olmasa da, artık elimizde –zamanla oluşan zararlar dışında– doğrudan doğruya Sümerli sanatçının yapmış olduğu bir eser vardı. Çünkü, midye ve lapis parçaları orijinal haline uygun olarak bir araya getirilmişti. Flamanın keşfi ise, daha sonraki yeniden yapılandırma çalışmasının ürünüydü. Bu kazıyı yaparken, ilkin ne bulduğumuzu fark edememiştik. Ama tabletleri laboratuvarında temizleyip bir şekil verince önemini kavradık. Bunlar 55 santim uzunlukta ve 22 santim eninde iki dikdörtgen ana tablet ve iki üçgen parçadan oluşuyordu. Uzun olan kenarlar içeriye eğimli olacak şekilde birbirine bağlanmıştı. Tümü bir değneğin ucuna sabitlenmiş olduğu için, törenlerde taşınıyor olması muhtemeldi. Onu gerçekten de, kralın flama taşıyıcısı olduğunu tahmin ettiğimiz bir adamın omuzunda bulmuştuk.

“Mozaik, midye plakalarından kesilmiş figürlerden meydana getirilmişti. Arka fona bir Lapis yerleştirilmişti ve detaylar çizilmişti. Üçgen parçalarda mitolojik hayvan sahneleri vardı ve şölen sırasında koltuklarında oturan kral ve ailesi görülüyordu. Giysileri, kısa ve yarı uzunluktaki koyun derisinden yapılmış eteklerden oluşuyordu ve bedenlerin üstü çıplaktı. Hizmetçiler servis yaparken, sahnenin bir ucunda bir müzisyen küçük bir arp çalıyor, ellerini göğsünde birleş-

tirmiş bir şarkıcı kadın şarkı söyleyerek ona eşlik ediyordu,” açıklamalarının da gösterdiği gibi, Ur flaması sadece Woolley ve adamları için değil, tüm dünya için önemli olan kral mezarlarının sırlarına yeniden bakmamızı sağlar.

Kazıların hemen başlangıcında bulunan altın inciler Woolley’in dikkatini ilk keşfedilen mezarlığın olağanüstülüğüne çekmişse de, esas sürpriz sonradan gelecekti. Bu sürpriz, ilk kral mezarının keşfedildiği 1926/27 yıllarındaki kazıların son gününde yaşandı. Büyüklüğü ve tarzı itibarıyla bu mezar diğerlerinden farklıydı ve sonradan bulunan kral mezarları gibi örülü mezar odalarından oluşmasına rağmen, boyutlarının genişliği nedeniyle, yalnızca bir mezar yeri olarak değil, aynı zamanda kült eylemlerinde de kullanıldığını açıkça belli ediyordu.

Woolley, kayıtlarında bulunan bu ilk mezarı “mezar hırsızları tarafından umutsuzca talan edilmiş” olarak tarif ederken, aynı zamanda mezar hırsızların gözünden kaçan sayısız değerli bulguları da anar. Kazıcılar, altın namlusu ve kabzası olan Ur’un ünlü lapis hançerini keşfederler. Basit Sümerlinin bile ustaca kullanabildiği bir malzeme olan ve örülmüş ota benzeyen altın kın, erken altın işçiliğinin bir şaheseridir. Bunun yanı sıra, ancak daha geç bir dönemin son derece rafine el işçiliğine isnat edilebilecek olan, muhteşem bezenmiş kaplar ve ince tuvalet gereçleri de bulunmuştur. İyi tanımayan bir uzmanın bile, bu parçaları 13. yüzyıla ait bir Arap çalışması sanması şaşırtıcı olmazdı. Tüm bu şaheserlerin mezar soyguncularının gözünden şans eseri nasıl kaçtığı sorusu ilginçtir.

İnsan Kurbanlar

1927/28 kazı çalışmaları sırasında Woolley’in adamları tuhaf bir şey keşfettiler. Bir mezarda, birbirlerine çok yakın duran beş iskelet buldular. İskeletlerin yanında bakır hançerler ve kil kupaların dışında hiçbir şey yoktu.

Ölülerin defin şekliyle ilgili olarak önceden bilinen bir örnek olmadığı için, herhangi bir yorum da yapılamıyordu. Bir

başka kazıda Woolley'in adamları yine bir grup iskelete rastladılar. Bu seferkiler de bildik defin tarzının dışındaydı ve beşerli gruplar şeklinde dizilmiş on kadına ait iskeletlerden oluşuyordu. Belli ki kadınlar gösterişli bir şekilde giyinmişlerdi ve saçlarına taktıkları altın, akik ve lapisten yapılmış süs gereçleri her şeye rağmen sağlam kalmıştı. Boyunlarında değerli inciler vardı ve mezar ilaveleri yoktu. Kadınların önünde, ahşap çerçevesi çürümüş bir arpaın kalanları duruyordu. Arpa, altın kaplama ve lapis bezemelerinden dolayı tanrısal bir enstrüman olarak tanımlandı. Gövdesi mozaik ile süslenmişti. Ön tarafında, yine altından işlenmiş ve gözleri lapisten olan, gerçeküstü aktarımcı bir boğa başı bulunuyordu. Arptan geri kalanların üstünde, ölümüne kadar bu eşsiz enstrümanı çalmış olan bir insanın kemikleri vardı.

Burada sadece Sümer kültürünün yeni bir görünümünün ortaya çıkan tasviri değil, ölüm anını gösteren gerçeklik de şaşırtıcı gelmemelidir. Hem erkek hem de kadın iskeletleri, tuğla duvarlarla sınırlanarak derinlere inen bir rampada yatıyorlardı. Orada kazıcıları yeni bir sürpriz daha bekliyordu. Çünkü insanlara ait olmayan bacak kemiklerine rastlanmıştı. Pek yakınlarında yine muhteşem şekilde süslenmiş bir araba kalıntısı ortaya çıktığında, bilmece çözülmüştü. Bunlar arabayı çeken hayvanların kemikleriydi. Sürücülerin iskeletleri de arabanın yanında bulunuyordu. Araba kalıntılarının yakınlarında bakır, gümüş, altın, mermer ve obsid-yenden oluşan bir yığın değerli mezar ilavesi bulundu. Kutsama tabletinde tasvir edilen bir içme çubuğu da bunların arasındaydı.

Arkeologlara göre burası kral odası olmalıydı. Ama tüm gayretlerine rağmen bu öngörülerini kesinleştirecek yeni bir kanıt ya da krala ait iskelet kalıntısına rastlayamadılar.

Kazıcıların dikkatini son olarak, yeni iskeletlere ulaşacaklarını tahmin ettikleri, daha aşağıdaki bir oda ve buraya geçişi sağlayan aralıkta bulunan fırınlanmış kerpiç tuğlalar üzerindeki boş bir ahşap sanduka çekmişti. Ama orada da kralın cesedi bulunamadı. Woolley, aralarında Aşağı Fırat'ta

hâlâ kullanılan büyük bir gümüş kayığın da olduğu birçok değerli nesneyi bulmuş olmalarına karşın, mezar odasının –ki gerçekten böyle olduğu belliydi– talan edilmiş olduğu kanaatine vardı.

Woolley'in ekibi 10 metre derinliğe kurulmuş mezar odasının dış duvarlarını açığa çıkarırken, ikinci bir rampaya ve onun yanındaki başka bir mezar odasına daha rastladı. Burada da aynı törensel ölünün manzarası tekrarlanıyordu. Ama öncekinden farklı olarak, ikinci mezar odası daha iyi korunmuştu ve ayrıca, iki tane öküz arabası da bulunmuştu. Üstelik, arabayı çeken hayvanlardan birinin iskeleti sağlam kalmıştı.

Ahşap bir sanlığa ait kalıntıların üzerinde, çok değerli mücevherlerle süslenmiş ve yanında altın kupa bulunan bir kadının iskeleti duruyordu. Woolley, mezar kaplamasının üstündeki dolgu molozunda bulunan, lapisten yapılmış yazılı bir silindir mühür nedeniyle, onu Kraliçe Şubad olarak isimlendirdi. Bu isim, bugün Puabi olarak okunmaktadır.

Woolley'in eşi, Puabi zamanından kalma bir kadın kafatasını büyük bir özenle mumlayıp örneğini çıkararak, iskelette bulunan boyun, baş ve saç mücevheratı için inandırıcı bir model yarattı. Ne yazık ki Puabi'nin kafatası ince bir rekonstrüksiyon çalışmasında kullanılamayacak kadar çürümüşü.

Woolley'in Ur'daki mezar buluntuları üç şeye açıklık kazandırdı. Bunlardan birincisi, bulunan muhteşem mezar ilaveleri Ur'un MÖ 3. bin yıldaki zenginliğini gözler önüne serdi. İkincisi, bu mezarların inşa edildikleri dönemde soyulmuş olmaları söz konusu değildir. Woolley'e göre, ancak rampalar üzerinden ulaşılabilen son derece derin konumuna rağmen, kral mezarlarının birçoğu çatılarına delikler açan soyguncularca, sonradan talan edilmiştir. Üçüncü konu, mezar odaları ve çevrelerinde süsleriyle birlikte bulunan ve görenleri hayrete düşüren iskeletlerle ilgilidir. Bu buluntular, erken Sümer zamanında toplu insan kurban geleneğinin olmadığı fikrini çürütmektedir. Fakat bu eylem, sadece bir

kralın ölmesi nedeniyle ve defin sırasında gerçekleştiriliyordu.

Altın ve lapislerle süslenmiş iskeletlerin karnavalı andıran telli pullu resimleri bugün bile ölümler dansı gibi korkunç bir etki yaratmaktadır. Onların zoraki bir ölümü tattıklarına dair hiçbir işaret bulunmamaktadır. Yanlarında kupalar ve bir bakır kazan bulunması, oradaki herkesin şölen için toplanarak zehir içtikten sonra uykuya dalıp kısa süre içinde ölmüş olabileceklerini akla getirmektedir. Müzik aletleri ve törensel giysiler ise, bir vedayı değil, yaşamın başka bir boyutuna geçiş anlamını taşıyan bir ölüm şöleninin söz konusu olabileceğini düşündürür ve tam da burada, ‘insan kurban’lar sorunu gündeme gelir.

Daha geç Sümer krallarından, özellikle de III. Ur Hanedanlığı’ndan, kralların tanrı olarak kabul edildiklerini biliyoruz. Bu nedenle eski Ur’da bile, sözde ölümsüzlüğe giden yolda maiyeti tarafından gönül rahatlığıyla takip edilen tanrısallaştırılmış krallarla karşı karşıya olduğumuzu kabul etmeliyiz. Ur’daki toplu ölümler başka türlü zor açıklanır.

Diriliş Yolu

Bu yoruma bakılırsa, insan kurbanlar, tanrılar bölgesinde bulunan sözde daha iyi yaşam uğruna dünyevi yaşamı gönüllü olarak terk etmektedirler. Sümer kültüründe ölümler dünyasının çekici olmaktan daha fazla anlam içerdiği düşünülürse, kurbanların gönüllü olarak göksel yolu seçmelerinin nedeni anlaşılır olur. Ancak burada, tüm kültürel ilinekleriyle (bir nesneye bağlı olmayan) bu zengin definlerin gerçekten sadece cenaze eylemleriyle mi ilgili olduğu, yoksa bunun arkasında ölüm ve defnetme üzerinden genişleyen bir rutin mi söz konusu olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bunu ilk ifade eden kişi, Anton Moortgat idi. Kral mezar odaları olduğu farz edilen yerde bulunan ve bir giysi sandukası tarafından örtülen delik, onun Woolley’den daha farklı yorumlar yapmasına yol açmıştır. Moortgat, zorlu bir çalışmadan sonra bir sürü değerli nesneyi mezarda bırakıp giden

bir mezar soyguncusunun olabileceğine hiç inanmadı. O, Ur'daki kral mezarlarının tavanda bulunan deliği bir diriliş deliği olarak yorumladı ve bu mezarları doğrudan İnanna ve Dumuzi mitosu ile ilişkilendirdi. Moortgat, Dumuzi'nin ölümler dünyasından geri geliş mitosunun kültürel tekrarı için kral naaşının mezarın çatısından çıkarılıp uzaklaştırıldığından emindir. Mezar soyguncularının değerli armağanları geride bırakarak, bir cesedi oradan uzaklaştırmış olmalarının gerçekten anlaşılır bir yanı yoktur.

Woolley, Kutsal Düğün'ün her yıl gerçekleştirilmiş olması gerektiği yorumundan hareketle, çok sayıda bu tür mezar olması gerektiğini söyleyerek Moortgat'ın teorisine karşı çıktı. Ayrıca 40 yaşında olduğu tahmin edilen kraliçe Puabi'yi de yine bir karşı argüman olarak öne sürdü; çünkü ona göre, tanrı için seçilmiş olan kadın elbette genç ve güzel bir bakire olmalıydı.

Oysa Puabi'nin yaşı tam da Moortgat teorisinin doğruluğunun bir kanıtı olabilirdi. Burada öncelikle Dumuzi'nin ölüm ve dirilişinin her yıl tekrarlanan Kutsal Düğün kültürünün bir parçası olduğu düşüncesinden kurtulmak gerekmektedir. Dumuzi'nin temsilcisi olarak sadece kralın ölümünün ardından ölümler dünyasına yolculuğunun kutlandığı ve onu en yakın maiyetinin bir kısmının takip ettiği düşünülebilir. Böylece, naaşın yer altındaki mezar odasından çıkarılması, sembolik bir diriliş eylemi haline gelip, mezarın tavanındaki delik kendi mitolojik anlamını korurken, ölüm ve diriliş yolu da ayrılmış olurdu.

Puabi'ye geri dönersek, onun yaşı belki de İnanna ve Dumuzi kültürünün kral gömülmeleriyle olan ilişkisinin bir ispatıdır. Woolley'in düşündüğü gibi, Kutsal Düğün'de İnanna'nın her yıl bir bakire tarafından temsil edildiğine dair bir iz bulunmamaktadır. Herhalde tanrıçanın temsilcisi olarak başrahibe –şüphesiz kral kanı taşıyan bir kadın–, hem tapınaktaki hem de kral nezdindeki yerini mümkün olduğu kadar uzun süre korumasını biliyordu. Bu nedenle, Puabi'nin yaşı daha çok Moortgat'ın teorisinin doğruluğu

için bir delil olarak görülebilir. Geriye sadece elinin yanında bulunan altın kupanın açıklanması kalıyordu. Woolley, kralın yanında gömülme isteğinin iki mezar odasının yan yana olmasında etkili olduğunu tahmin etmektedir. Eğer Puabi gerçekten İnanna kutsal yapısının başrahibesi ise, o zaman kralın sembolik dirilişi kutlanırken, yani onun cesedi gizli ya da açık bir törenle mezar odasından çıkarılırken, İnanna'nın temsilcisi olarak işe yaramayan rahibenin maiyetiyle birlikte gönüllü şekilde ölüme gitmesi ve cesetlerinin orada kalması anlaşılır olmaktadır.

Kutsal Düğün'ü soru işaretlerine dikkat çekerek incelemeye başlamıştık, öyle de bitiriyoruz. Mezopotamya kumunun hangi sırları gizlediğini bilmiyoruz. Ama Sümer kültürünün bilmecelerle dolu olduğunu ve onunla ilgili olarak son sözün henüz söylenmediğini biliyoruz.

4.3. Devlerin İnsanlaşması: *Gılgamış Bir Arkadaş Buluyor*

Mitos ve Tarih

Tersten düşünerek, 5. veya 6. yüzyılın arkeologlarının Orta Avrupa'nın o zaman yok olmuş muhtemel şehirlerinden arda kalan moloz yığınlarının altında tesadüfen okul defterlerine, mahkeme ve ticaret evraklarına rastladıklarını gözümüzün önüne getirelim. Eğer bir felaket tarih yazımının devamlılığını binlerce yıl boyunca kesintiye uğratsaydı, bu kazılardan günümüz tarihi ve kronolojisi hakkında kolaylıkla bir sonuca varamazlardı. Onlar bu buluntularla çağımızın bir resmini tekrar yapmak için nasıl çabalayacaklarsa, günümüzün arkeolog ve Sümerologları da araştırmalarını aynı zorlukla yapmaktadırlar. Parça parça elde edilebilen malzemelerle sürekli yeni parçaların eklenmesi, arkeologları dev bir yap boz oyunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Buna eski Mezopotamya'nın kanıtlarına iki noktadan, yani mitolojik

ve tarihsel açıdan bakmanın getirdiği güçlükler de eklenmelidir. Sümer gerçekliği mitlerle örülüdür ve her mitin içerisinde bir parça gerçeklik bulunabilir.

Sümer hakkında sahip olduğumuz bilgilerimiz yapı kalıntıları, sanat ürünleri, seçilmiş metinler ve aşağı yukarı MÖ 2800'e kadar uzanan son derece dağınık durumdaki bir kronolojiden oluşmaktadır. Biz henüz yalnızca tanrıları ve tanrı hikâyelerini, tarihsel olarak tümünü kanıtlayamadığımız kral isimlerini ve ayrıca, tasvir edildikleri kadar gerçek olup olmadıklarıyla ve gerçekten verilen zamanda meydana gelip gelmedikleriyle ilgili kısmi bir bilgiye sahip olduğumuz anlatı ve olayları bilmekteyiz. Oysa Sümerler hakkında bildiklerimizi doğru değerlendirebilmek için, onları iyi tanımalıyız.

Sümer kral listelerinde Dumuzi'den sonra, I. Uruk Hanedanlığı'nın dördüncü kralı olarak Gılgamış gelir ve onun 126 yıl yönetimde kaldığı söylenir. Dumuzi sadece mitostan bilinirken, Gılgamış tarihi profile daha çok yer alır. Onun ismine ilk kez Şuruppak arşivlerindeki 26 yy. tanrı listelerinde rastlarız. Gılgamış burada babası Lugalbanda ile birlikte ve tanrısallaştırılmış bir kahraman olarak ortaya çıkar. Sümer mitosu onu üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olan ilk kahramanlardan biri olarak tarif eder.

Nippur'daki bir kil tablet onun tarihsel varlığını kanıtlar. Ancak onun yaşamını biz daha çok, kedi adını taşıyan Gılgamış Destanı'ndan biliriz. Bizlere burada, tarihsel olarak en eski kral metinleri de yardımcı olur. Bu metinlerden biri, Dicle'nin doğu bölgesinden gelir ve Babil'in güneyinde bulunan Kiş şehrinin I. Hanedanlığı'nın 22. hükümdarı Mebaragesi –kral listelerinde Enmebaragesi olarak tanımlanır– ile ilgilidir. Bu metinde Enmebaragesi ve oğlu Agga'nın Gılgamış'ın rakibi olduğundan ve ona karşı savaştıklarından söz edilir. Eğer inanacak olursak, bu belge Gılgamış'ın tarihsel varlığıyla ilgili olarak farklı bir başlangıç sunar. Ama önümüzde duran tutanaklarda Gılgamış Destanı'nın bu erken Sümer versiyonu MÖ 18. yüzyıla dayanır. Yani bu belgeler olaylardan bin yıl sonra kaydedilmiştir.

Bu metinlerden bir tanesi MÖ 2100'den 2000'e kadar hükümdarlık yapmış olan III. Ur Hanedanlığı'nın ikinci kralı Şulgi'nin methiyesidir. Burada Kiş kralı Enmebaragesi'nin bir savaşta Gilgamiş'a yenilmiş olduğundan söz edilir. Eğer buradaki tasvirin doğruluğu bir gün başka delillerle de kanıtlanabilirse, bu belge Mezopotamya'nın en tanınmış tarihsel olayının ilk dokümanı haline gelebilir ve genç Sümer şehir devletleri arasında erken zamanda başlayan savaş ve çekişmeleri kanıtlar. Uruk ve Kiş arasında olduğu gibi, bazı krallıklar arasında mirastan kaynaklanan bir tür düşmanlık ve husumet bulunduğu görülmektedir. Bunu Nippur'da bulunan ve Gilgamiş tarafından yenilgiye uğratılan Enmebaragesi'nin oğlu Agga arasındaki savaşı tasvir eden "Gilgamiş ve Kişli Agga" adlı 115 satırlık kısa destandan anlamak mümkündür.

İlk Parlamento

Nippur'da bulunan belgedeki manzumeye göre, Gilgamiş'a elçiler gönderen Agga, Uruk'un teslim edilmesini ve halkının Kiş için çalışmasını talep eder. "Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi" destanından bildiğimiz eski hükümdar tavırlarının aksine Gilgamiş, Aggas'ın talepleri hakkında tek başına karar vermez. Daha çok savaştan kaçınmasını tavsiye eden Uruk'un yaşlılarına ve karşı koyma yanlısı savaşçılarına danışır.

Thorkild Jacobsen bu metinden, Sümer ülkesinin, muhteşem uygarlık birikiminin yanı sıra demokrasi ve parlamentarizmin de beşiği olduğu sonucunu çıkardı. Gerçekten de mutlak bir hükümdarlık MÖ 3. bin yıl süresince yerini sadece özel mülkiyetli değil, sosyalist karakterli, kamusal ilişkilerde ileri gelen, yurttaşlarını katılım hakları bulunan bir topluluğa bıraktı. Nippur'da bulunan bir metin bunu kanıtlamaktadır:

*"Enmebaragesi'nin oğlu Agga'nın gönderdiği elçiler,
Kiş'ten Ereş'teki Gilgamiş'a gittiler.*

*Efendi Gilgamiş şehrin yaşlılarına sorular yönelterek,
'Kiş'in sarayına teslim olmayalım, onu silahlarımızla vuralım,' sözünü almaya çalışır.*

*Toplanan şehrin yaşlıları,
Gilgamiş'a cevap verirler:*

*'Kiş sarayına teslim olalım, onu silahlarımızla vurmaya-
lım.'*

*Kullab'ın efendisi Gilgamiş
Tanrıça İnanna için kahramanlıklar yapmış olan
Şehrin yaşlılarının sözlerini dikkate almadı.*

*Kullab'ın efendisi Gilgamiş
Şehrin savaşçılara soruyu yönelterek:*

'Kiş sarayına teslim olmayalım, onu silahlarımızla vuralım,' sözünü almaya çalışır.

*Toplanan şehrin savaşçıları
Gilgamiş'a cevap verirler:*

*'Kiş sarayına teslim olma, onu silahlarımızla vuralım,'
Kullab'ın efendisi Gilgamiş'ı*

Şehrin savaşçılarının sözü mutlu etti, cesaretini artırdı."

Bu anlatımın bin yıl geride kalmış olaylarla ne kadar özdeş olabileceğini elbette bilemeyiz ve o döneme ait başka belgelerin tümüne ulaşmamız neredeyse imkânsızdır. Adam Falkenstein tarafından 1936'da yayımlanan ve halen insanlığın en eski yazı tabletleri sayılan "Uruk Arkaik Metinleri"ne bakacak olursak, resim yazısının komplike tarihsel ve siyasal olayların tasvirinde uygun olmadığını görürüz.

Bu nedenle Sümer tarihinin incelenmesinde sürekli olarak, aslında büyük bir kısmı tarihsel bakımdan güvenilir olmayan daha genç metinlere mecbur kalırız. Tarihi süzmek daha çok uzmanlık ve daha çok duyarlılık gerektiren bir görevdir. Sümer tarihi hakkındaki tüm çabalara rağmen, sonuçta yine hep mitos alanına girdiğimizi görürüz. Bu, özellikle Gilgamiş için geçerlidir.

Gılgamış Destanı

MÖ 2800 civarında, Uruk’u yöneten hükümdar olduğu ortaya çıkmadan uzun zaman önce, insanlığın en eski destanının mitolojik bir figürü olarak, “Babilî kahraman” parolasıyla çapraz bulmacalarda bile görülebilen Gılgamış, artık edebi sınavların bildik bir ismine dönüşmüştür. Bu edebi figürüyle ona önce Gılgamış Destanı’nın bir parçası olarak, George Smith’in açığa çıkardığı tufanı anlatan çivi yazısı tabletlerde rastlamıştık.

Dünya Gılgamış’ı yüzyıldan biraz fazla bir süredir tanımaktadır. Ancak dünya edebiyatının hiçbir figürü yüzyılda onun kadar değıştirilip, genişletilmemiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında, Gılgamış yaşlıydı ve bu yüzden bir kahraman olarak, giderek gençleşip geri döndü. Abartısız olarak, onun Sümer şiirinin merkez figürü olduğunu söyleyebiliriz. Erken çağdayken bile Sümer’den daha geniş bölgeleri etkileyen ışı-nımı, yüzyılımızın başlangıcında Paul Jensen’i “Dünya Edebiyatındaki Gılgamış Destanı” adlı iki ciltlik dev eseri yazmaya teşvik etmişti.

Tarihsel gibi gözüken “Gılgamış ve Kişli Agga” adlı kısa destanının yanı sıra, sonradan bulunan bir dizi Sümer tabletindeki metinler de Gılgamış Destanı’nın parça halindeki öncüleriydi. Alman Nibelungen Şarkısı’nda olduğu gibi, burada da bağlantısız bir dizi destan sonraki bir zamanlarda şans eseri büyük bir şairle rastlaşarak, önemli bir manzum eser haline gelmiş olmalıdır.

Farklı parçaları zeki bir şekilde birleştirerek Nibelungen Şarkısı’nın bütününy yaratan yazarı hâlâ arasak da, ondan binlerce yıl eski olan Gılgamış Destanı’nın şairini bulma şansına sahip değiliz. Uruk’un ünlü bir yazar ailesinden gelen Sinleqe Unnini, çok farklı dilsel manzumelerden yararlanarak kahramanlık ve insan dostluğunun ilk dökümanı olan, on iki tabletlik meşhur eserini yaratmıştır. Sümer zamanının tek tek Gılgamış anlatıları Herakles’in eserine benzer. Bu nedenle Yunan Herakles Destanı’nın kaynağını buradan almış olması oldukça güçlü bir olasılıktır.

En eski Gılgamış anlatılarında iki ana temanın işlendiği görülür: Güçlü efsanevi yaratığın karşı konulamaz düşmanlara ve ölüme karşı savaşı. Sümerli kahramanın iki temel arzusu, varlığını sürdürme ve ölümsüzlük olmalı. Bu arada tüm yüzleştirmeler bir düşman tasvirine yöneltlmıştır. Emri altındakiler eylemlerinde ona eşlik eder ve desteklerler ama kararlarında kahraman hep tek başınadır.

Babil Destanı'nda Gılgamış'ın arkadaşı olarak geçen Enkidu, Sümer manzumesi olan "Gılgamış ve Huwawa"da henüz "uşak Enkidu" olarak geçer. Gılgamış ve Enkidu'nun sedir ormanlarının güçlü efendisine karşı yaptıkları savaşı konu alan bu metin, Gılgamış Destanı'nın önemli esin kaynaklarından biridir.

Destanın geç Babil metninin esas bölümleri Ninova'daki Asurbanipal Kütüphanesi'nden gelmektedir. Bu manzumenin başlangıcında Gılgamış bir kralın timsali olarak tasvir edilip övölür. Tarihsel olarak bu tasvir gerçekten keşfedilen Uruk duvarlarının yapımına ait olmuş olabilir. Büyük tanrılardan her biri, yaşam için Gılgamış'a bir şey verirler. Örneğin, Güneş Tanrısı güzelliği verirken, rüzgâr ve hava tanrısı ona erkeklik gücü ve kahramanlık armağan eder.

Hartmut Schmökel'in Asur metninden Almanca'ya çevirdiği destanın önsözünde, Gılgamış insanlar arasındaki bir tanrı olarak ortaya çıkar. Ondan şöyle söz edilir:

*"Dünyanın ucuna kadar, her şeyi gören
Her şeyi tanıyan ve her şeyden haberdar olan,
Gizlenmiş aynı şekilde açığa çıkaran
Bilgelik ve deneyimde zengin olan,
Gizli olanı gören, saklı olanı keşfeden
Tufandan önce ne olduğunu açıkladı
Tükeninceye kadar uzak yollarda dolaşan
Tüm çabasını taşa kazıyan,
Çevrili Uruk'ta duvarlar inşa etti,
Eanna'nın kutsanmış tapınağı etrafına."*

Gilgamiş burada tüm Sümer rahip krallarının bir modeli, tanrıyı onurla temsil eden üstün bir şahsiyet olarak ortaya çıkar:

*“Üçte ikisi tanrı, üçte biri insan,
muazzam yükseliyordu bedeninin şekli.”*

Bu önsözde geçen Gilgamiş ile destanda geçen aynı isimli kral arasında açıklanamayan bir farklılık mevcuttur. Üçte ikisinin tanrısal davranarak ortaya çıktığı yerde, o gerçekten insan değildir. Uruk tiranı olarak ise şöyle tasvir edilir:

*“Davulun vuruşu halkını korkutur
Evlerindeki Uruk halkını heyecanlandırır:
Babaya yollamaz Gilgamiş oğlu,
Gece ve gündüz ölçüsüzce kudurur,
Bu mudur Uruk’un çobanı?
Bizim çobanımız mıdır asil, sağlam ve bilge?
Sevgilisine yollamaz Gilgamiş kızı,
Kahramanın kızını ve asilin seçtiğini!”*

Gilgamiş’in biçimlendirilişinde gözlenen bu kopuşun bir açıklaması yoktur: Belki de bu, tarih ve mitos arasındaki bir kopmadır. Gilgamiş’in insan olmayan duruşu, tüm destanın yaratıcı anıdır. Uruk halkı zorba hükümdarlarını tanrılara şikâyet ederler. Böylece Gök Tanrısı’nın emri üzerine Ana Tanrıça “tanrısal bir model olarak, Enkidu’yu güçlü bir kahraman” şeklinde yaratır. O bir model olarak bu yaratılış eyleminde geçer. Henüz beş satır sonrasında ise şair, Enkidu’yu Gilgamiş’in tamamen zıddı biri olarak tarif eder:

*“Tüm bedeni kılla kaplanmış
Kadınlarınkine benzeyen bir perçem ile
Nisaba’nınki gibi fıskıran buklelerle
Ne ülke, ne insan tanır,
Sumukan gibi giyinmiştir
Ceylanlarla birlikte otlar
Suya step hayvanlarıyla göçer
Ve yaban hayvanları arasında sudan faydalanır.”*

Burada, İncil’de zıt erkek kardeşler olarak geçen Habil ve Kabil, Yakup ve Esau’nun Sümer’deki örneğine rastlarız. Gilgamiş ve Enkidu da rakiptirler. Ancak Dumuzi ve Enkimdu karşılaşmasında olduğu gibi, onların kavgası da barışçıl olarak biter. Doğa adamı Enkidu, Gilgamiş’in arkadaşı olur.

Her iki kahraman arasındaki zıtlık kaynağını Mezopotamya erken tarihinden almış olabilir. Sümer mitosunda sıklıkla rastladığımız gibi, burada da şehir inşa edenlere ve göçebelere rastlarız. Belki de Enkidu’nun şehir insanına ve Gilgamiş’in arkadaşına dönüşümü, Sami göçebelerin Sümerlerin şehirselleşmiş yaşam biçimine alışmalarının bir örneğidir.

Enkidu’nun Kandırılışı

Şehir ve kır arasındaki uçurum, şehir yaşamının kendisi kadar eskidir. Kırın masumiyeti ve şehrin rezaleti –önyargılı olsalar bile– insanların fikirlerini şekillendirmiştir ve güçlü komşuya yapılan İbrani hakaretinden başka bir şey olmayan “Günahkâr Babilli” kelimesi günümüze kadar gelmiştir. Bu düşüncenin erken örneğine, Gilgamiş Destanı’ndaki Enkidu’nun kandırılışıyla ilgili bölümde rastlarız.

Buna göre, Uruk çevresinden bir avcı, bir gün yabani Enkidu’yla karşılaşır. Bu adam Enkidu’yu gören ilk insandır. Avcı bunu hemen babasına açar ve ondan, konuyu Gilgamiş’a götürmesi tavsiyesini alır. Kurnaz yaşlı, bu orman insanını ehlileştirmenin yolunu da bulmuştur: Bir tapınak fahişesi. Avcı Uruk’un baştan çıkartıcı aşk hizmetkârlarından birini yanına alarak, Enkidu’nun hayvanlarla birlikte su içtiği kovuğa gider.

Şair, yabani Enkidu ile şehir medeniyetini temsil eden fahişe arasındaki buluşmayı çok etkileyici ve gerçekçi olarak tasvir eder:

*“Fahişe onu gördü, yabancı adamı
Steplerin uzaklarında yabani doğam...
‘Bu o’dur fahişe, göster ona göğüslerini,
Yaklaşması için ona kucağımı aç!*

*Korkma, bırak sana girsin,
Seni gördüğünde yakınlaşacaktır!
Giysini üzerinden çıkar üstüne yatsın,
Şehvetini kadınca uyar.
Göreceksin,
bolluğunu seninle paylaştıktan sonra
yaban hayvanları kaçacaklardır,
Stepte büyüyen önünden!’
Fahişe ona göğüslerini gösterdi,
Yaklaşması için ona kucağını açtı
Korkmadı, girmesine izin verdi,
Elbisesini attı, üstüne yatması için,
Şehvetini kadınca uyardı
Ve bolluğunu paylaştı.
Altı gün ve altı gece geçti
Enkidu tapınak fahişesini sevdi
Cazibesinden doyuncaya kadar.”*

Enkidu seksüel doyumdan sonra geri döndüğünde, hayvanları ondan kaçtılar. Doğa insanı masumiyetini kaybetmişti. Fahişe onu şehre götürür. Gılgamış’tan söz etmiştir ve Enkidu onunla boy ölçüşmek ister. Ancak ikisi arasındaki mücadele başlamadan önce Enkidu’dan “Kalbini anlayan bir arkadaşı özlemektedir,” diye söz edilir.

Burada, insanlar arasındaki erken tarihsel karşılaşmanın iki bireyi kendilerini ifade ederler: Her insanda mevcut olan güçlerini açıkça ölçme, daha iyi olduğunu kanıtlama arzusu ve aynı zamanda kendisini anlayan ve birlikte olacağı bir arkadaş bulma özlemi... Enkidu ve Gılgamış arasındaki buluşma, iki düşman arasındaki kavgadan çok, bir spor karşılaşmasına benzer. Birbirlerine eşdeğer olduklarını ispatlarlar. Bu, tam da gerçek bir arkadaşlığın şartı gibidir.

İnsanlığın Doğumu

Enkidu ve Gılgamış arasındaki kavga ve arkadaşlığın ardında, tüm destanda olduğu gibi, bir anlatıdan daha fazla

şey gizlenmiştir. İlişkilerinin temelini etik bir düşüncenin oluşturmuş olması tipiktir. Yabani biriyle, egoist bir zorba boy ölçüşmüşler, sınırlarını öğrenip arkadaş olmuşlardır. Burada insanlaşmanın bir özelliği kendisini ifade eder. İnsanların birbirlerine yaptıkları tüm kötülüklere ve vahşete rağmen, artık asla tam kaybolmayacak olan bir ‘insan olma bilinci’ oluşmuştur. Gilgamiş ve Enkidu arasında sürecek olan arkadaşlık, bunun ilk göstergesi ve kanıtıdır. Mitolojik açıdan bu arkadaşlığın aynasında, mitosun tarihe geçişiyle ilgili oldukça önemli bir şey gerçekleşmektedir: Yarı tanrılar ve devlerin insanlaşması!

Buna aynı zamanda ölümsüzlüğün kaybedilişi eşlik eder. Gilgamiş insan arkadaşlığını keşfettikten sonra, ona katlanır. Ancak üçte iki tanrı olması nedeniyle hak ettiği ölümsüzlüğü kaybetmesi, etine batan bir diken haline gelir. Arkadaşı Enkidu’yu ölümler dünyasında kaybettiğinde sadece bir duygu tarafından yönetilmektedir: Ölüm korkusu.

Destanın on iki tabletinin içeriği ve bağlantıları incelenirse, dünyanın içinden geçen ve cennetten cehenneme uzanan yolun gösterildiği dikkat çeker. Başka bir deyişle, Gilgamiş’in dünyevi yolu kibirle başlar, çaresizlikle son bulur.

Gilgamiş Destanı, tanrılardan kurtulma sürecinin aynı zamanda kaçınılmaz bir ölüm süreci olduğunu ve insanın ölüm karşısında duyduğu korkuyu gösteren ilk manzum eserdir. Okuyucunun önünde aydınlanma, düşüncenin ilk çığır açışı ve insanın tanrılara karşı ilk isyanı gerçekleşir. Bu en açık bir şekliyle, Gilgamiş’in Uruk’un güçlü hükümdarına dönüşerek İnanna’nın talebini reddettiği zaman görülür. İnanna, Gilgamiş’a:

*“Gel ey Gilgamiş, eşim ol
Erkeklik gücünden zevk almama izin ver,
Eşim ol, ben de senin karın olayım!”* diye seslenir.

Ama Gilgamiş, tanrıçayla birleşmek istememektedir. O, artık arkadaşlığı ve insanlığı öğrenmiştir ve İnanna’nın do-

yumsuzluğunu itici bulmaktadır. Sert sözlerle tanrısal talebi geri çevirir:

*“Nasıl iyi olabilirim, seni karım olarak aldığımda
Sen bir sobasın, soğukta ısıtmayan
Bir kapısın, rüzgâr ve esintiye karşı yararsız
Bir saraysın, adamları deviren
Kara sakızsın, her tuttuğunu pisleten
Bir su hortumusun, taşıyıcısını ıslatan
Bir kireç taşıydın, duvar yerlerini çatlatan
Bir koç başıydın, düşman ülkesinden getirilmiş,
Bir ayakkabıydın, taşıyıcısının ayaklarını sıkın!
Nerede sevgilin, senin sadık baktığın
Badem kargası, sana doğru uçan?
Pekâlâ sayıyorum sana sevdiklerini:
Tammuz’a gençliğinin aşkına
Her yıl için gözyaşı takdir ettiğin
Sen, renkli kuşu da severdin
Ancak ona vurdun ve kanatlarını kırdın
Şimdi çalılıkta oturuyor ve ‘kappi’ diye bağıırıyor
Aslanı seviyordun, gücün timsali
Ve onu yedişer mezara yükselttin!
Savaşta denenmiş aygırı da sevdin.
Yine de ona kırbaç, yaralanma ve darbeyi hak gördün:
Böylece o koşmak zorunda, yedi çift saat boyunca
Karıştırılmış, çamurlu suyu içmeli
Bundan dolayı, Silili annesinin ağladığı!
Sonra koyunların yanındaki çobanı sevdin,
Ekmek yığdı sana dinlenmeden,
Ve sana her gün keçi yavruları kesti:
Onu vurdun ve ondan bir kurt yaptın
Artık kendi çoban çocukları bile ondan korkar,
Ve kendi köpekleri bacaklarını ısırır!
Ve sonra İşullanu’ya âşık oldun,
Babanın palmiye bahçivani olan,
Sana sürekli sepetler dolusu hurma getiren*

*Ve her gün masanı zengince donatan.
Onu gördün ve ona yaklaştın
Ve ona: ‘Ey benim İşullanum,
Gel gücünü tadalım,
Elini uzat kucağıma dokun!’ dedin
Ancak İşullanu sana cevap verdi:
‘Benden nasıl bir talepte bulunuyorsun?
Anne bana ekmek pişirmedi, ben onu yemedim
Artık kötü yemekler seçip
Sadece kenevir örgüsüyle mi kendimi ısıtmak zorunda-
yım?’*

*Onun cevabını öğrendikten sonra,
Ona vurdun ve bir kurbağaya çevirdin
Ve onu ... ortasına oturtun,
Ona, yukarı ve aşağı yolu engelleyen.
Aşkın bana aynı şeyleri sunar!”*

Bir tanrıya yapılmış bundan daha ağır bir hakaret, dünya edebiyatında mevcut değildir. Bir Uruk kralının bunu şehrin en güçlü tanrıçasına karşı yapması neredeyse tasavvur bile edilemez. Destanın bu bölümünün sonraki bir zaman-ka eklenmiş olduğu varsayılabilir; ama destanın bir Babil metni olarak yazıldığı dönemde, İnanna’nın ‘İştär’ adıyla Mezopotamya’nın yine güçlü tanrılarından biri olduğu unutulmamalıdır.

Gılgamış’ın hakaret dolu konuşmasında olduğu gibi, destanın daha geç versiyonlarından, Sümerlerin nispeten erken bir dönemde tanrılarının velayetinden kurtulmuş olduklarını ve dünyevi yaşamla kendi olanaklarıyla başa çıkmak için çabaladıkları sonucuna varabiliriz. Onlar aynı zamanda yaşamdan tat almayı da öğrenmişlerdi.

Gılgamış, hiddetlenen İnanna tarafından çözülen gök boğasını öldürüp Huwawa’nın güçlü hükümdarını yendiği zaman, “uzaktaki denizin kenarında” oturan bilge bir kadına rastlar ve belki de, arkadaşı Enkidu’nun ölümüne kendisinin

sebeup olduğunu düşünerek ağlar ve kendi ölüm korkusunu saklamaz. Arkadaşını ölümden uyandırmak ve kendini ölümsüz kılmak için bir çare arar. O zamandan beri insanların sürekli özlemi olan ve Gilgamiş'in üçte ikilik tanrısallığından kaynaklanan bu dürtü karşısında denizden gelen kadin insan ve tanrı arasındaki farklılığının net işaretini verir ve insana, dünyevi yaşamın zevklerini sunar:

*“Ey Gilgamiş, daha nereye koşmak istiyorsun?
Aradığım yaşamı asla bulamayacaksın!
Zira tanrılar bir zamanlar insanları yarattıklarında,
Ölümü insanlığa verdiler,
Yaşamı ise kendilerine aldılar!
Bu nedenle, ey Gilgamiş karnını doyur,
Gece ve gündüzden zevk al,
Her gün kendine bir şölen hazırla,
Danslı ve oyuncu gece ve gündüzler!
Giysilerin parlak, temiz olsunlar
Başını yıka ve suda banyo yap
Ellerini tutan çocuğa bak
Karın göğsünde mutlu olsun
Zira tüm bunlar insanların zevkidir!”*

Gilgamiş'in ölümsüzlük özlemi ve arkadaşını tekrardan yaşayanların dünyasında görme isteği, özlü yaşam bilgeliği tarafından bozulmamaktadır. Gilgamiş'in gerçekliğiyle hedeflediği şeyler arasındaki çelişki ve ikirciklik, destanın son satırlarına kadar devam eder.

Enkidu'nun Dirilişi

Babil metninin on ikinci tableti tematik olarak “Gilgamiş, Enkidu ve Ölüler Dünyası” adlı Sümer destanına benzer. Sonraki versiyonda sadece, on birinci tablette aktarılan tufan destanı gibi doğrudan doğruya orijinal Gilgamiş manzumesiyle ilişkili olan bir ilave vardır. Gilgamiş'in bir hasım olarak değil, İnanna'nın yardımcısı olarak ortaya çık-

tığı erken destanda, Enkidu onun aşağıya düşen oyuncaklarını, çember ve sııklarını almak için ölümler dünyasına gider. Efendisinin tüm tembihlerine rağmen –erken metinde Enkidu hep Gılgamış’ın hizmetkârı olarak görünür– o kadar beceriksizce davranır ki, sonunda ölümler dünyasına esir düşer. Gılgamış’ın arkadaşı için feryatlarının ilk başta kaale alınmadığı sonraki metnin aksine, burada bir kez daha kurtarıcı tanrı olarak Enki’ye rastlarız. O, bunu yapabilecek tek tanrı olan Güneş Tanrısı’na başvurarak, ölümler dünyasına giden Enkidu’nun –insan mı yoksa bir ruh mu olduğu metinde belli değildir– tekrar dünyaya dönebilmesi için bir kuyu açtırır.

Burada neredeyse Dumuzi’nin dirilişi ile bir paralellik varmış gibi gözükür. Her ne olursa olsun, yıllık döngü hakkındaki Sümer fantazisi her zaman yeniden diriliş tasavvuruyla meşgul olmuştur. Ancak sonuçta gerçekliğin takdir edilmesi sonucu, Dumuzi mitinden kaynaklanan ölüm ve diriliş mitosunun tekrar oluşmasını engellemiştir. Bunu yeniden yaratmak ve formüle etmek, İncil’deki peygamberlere ve İsa’nın havarilerine kalmıştır.

4.4. İlk Dünya: *Elam ile Akdeniz Arasındaki Sümerler ve Samiler*

Yaşam Biçimi Olarak Şehir

“Dünyayı” “toprak” teriminin karşılığı olarak, insan varlığı ve çalışkanlığıyla değiştirilmiş doğa şeklinde algılasak, onu bu tarihsel anlamıyla ilk kez, MÖ 3000 yılı civarının Mezopotamya’sında buluruz. Bu anlamda bir ‘Eski Ortadoğu Dünyası’ndan söz edebiliriz. Mekânsal bakımdan arkaik Yunan veya İtalyan Rönesans dünyasından daha fazla genişletilmiş olmasına rağmen, her ikisiyle de belirgin ortak özellikleri vardır. O neredeyse bin yıllık bir zaman aralığında –batılı takipçilerinden daha uzun– ve biçimleri zamanı aşan,

rekabet halindeki şehir devletlerinden oluşmuştur. Sümerlerden iki bin yıl sonra bile, eski Yunan'da bir şehir tanrısına –Atina'daki Athena gibi– rastlarız ve şehrin üstündeki tanrılara adanmış Akropol'ünde de, Mezopotamya zigguratlarını andıran bir benzerlik buluruz.

Sümer şehir merkezleri, çabuk genişleyen ve tamamen spesifik yaşam formları geliştiren bir şehirleşmenin üreme hücrelerine dönüştüler. Mezopotamya'da beş bin yıl önce oluşan tüm medenileştirilmiş öğeler, şehrin özel yaşam şartlarına bağımlı idiler. Onlara MÖ 6. yüzyılın Atinası'nda olduğu gibi, 1400 yılının Floransası'nda da rastlarız. Ortaçağ şehirleri görünüm ve etkinlikleri itibarıyla, Anadolu, Mısır, Suriye ya da Girit kuruluşlarından daha çok, eski Sümer şehirlerine benziyordu. Oradaki yaşam, Sümerlinin kendi dünyasında bulunduğundan farklı ve öte dünyaya yönelmiş, tek başına çok az hareket alanı bırakan, katı kutsal formlarda gerçekleşirdi.

Bugün Mezopotamya'nın tarihi bize kendini mitik bir peçenin ardından gösterse de, buna kanmamalıyız. Mitos, erken Sümer yaşamının kendini sunduğu bir çerçevedir. Tarihsel olarak zamanla ortaya çıkan Mezopotamya şehirlerinden kalma buluntuları dikkatle incelersek, o zamanki siyasi ve ticari olaylarla şekillenmiş bir yaşamın daha gerçekçi unsurlarına rastlarız.

Erken çağa egemen olan ve kendini her şeye kabul ettiren din ögesi, MÖ 3000 yıl zarfında giderek günlük hayatın başarılmasına yönelmiş pratik yaşam tasavvurları tarafından ortadan kaldırılmış olmalı. Yaşam sevinci ve yaşamdan tat alma, sert bir çalışma ortamına karşı bir denge olarak Sümer varoluşunda önemli bir rol üstlenmiş gibi görünmektedir. Burada dini şöenler de, Sümer'de yaygın olan tapınak fuhuşları nedeniyle dünyevi zevk düşkünlüklerine ve sevilen kutlamalara dönüşmüştür.

Herodot'un, İnanna'nın Yunan takipçisi olan Afrodit Tapınağı'yla ilgili olarak yazdığı ve sıkça tereddütle karşılanan yazısında geçen kadınların aşk sunakları kaynağını bu

radan almış olabilir. Her kadın, yaşamında bir kere –Herodot da böyle tarif eder– Afrodit Tapınağı’na gitmek ve orada bir yabancıнын kendisine sikke atarak cinsel ilişki için seçmesini beklemek zorundadır. Kadın, kim olursa olsun, yatmak zorunda olduğu kişiyi şehrin kapılarının önüne kadar takip eder.

Şüphesiz burada İnanna’nın Tapınağı’ndaki aşk hizmetine dayanan bir gelenekle karşı karşıyayız. Sümer tapınak fahişeleri saygıdeğer kadınlar olarak görülmekteydi; zira onlarla girilen ilişki dini eylem sayılıyordu. Bu kadınların sonradan evlenmelerine izin de verilirdi, ama tanrı çocukları doğuracakları gerekçesiyle, çocuk izni verilmezdi. Bu yasak muhtemelen İnanna’nın temsilcisi olan başrahibe –eğer kraliçeyle özdeş değilse– için geçerliydi. Çünkü o zaman başrahibeyle kraliçe arasında çekişmeler önlenemezdi.

Her şey, Sümerlerin geniş bir seksüel özgürlüğü tattıklarını gösterir. Homoseksüellik, belirli tapınaklarda kendisine yer bulan sapkın seksüel davranışlar kadar normal idi. Liva ve transseksüellik, cinsel ilişkideki fantazi dolu kombinasyonlar kadar yaygındı. Kültürel bir metinde, anal birleşmeyi tercih eden bir başrahibeden söz edilir. Uruk’ta, ayakta duran iki sakallı erkeği kutsal cinsel birleşme halinde gösteren küçük bir terakota bulunduğunu da biliyoruz.

Göçebelere karşın Sümerler ismen tek evlilik yaşasalar da, kumalığa izin veriliyordu. Bir Sümer atasözü olan “Kadın kadına anlaşılırsa, o zaman evde her şey yolunda gider,” sözü bunu anlatır. Her ne kadar hukuki haklarında bir değişme olmasa da, özellikle kadın esirlerle ilişki çok yaygındı. Hatta bu tür ilişkilerden doğan çocuklar, babaları tarafından sahiplenilerek, özgürlüklerine de kavuşurlardı.

Yasa, pezevenkliği, enest ve tecavüzü yasaklarken, zina –evli bir kadınla ilişki– mahkemeler tarafından mülkiyete karşı işlenmiş suç olarak kabul ediliyordu. Erken çağı karakterize eden diğer sert yasa ve ceza biçimleri, Sümerlerce tanınmıyordu. En azından yasa metinlerine göre, erken Sümer zamanında birey, ancak şehir içinde geçerli olan ve şeh-

rin yabancı bir hükümdarlığın eline geçmesi veya Sümerlerin esarete düşmeleri halinde hemen kaldırılan, oldukça geniş haklardan faydalanmış olmalıydı.

Hartmut Schmökel, “Ur, Asur ve Babil” adlı kitabında erken Sümer şehrinin günlük yaşamını anlatır ve bir bölümde bizi, 2900 yılının Uruk’unun bir akşamına götürür:

“Fırat kenarındaki geniş ve düz arazinin üstüne alacakaranlık çöktüğünde, esmer ve çıplak çobanların bağırışları arasında tapınak sürüleri yerlerine dönerler. Mevsim ilkbahardır ve topraktan fışkıran taze ot, sulu ve besleyicidir. Bu yüzden koyun ve keçiler semirmiştir ve yavrular, ağır memeli annelerini ustalıkla takip ederler. Henüz kırılma zamanı gelmeyen hayvanların üzerinden uzun ve kalın yünleri sarkar. Bu demektir ki, tapınak avlularında yün eğiren kadınlarla bu yıl büyük bir iş düşecektir ...

“Akşam serinliği henüz başladığı için, kerpiç duvarlar arasından geçerek evlerin veya şapellerin önünde kesintiye uğrayan Uruk’un patika yollarında yaşam hareketlenmiştir. Atölyelerinden çıkan marangozlar, kaba ve ince demirciler, çömlekçiler, silindir mühür yapan asiller ve taş ustaları kendi aralarında laflayarak, tapınak ana kapılarından geçip evlerine yürümektedirler. Bağlanmış yün mintanları içinde, siyah saçlarını yukarıya toplamış olan kadınlar, büyük kil küpleriyle ırmaktan su almaktadırlar. Kısa bir süre sonra avlu kapılarından içeri bakınca, onları ocakta çalışırken ya da akşam ekmeği için son buğdaylarını öğütürken görürüz. Dikdörtgen kalkanlarını, mızraklarını gevşekçe omuzları üzerinde taşıyan, bronz koni miğferli askerler yürürken görünürler. Onlar bugün belki de piyon hizmeti yapmışlar ve son sellerin yaktığı ırmaktaki setleri tamir etmek zorunda kalmışlardı. Modaya uygun olarak, uçları püsküllü etekler giyen yazıcılar, rahipler ve saray görevlileri ortalıkta gururla dolaşırlarken, tapınak okulunun sert kerpiç sıralarını nihayet terk etmiş olan çocuklar, kil tabletlerini sallayıp gürültü çıkararak, sırtlarındaki sepetleri, çuvalları ve tulumları sahiplerinin sopaları altında sabırla Fırat’ın yeni limandaki

yük gemilerine taşıyan eşek kervanının arasından geçerler. Birden, yayaların yana çekilmesini sağlayan emirler ve bağrışmalar duyulur: Kürk mantosu ve kral bandıyla rahip kral, yeni kurulmuş sulama kanalının teftişinden dönmektedir. Karşısında saygıyla eğilen insanların arasından maiyetiyle birlikte geçen rahip kral, kutsal bölgenin içinde bulunan konutuna varmak için Eanna Kapısı'na doğru ilerler. Depo ve dağıtım yerlerinin kapıları gıcırdayarak kapanır, yönetici ve listeleri düzenleyenler rahat bir nefes alarak, doldurdukları tabletleri raflarına koyarlar. Akşam olmuş, mesai bitmiştir. Hurma ağaçlıklarına ve sebze bahçelerine su taşıyan kanalların tahta kapaklarını ve kerpiç duvarlarla çevrili bahçe kapılarını kapatan esirler için de, artık çalışma gününün sonudur.”

Uruk'un bu tasviri, sayısız silindir mühür, kutsama tableti ve anıt taşının üstündeki metin ve resimlerden elde edilen bilgilerden oluşmuş bir mozaik gibidir. Schmökel tarafından tasvir edilen bu huzurlu zamanların doğal olmadıklarını şüphesiz ki biliyoruz. Şehirlerin birbirlerine baskınları, sınırlara dayanan hükümdarlıklar, özellikle de Batı Pers Elam'ı, sürekli olarak huzuru tehdit ediyordu. Ertesi gün tarlaya veya kanallara giden bir Sümerli, akşamları evine dönüp dönemeyeceğini veya karısını evinde bulup bulamayacağını bilemezdi.

Tutsak tasvirleriyle, bazı metin ve resimler o zamanki şehirli insanların güvensizliğine tanıklık ederler. Göçebelerin daha az tehlikede oldukları ve şehirleri sürekli tehdit ettikleri, bunlardan bir kısmının kendilerini şehirlerin efendisi olarak görüp asıl halkı köleleştirdikleri görülür. Buna rağmen, kitabe ve buluntulardan da anlaşıldığı kadarıyla, Hıristiyanlığın Roma bölgesine yayılması ve Latince'nin genişleyerek Hıristiyan Ortaçağı'ndan günümüze kadar gelmiş olması gibi, Sümer dili ve kültürü de, tüm yabancı etkilere karşı geniş ölçüde direnir ve yeni Babil zamanına kadar edebiyat ve bilim dili olarak kalır.

Kral Şehirleri ve Hükümdarları

Mezopotamya’da MÖ 3. bin yılın ortalarında kaç şehir bulunduğunu bilmiyoruz. Kiş, Uruk, Ur, Avan, Şamazi, Adab, Mari, Akşak, Lagaş gibi şehirlerin kral listeleri mevcuttur. Tüm bu hanedanların hükümdarlık bölgeleri, şehrin dar bölgesi ve onun sulama alanlarından başlayarak genişlemiş olmalıdır. Aynı zamanda, kral listelerinde göremediğimiz ama bazı metinler sayesinde varlıklarından haberdar olduğumuz Umma gibi şehirler de vardır. Aynı şekilde arkeologlar tarafından Sümer’in Vatikan’ı –bir tür kutsal şehir- olarak kabul edilen Nippur’u da krallık listelerinde boşuna ararız. Ama öte yandan tüm Sümer krallarının Nippur’u etkileri altına almaya çalıştıklarını da biliriz. Kral listelerinde “tufandan önceki” şehirler olarak geçen Eridu, Bad-tibira, Larak, Şippar, Şurupak, Sümer erken hanedanlık döneminde gelişen ve birbirleriyle savaşan şehirler çağında varlıklarını devam ettiriyorlardı.

Sümer kitabelerinden bildiğimiz çeşitli hükümdar unvanları, tek tek şehirler arasındaki farka ve onların güç pozisyonlarına işaret eder. Burada *En*, *Ensi* ve *Lugal* isimleri hemen fark edilir. Sadece Uruk ile sınırlanmış olan ilk Kral unvanı muhtemelen *En* olmalıdır. Kral ve baş rahibin artık özdeş olmak zorunda olmadığı sonraki bir zamanda, yani MÖ 230’da Kuzey Suriye’deki Ebla’da rastladığımız *En* ise, baş rahibin adı oldu. Kral listelerinde hükümdarlar da artık “büyük efendi” anlamına gelen ve sadece bölge üstündeki egemen krala ait olan *Lugal* unvanını taşıyorlardı.

Unvan doğal olarak, tüm Sümer için bağlayıcı değildi. Bir kral ancak siyasi gücü olduğu yerde kendisini *Lugal* diye adlandırıp sözünü geçirebilirdi. Böylece kendilerini *Lugal* olarak adlandıran Umma kralları düşman ülkede sadece *Ensi* olarak kabul edilirdi ve Umma’nın kral listelerinde bulunmamasının nedeni de budur.

Lagaş’ın *Ensi*’si Kiş’i fethettikten sonra, kendisini ayrıca Kiş’in *Lugal*’i olarak da adlandırdı. Böylece hükümdar un-

vanları, aynı zamanda kralların güçleri ve hükmettikleri bölge hakkında bilgi verir hale geldi. Burada toprak mülkiyetinden ziyade, açıkçası şehirlerin ele geçirilmesi söz konusuydu ve birinci sırada bu gelirdi. Kiş bir çeşit erken başkent olarak tufandan sonra birinci hanedanlığı kurduğu için, Nippur ise Sümerlerin Roma'sı, Enlil'in şehri olduğu için, özellikle gözde şehirlerdi.

Tek tek şehirlerin tarihiyle ilgili bilgilerimizde gözlenen farklılıklar, buluntuların tesadüfi niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu buluntuların özellikleri her zaman aynı çapta bir etki yaratmamaktadır. Örneğin Gılgamış zamanındaki Uruk'un tarihine ilişkin olarak bizzat o dönemden kalan ve o dönemin siyasal-sosyal olaylarından söz eden bir belge bulunmamaktadır. Kiş, Uruk ve Ur şehirleri arasında hükümrانlık için süren kanlı savaşları, siyasi çalkantıları da, daha geç dönemin dökümanlarından çıkarırız.

Bu çekişmeler tüm Sümer'i öyle ağır koşullarla karşı karşıya bırakmıştır ki, Mezopotamya'ya karşı sürekli akınlar düzenleyen savaş âşığı Elamlıların Sümer şehirlerini yenmeleri ve onları haraca bağlamaları hiç de zor olmamıştır.

Ele geçirilen şehirlerin bir kısmı, kısa süre içinde Elam'dan kurtulmayı başarıp hürriyetlerine kavuştular. Bir kısmında ise bu hükümdarlık yüzyıl boyunca sürmüştür. Ama yine de, Elamlılar üzerindeki Sümer etkisi çok güçlüydü. Sümer ve Elamlılar arasındaki ilginç ilişkiler üzerine çok fazla konuşma olanağına sahip değiliz, çünkü Batı İran'daki kazılara, henüz bir ilerleme sağlanamadan, birkaç yıl önce ara verildi. Buna rağmen o yüzyılda Sümer şehirleriyle Elam arasında sadece savaş ve çekişme değil, karşılıklı mal ve kültür değişimi olduğunu da biliyoruz.

Elde ettiğimiz bilgilere göre, sonradan sadece bu bölgeyi değil, aynı zamanda "tüm yabancı ülkeleri haraç ödemeye mecbur eden" Adab Kralı Lugalannemundu, Elam'a karşı bir saldırı başlatır. Belirli bir zaman için de olsa, ülkede bir

düzen kurup saldırgan düşmanları durdurur; hatta onları haraca bile bağlar. Sümer kralları arasında bariz bir türedi* olan bu hükümdarla birlikte, Adab şehri ilk kez kral listesinde yer alır.

Ancak onun Sümer devleti üzerindeki hükümdarlığı uzun ömürlü olamaz. Şehirler arasında yeniden rekabet başlar ve her şehrin kralı, kendisini Lugalannemundu'nun varisi olarak görmesine rağmen, onun eserini devam ettirme başarısını kimse gösteremez.

Bunu iki yüzyıl süren, bitip tükenmez güç savaşları takip eder. Burada, Avrupa tarihinin hüznünlü bir örneğini buluruz. İki olayda da, kültürel verim çok etkili ama siyasi ızan azdır. Avrupa'nın sadece içten parçalanmayıp aynı zamanda dışarıdan da sürekli tehdit edilmesi örneği, Sümerler için de geçerliydi. Şehirler arasında ne zaman bir denge kurulup rekabet başlarsa, o zaman dışarıdan da düşman saldırıları gelirdi: Doğuda Elamlardan, Batıda Samilerden.

Bu savaşların Sümer şehir yaşamını ne kadar etkileyip değiştirmiş olduğunu, kral listeleri ve diğer belgelerdeki kral isimlerinin yanında sürekli Sami kaynaklı isimlerinin yer alması, gerçeği de göstermektedir. Ancak bu yüzyıllarda, iki halkın karşılıklı bir etkilenme içinde olması nedeniyle, hangi ismin Sami kökenli, hangisinin safkan Sümer olduğu kesin olarak çıkarılamamaktadır. Tüm bu tehdit ve karışımara ya da yabancı yönetim ve yerel imhalara rağmen, Samilerin aksine, göçle birlikte bir kan tazelenmesi olmadan, Sümer dili ve kültürünün yüzyıllar boyunca baskın kalmış olması şaşırtıcıdır.

Tarih Yazıcıları veya Haberciler

Sümerlere ait en eski belgeler Lagaş'tan gelir. Onların, günümüzdeki boyalı basının taraflı haberlerinden daha değerli olup olmadıklarına karar vermek zordur. Ama yine de bir şeylere ilişkin olarak bize fikir verebilecek öğelere sahip-

* Kendisinden umulmayan bir biçimde sivrilmiş.

tir. Bu belgelere göre, MÖ 3 bin yılının ortalarında, Lagaş kralları Sümer’de bir üstünlük sağlamışlardı. Zaten Lagaş’ın bu üstünlüğünden önce de, komşu şehir Umma ile bölgesel kavgalar mevcuttu ve iki şehir arasındaki çekişme çok eskilere dayanıyordu. Bu arada I. Ur Hanedanlığı’nın kurucusu olarak bilinen Kiş Kralı Mesilim, iki şehir arasında arabuluculuk yaparak, yeni sınırı saptayan bir anma sütunu diktirip, sınır kavgasını bastırmıştı. Ancak daha sonra bu sütun, mağdur edildiklerini düşünen Ummalılar tarafından yıkılmış ve savaş yeniden başlamıştır. Her şeyden önce su kullanım hakkı –ki her iki şehrin sulama sistemleri Fırat ve Dicle arasında bir bağlantı ırmağı olan Şat-el Hay’dan besleniyordu– ve sürekli artan sürüler için ihtiyaç duyulan verimli otlaklar bu kavganın ana nedeniydi. Şat-el Hay kuzeyden güneye aktığı için, kuzeyde bulunan Umma’nın ırmak yatağını değiştirmesi durumunda, Lagaş’la arasındaki hassas su dengesi bozulabilirdi.

Mesilim’in iyi niyetli fakat başarısız olan arabuluculuğunun ardından, Lagaş kralları kendi kaderlerini ellerine aldılar. Ernest de Sarzec tarafından 1878’de bulunan ünlü Akbaba Anıttaşı, kral Urnanşe ile uyanan Lagaş’ı etkili siyasi ve askeri başarılarla ulaştıran güç bilincinin bugün bile görünen ifadesi olur. MÖ 2500 yılında yapılan zafer anıtı, bu savaşı sözcük ve resimlerle anlatır. ‘Akbaba Anıttaşı’ ismi de zaten tasvirin sertliğini gösterir. Bu anıtta, zafer kazanan kral ve askerlerinin yanı sıra, düşmanlarını ağla balık tutar gibi yakalayan Şehrin Tanrısı Ningirsu ve savaş kurbanlarının kesik başları üstünde uçup onların uzuvlarını parçalayarak bağırsakları dışarı çıkaran akbabalar da yer alır. Dikili taşın resim sırası, kahramanlığı ve zaferi kendi tarafına alan, korku ve ölümü ise düşmanına veren yeni eğilimli savaş haberleri ile kıyaslanabilir.

Eannatum sadece Umma’nın kendi sınırlarına çekilmesini başarmakla kalmaz; çukurlar açarak sınır çizgisini de belirler ve barış şartlarını bir dizi sınır nişan taşına kazdırarak, kendisini Kiş Kralı olarak ilan edip hükümdarlığını tüm Sümer’e

yayar. Kiş dışında Ur, Uruk ve Kuzey Mezopotamya'daki Aşak'ı da ele geçirir. Bugün Kuzey Suriye'nin Irak sınırı yakınında bulunan, eskinin güçlü şehirlerinden Mari'nin ordularını yendikten sonra, Şehir Tanrısı Ningirsu için Elam'ı da ele geçirir.

Sümer krallarının nihai eylemlerine, her zaman şehir tanrısını temsil etme fikri egemen olmuştur. Bu nedenledir ki, ünlü Akbaba Anıttaşı'nda Ningirsu'ya önemli bir yer verilmiştir. Elindeki ağıla düşmanları tutsak ederken tasvir edilmiş olması da zaten bu mesajı açıkça vermektedir. Çünkü o bir tanrıdır ve şehrin kaderiyle birlikte, zafer veya yenilgi kararını da elinde bulundurur. Bu nedenle Akbaba Anıttaşı'nda kral Eannatum değil, "Enlil'in kahraman savaşçısı" olarak Ningirsu gösterilir ve "Büyük ağı Enlil'in emriyle düşmanın üzerine attığı" tasvir edilir.

Eğer dokümanlarının doğru olduğunu kabul edersek, Eannatum, Umma zaferinden sonra yeni çekişmeleri önlemek için her şeyi yapmıştır. Ama Ummalılar barış şartlarını alçaltıcı bulduklarından, Eannatum onlara, Umma sınırında yoktan bir ülke yaratır. Ummalılar sınır bölgesinde yaratılan bu bereketli alanı ekebilirler ama hasatın önemli bir kısmını Eannatum'a vermek zorundadırlar. Çünkü o, yeni ve başarılı seferlere çıkabilmek için ordusunu iyi beslemek zorundadır ve bu yüzden bol miktarda gıda ve ikmal malzemesine ihtiyaç duymaktadır.

Eannatum'un askeri yollarla Sümer'i birleştirme çabalarını konu alan belgelerin büyük bir kısmı, yeğeni Entemena'nın arşivlerinden kalmaz. Ummalılar, Entemena'ya karşı yine ayaklanırlar. Çünkü kralları Ur-Lumma, babası Enakalli ile varılan antlaşmayla kararlaştırılan haraçları ödemeyi reddetmektedir. Eannatum'un Lagaş'ın kuzeyinde var ettiği verimli bölgeye girerek, sınır çukurlarını doldurtur ve hakaret unsuru olarak kabul edilen sınır taşlarını yıktırır. Eannatum'un sınır bölgede barış anıtları olarak kurduğu tapınaklar ve Sü-

mer tanrılarına adanmış diğer kutsal yapılar da bu saldırının kurbanı olurlar.

Ur-Lumma, güneye karşı giriştiği bu saldırıda kendisine müttefikler de arar. Muhtemelen Kuzey Mezopotamyalı bir Sami hükümdarı ona yardımcı kuvvetler sağlar. Ur-Lumma, ordusuyla Lagaş devlet bölgesine yaklaşır ama sınıra yakın bir yerde Entemenna tarafından ağır bir yenilgiye uğratılır. Ur-Lumma, ordusuyla birlikte kaçmaya çalışırken, askerlerin çoğu düşmanın eline geçer ve kılıçtan geçirilir. Ancak Entemenna, zaferine fazla sevinemez. Çünkü Umma'ya yakın olan Zabalam şehrinde, İl adında, hırslı bir şehir kralı vardır ve Lagaş ile Umma arasındaki savaşların seyrini dikkatlice takip etmektedir. İl, Ur-Lumma'nın yenilgisini, Umma'ya saldırmak için bir sebep sayar.

Entemenna'nın savaş anlatıcıları, "İl'in ülkeyi Umma'dan Girsu'ya kadar yakıp yıktığını, tanrı Ningirsu'nun sınır çukurundan su çaldığını ve kendisini Umma'nın kralı ilan ettiğini" haber vererek, onu "tarla ve çiftliklerin talancısı, kötü dilli erkek" olarak tanımlarlar.

Anlatıldığına göre, Entemenna'yı kendi bölgesinde tehdit eden İl, Umma'nın Lagaş'a olan eski bağımlılığını yeniden kurma çabalarını görmezlikten gelir. İl'in teslim olmasını talep eden Entemenna'nın elçileri, kibirli kralın bir zamanlar Lagaş'ın kuzeyindeki ihtilafli bölgenin yasal sahibi olduğu cevabıyla geri dönerler. Entemenna, silah zoruyla adaleti sağlamak için fırsat bulamaz ve Lagaş savaş anlatısı bir lanetle biter: "Ummalı veya yabancı olması fark etmez, gelecekte Ningirsu ve Nanşe'nin sınır çukurlarını geçip, tarla ve çiftlikleri kim zorla sahiplenirse, Enlil onu yok etsin, Ningirsu ilk önce üstüne büyük bir ağ atsın ve sonra onu yüce eli ve yüce ayağının altına alsın, şehrin halkı ona karşı ayaklansın ve şehrin ortasında onu öldürsün."

Gerçek ise daha farklıdır. Eannatum zamanındaki Lagaş bir daha eski gücüne ulaşamaz. Ur-Lumma tarafından harekete geçirilen kuzeydeki güçler planda gözüktürler ve Lagaş ile Umma arasındaki barışı yönetirler. Hakkında pek az bil-

giye sahip olduğumuz yeni bir hükümdarlık, kuzeyden başlayarak tüm Sümer'i kapsar. Bu yüzden Sümer şehir kralları, kendilerini hep sınırlarına sürülmüş olarak görmüşlerdir. Kısacası, yabancı bir gücün etkisiyle de olsa, Sümer şehirlerinin kanlı rekabeti, kısa bir süre için frenlenmiştir.

Tapınak ve Saray Arasındaki Rekabet

Dış siyasetteki başarısızlıklar, Sümer kültürünün gelişimini pek etkilememiştir. Bu gelişimin çekirdek hücreleri şehirlerdi ve öyle de kaldı. Sami yönetimi zamanında bile, Sümer gelenekleri korundu ve en azından başlangıç döneminde, şehirlerin konumunda fazla bir değişiklik olmadı. Ülkenin yönetimi geniş ölçüde sembolik bir güç iddiasından başka bir şey değildi. Şehir hanedanlıklarının değişimi –Zabalam'ın macerası kralı İl gibi bir türedinin, Entemenna tarafından yenilen Kral Ur-Lumma'ya yaptığıının haricinde– dışarıdan gelen etkilerle değil, daha çok iç çekişmeler nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu örnekte bile, Kral Ur-Lumma'nın İl'in müdahalesinden önce öldüğü sanılmaktadır.

Eski metinlerde tapınak yöneticisi olarak gösterilen İl, yönetici tabakadan değil, rahipler kastındandı. Bu iki kast arasında üçüncü bin yılın ortalarına kadar belirgin bir ayırım söz konusudur. Toplumların zamanla farklılaşması nedeniyle, rahip krallar da giderek daha çok dünyevi roller üstlendiler ve tapınaklardaki geleneksel ikâmetlerini terk edip saraylar inşa ederek, gösterişli bir yaşam sürmeye başladılar.

Eski Ortadoğu'nun krallık yapılarının en eski ve tanınmış örneği olarak, Kiş'de böyle bir Sümer hükümdarlık sarayı ortaya çıkarıldı. O zaman da kral halen şehir tanrısının temsilcisiydi ve nominal bir başrahipti. Ama bu görevi sadece özel durumlarda ifa etti ve tapıntaki günlük yaşamı bir tapınak yöneticisine ve rahiplere bıraktı.

Görev alanları itibarıyla, krallık ve rahiplik kurumları birbirlerinden ayrıldılar. Batı'da Papa ve imparator arasındaki çekişme ve kavgalarda olduğu gibi, Sümer şehirlerinde de tapınak ve saray arasında rekabet ve kavgalar başladı.

Rahipler kendilerini dinsel ve siyasal görevli olarak, şehrin toplumsal hiyerarşisinin zirvesinde gördüler. Lagaş'taki savaş raporlarının da belirgin şekilde gösterdiği gibi, tanrılar güç, iddia ve genişlemenin bahanesi haline getiriyorlardı. Onların halk için sırla örülmüş fonksiyonları, sürekli gelişen devlete hükmeden rahip bürokrasisi tarafından temsil ediliyordu.

Saray ve tapınak arasındaki çekişme, sadece manevi güç ve etki ekseninde dönmüyordu. Kral ve tapınak yöneticileri, hatta saray halkı ve rahipler arasındaki kavga, kısa bir süre içerisinde ev, toprak mülkiyeti, vergilerden alınan pay ve ticari öncelikler gibi, tamamen soyut şeyler üzerinde yürüyen bir kavgaya dönüştü. Çünkü Sümer şehirleri giderek dış ticaretin merkezleri haline gelmişlerdi. Ortaçağ'ın Hansa şehirlerinde veya İtalyan Rönesans şehir devletlerinde olduğu gibi, Sümer şehirleri için de savaş kargaşa doğuruyor ve olumsuzluklar getiriyordu. Dış ticaret, ancak barış içindeki bir ülkede gelişebilirdi. Bu arada, söz konusu barışın kim tarafından sağlanacağı, Sümer tüccarları açısından bir önem taşımıyordu.

Ekonomik alandaki gücü, ilk başta yöneticiler kendi ellerinde bulunduruyorlardı. Çünkü eski inanişaya göre, onlar tüm ülkenin, sığırların ve hasatın sahibi durumundaki şehir tanrısının temsilcileri olarak kabul ediliyorlardı. Şehir kralları, konumlarını muhtemelen baştan itibaren –Gılgamış zamanından bile önce– miras yoluyla elde ettiğinden, kral ailesi az ya da çok, ama resmen hükmettikleri mülkiyete şahsi bir ilgi duyarlardı. Krallar, “tapınak mülkiyeti” terimini farklı yorumlamış olabilirler. En azından kral, sarayların yapımında olduğu gibi, bu sarayların donatımında da tapınak mülkiyetinden yararlanmıştı. Saray hazinelerinin ne kadarlık bir bölümünü kralın kendi mülkiyeti olarak gördüğü pek saptanamadı; özel mülke dayalı ekonominin gelişimi için bunun zaten bir önemi de yoktu.

Ummalıların ödediği haraçtan Kral Eannatum'un, kendi ihtiyacı için pay ayırdığı andan itibaren, teokratik sosyalizm

olarak tanımladığımız eski prensip bozulmuştur. Kral, bu tür bir yolla ve tapınak kutsal yapısından bağımsız olarak, özel mülkiyetini çoğaltamazdı. Çünkü onlar öncelikle rahipler. Ancak tapınak hiyerarşisinin dışında eğitim almış ve kamu yaşamıyla ilgilenen bir vatandaş tabakası da vardı. Şehirlerdeki değişim onların gözünden kaçmamıştı ve onlar da, mülk sahibi olmayı hedefliyorlardı. Bu türdeki bir mülkiyet, süslü evlere sahip olmak ve onları zengin bir şekilde donatmakla başladı. Herkes mülk ve toprak sahibi olmak için çabalıyordu. Kral ve rahipler, bu eğilimi hesaba katarak, tapınak arazisinin üçte birini kiraladılar. Kiraların altıda biri gümüşle, diğer kısmı ise hasatın üçte biriyle ödeniyordu. Özel mülkiyet henüz resmen oluşmamasına rağmen, bu kira düzenlemesi ticaret gelirleriyle birleşerek, hatırı sayılır bir zenginliğin oluşmasına imkân verdi.

Sümer'deki Enflasyon

Tüm bu gelişmelerin ardından, artık üç tür mülk sahibi olmuştu: Tanrıların mülklerini açık bir şekilde kendi mülkleri olarak kabul eden kral ailesi, bu mülklerden olabil-
diğince kişisel yarar sağlayan rahipler ve son olarak, eğitim avantajları ve çalışkanlıklarıyla zenginliğe kavuşan vatandaşlar. İnşaat ve tarım işçileriyle çobanlar ise, esirlerle birlikte, yaşamları için gerekli olan şeylerden bile yoksun ve bağımlı insanlar haline geldiler.

Kral ve rahiplerin gösterişli yaşam tarzlarının getirdiği mali yük arttıkça, diğer mülk sahibi sınıf mensupları artan keyfi talepler ve zaman zaman ölçüsüz büyüyen vergi yükleriyle karşı karşıya kaldılar. Balık tutmak, sığır yetiştirmek veya ticaret yapmak vergiye tabiydi. Tapınak, kurban, düğün, boşanma ve defin işlemleri için yüksek meblağlar istiyordu. Tapınak yönetimince belirlenen tarifeler rahipler tarafından birkaç kat yükseltiliyordu ve vatandaşlar buna karşı koyma olanağına sahip değillerdi.

Fakirlerin de tabi oldukları vergi ve harçlar nedeniyle yeni bir meslek oluştu: Bankerlik. Bu, gerçekte daha çok te-

feciliğe benziyordu ve ipotek altına alınan mülklere karşılık borç veriyordu. Verilen borcun geri ödenmesi ise özellikle –örneğin fiyatların en yüksek olduğu ve kimsenin ödeyemeyeceği–, hasattan önceki bir zamana denk getiriliyordu. Böylece ilk bankerler, hiçbir emek vermeden ve daha çok yoksul halkın zaten sınırlı olan mülklerini kolaylıkla elde etmiş oluyorlardı. Bu durum bir yandan fiyatları artırırken, öte yandan büyüyen bir sosyal çöküşe yol açıyordu.

Bu uygulamalar sonucu, zenginlere çok kazandıran, yoksullara mülklerini ve özgürlüklerini kaybettiren ilk enflasyon gelişti. Yoksullar, saray ya da rahip yönetiminin gündelik emekçileri haline geldiler. Taç ve tapınağa karşı durabilen zenginler ise, Akdeniz, Mısır ve kuzeydoğudaki dağlık alanda, dünyanın ilk hatırı sayılır ciro lu ticaret ağını kurdular.

4.5. Sümerlerin Altın Çağı: *Beş Bin Yıl Önceki Dünya Ticareti*

İnsanın Hesap Yapmaya Başladığı An

Bugün bir düzine tavuk veya altmış adet yumurtadan bahsederiz, ama altılık sistemin –altı üzerine temellenmiş sayı sayma biçimi– kaynağının ne olduğunu düşündüğümüz pek söylenemez. Oysa uygarlığımızın envanterine işlenmiş olan birçok şey gibi, artık günümüz onluk sistemine ustaca kombine etmiş olan bu sistem de, Sümerler tarafından icat edilmiştir.

Yazı ve hesap aynı kaynaktan gelmektedir. Biri nesneleri tanımlarken, diğeri miktarlarını gösterir. Onlar ticaretin temelidir. Bu ise, kültürlerin ticari düşünceden başladığını ifade eder. Kuşkusuz ki bu cümle maddeyi tüm kültürlerin düşmanı olarak görenlerin hoşuna gitmeyebilir, ama Sümer yazılı tabletleri tam tersini ispatlar. Çünkü eski metinlerin çoğu, satış anlaşmaları, teslim evrakları ve hesaplamalardan oluşmaktadır.

En eski tapınaklarda sığır sayısı, hasat verimi, iş günleri, yemek dağıtımı ve esir ticaretiyle ilgili olarak tutulmaya başlanan basit Sümer muhasebesi, bize onların alışveriş, değiş tokuş ve ticari pratikleri hakkında bilgiler vermenin yanı sıra, yüzyıllar boyunca sistemleşerek önemli şeyleri belgeleyen geniş kapsamlı bir muhasebeye dönüşmüştür. Son yüzyılda bulunan on binlerce kil tablet, siyasi tarihi sadece parçalar halinde ve güvenli olmayan bir kronolojiyle günümüze ulaşan bir ülkenin ticari tarihiyle ilgili olarak geniş bilgiler verir.

Yapılan işlerin, üretilen ürünlerin sayısal bakımdan doğru bir şekilde kayıt altına alınması, Sümer şehir kralları ve yöneticilerine planlama ve sıralama yapmada, başından beri büyük bir üstünlük sağladı. Depolardaki buğday stoklarının askeri bir sefer için yetip yetmeyeceğini, bilinen nüfusun beslenmesi için yeni sulama tesislerinin gerekli olup olmadığını veya tapınak yapımı için kaç tuğla gerektiğini onlar tam olarak biliyorlardı.

Ticareti çeşitli yönleriyle kavrayabilmek için, nesneleri listeler halinde kaydetmenin tek başına yeterli olmayacağı, kısa sürede anlaşıldı. Avlanan balıklarla ilgili olarak bilgi veren bir tablette, bu işle bağlantılı olarak muhtemel kayık kayıpları, gerekli tamiratlar ve iş gücü gibi diğer şeyler hakkında detaylı açıklamalar henüz yer almamaktadır. Ama kısa bir süre sonra, ticari yaşamı tüm kollarıyla şeffaflaştıran ve hem diğer Sümer şehirleri, hem de daha uzak bölgeler arasında var olan erken dış ticarete uygun bir tür bilanço muhasebesi geliştirildi.

Kil tabletlerde rastladığımız zor hesaplar, Sümerlerin matematik alanında hızlı bir ilerleme kaydetmiş olduklarını gösterir. Onlar erken çağın diğer halkları gibi sadece gerekli olanlarla yetinmeyerek, bilgilerini sürekli geliştirdiler. Arazi ölçümleriyle ilgili bilgiler içeren tabletlerde gördüğümüz, çivi yazısıyla yapılmış geometrik çizimler, alan hesaplama sırrının aslında ne kadar erken çözülmüş olduğunun açık bir ifadesidir.

Bilgi birikiminin korunarak düzenli bir şekilde gelecek nesillere aktarımı, çeşitli bilim dallarında –stok mevcudiyetinin not edilmesinden, matematik ve astronomiye kadar– gözlenen hızlı gelişimin ön şartıydı. Bu nedenle de Sümerler, insanlığın ilk okullarını günümüzden neredeyse beş bin yıl önce açmışlardı.

Kilden Yapılmış Okul Kitaplarının Bize Anlattıkları

Yazı yazmanın ve hesap yapmanın başlangıcını ve aktarımlarını sağlayan kurum –okul– tamamen o anın pratik ihtiyaçlarına göre düzenlenmişti. Okulları, yeni keşfedilen kaydetme imkânları –ilk kil tabletleri– için malzemenin de bulunduğu geniş kapsamlı tapınak tesislerinin içerisinde tasavvur etmeliyiz. Tapınak yazıcıları bu mekânlarda hem şekillerin anlamı hakkındaki bilgilerini, hem de onları yumuşak tabletlere ustaca oyabilme tekniklerini, üst tabakanın zeki erkek çocuklarına aktarırlardı. Kızların okula gittiklerine ilişkin olarak ise, daha geç zamanlarda bile herhangi bir ize rastlanmamıştır. Yazı yazmayı bilen kadınlar –ki onlar ya yönetici ailelere mensuplardı ya da rahibelerdi– bu yeteneklerini özel derslerle kazanmış olmalıdır.

Birçok meslek gibi, tapınak yazıcıların mesleği de babadan oğula geçmekteydi ve muhtemelen ilk başlarda tapınağa bağlı bir çeşit aile okulları söz konusuydu. Ancak Sümerlerin yükselen yönetici tabakası, kısa bir sürede oğullarını okula göndermenin zorunlu olması gerektiğini anladılar. Artık sadece tapınak muhasebesi için değil, şahsi, diğer gereksinimler için de yazma ve hesaplama öğreniliyordu.

Yazı bilenler tapınak idaresinin memurları olduklarından, okul –halen tapınak içerisinde veya yakınında bulunmasa da– artık sadece tapınak yazıcıların eğitimi ile sınırlı değildi. Görevlerin kaydırılmasıyla dersin uygulanması pek fazla değişmemiştir. Tapınak yazıcısının görevi başlangıçtan itibaren din icrası değil, ticaret muhasebesi idi. Onun tapınak ve tanrılarla ilişkisi, bir manastırdaki şarap idarecisinin kiliseyle olan ilişkisi kadardı.

Sümer’de okul, başından beri bir meslek edindirme yeydi. Öğretmen ve öğrenciler tarafından yazılmış olan kil tabletlere ve elde edilen en eski okul kitaplarına inanılırsa, Sümer tapınak okullarında tarih, edebiyat ve din derslerinin olmadığı görülür. Bu konularla ilintili her şey, yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza iletilmiştir. Bunun sebebi din ve edebiyatın önemsenmemesi veya küçük görülmesi değil, kayda gerek duyulmamasıdır. Çünkü zaten bilinen şeyleri değil, unutulma riski olan şeyleri yazıyorlardı.

En eski Sümer tabletleri doküman değil, notlardan oluşuyordu. Bu yüzdendir ki, çözümlenmiş olan sayısız kil tablet not defteri niteliğindedir. Bunların birçoğu, öğretmenler tarafından yazılan ve daha güzel yazı yazmak amacıyla yetenekli öğrencilerin tablettten tablete aktardıkları işaret ve sayı dizilerini içerirler.

Öğrenci babalarının meslek durumlarını içeren ve MÖ 2000 yılından kalan bir liste, okulun imtiyazlıların bir önceliği olduğunu gösterir. Yazı yazmak, okumayı ve hesap yapmayı öğrenmek, toplumsal konum ve sonraki meslek açısından önemliydi. Ayrıca okula gitmek pahalı bir işti ve öğretmenler, verdikleri dersin karşılığı olarak elde ettikleri gümüş ve tarım ürünleriyle geçiniyorlardı. Bu gelirden tapınağın da pay alması nedeniyle, öğretmenlerin gelirleri çok düşüktü.

Elimizdeki bir metinde, bir okul günü ve dikkatsiz bir öğrenciyle yaşanan deneyim yer almaktadır. Metnin başında bir öğrencinin sorguya çekilmesi ve oğlunun gelişimi hakkında babasının gösterdiği ilgi anlatılır. Öğrenci gerçekten şanssız bir günündedir. Okula geç kalır; tembelliği, dikkatsizliği ve gürültüsü nedeniyle uyarılır. Öğretmen çocuktan o kadar şikâyetçidir ki, en sonunda onu güzelce pataklamak zorunda kalır. Burada Sümer okulu kendisini Prusya türünde, gerçek bir eğitim kurumu olarak gösterir.

Bu tatsız olaylardan sonra öğretmenin sevgisini kaybedeceğinden korkan öğrenci, babasına öğretmeni yemeğe çağırmasını ve ona armağan vermesini önerir. Baba bu öneriyi

kabul eder. Öğretmen talebe tarafından saygıyla karşılanır ve evin baş köşesine oturtulur. İyi bir yemekten sonra, pişman öğrencinin babası öğretmene yeni bir giysi ve değerli bir yüzük hediye eder. Çoğu Sümer metninde olduğu gibi, burada da öğretmenin anlatısı geleceğe dair bir ümitle sona erer: “Genç adam, sözümü önemseyip rüzgâra savurmadığın için yazı sanatının zirvelerine tırmanır, bunu daima başarır-sın. Kardeşlerine bir lider, arkadaşlarına bir baş ve öğrenciler arasında birinci olursun. Okul ödevini iyi yaptın, bilgili bir erkek oldun.”

Bu satırlar, söz etmemesine rağmen, hediyeğin öğretmen üzerindeki etkisini göstermektedir. O, ince bir belagat ile belirgin olan rüşvetin utandırıcılığını anlatır.

Erken çağın meslek okulundan hareketle, Sümer zihniyetine yavaş yavaş üniversite kurma fikri oluşmuştur. Eski kültürlerin tanınmış yüksek okullarının aksine, Sümer üniversitesi dini değil, dünyevi bir kurumdu ve neredeyse modern dünya okullarınki kadar bir öğretim ve araştırma programına sahipti. Çalışkan yazı bilginlerinin çabaları sonucunda, Sümer yazısı başlangıçtaki piktograf şeklinden koparak, edebi, teolojik ve bilimsel yazılar için de kullanılabilen yeni bir türe dönüşür ve Mezopotamya’daki genel yaşamın pratik ihtiyaçlarına uygun hale gelir. Komplike olayların bile açık formüle edilebildiği bu yazı şeklinin bulunmasından sonra, bilgi genişlemesi ve onun yazınsal sabitleme denemeleri başa gitmeye başladılar.

Yine de coğrafya, botanik, zooloji, mineraloji, mimarlık gibi bilimler halen ön plandaydı. Derslerin merkezini geniş ölçüde, teoloji ve edebiyat tarafından tamamlanan dil ve yazı oluşturmaya başladı.

Bilimsel ve pratik eğitim birbirinden ayrılmadı. Öğrenciler yazı ve hesap içeren temel eğitimlerinden sonra, yazı alimi, öğretmen, bilim adamı, orduda yöneticilik, saray yönetimi, siyaset, tapınak yönetimi, sanat, diplomasi veya ticaret alanlarında kariyer yapmak için karar verebilirlerdi.

Hammaddesi Olmayan Ülke

Dünyanın en eski yüksek kültürlerinin kurucularından biri olan Sümerlerin başarısı, sadece zekâ ve çalışkanlıklarının ürünü değildir. Muhtemelen ülkenin yoksulluğu ilk itici güç olmuştur. Mezopotamya'da hammadde yoktu ve sadece madenler, ahşap ve değerli taşlar değil, inşaat için kullanılan taşlar bile çok değerliydi. Bu nedenle, işlenmesi bilinen ancak ülkede bulunmayan maddelere erkenden sahip olma çabaları şaşırtıcı gelmemelidir.

Sümer ticaretini harekete geçiren ve onun kısa sürede dünyaya yayılmasını sağlayan, bu hammadde sıkıntısıydı. Dış alımlarıyla dış satımları arasında çok büyük bir fark vardı. Sümer sunumu buğday, hurma, susam yağı, sığır derisi, yün ve yün ürünleri ile sınırlıydı. Bu malların neredeyse tümü, uzaklara nakledilmek için uygun değildi ve üstelik kuzeydeki dağlık bölgelerde, güneybatının bereketsiz çöl alanlarında alıcı bulabiliyordu. Yün, kumaş ve giysilere Suriye ve Akdeniz kıyılarında talep vardı.

Ancak Sümerler büyük ticareti kendi ürünleri ile değil, erkenden kurulan arıtım endüstrisinin kaliteli ürünleriyle yapıyorlardı. Bunun için geniş kapsamlı ithalat gerekiyordu ve ithalatın büyük bir kısmını inşaat, mobilya, kap, panel, kakma işleri, el ve müzik aletleri yapımı için gerekli olan ahşap oluşturuyordu. Lübnan'dan oldukça zor koşullarda ve Fırat üzerinde yüzdürerek sedir kütükleri getirilirken, dağlık Ermeni arazisinden selvi, uzaktaki Namibya'dan ise şimşir ağacı ve abanoz geliyordu.

Sümer zanaatkârları için ahşap kadar, Mezopotamya'da hiç bulunmayan ve dördüncü bin yılın sonuna doğru işlendikleri saptanan madenler de çok önemliydi. Bakır ve Elam Anadolu'dan, gümüş Toros'tan, I. Ur Hanedanlığı zamanında ustaca işlenen altın ise Mısır, Anadolu ve Hindistan'dan getiriliyordu.

Madenlere olan taleple birlikte, mücevherat ve kakma yapımında kullanılan değerli taşlara duyulan ihtiyaç da arttı. Akki, gök zümrüt, yeşim ve firuzenin yanında, altın serpişti-

rilmiş koyu mavi lapis de, Sümerlerin çok talep ettiği ürünler arasındaydı. Bu değerli taşlar, günde 25 kilometreden fazla yol alamayan ve çoğunlukla iki yüz hayvandan oluşan eşek kervanları tarafından, Pamir ve Afganistan'ın doğusu gibi çok uzak mesafelerden Mezopotamya'ya getiriliyorlardı.

Fırat ve Dicle üzerinde, altın serpiştirilmiş gökyüzü gibi etki yaratan yapısı nedeniyle olsa gerek, kral ve rahip mücevherlerinin yanı sıra, değerli mezar ilaveleri ve müzik aletlerini de süsleyen lapis, Sümerler için bir tür kutsal taşla dönüşüyordu. Özellikle krala ait çok önemli silindir mühürler de, sevilen bu taştan yapılmaktaydı.

Sümerlerin ne zaman ve ne şekilde lapisle karşılaşmış olduklarını bilemiyoruz. Onu belki eski anavatanlarından tanıyorlardı ve ilk ticari kervanları bilinen yolları kullanarak, Pamir ve Hint bölgelerine geri gitmişlerdi. Ancak bunlar birer varsayımdır. Doğrusu ise, eşek ve katırlardan oluşan ticaret kervanlarının MÖ üçüncü bin yılında bu uzak bölgelere gitmiş olmalarıdır. Kullandıkları yolları taşlarla güç bela işaretlemiş olabilirler. Göçebe kabileler tarafından tehdit edilen bölgelerde belki de askeri noktalar bile vardı. Buna rağmen, bu tür ticaret girişimleri büyük bir cesaret gerektiriyordu. Riski kral ve tapınak idaresi taşıyordu. Bu tür ticaret yolculuklarının süresi ve taşıdığı yaşam ve sağlık tehlikesi göz önüne alınırsa, çoğunlukla şehir kralının memuru olarak yolculuğa çıkan tüccarların hatırı sayılır kazançlar elde etmiş olmaları gerekir.

Sümer zamanında yollar, –ipek yolunun bir öncüsü olarak– Akdeniz kıyısından Sina Yarımadası'na, Mısır yerleşimlerinden Hindistan'a ve belki de Çin'e kadar uzanıyordu. Bölgede yaşayan halk ve kabileler geçimlerini Sümer ve Elam arasındaki ticaretle birlikte, buradan geçen kervanların ödediği yüksek vergilerle sağlıyordu. Savaşçı göçebeler ve soyguncular, iyi bildikleri bu ticaret yollarını sürekli tehdit ediyorlardı. Bu tehlikeye karşı ticaret yolları muhtemelen askerlerce korunuyordu ve yolculuklar büyük konvoylarla yapılıyordu. Ancak tehlike devam etti ve güzergâh üzerinde-

ki önemli düğüm noktalarında, özellikle riskin arttığı bölgelerde yeni şehirler ya da en azından Sümer şehir devletlerinin iyi diplomatik ilişkilerde bulunduğu dost yerleşimler oluştu ve tehlike görülebilir bir şekilde azalmış oldu.

Bu tür yerler, zamanla Sümer şehirlerinde ve saraylarında ihtiyaç duyulan her şeyin bulunduğu korunaklı mal değişim yerlerine dönüştü. Ticaret artık şehirlerin kendileri tarafından değil, ürünlerini önemli düğüm noktalarında, özellikle de İran Körfez limanları ve Tilmun Adası'nda bulunduran uluslararası şirketler tarafından yapılmaya başlandı. Bu arada deniz ticareti de çoktandır gelişmeye başlamıştı ve özellikle de savaş zamanlarında fazla güvenli olmayan kervan ticareti kadar önem kazanmıştı.

Hindistan'a Giden Deniz Yolu

Sümer metinlerinde, üçüncü bin yılın ortalarında, doğuya giden deniz yolu üzerindeki üç ürün değişim noktasından söz edilir. Birincisi Tilmun –bugünkü Bahreyn–, ikincisi birçok araştırmacı tarafından Umman sahilinde olduğu tahmin edilen Magan veya Makkan ve sonuncusu da Belucistan veya İndus'un denize döküldüğü yerde bulunduğunu tahmin ettiğimiz Meluha'dır. Meluha belki de Combay Körfezi ve Sabarmati Irmağı arasında harabeleri bulunan Lothal şehridir.

Danimarkalı arkeologlar erken kültürlerle ilgili olarak, Bahreyn ile İran Körfezi'ndeki diğer adalarda önemli araştırmalar yaptılar. Bu kazılar sayesinde üçüncü bin yılda yapılan deniz ticareti hakkında daha doğru bilgiler elde edileceği sanılmaktadır. Bu kazılar, özellikle hakkında çok az şey bildiğimiz İndus kültür şehirleri olan Harappa ve Mohenjo-daro ile Mezopotamya arasındaki erken kültürel ilişkilerin kaynağına ilişkin doğru değerlendirme yapabilmemiz için önem taşımaktadır.

Üçüncü bin yılın ikinci yarısına gelindiğinde, doğu bölgeleri ve Afrika ile yapılan uzak ticaretin en önemli kısmının artık deniz yoluyla yapılmış olduğu kesindir. Eski bir Ur

tabletinde Magan'a götürülerek bakırla değiştirilmek üzere, yün, giysi, yağ ve deri gibi ürünlerin bir tapınak görevlisine teslim edildiğini okuruz.

Takasa dayanan bu ticaretin temel kuralları uluslararası düzeyde saptanırdı. Sonraları ise gümüş, Akdeniz ve İndus arasındaki bölgenin kabul edilmiş ticaret para standardına dönüştü.

Sümer ticaretinin iki gelişim eğilimi üçüncü bin yılın ikinci yarısında belirlenmiş ve yetenekli tüccarlar, uluslararası ticareti bu yıllarda ele geçirmeye başlamışlardır. Sümer şehirlerinin uzak bölgelerle olan doğrudan ticari ilişkileri bu yıllarda giderek azalmıştır. Çeşitli ülkelerden gelen ürünlerin bekletildiği ve Sümer ürünlerinin piyasaya sürüldüğü Tilmun'a artık ihracatçı ve alıcılar yerleşmiştir. Tilmun'dan kalkan gemiler, dört talente kadar -aşağı yukarı yüz kilokülçe bakırı, gümüşü, altını, değerli taşı, inci, fildişi, nadir ahbaşı ve baharatı Ur tapınak rıhtımına yanaşarak boşaltabiliyorlardı.

Bu arada Tilmun akik ve fildişi için olduğu gibi, doğunun uzak kıyılarından getirilen lapis için de bir değişim yeri oldu. Bu dönemde değerli hammaddeler Sümerlerin ithalatında daha fazla yer kaplamaya başlar ve lüks malların üretimi onların zenginliğinin çabuk büyümesini sağlar.

Mücevherat, fildişi işçiliği ürünleri, silindir mühürler ve makyaj malzemelerinin yanı sıra, tüm dünyadan parfüm ve tütsü siparişleri de gelir. Böylece, bu dönemin Sümer şehirlerinde ikinci bir ticari eğilim başlar ve onların lüks rafine ürünleri Mısır Firavun Sarayı'nda olduğu kadar, İndus vadisindeki genç şehirlerin üst tabakaları arasında da itibar görür.

Mısır'la Ticaret

Sümer yüksek kültürünün Mısır üzerindeki etkisi çok tartışılan bir konudur. Mezopotamya ve Nil Vadisi arasındaki ilişkide ticari yön ağır basar. Bu ilişki, muhtemelen ön tarih

zamanında bile mevcuttu. Ağırıklı olarak Sais ve Buto şehirleriyle süren bu ilişkilerin türü ve hacmi hakkında, söz konusu şehirler Nil deltasında kaldığı ve gün yüzüne çıkarılamadığı için, yaklaşık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zaman zaman Mezopotamyalı kabileler, belki de Sümerler tarafından gerçekleştirildiği farz edilen Mısır'ın erken fethine ilişkin olarak da, hiçbir ipucu bulunmamaktadır.

Mezopotamya ve Mısır arasındaki kültürel ilişkilerin dördüncü bin yılın sonlarına doğru başladığı sanılmakta ve ön hanedanlık Negade -II- Çağı'na ait buluntular, Asya kıyılarıyla Nil deltası arasında bir gemi ticareti olduğu fikrini akla getirmektedir. Orada çok erken bir dönemde ortaya çıkan ve orijinalde hayvan şeklinde olan tanrıçaların Asyalı Ana Tanrıçalarla bağlantılı olup olmadığı belirsizliğini korrurken, Dumuzi ile Mısır'ın Osiris kültü arasında yakın bir ilişki olduğu da tespit edilmiştir.

Osiris, hayvanlar tarafından parçalanan genç bir kahraman çobandır. Kız kardeşi İsis gözyaşı dökerek, onu her yerde arar. Onun döktüğü gözyaşları sayesinde Osiris mucizevi bir şekilde yeniden yaşama döner. Dirilişi, mezarının üzerindeki bitkilerin yeşermesini sağlar. Burada Dumuzi'nin takipçisi olan kralların mezar çukurundan özgürlüğe kavuşmalarıyla Osiris arasında bir paralellik vardır. Bu bağlamda Yunan Adonis de, görünüşte tüm Ortadoğu'da tanınmış olan çok eski bereketlilik kültürünün geç sembolü gibidir. Mezarlarımızın mevsim ritimleri içerisinde süslenip yeşillendirilmesi de belki buna dayanmaktadır.

Erken çağdaki Mısır Niş mimarisinin Sümerler'den etkilenip etkilenmediğini ya da ne dereceye kadar etkilendiğini söylemek oldukça zordur. Kramer gibi Sümerologlar böyle bir etkinin varlığını kabul ederken, birçok Mısır bilimcisi müstakil bir gelişmenin olduğunu söylemektedir. Ancak Sakkara'daki ilk Mısır Hanedanlığı'nın mezar cephelerine baktığımızda ya da Abydos'taki Çaseçemui'nin mezar duvarlarından geride kalanların önünde durduğumuzda, istem dışı olarak Kiş'in muazzam Sümer sarayları akla gelmektedir.

Daha geç dönemlerdeki Mısır ve Mezopotamya kültürleri arasında potansiyel bir birliktelikten ziyade, bariz farklılıklar ortaya çıkar. Birliktelik, ticaret ile Mısır'a gelen ve ülkenin kültürüne nüfuz eden muhtemel etkilerle sınırlıdır.

Bu ticari ilişkilerin temeli erken gelişmiş olan kıyı gemiciliğine dayansa da, Sümer gemilerinin Mısır gemiciliği için bir örnek teşkil ettiği fikri yeni araştırmalarla çürütülmüş ve erken Mısır kültürünün Mezopotamya'ya bağımlı olduğu tezi bu tür detaylar nedeniyle giderek gerçek dışı olmaya başlamıştır. Geriye sadece Sümer motifli silindir mühürlere ait buluntular kalmaktadır. Onlar hem ihracat malı, hem de Mısır taklidi olarak, Mezopotamya'nın Mısır üzerindeki etkisinin açık delilidir. Silindir mühürlerin yüzyıllar boyunca Mezopotamya'nın bir numaralı döviz getiricisi olduğu ise, zaten bilinen bir gerçektir.

Tartışılan Fildişi

Mısır'daki Cebel-el Arak'tan gelen ve Louvre'da korunan bir erken Sümer fildişi işçiliği, Mısır ve Mezopotamya arasında Sümer ağırlıklı güçlü bir ilişki olduğunu savunanlar için önemli bir kanıt olarak kabul edilmektedir. Bu nesne, 9.3 santimetre uzunluğunda, ince işçiliği olan bir bıçak sapıdır. Sapın bir tarafında iki sıra halinde dizilip hareket eden erkekler tasvir edilmiştir. Bunların arasında, üzerindeki çatlaklara rağmen, bariz gemi şekilleri fark edilir. Öteki tarafta Sümer mühürlerinde olduğu gibi, birkaçı ayağa kalkmış olan yaban hayvanları görülür. Her iki yüzde, yandan yırtmaçlı etek giyinmiş, sakallı ve kral başlığı taşıyan, çıplak kollu bir erkeğin iri bir aslanı dize getirişi r esmedilir. Tüm bunlar, söz konusu nesnenin Sümer kaynaklı olduğunu bariz bir şekilde gösterir.

Belli ki bu parça sanat ticaretiyle gelmiştir. Bu nesnenin kaynağına ilişkin olarak, Mısırlı bir tüccarın beyanı şimdike kadar bilim tarafından pek kuşkuyla karşılanmamıştı. Yine de Mısır bilimcisi Wolfgang Heck, bence de doğru olanı yaparak, ciddi kuşkularını dile getirdi. Heck, parçada çağdaş

tasvirlerin veya keyfi olarak farklı yorumlanabilen tipik işaretlerin bulunmadığına dikkat çekti. Başka gemi tasvirlerinde gördüğümüz klasik çift dalın veya İnanna'nın saz demetlerinin yerini boğa boynuzları almıştır. Üst resimde erkekler tarafından sallanan topuzun yanı sıra, sapın diğer tarafında bulunan ve hiçbir Sümer fildişinde gözlemlenmeyen “köpek ve avcı” figürü alışılmadığıdır. Heck, yorumunu şöyle bitirir: “Tüm bunlar beni parçanın gerçekliğiyle ilgili olarak kuşkuya düşürdü ve Mısır'da güçlü bir Sümer etkisi olduğu, bunun Sümer savaşçı göçleriyle geldiği şeklindeki tezin delillerini ortadan kaldırdı.”

İndus'taki Sümerler

Sümerlerin oldukça uzakta bulunan İndus Vadisi'yle olan ilişkileri, iyi araştırılmasına rağmen netlik kazanmayan Mısır'la ilişkileri kadar sorunlu ve tartışmalıdır. Harappa Kültürü olarak da adlandırılan ve ancak 1921'de açıklanan İndus kültürünün kökeni, etkileşimleri ve ilişkilerinin detayları hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuzdan herhangi bir kıyaslama yapamıyoruz ve tek tek buluntulara dayandırıldığı için de, ancak çok cesur hipotezler kurabiliyoruz. Geçmiş yıllarda yapılan kazılar, Belucistan'ın doğusuyla Cambay Körfezi arasındaki 1.25 milyon kilometrekarelik bir alana yayılan MÖ 2000 yıllarına ait gelişmiş kültür üzerindeki karanlığı biraz olsun aydınlatılabildi. Ama tüm çabalara rağmen, yine de, ne İndus yazısını okuyabiliyoruz ne de onu icat eden insanların kökeni ve özellikleri hakkında bir şeyler söyleyebiliyoruz.

Wilhelm von Hevesy'nin yazılar arasındaki paralellik ile ilgili olarak işaret ettiği bir gerçek, İndus yazısıyla ilgili bilmeceyi daha da karıştırmıştır. Bu yazı aslında güney denizinin yazısız kültür bölgelerinde keşfedilmiş tek yazı olan Paskalya Adaları yazısı ile bir akrabalık göstermektedir. Ancak iki yazıya ait dokümanlar arasında binlerce yıllık zaman farkı bulunmaktadır. Paskalya Adası yazısının bilinen belgelerinde, kürek palalarına kazınmış olan Avrupa kökenli

işaretler söz konusudur. Bunlar Hollandalı Roggeveen tarafından 1722 yılında keşfedilmeden biraz önce oluşmuş olmalıdır ve İndus yazısının yok oluşuyla arasındaki zaman farkı 3500 yıl iken, iki buluntu arasındaki mesafe ise, dünya çapının yarısı kadardır.

Böylece yazının icadı Mezopotamya'dan İndus Vadisi'ne kadar yayılarak, oradaki insanların tasavvurlarında spesifik bir biçim kazanmış olabileceği fikri akla daha yakın gelmektedir. Harappa Kültürü birçok yönüyle Mezopotamya'dan etkilenmiş olabilir. Harappa ve Mohenjo-daro'nun şehir planlamacıları tarafından tahta üzerine çizilen ve şehri yollarına kadar, tüm yapılarıyla gösteren bir plan, rahipsel yönetimlerin katı görüşlerinden izler taşıyan şehirlerin emsalsiz olmadıklarına işaret eder.

Gelişmekte olan Sümer şehirlerinin aksine, İndus'ta planlanarak inşa edilen ve kuşkusuz Mezopotamya'nın etkilerini taşıyan yerleşimler söz konusudur. Ancak Harappa Kültürünün 2500'den sonra gelişen şehirleri, aynı dönemin Sümer şehirlerine göre daha moderndiler. Su ve banyo tesisleri, yüksek hijyenik konfor seviyesini göstermektedir. Burada teknik mükemmellik daha önemli sayılmış olmalıdır. Harappa Kültürünün sanat eserleri de bu çabaya, gelişmiş bir uygarlığın standartlarına tanıklık eder. Harappa Kültürünün halen gizemini koruyan yazı işaretleri ve mühürlerindeki natüralist hayvan tasvirlerinde de bu özelliği görmek mümkündür. Sümer şehirlerinde bu tür mühürlere, özellikle Hindistan ticaretinin son durağı olan Ur'da rastlanmıştır. Bunlar belki de, yüzyıllar boyunca yoğun ticari ilişkilerde bulunulan İndus şehirlerindeki şirket temsilcilerinin şahsi mühürleriydi.

Hindistan'ın zengin iç bölgelerinin ve Mezopotamya'nın maden, değerli taş, fildişi ve bitkilere olan ihtiyacının karşıladığı Harappa'nın seksenden fazla şehir ve yerleşim yeri, Sümer şehirlerinin kayda değer ortağı olmuştur. Sabarmati Irmağı'nın Cambay Körfezi'ne döküldüğü yerde bulunan, tuğladan yapılmış olan dört metre yüksekliğinde, 35 metre genişliğinde ve 215 metre uzunluğundaki Lothal Limanı'nın

ilk başlarda Mezopotamya ticaretinin hizmetinde olduğu şüphesizdir. Bu büyüklükteki bir liman, Hint Okyanusu, İran Körfezi ve Kızıldeniz arasında kapsamlı ve olağanüstü bir deniz aşırı ticaretin olduğunu gösterir.

4.6. Taşların Anlattığı Tarih: *Kumdaki Gömüler*

Tartışılan Kronoloji

Sümer tarihini incelerken ne kadar ilerleme sağlarsak, kesin tarihlendirme arzusu da o kadar artar. Yine de üçüncü bin yılın ortasında sadece yüzyıllık bilgi birikimiyle sınırlı kalmamak için, bilim adamları tarafından öngörülen farklı kronolojilerden birini takip etmek zorundayız. Mezopotamya'nın her biri kendine göre gerekçelere sahip olan üç kronolojisi vardır. Üç tarihlendirme arasında gözlenen 120 yıllık zaman farkı ise, ilgili erken çağ için ortak kronolojik iskelet olarak kullanıma sunulan Babil ve Sümer kral listelerinin sağlıklı olmamasından kaynaklanmaktadır.

Zamanın tarihlendirilmesindeki ana noktayı, kırk üç yıl boyunca yönetimde kalan Babil Kralı Hammurabi'nin dönemi oluşturmaktadır. Albright ve Cornelius tarafından temsil edilen bir kronolojiye göre, Hammurabi MÖ 1728 ile 1676 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Buradan hareketle, I. Babil Hanedanlığı'nın sonunu MÖ 1531 yılı olarak saptayabiliriz. Birçok bilim adamının eğilim gösterdiği –Venüs'ün erken doğuşunun astronomik hesapları nedeniyle bugün geçersiz olan– George Smith ve Ungnad tarafından ileri sürülen orta kronoloji, Hammurabi'nin hükümdarlık süresini MÖ 1792 ile 1750 yılları arasına dayandırır ve hanedanlığın sonunu 1595 yılı olarak belirler. Goetze, Landberger ve Sidersky'nin uzun kronolojisi ise, hükümdarlık süresini MÖ 1848-1806 olarak hesaplar ve böylece, Babil I. Hanedanlığı'nın sonunu 1651 olarak saptar.

Takvimlendirmemiz ancak MÖ 1450 yılına kadar gidebildiği için, burada astronomi hesapları ya da paralel tarihlendirmelerle doldurulamayan bir boşluk ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden de, eğer erken Mezopotamya'nın tarihsel mozağindeki boşluklar kronolojik bakımdan değerlendirilebilir durumdaki yeni metin buluntuları ile doldurulmazsa, büyük bir olasılıkla, gelecekte de sağlam olmayan bir kronolojiyle yetinmek zorunda kalacağız.

Kesin tarihlendirmeye ilişkin araştırmalara oranla, Sümer etkileşim alanlarının Ortadoğu'daki yayılımıyla ilgili araştırmaların başarı şansı daha fazladır. Burada kil tablet buluntuları ile ilgili araştırmalar da, şimdiye kadar tahmin edilen ama kanıtlanamayan bazı tarihsel bağlantıların çözümüne yardımcı olmuştur.

Uzun bir süre Sümer kültürünün sadece Güney Mezopotamya ile sınırlı kaldığı düşüncesine inanıldı. Bölgede önemli şehirlerin toplanmış olması gerçeği de bu düşünceyi destekliyordu. Kiş gibi önemli yerlerle birlikte, erken zamandan beri bilinen ve tüm bir Sümer çağına ismini veren Cemdet Nasr, etki alanları itibarıyla Sümer'in kuzey sınırını belirlemiş olarak gözükiyordu. Ama tesadüfen yaşanan bir gelişme, konuya daha farklı bakmamıza neden oldu.

1933 yılının ilk günlerinde, Irak sınırı yakınlarında ve Fırat'ın sağ kıyısında yer alan harabe tepesi Tell Hariri'de, kendi mezarlarının üstlerini örtmek için uygun taşlar arayan Suriyeli Müslümanlar, eski bir heykel fragmanına rastladılar. O yıl André Parrot yönetimindeki bir Fransız ekip hemen bölgede araştırmalara başladı. Suriye o sıralar Fransız mandası altında bulunduğundan, Parrot'un çalışmaları kolaylaşmıştı. Kısa sürede, Tell Hariri'nin de Ur kral mezarları kadar geniş hazineler sunabileceği anlaşıldı. Gün yüzüne çıkarılan şehir –eski Mari–, Sümer kültürünün o güne kadar bilinen den daha geniş alana yayıldığını kanıtlaması bakımından önemliydi. Bugün Mezopotamya'nın kuzey ve kuzeybatı bölgelerinin çok erken bir zamanda Samiler tarafından iskân

edilmiş olduğu kuşkusuz olsa da, Mari'nin bin yıldan fazla süren refah çağındaki Sümer etkileri de, sayısız buluntu sayesinde ortaya çıkmıştır.

Hartmut Schmökel tarafından sekizinci dünya harikası olarak gösterilen Mari Kral Sarayı uzun süre Fırat ve Dicle kazılarının tepe noktası olarak sayıldı. 3.5 hektarlık bir alanda kurulmuş olan ve bir kısmı muhtemelen MÖ 1695'te Babil Hükümdarı Hammurabi tarafından yıkılmasına rağmen önemli bir bölümü mükemmel korunan Kral Zimrilim'in sarayı, erken yapı sanatının harika bir örneğidir. İki yüz elliden fazla bölüme sahip olduğu saptanan sarayın kült ve kişisel alanları açıkça ayırt edilebiliyordu. Böylece arkeolojik bakımdan ilk kez, rahip ve kral olarak hükümdarın çifte fonksiyonu da belirlenebilmişti. Sarayın kişisel bölümünde kral ailesinin yatak ve oturma odaları, hatta içinde 1.05x0.85 metre boyutlarında bir küvetin bulunduğu banyolar bile gün yüzüne çıktı. Saray duvarlarının büyük bir bölümü sağlam kalmış ve bölgedeki havanın kuruluğu sayesinde, duvar resimlerinin büyük bir kısmı korunmuştu. Onlar bugün, erken Mezopotamya resim sanatının neredeyse tek tanıkları olarak, bir kısmı Louvre'da, bir kısmı ise Halep Müzesi'nde görülebilirler.

60'lı yıllarda, Zimrilim Sarayı'nın hemen altında bulunan ve muhtemelen Ur Kralı Meşannepadda zamanından kalma olan daha eski bir tesis, Sümer tarihiyle olan bağlantısı nedeniyle bizi daha çok ilgilendirmiştir. Bu sarayda, 1965'te bulunan kilden yapılmış bir küpün içindekiler, arkeoloji tarihine "Ur Hazinesi" adıyla girmiştir. Bu hazinede altın ve lapisten yapılmış aslan başlı bir kartal, altın ve bronzdan yapılmış çıplak bir tanrıça ve fildişinden yapılmış çıplak bir kadın figürünün yanı sıra, yine altın ve lapisten yapılmış takılar bulunmuştur. Lapisten yapılmış bir takıda yer alan bir takdis metnine göre, bu hazine Ur Kralı Meşannepadda'nın Mari Kralı'na gönderdiği hediyelerden oluşmaktaydı. Burada bir yandan erken dönem Sümer ilişkilerindeki genişlemenin boyutu açığa çıkarken, bir yandan da, kültürlerini ortadan

kaldırmaksızın onlara ölümcül darbe vurmuş olan Samilerle Sümer'in her zaman düşman olmadıkları açığa çıkmaktadır.

Tell Asmar Duacıları

Bugün Bağdat'tan Mezopotamya'nın düzlük alanlarındaki yerleşim bölgelerine uzanan yollarda giderken, ansızın yükselen birçok tepe göze çarpar. Bunlardan henüz çok az bir bölümünde kazı yapılmıştır ve üç bin yıllık tarihi sırlar, kumla kaplı bu tepelerin altında gizlenmektedir. Burada yapılacak kazılarda ne tür sürprizlerle karşılaşabileceğimizi Tell Asmar tepeleri örneği göstermiştir.

Tell Asmar, Bağdat'ın aşağı yukarı 80 km güneyinde Dicle'ye dökülen Diyala ırmağın bölgesinde bulunuyordu ve hükümdar isimleri taşıyan bazı kil tabletler, arkeologların dikkatini bu bölgeye çekmişti. Şehrin kesin konumu ise henüz bilinmiyordu. Yapılan kazılarla, Tell Asmar tepelerinin altında eski Eşunna ortaya çıkarıldı. Eşunna'nın MÖ 19. ve 18. yüzyıllarda siyasi bir önemi vardı ve Asur, Babil ve Mari ile Elam'ın talep ettiği Mezopotamya'nın önceliği için savaşıyordu.

Thorkild Jacobsen ve Seton Lloyd tarafından desteklenen Henri Frankfort önderliğindeki Amerikalılar, Diyala bölgesini araştırıp Eşunna'yı ortaya çıkardılar. III. Ur Hanedanlığı'ndan Kral Şusin'in sarayı ve Sami zamanından kalma bir saray da bu sırada bulundu. Varlığı erken Sümer zamanına kadar uzanan Bitki Tanrısı Abba'nın tapınağının keşfedilmesi ise, ayrıca özel bir önem taşıyordu. Hatırlanacağı gibi Abba, sekiz illet ile acı çeken Enki'yi iyileştirmek için Ninhursanga'nın dünyaya getirdiği tanrılardan biridir.

Eşunna'nın Abba Tapınağı, yüzyıllar boyu Doğu Dicle bölgesinin merkez kutsal yapısı olmalıdır. Çeşitli yerlerdeki erken Sümer anıtsal mimarisinde rastlanan farklılıklarda olduğu gibi, bu yapının ölçüleri de güneyin devasa tapınaklarına kıyasla daha mütevazıdır. Tapınaklar artık temsili yapılar olmayıp, tanrıların gerçek evleri ya da mimarlık tarihçilerinin adlandırmasıyla, 'ev ocağı tapınakları' haline gelmişler-

di. Bu tür bir oluşum, muhtemelen tapınak ve sarayın ayrılması ile bağlantılıdır ve belki de onlar kültürel bir değişimin ürünüydüler. Sümer şehirlerindeki Sami etkisini üçüncü bin yılın ortalarına kadar tanımadığımız için, bu etkinin kendini burada belli edip etmediğini de söyleyemiyoruz.

Rahibin oturma alanı da dahil olmak üzere, toplam 13 bölümden oluşan Abba Tapınağı'nın ana bölümü, aşağı yukarı 5x10 metredir. Önünde, kurban yeri olarak kullanıldığı sanılan ve dört tuğla kaidesi olan bir sunak yeri bulunuyordu. Arkeolog Seton Lloyd, sunağın sağ tarafındaki duvarın arkasında, farklı boyutta on erkek ve iki kadın –on biri ayakta, biri diz çökmüş durumda– figürünün yer aldığı 1.75 metre derinliğinde bir baca keşfetti.

Varkalı Kadın başının yanı sıra, “Tell Asmar duacıları” olarak tanınan bu figür, Bağdat Müzesi'nin en iyi plastik sanat örneklerinden biridir. On iki figürün genel anlamı üzerine kafa yorulduğu gibi, kadınların yüzlerindeki ifadeyle ilgili olarak da kafa yorulmuştur. Daha önce bazı figürlerde rastlanan ve Tanrıça İnanna mı, yoksa onun başrahibelerinden birisi mi olduğuna ilişkin yaşanan tereddüt, Tell Asmar figürlerinde de yaşandı. Figürlerin en büyüğünün tanrının kendi görüntüsü –Abba– olup olmadığı sorusu da yanıtlanamamıştır. Aralarındaki kimi farklılıklar bu tür anlamlandırmalara olanak verirken, figürlerin bakışlarını bir bilinmeye dikip dua eder gibi durmaları, başka bir tartışmanın konusu oldu. Heykellerin farklı boyutlarıyla ilgili olarak André Parrot'un yaptığı bir yorum doğru gibi gözükmekte ve büyük iki figürün, Abba Tapınağı'nda bereket dilemek için toplanan ‘sürekli duacılar’ ve saray halkınca çevrelenmiş kral ve kraliçe olduğunu akla getirmektedir.

En Eski Şehir Planı

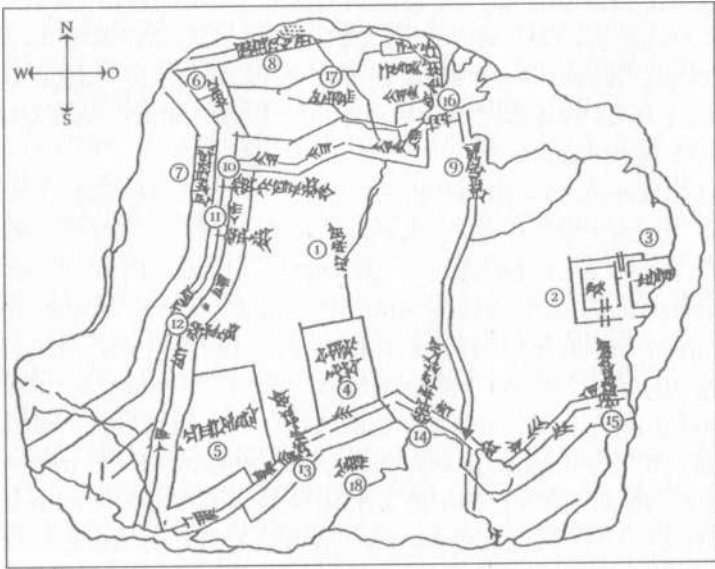
Ekim 1975'te, Amerikan kazı ekibinin başı olan Mac Gibson ile tanışmıştım. O, muhtemelen bir kil tablette yer alan, dünyanın ilk eski şehir planına ulaşmak ve Sümerlerin en kutsal şehrini açığa çıkarmak amacındaydı. Bu kil tablet,

Pennsylvania Üniversitesi'nin Nippur'da yaptığı 1889'daki kazıları sırasında bir kil küpün içinde bulunmuştu ve kazının yöneticisi Hermann Hilprecht onu kendi koleksiyonuna katarak, üstünde yer alan ve pek belli olmayan küçük bir resmi, 1903 yılında "Explorations in Bible Lands" adlı kitabında yayınlamıştı.

Hilprecht koleksiyonu, daha sonra –toplam 2500 çivi yazısı tablet ve parçadan oluşuyordu– 1925 yılında Jena Üniversitesi'ne geçmişti. Onun Pennsylvania Üniversitesi'ndeki kürsüsünü devralan halefi Samuel N. Kramer bu tabletlerden tesadüfen haberdar olmuş ama onlara ulaşma imkânı bulamamıştı. Çünkü Kramer'in kendi anlatımıyla, Jena'ya "önce Naziler, sonra da 'Demir Perde' gelmişti." Hilprecht'in koleksiyonuna ulaşma ve onları inceleme çabalarını Kramer'in kendi anlatısında böyle okuruz. Kramer 1955'te amacına kavuşarak, Doğu Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ne giriş vizesi alır ve on hafta Jena'da kalır. Daha önce bilim adamlarının fotoğraflardan hareketle, sayısız kez çözmeye çalışıp başarısız kaldıkları kil tablet, artık Nippur erbabının elindeydi. Kramer bu eşsiz parçanın Nippur şehrinin planı olduğunu çözerek, onun mükemmel bir örneğini yayınladı. Böylece Nippur'un 3500 yıllık şehir planı bir fotoğraf olarak, Amerika ve Jena üzerinden Nippur kazı ekibine ulaştı.

Mac Gibson bana araştırma amaçları için ölçü oranlarını doğru gösteren büyütülmüş bir plan üzerinde, ziggurat ve meşhur tapınaklarla birlikte Nippur yerleşimini açıkladı. Ayrıca, ilk kazı yapanların küçük binasını da gösterdi. Gün yüzüne çıkarmak istediği duvarın yerini haritadan hareketle saptamak istediğini anlattı.

Nippur şehir planı - MÖ 1500 civarı.

Plandaki yazı Sümer ve Sami sözcüklerinin karışımından oluşuyordu ve eski yer ve yapı isimlerinin çoğu, şehir planının yapımından çok önce ölü bir dil haline gelmiş olmasına rağmen, yine de Sümer dilinde yazılmıştı. Bu, kutsal yapı ve önemli tesislerin geleneksel isimlerinin Sami hükümdarlar tarafından Sümer'in fethinden sonra bile korunduğunu gösteriyordu.

Üstteki şekil, Samuel N. Kramer'in çıkardığı Nippur şehir planının tam bir kopyasıdır.

Harita tam kuzey-güney doğrultusunda değil, 54 derecelik bir açıya göre yönlendirilmiştir ve ortadaki şehrin adı eski Sümer işaretleriyle yazılmıştır: *EN-LİL-Kİ* "Enlil'in yeri" (1). Yani, Sümer panteonundaki Rüzgâr Tanrısı Enlil'in ikâmet ettiği şehir...

Haritada görülebilen diğer yapılar şunlardır: "Dağ Evi" anlamına gelen *Ekur* (2), Sümer ölümler dünyası tasavvurunda da önemli bir yer tutan ve *Ekur*'a komşu ünlü bir tapınak olan *Kiur* (3), nasıl okunacağı bile pek belli olmayan ve bir çeşit çitle çevrilmiş olan *Anniginna* (4), daha uzakta, şehir

sınırlarında bulunan *Eşmah* - “ulu sandık” (6), güneybatı ve güneydoğu duvarının köşesinde, sözcük anlamı “şehrin merkezindeki park” ya da “şehir parkı” olan *Kirişauru* (5) yer almaktadır.

Şehrin güneybatı sınırını eski Sümer işareti *buranum* ile yazılmış olan Fırat oluşturmaktadır (7). Şehir kuzeybatıda, eski Sümer destanına göre Ay Tanrısı’nın doğduğu, Tanrı Enlil’in gelecekteki eşini yıkanırken ilk kez görüp anında âşık olduğu yer olan *Nunbirdu* Kanalı ile sınırlanmıştır (8). Şehrin ortasından, “şehir orta kanalı” anlamına gelen ve bugün Şatt en-Nil olarak bilinen *İdçuru* (9) akar.

Şehir planını yapanların kapı ve duvarlara özel bir önem verdikleri görülmektedir. Bu nedenle, planın bir saldırıya karşı şehrin savunulması amacıyla yapılmış olması mümkündür. Güneybatı duvarında üç kapı bulunduğu görülmektedir: “Cinsel açıdan temiz olmayanların kapısı” anlamına gelen *Kagal Musukkatim* –ki ismin anlamını ve okunuşunu bana Adam Falkenstein sözlü olarak önermişti– (10), *Kagal Mah* - “yüce kapı” (11) ve *Kagal Gula* - “büyük kapı” (12).

Güneydoğu duvarı da üç kapılıdır: *Kagal Nanna* - “Nanna’nın kapısı” –Sümer Ay Tanrısı– (13), *Kagal Uruk* “Ereş’in kapısı” –İncil’deki Ereş, Nippur’un güneydoğusundaki bir şehir– (14) ve *Kagal İgibiuriş* - “Ur’u gösteren kapı” –Ur, İncil’deki Kaldelilerin Ur’udur– (15). Son iki isim planın yönlenişini gösterir; çünkü Ereş ve Ur, Nippur’un güneybatısında bulunuyordu.

Kuzeybatı duvarında sadece bir kapı bulunur: *Kagal Nergal* - “Nergal’in kapısı” (16). Nergal bir zamanlar ölüler dünyasının kralı ve kraliçe Ereşkigal’in kocası olan, “İnanna’nın Ölümler Dünyasına Gidişi” destanında da önemli rol oynayan bir tanrıdır.

Nihayetinde planda, biri kuzeybatı duvarına (17), diğeri ise güneybatı duvarına paralel giden (18) iki hendek yer almıştır. Planı hazırlayanlar burada hendek sözcüğünün Sümerce karşılıklarını değil, Akad dilindeki karşılığı olan *Hiritum* sözcüğünü kullanmışlardır.

Nippur şehir planı bugüne kadar Ortadoğu arkeolojisinin eşsiz bir buluntusu olarak kalmıştır. Ama kıtalararası uzun yolculuklarına karşın, geçmişteki Amerikan kazılarında bir yol gösterici olarak kullanılamamıştır. Yine de o, arkeolojik sonuçlarını sonradan kanıtlayarak, Nippur'un geri kalan kısmının açığa çıkartılmasında mutlaka çok işe yarayacaktır.

Tilmun Bilmecesi

Sümer tarih ve mitolojisini incelerken sürekli Tilmun adıyla karşılaşmıştık. Eski metinler, Tilmun'u "güneşin doğduğu yer", "tanrıların adası" ve "cennet" olarak tanımlarken, dünyevi açıdan da Sümer dünya ticaretinde önemli bir mal değişim merkezi olarak gösterir. Amerikalılar tarafından 1914'te Nippur'da bulunan bir çivi yazısı tabletin açıklanan metninde, Enlil'i ve tufanı gemisiyle atlatan ve sonra tanrılar tarafından ölümsüzlük bahşedilen Kral Ziusudra'ya anlatılırken, Tilmun'a da atıfta bulunulur:

*"Bir tanrı gibi ona yaşam verdiler.
Bir tanrı gibi ona nefes indirdiler.
Sonra Ziusudra'yı, kralı,
Bitki dünyasının isminin koruyucusu
Ve insanlık tohumunun
Geçiş ülkesine yerleştirdiler
Tilmun ülkesine,
Güneşin doğduğu yere."*

"Güneşin doğduğu yeri" doğuda aramak mantıklıdır ama orası daha çok çöllerden oluştuğu için, bir ölümsüzün evini akla getirecek pek fazla bir şey yoktu. Buna karşın çok eski zamanlardan itibaren, Sümerler ülkelerinin sınır ve ticaret kapısı olarak değerlendirdikleri İran Körfezi için geleneksel "Aşağı Deniz" adının yanı sıra, "Doğan Güneşin Denizi" adını da kullandıkları bilinmektedir. Cennetin "Doğan Güneşin Denizi" ile özdeşleştirilmesi, Tilmun'un yeriyle ilgili yorumlar arasında burayı düşündürmektedir. Yine de

tüm bunlar ilk önceleri birer teori olarak kaldılar. Tilmun’u körfez adası Bahreyn’de aramak gerekliliğine giden yol ise, neredeyse bir polisiyeyi andırır.

Danimarkalı kazıcılar Peter Vilhelm Glob ve Geoffrey Bibby 1953’te az bir para ve büyük bir hevesle Bahreyn’deki çalışmalarına başlarken, en azından bu hikâyenin arka planının yazılı ifşasına dayanabiliyorlardı. Buranın, eski çağ araştırmacılarıyla kıyaslandığında, petrol uzmanları ve ekonomi planlayıcıları tarafından daha iyi bilindiğinin görülmesine rağmen, Ortadoğu arkeolojisi için giderek daha çok önem kazanmaya başlayacağı da açıktı.

İki Danimarkalı Bahreyn’e giderken, yanlarına 19. yüzyıldan kalma ince bir broşür almışlardı. Bu broşür, binbaşı Durand’ın 1879’da Bahreyn Adası’na yaptığı ziyaretten sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı raporun, Royal Asiatic Society tarafından çıkartılan özel bir baskısıydı. Durand, adada bulunan ve Danimarkalı arkeologlarca önemi kanıtlanan devasa mezar alanlarından söz ediyor ve tarihi yerlere dikkat çekiyordu.

Kuşkusuz ki Durand’ın Bahreyn’deki en önemli keşfi, bir cami duvarında bulunduğu ve üzerinde kısa kısa bir metin bulunan siyah bir bazalt taşıydı. Durand bu taşı İngiltere’ye götürmüştü ve orada yapılan incelemeler sonucu bunun çok eski bir zamandan kalma bir binanın temel taşı olduğu anlaşılmıştı. Sümer dilinde yazılmış olan bu kısa metinden fazla bir anlam çıkarılamadı. Çünkü orada sadece, “Tanrı İnzak’ın hizmetkârı Agarum mensubu Rimum’un Sarayı” notu vardı.

Bu metin, çözümlenmesinden sonra bile uzmanlar için bir bilmece olarak kalmaya devam etti. Bilim adamlarının 1915’ten beri çözmek için uğraştıkları Ninhursanga ve Enki şiirini Samuel N. Kramer 1945’te anlaşılır bir şekilde tercüme ettiğinde, metnin sırrı da çözülmüş oldu.

Tilmun’u, Enki’nin yarattığı bereket tanrıçalarıyla neredeyse tanrısallığına ve böylece yaşamına mal olacak cesur aşk oyunlarının geçtiği bir yer olarak biliyoruz. Enki’nin

acılarından etkilenen hoşgörölü Ninhursanga'nın onu kurtarmak için sekiz tanrı ve tanrıça doğurduğunu da biliyoruz. Kramer'in tercümesi, bu yardımcı tanrıların sonuncusunun aynı zamanda Tilmun'un tanrısı olduğunu gösterdi. Onun adı, Bahreyn Adası'ndaki cami duvarında bulunan bazalt taşında geçen adla aynıydı: İnzak!

Böylece, Bahreyn'in İnzak'ın adası Tilmun olduğu ispatlanmış oldu. Arap Yarımadası topraklarında çok az kazı yapıldığından, Bahreyn ve Arap iç bölgelerinin kültürünün önemi hakkında bir şey söylemek zordur. Ama İran Körfez kültürünün Sümer kültürüyle yakın bir ilişkide olduğu şüphesizdir. Körfez bölgesindeki kazılar yarım kaldığı ve net tarihlendirmeler yapılamadığı için, bu iki kültürden hangisinin daha eski olduğu sorusuna verilecek yanıtlar hipotez olmaksızın öteye gidemez.

Amerika ve Federal Almanya'nın Nippur ve Uruk'taki büyük araştırma kurumları kadar iyi donatılmış olmasa da, Danimarkalı kâşifler olan Bibby ve Glob'un kazıları önemli sonuçları ortaya çıkardı.

Bahreyn, Durand'ın bile fark ettiği gibi, daha çok inançla cennete eşdeğer tutulmak istenen bir nekropolü –ölüler bölgesini– andırır. Altında taş mezar odaları bulunan kum tepeleri geniş alanlara yayılmışlardır. Bir zamanlar Finikeli- lere, 16. yüzyılda ise adayı yöneten Portekizlilere isnat edilen mezarlar, Bahreyn'i gerçekten de ölüler adasına çevirmiştir.

Danimarkalılar yaptıkları araştırmalarda, kökeni tartışmalı olan çok sayıda mezarla birlikte, *kanat* denilen –eskiden gizli palmiye bahçelerinin kaynaklarından gelen ve adanın sulanmasına yarayan– yeraltı kanalları da buldular. Bu *kanatların* ne zaman oluştuğunu kimse bilmemektedir. Bibby ve Glob aynı zamanda, üstünde dört bin yıllık kil parçaları bulunan ve bir merdivenle inilebilen yeraltı kuyuları da keşfettiler. Böylece Bahreyn'in Sümer zamanında yerleşime açılmış olduğu kanıtlanmış oldu. Bu kuyularda, kireç taşından yapılmış yaklaşık 50 cm. boyunda, kafaları olmayan, diz üstü çökmüş iki hayvan figürü bulundu.

Ama en önemli keşif, yeraltı kuyusundan yaklaşık iki km. uzaklıkta bulunan Barbar Köyü yakınlarında Glob tarafından yapıldı. Glob oradaki bir mezar tepesinden iki adet devasa kireçtaşı bloğunun çıktığını görür. Kazmaya başlar ve her ilerleyişinde bir mezar yerini ortaya çıkartacağından şüpheye düşer. Bibby, Glob tarafından keşfedilen yapıya kesinlik getiren kazının son sahnelerini ayrıntılı bir şekilde şöyle tarif eder:

“Barbar tepesinin merkezindeki dairesel yapının çevresinde on metre karelik bir bölgeyi işaretleyip taş döşemelere kadar kazdık. Nisan ayında bu kazıya bir süre ara verip, kazdığımız alana göz gezdirdiğimizde, üç buçuk metrelik bir yükseklikten bir tapınağın iç avlusuna bakmakta olduğumuzu fark ettik!

“Bu bizim bildiğimiz tipte bir tapınak olmamasına rağmen, niteliğinin önemi hakkında hiçbir şüphemiz yoktu. Dairesel yapı, merkezde iki daireyi çevreleyen dikdörtgen bir platforma dönüşüyordu. İşlevleri hakkında henüz bilgimiz olmayan bu taşlar, heykel kaidelerine benzemekteydi. Onların yanında dik bir taş plak mevcuttu ve onun 30 cm. uzağında ise, taş döşemede ilk konulduğu yerin izleri görülebilen ikinci bir taş duruyordu. Her ikisinin üst kenarında girintiler vardı ve ikinci taş tekrar yerine kurulduğunda, kısa bir sıra ya da sandalyenin kenarları oldukları anlaşıldı. Bunların hemen önünde, yüzeyinde kare bir oyuntu bulunan küp şeklinde bir taş sunak yeri ve yuvarlak bir taş oluk vardı. Taş oluk, duvardaki bir deliğe giden açık bir taş çubuğa bağlanmıştı. Kompleksin önündeki avluda, kenarları taş levhalar tarafından çevrelenmiş dörtgen bir çukur bulunuyordu.

“Bu manzarayı iyi tanıyorduk. Bu, Mezopotamya silindirik mühürlerinde sıkça rastladığımız, oturmakta olan tanrının önündeki sunağa içki döküp adak sunarak istekte bulunanların ya da ellerini göğüslerinde birleştirip dua edenlerin tasvir edildiği bir sahneydi. Kurban sunaklarının bulunduğu çukurun iyice talan edildiği görülüyordu. Bir sürü çanak kırıntısı arasında lapis inciler, kireç taşı vazolar, bakırdan

bir kuş figürü ve duacılar gibi duran, bakırdan yapılmış çıplak bir erkek heykeli bulduk. Bu tür adak heykelleri Mezopotamya’da daima ve sadece tapınaklarda, daha çok da taş veya terakota olarak bulunmuşlardır.

“Tüm bunlar tek bir anlam taşımaktaydı. Orada durup baktığımızda, avludaki merasimi gözümüzün önünde neredeyse ayrıntılarına kadar canlandırabiliyorduk. Kazma ve küreklerini sallayan, bellerine kadar çıplak köylülerden pek farklı olmayan duacılar, merasimi yöneten rahibin kendilerini tahttaki tanrıya tanıtması için sıralarını bekliyorlardı. Sunağa sırayla sunaklarını bırakıp, şarap, bira veya süttten (belki de kandan) oluşan içkilerini oyuk taşla döküyorlardı. Belki de etrafımızda uçuşan sinekler onların etrafını da sarmıştı ve bir oğul ya da bir varis hasta bir çocuğun iyileşmesi, iyi bir hasat veya balık avının rast gitmesi için dualarını yapırlarken, aynı güneş onları da aydınlatmıştı. Sonra, yokluklarında isteklerini tanrıya hatırlatsın diye, avlu duvarına yasladıkları bir dua heykelciğini geride bırakarak, burayı terk etmiş olmalıydılar.

“Tanrıyı tahtta otururken hayal etmek ise biraz zordu. Çünkü insan boyutundaki bir taş heykeli bu taht kaldıramazdı ve belki bu yüzden o, ahşaptan yapılmış ve bakırla kaplanmış bir tasvirden ibaretti. Üzerinde çok sayıda çivi izi olan eğrilmiş bakır kaplamalar ve birkaç yüz bakır çivi bulunmuş olmamız buna işaret ediyor olabilirdi. Belki de tanrının temsilcisi olarak başrahibin kendisi tahtta oturuyordu; ya da tanrının görünmez varlığı nedeniyle, boş kalan tahtın önünde kurbanlar sunuluyordu.

“Tahtın yanındaki dairevi kaideler hayal gücümüzü sınırliyordu. Acaba oradaki tanrısal katta bir tanrı ve tanrıçanın heykeli mi duruyordu? Boş beklentiler yaratmak istemiyorum; çünkü bu bilmeceyi asla çözemedik. Sekiz yıl boyunca kazdığımız Barbar tapınağında, tanrılara ait hiçbir tasvir bulunamadı. Sadece, üzerindeki giysisi ve haç şeklindeki mücevheri nedeniyle, kireç taşından yapılma, insan büyüklüğünde bir heykele ait kol ve omuz parçası olduğu anlaşılan

iki gizemli taş fragman gün yüzüne çıktı. Bunlar, önümüzdeki tapınak yapılırken yıkıldığı sanılan daha eski ve küçük bir tapınağa ait moloz yığınının içinde bulundu ve bu yığının bile sonradan talan edilmiş olduğu anlaşıldı.

“Barbar tapınağının ne zaman inşa edildiğine dair oldukça iyi bir öngörümüz vardı. Büyük iri gözleri ve tıraşlı kafasıyla, küçük bakır duacı heykeli Sümerli biri gibi gözüküyordu. Mezopotamya’da bulunmuş olsaydı, onu hiç kuşku duymadan MÖ 2500 ve 1800 yılları arasına tarihlendirirdik ama burada da pek farklı bir zaman söz konusu değildi. Bulduğumuz kireçtaşı vazolarından birisi, Mezopotamya’da 3. bin yılın son yüzyılında kullanılanlarda gözlenen şekle sahipti.”

Bu muhteşem başarının ardından, Danimarkalılar İran Körfezi’nin arkeolojik açıdan ilginç sayılabilecek başka yerlerini de araştırdılar. Kuveyt önündeki Failaka Adası’nda yapılan araştırmalar sonucunda, Bahreyn’in Barbar Köyü çevresinde bulunan seramiklerin yeni örnekleriyle karşılaştılar. İki yer arasındaki mesafe dört yüz kilometreden fazlayken, Ur’la olan mesafe sadece iki yüz elli kilometredir.

Körfez kültürünü araştıranların araştırma yaptıkları bir başka yer, o zamanlar henüz petrol çılgınlığının pençesine düşmemiş olan Abu-Dabi şeyhliğinin önündeki Umn-an-Nar, –ateşin annesi– adasıdır. Yıllar önce burada Araplar dindar Müslümanlar tarafından anında tahrip edilen hayvan figürleri ve bereket sembolleri bulmuşlardı. Adada mezar tepeleri vardı ve Bibby, kumun altında kaldığı için fazla araştıramadığı bir yerleşim yerinin izlerine rastladı. Arkeologlar Abu-Dabi bölgesinden Arap Çölü’nün içlerine doğru ilerlediler ve ulaştıkları her yerde, çözümlemesi ancak nesiller sonrası bir zamanda başarılabilecek arkeolojik sorularla karşılaştılar.

Umn-an-Nar’a geri döndüklerinde, arkadaşlarının başarılı kazılar yaptıklarını gördüler. Açığa çıkarılan evler ve yuvarlak mezarlar, burada 4. ve 3. bin yılda insanların yaşadığını gösteriyordu. Ama bulunan seramikler Tilmun seramiklerine benzemiyordu. Umn-an-Nar’da başka bir kültür

gün yüzüne çıktı ve Bibby elinde tuttuğu parçalar nedeniyle, kendisine “Aşağı Denizin” –bakır ülkesi Mekan– ikinci kayıp kültürüyle karşı karşıya olup olmadığını soruyordu. Bu soru yanıtlanamadı çünkü arkeologlar Abu Dabi ve Suudi Arabistan sınırındaki çalışmanın sonuna gelmişlerdi. Öte yandan Suudi Arabistan geniş ölçüde girilemeyen bir bölgeydi ve doğu bölgesindeki Körfez adalarında bulunan şeyhlikler arkeolojik çalışmaları artık kendi yönetimleri altına almışlardı. Büyük bilimsel girişimler, zamanında gerekli araç ve ekipmandan yoksun olmalarına karşın Tilmun’u keşfedip ardından İran Körfezi’ndeki erken kültürlerin araştırmasına yönelerek, uzun yıllar alan bir çalışmayla, Sümerlerin önemli bir ticaret partnerini açığa çıkaran iki Danimarkalı’nın; Bibby ve Glob sayesinde gerçekleşti.

Ebla’nın Sırları

Kasım 1975’deki gazete haberleri, Ortadoğu arkeolojisinin ne gibi sürprizler barındırdığını göstermesi bakımından ilginçtir. Paolo Matthiae yönetimindeki bir İtalyan araştırma grubu Kuzeybatı Suriye’de, Halep’ten 60 km. uzaklıkta olan ve o zamana kadar bilinmeyen üçüncü bin yılının güçlü bir devletinin başkenti Ebla’nın kalıntılarını açığa çıkardılar. İtalyan arkeolog Sabatino Moscati, Roma Üniversitesi’nden meslektaşlarının gerçekleştirdiği bu keşfi, “antik dünya bilimizdeki adamakıllı bir devrim” olarak nitelendirdi.

Ebla, Ortadoğu’nun merkezlerinden biriydi ve Mezopotamya şehirleri ile canlı ticaret ilişkileri vardı. 1975 yaz ve sonbaharında, Ebla devlet arşivinde Sümer ve henüz tanınmayan bir Sami dilinde yazılmış binlerce tutanak bulundu. Bu kil tabletlerin bir bölümünde, Ebla sırlarına girişi kolaylaştıracak ve Eski Ortadoğu tarihine ilişkin aydınlanmamıza yardımcı olacak bilgilerin yanı sıra, dünyanın en eski sözlük koleksiyonu olarak kabul edilen Sümer ve Sami sözcüklere de yer verilmişti.

Arkeologlar, yıllar süren kazılardan sonra kral sarayının ortasında bulunan ve bir zamanlar hükümdarın kabul salonu

olduğu anlaşılan bölgeye ulaştıklarında, Ebla'nın büyük keşfi gerçekleşmiş oldu. Devasa büyüklükteki açık bir mekânın kenarlarına sıralanmış ahşap raflarda, modern kütüphanelerdeki kitaplar gibi duran ve ülke yönetimini ilgilendiren kil tabletler dizilmişti. Bu tabletlerde, komşu ülkelerle yapılan antlaşmalara, uluslararası ticarete, yasama kitaplarına, Ebla vatandaşlarının ödedikleri vergilere ve hukuk düzenlemelerine ilişkin belgelere yer verilmişti.

Bunların yanı sıra, Gılgamış Destanı'nın tam metniyle birlikte, teolojik ve edebi metinler de aynı yerde bulunmuştu. Ebla tablet buluntuları, bilim adamları tarafından MÖ 2300 yılına tarihlendirildiler. Buradaki tüm önemli metinlerin Sami dilinin yanı sıra Sümerce olarak da yazılmış olması, Sümer dilinin tüm Ortadoğu'nun antlaşma ve diplomatik dili olduğu varsayımını desteklemiştir. Ama buna ilişkin olarak Suriye bölgesinden, doğuda bulunan Mari şehrinden henüz herhangi bir belge çıkmamıştır.

Arkeologlar Ebla'nın tarihi önemine dair ilk işareti, Sümer arşiv tabletlerinde adından sıkça söz ediliyor oluşundan çıkarmışlardı. Bu tabletlerde, büyük Akad kralı Sargon'un üçüncü halefi olan Naramsin'in şehri 2250'de fethedip büyük bir bölümünü yıkmış olduğunu okuruz. Toprak dört bin yıl sonra tarihin sırlarını bize açıklarken, orada Mısır'dan kuzey Suriye'ye, Akdeniz kıyılarından Hindistan'a kadar yayılmış olan Sümer etki alanının devasa boyutunu da tekrardan keşfetmiş oluruz.

4.7. Hakları Olmayan Bir Halk ve Kral Urukagina'nın Yasama Kitabı

Rahiplerin Devirdiği Krallar

Burada bir kez daha Lagaş'a dönmemiz gerekiyor. Sümer tarihinin devamını gözlemlemeden önce, iki şeyi yeniden göz önüne çıkarmalıyız: Ortadoğu'daki Sümer kültürünün etki-

lerinin boyutu ve yoğunluğunu ve kendilerini merkezinde kabul ettikleri o zamanki dünyanın bilinen tüm bölümlerine yayılmalarını. İncil’de Yahudilerden ‘seçilmiş halk’ olarak söz edilse de, bu fikir İbrani kibirinin bir ifadesi değildir. Onlar Eski Ahit’te geçen birçok şeyde olduğu gibi özel olma bilincini de, hayran oldukları ve bir zamanlar yerleşim bölgelerinden –Ur’dan gelen İbrahim gibi– geçtikleri bir halktan miras aldılar.

3. bin yılın ortalarında Sümer ticaret gücü sürekli büyürken, seçilmiş olma duygusu muhtemelen sadece kralları değil, aynı zamanda güçlü şehirlerin rahiplerini de esir almıştı. Kendilerini henüz şehir tanrılarının temsilcileri olarak görseler de, dini görevlerini geniş çerçevede takip etmeyen hükümdarlarla, orijinalde buradan gelen güce sahip olmayan rahipler arasındaki rekabet ilk başlarda gizli bir şekilde sürmüştü, ama kısa bir süre sonra açığa çıkarak belirgin bir hal almıştı.

Bu olayı her şeyden önce, Lagaş’ta kral Entemena’nın kendi isminin yanında şehir tanrısı Ninsurgu’nun başrahibinin isminin de yer almasına tahammül etmek zorunda kalmasıyla ilgili önemli metinlerde görürüz. Ancak Entemena yine de krallık gücünün devamını sağlamayı başarmıştı. Bunun yanı sıra, onun rahipler tarafından isteksizce kabul edilen halkın haklarıyla ilgilendiğini de yeni keşfedilen bir belgede görürüz.

Entemena’nın oğlunun hükümdarlığı sırasında rahiplerin güçlerinin ilk başlardaki şekilci ifadesi o kadar güçlendi ki, hükümdarlığı ve onun ayrıcalıklarını tehdit eder hale geldi. Rahiplerin yönetim hırsı en sonunda kralın yönetimden alınmasına yol açtı. Bu başrahiplerden biri ilk kez kralın yerine temsilen geçti ve halefi olarak da oğlunu tahta geçirdi.

Böylece Lagaş’ta ilk rahip hanedanlığı başlamış oldu. Ancak kendisini *Ensi* olarak adlandıran oğlu Lugalanda onların tek temsilcisi olarak kaldı. Öncülerinin gücü ele geçirmedeki esas amacı rahip otoritesinin tekrar kurulması ve kral otokrasisinin yok edilmesi olsa da, Lugalanda bu hedef-

leri çoktan unutmuştu. Bir derebeyin hırslı kızı olan karısı Baranamtarra'nın tüm gücüyle desteklediği Lugalanda, sadece kendi çıkarlarını düşündü. Metinlerden, Lugalanda'nın kısa bir süre içerisinde hukuka aykırı bir şekilde el koyma yoluna giderek, 650 morgenlik* özel bir mülkün sahibi olduğu anlaşılır. Ayrıca 250 morgenlik başka bir tarım alanı ise, Adab Kraliçesi ile özel işlerinde kraliyet konumunu kullandığını okuduğumuz işgüzar karısına aitti.

Rahipler, Entemena zamanında olduğu gibi, Lugalanda zamanında da kendilerini köşeye sıkıştırılmış ve güçlerini kaybetmiş olarak hissetmeye başladılar. Çünkü sadece başrahipler Sümerlerin siyasal ve ticari morallerini en dip noktaya getiren Lugalanda'nın bencil entrikalarına iştirak ediyorlardı. Kral kendi zenginliğini güçlendirecek olan gözde ticareti sürdürmeyi tek hedef olarak seçmişti. Ülkedeki adalet pek önemsenmiyordu ve herkes kendi güç ve etki alanı içerisinde elinden geldiğince kralı taklit etmeye çalışıyordu. Rahipler Lugalanda'nın siyasetinin nereye gittiğini anladıklarında onun dümen suyuna girdiler ve kurnaz bir manipülasyonla Lugalanda ve başrahip dahil, sarayın halkı sömürme ve ezme politikalarına onlar da katıldılar.

Küçük İnsanların Kara Günleri

Aynı zaman dilimindeki diğer Sümer şehirlerinde yaşanan durumdan fazla haberdar olmasak da, oraların da Lagaş'tan pek farklı olmadığını kabul edebiliriz. Sonuçta krallık ve rahiplik arasındaki sert tartışma her yerde yönetim ve ticari gücün öncülüğünü ele geçirmek için yapılıyordu ve bu acımasız güç savaşının kaçınılmaz kurbanları olabileceklerinden, Mezopotamya'da adalet ve insanlık savunucuları pek bulunmuyordu.

Lugalanda'nın dokuz yıllık yönetimiyle ilgili bilgiler haksızlık belgelerinden ibarettir. Kral Eannatum zamanında yaşanan ve yığınların yoksullaşmasına yol açan tüm uygulama-

* 25 ile 36 aralık arasında bir arazi ölçü birimi.

lar tekrar hortlamış ve üstelik bu kez daha da acımasız hale gelip ülkede feryatların yükselmesine neden olmuştu. Dünyanın ilk yüksek kültürünü yaratmış olan bu halktan geriye sadece hakları gaspedilmiş, yoksulluğa mahkûm olmuş bir kuşak kalmıştı. O dönemden kalan kaynaklardan da anlaşılacağı gibi, ilişkilerin düzeleceğine hiç kimse inanmıyordu ve bu nedenle de herkes kendi paçasını kurtarmaya çalışıyordu. Vergi tahsildarları, zaten yüksek olan vergileri ikiye ya da üçe katlıyor ve fazlasını kendi ceplerine atıyorlardı. Öte yandan büyük arazi sahipleri yoksul komşularının topraklarını gülünç tutarlar karşılığında elde etmeye çalışıyor ve bunu kabul etmeyenler güç sahibinin “resmi” önlemleri ya da şantajıyla yüz yüze kalıyordu. Verilen bir bahşış, rahihip veya saray görevlisinin yardımını sağlamaya yetiyordu. Hiçbir tapınak mülkü aç gözlü rahihiplerin saldırısı karşısında güvende değildi ve halen bir şeye sahip olanlar onu saklamak zorundaydılar. İyi arkadaşlıklara bile güvenilmiyordu, çünkü herkes kendisini daha kötüsünden koruma ihtiyacı duyuyordu. Çobanlar kendi sürülerindeki hayvanları kesiyor ama vahşi hayvanlar tarafından parçalandıklarını veya çalındıklarını söylüyorlardı. Kâhyalar bu durumu efendilerine bildirmekten korkuyor ve ufak bir para karşılığında çobanların başka sürülerden hayvan çalmalarını sağlıyorlardı. Şantaj mübahtı ve zenginlerin lehine zayıfları, korumasızları mahkûm ederek haksızlık yapan hakimlerden başka hakim bulunmuyordu.

Kötü Zamanların Adaletlisi

Bu ölçüsüz haksızlık ve cezalandırılmayan suç ortamında akla gelemeyecek bir şey gerçekleşti ve Lugalanda tahttan indirilirken, Lagaş'ın tahtına yeni bir hükümdar geçti: Urukagina. Tarih kitapları onu darbeci olarak tanımlar ancak çoğunluk reformcu olarak adlandırır. Onun bu kara günlerde bir kurtarıcı olarak *Ensi*'ye kendiliğinden mi geldiği, yoksa Lugalanda'nın faaliyetlerine artık tahammül edemeyen rahihipler tarafından mı yükseltildiğini bilmiyoruz. Ancak

ilk bildiri onu adalet savunucusu olarak gösterir. Lagaş'ta adaletin tekrar yerleştirilmesindeki ünlü fermanında, Şehir Tanrısı Ningursu'yu emredici olarak gösterir. İlk olarak ülke-deki olumsuzlukları tarif eder:

“Tanrıların sığırları, *Ensi*'ye verilen tarlaların sulanması için yakın oldular, iyi tarlalar tımarı oluşturdular, *Ensi*'nin sevinç yerini. Rahipler eşek ve sığırları sahiplendiler, buğdayı *Ensi*'nin adamlarına dağıttılar. Herhangi bir yerin rahibi, fakirin annesinin bahçesindeki ağaçlara el koydu ve meyveleri aldı. Bir ölü defnedildiği zaman rahip içecek olarak yedi kavanoz bira, yemek olarak 420 ekmek ve 120 silo tahıl, giysi, bir koç ve bir yatak alıyordu.”

Devamında dünyanın en eski yasama kitabı olarak kabul edebileceğimiz Urukagina'nın talimatları başlar. Talimatların Ningursu'nun istekleri oldukları özellikle vurgulanır:

“Ningursu, Enlil'in savaşçısı Urukagina'ya Lagaş Krallığı'nı verdiği zaman, eski hükümler tekrardan yerleştirildi. Bir beyaz koyun, bir kuzunun satışı nedeniyle para alan denetmenler uzaklaştırıldı. Rahiplerin saraya getirdikleri vergi denetmenleri de uzaklaştırıldı. Ningursu'nun bölge sınırlarında artık gözcüler yoktu. Bir ölü defnedildiği zaman rahip, içecek olarak üç kavanoz bira, yiyecek olarak 80 ekmek, bir yatak ve bir koç alıyordu. Artık hiçbir yerin rahibi, fakirin bahçesine tecavüz etmiyordu. Kralın tebaasından birisinin güzel bir eşeği doğduğunda ve önde gelen biri, ‘Onu senden satın alacağım,’ dediğinde, eğer adam bu satışa razı ise ona şöyle demelidir: Biçtiğim fiyatı bana öde! O, bunları böylece düzenledi ve Lagaş'ın insanlarını verimsizlikten, hırsızlık ve cinayetten kurtardı. O özgürlüğü getirdi. Güçlü artık yetime ve dula dokunmuyordu. Urukagina bu akti Ningursu ile imzaladı.”

Burada Ningursu'ya dayanılması, tanrıların halk arasında hâlâ itibar ve otoriteye sahip olduklarını gösterir. Rahiplik kurumu da, bu kadar ustaca formüle edilmiş bir tebliğ karşısında kolay hareket edemezdi ve halkın ummadığı bir mucize gerçekleşmişti. Haksız elde edilen araziler,

sahiplerine geri verildi. Arazi ve topraklar üzerinde tapınak hükümdarlığı yönetimi tekrar kuruldu. Tapınak yönetimi, yiyecek erzaklarının adil bir şekilde dağıtımını sağlıyordu. Urukagina'nın memurları haksızlık yapılmaması için çok dikkat ediyorlardı. Hiç kimse ithalat ile zenginleşemiyordu. Böylece en azından Lagaş'ta bile olsa, şimdiye kadar sadece üst tabaka için mevcut olan Sümer altın çağı, herkes için başlamış oldu. Urukagina halkın kralı olmuştu. Bu ona geçici bir başarı sağladı. Dışarıdaki düşman saldırmak için en ufak bir zayıf anı bekliyordu. Umma'da, barışçıl, adaletli Urukagina'nın tam aksi olan bir adam yönetime geçmişti: Lugalzagesi. Onunla birlikte Sümer tarihinin yeni bir dönemi başlar.

4.8. Sümer İmparatorluk Düşü ve Sonu: *Teşhir Direğindeki Kral*

Lugalzagesi'nin İktidar Yolu

Üçüncü bin yılın dördüncü yüzyılında, Mezopotamya'da dünya hükümdarlığına yarışan rakipler olarak büyüyecek olan ve pek önemli bir kaynaktan gelmeyen iki erkek çocuk doğdu. Bunlardan birincisi, Ummalı Lugalzagesi idi ve büyüdüğünde ümitsizce, Sümer'in ahlaksız, bencil şehir devletlerini tek bir devlette birleştirmek için uğraştı. Sami bir göçebe çocuğu ve daha genç olan diğeri ise –ki bu Sargon idi– tarihin ilk büyük imparatorluğunu kurdu. İkisi de cesur rüyalarında eşdeğerdiler. Her ikisi de birer türediydi ve fethetme düşü, iktidar hırsıyla doluydular; ikisi de tanrıların sevgili kulu olduğundan emindi ve belki de aynı kandan geliyorlardı.

Lugalzagesi'nin babası Sami adı taşıyordu ve Umma şehrinin tanrıçası Nisaba'nın esirme rahibiydi. Lugalzagesi babasının görevini devralmış olsa da, bunu sadece kariyerinde bir basamak olarak kullandı. O gücün aracısı değil, uygu-

layıcısı olmalıydı. Umma kralını devirerek kendisini şehrin efendisi *Ensi* olarak ilan etti.

Ancak bu sadece bir başlangıçtı. Komşu Lagaş'ı fethedip yıktı, şehirleri birbiri ardına ele geçirdi ve nihayetinde güçlü Uruk'u zaptetti. Kendisini ülkenin tüm kral unvanlarıyla donatarak, Sümer'in birinci efendisi gibi hissetti. Yolu kibirli bir iradenin ifadesiydi. Ardında yıkım, acı ve gözyaşı bıraktı. Fakat kendi gücüne ve büyüklüğüne olan inancı sarsılmadı.

“Ülkelerin Kralı Enlil, ülkenin krallığını Lugalzagesi'ye verdiğinde, onu ülkenin önüne yerleştirdiğinde, ayaklarının dibine ülkeleri serdiğinde ve onları güneşin doğuşundan batışına kadar onun emrine verdiğinde, Dicle üzerinden Aşağı Deniz'e, Fırat'tan Yukarı Deniz'e kadar olan yolları düzletti.” “Ülkelerin Kralı”, Lugalzagesi'den kalma Sümerce yazılmış bu tek metni bir kült vazosunun parçaları üzerinde okuruz ve kendini fazla mı abartmaktadır, yoksa gizli bir korku mu taşıyor bilinmez ama, metin şöyle biter: “Tanrılar iyi kaderimi değiştirmesinler! Daima zirvedeki çoban olarak kalmak isterim! Yaşamı Enlil'e, sevgili efendisine adanmıştır!”

Lugalzagesi'nin geride yıkım ve korkudan başka bir şey bırakmadığı şehirlerde ise, doğal olarak sesler başka türlü çıkıyordu. Oralarda insanlar, Lugalzagesi'nin yıkıcı öfkesinden kendilerini korumaları ve kurtarmaları için Enlil ve diğer tanrılara yalvarıyorlardı. Burada gerçeklik tekrardan siyasi-askeri başarı raporları ve dehşet haberleri arasında kalsa da, Lugalzagesi'nin isminin uzun süre, hatta Sargon yönetimi zamanında bile zulüm ve yıkımla birlikte anıldığı inkâr edilemez. Ülkeye hakim olan haksızlıklar, yeni fetihlerle birlikte kendini özellikle Umma şehrinin yakın çevresinde hissettiriyordu. Bu gelişmenin hemen öncesinde, Lagaş'ın adil ve barışçıl kralı Urukagina'nın ünü her yerde duyulmuştu. Lagaş sınırlarının çok ötelerinde bile, halk ondan kendi vekili ve koruyucusu olarak söz ediyordu.

Halk tarafından bu kadar çok sevilen Urukagina ve şehri, tam da Lugalzagesi'nin fetih hırsının ilk kurbanı ol-

muştı. Şehir ve tapınak yıkılmış, birçok insan öldürülmüştü. Katliamdan bir tesadüf sonucu kurtulan Urukagina, “Lugalzagesi’nin giriştiği günahı o ensesinde taşısın!” diye haykırarak, lanetini Umma Şehir Tanrıçası Nisaba’ya yöneltir. Kutsal metinleri iyi bilen bir hükümdar olarak, o, bu lanetin Nisaba’nın bir zamanki rahibi ve şimdiki dünyevi temsilcisi olan Lugalzagesi’yi vuracağından emindi.

Lagaşlı bir tarihçi, Lugalzagesi tarafından şehrin yıkılışını şu dokunaklı sözlerle anlatır: “Umma halkı bizim Lagaş’ı ateşe verdi. Gümüş ve mücevherleri çaldılar. Sarayda, Enlil ve Baba’nın kutsal yapılarında ve birçok tapınakta kan döktüler. Ningirsu’nun ekili alanlarından buğdayı çaldılar. Umma savaşçıları bu yıkım ile Ningirsu’ya karşı ağır bir suç işlediler. Onlara verilen güç, onlardan alınmalı. Kralımız Urukagina’nın günahı yoktur. Lugalzagesi’nin günahlarını Umma’nın *Ensi*’si Tanrıça Nisaba başında taşımalı.”

Burada kralın günahlarının şehrin tanrıçasına yüklenmesi, tanrının kral tarafından temsil edilmesi inancının hâlâ canlılığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Eski düzenin ve adaletin tekrar yerleşmesi için çalışan Urukagina gibi bir kral bile, muhtemelen bahtsız anlarında tanrılara ve onların adaletine güvenmiş olabilir. Onun tanrısal adaletine olan inancı, sonradan kendisini ispatlayacaktır. Bir tanrı ensesinde taşıyamayacağı şeyi *Ensi*’sine, birçok tanrıyı arkadaş olarak bilen ve nihayetinde onlar tarafından yalnız bırakılan krala yüklemeliydi.

İlk başlarda Lugalzagesi’nin tanrılarca himaye edildiği ve öyle kalacağı gözüküyordu. Çünkü Urukagina güçten düşmüştü ve Lugalzagesi’nin zafer yürüyüşüne hiç kimse karşı koyamıyordu. Yurtsever Sümerler, vatan için bir şeyler yapma saatinin geldiğini düşünebilirlerdi. Ama Lugalzagesi yeni fethettiği bir şehirde hükümdarlığa başladığında, bu düşünce çok çabuk değişiyordu. Sadece tek bir adalet, kralın adaleti vardı.

Lugalzagesi bin yıllık Uruk’u fethettikten sonra, kendisini “Uruk ve Sümer Kralı” ilan etti. Egemenlik kurduğu şehir-

lerin sınırlarının çok ötesinde, kuzeybatıdaki Kiş'e girerken, sonsuz unvanlar alarak kendine bir büyüklük telkin etmeye çalıştı. Her ne kadar tanrıların inayeti için çabalasa da, o kendisini sonradan kral ilan eden Sargon gibi değildi. "Gök Tanrısı An'ın arındırıcı rahibi, Enlil tarafından atanan kral, Ay Tanrısı'nın başveziri, Larsa'nın Güneş Tanrısı Utu'nun valisi" gibi görkemli unvanlar bile onu nihai yenilgiden ve düşüşten korumaya yetmeyecekti.

Onun yükselişi ve sonraki bahtsızlığı, Sümer'de şans ve ceza örneği olarak anılmış olmalıdır. Bir kısmı birbirine düşman olan pek çok şehri bir araya getirerek tek devlet oluşturma fikri, eskiden beri Sümer şehir krallarına cazip gelmiştir. Ama şehir tanrılarına olan saygı ya da lanetlerine karşı duyulan korku, onları Lugalzagesi'nin düşüncesizce denediği şeyden uzak tutmuş olabilir. Tanrılar bile Lugalzagesi'nin hedefi için birer araç, unvanının gösterişli halkasında saygı uyandıran birer isim idiler.

Lugalzagesi'nin tüm Sümer'deki egemenliği yirmi beş yıl sürdü. Özellikle sınırlarda sürekli kılamasa da, hükümdarlığını İran Körfezi'nden Suriye'nin Akdeniz kıyılarına, Güney çölünden Elam'a kadar genişletebildi. Sertliği ve acımasızlığı bir sürü düşman edinmesine yol açtı. Güçleri ellerinden alınan Sümer şehir kralları, onu yasal bir başkumandan olarak değil, lanetli bir zalim olarak görüyorlardı. Ama her şeye rağmen, onun karşısına başarıyla dikilen hiç kimse olmadı. Rejimi öylesine sert idi ki, gizli servisi tüm ülkeye ustaca yayılmıştı.

Kuzeyden Gelen Saldırı

Lugalzagesi Sümer hükümdarlığını kurup sağlamlaştırdıktan sonra, onu eskinin saygın şehirlerinden olan Uruk'tan yönetmeye başladı. Böylece onun, geleneksel Sümer bilinci ni doğru tahmin ederek hareket ettiği söylenebilir. Bir diğer sebep ise, kuzeydeki Kiş ve Nippur gibi şehirleri, surlarla korunmuş olan Uruk'tan daha güvensiz kılan tehlikenin bilincinde olmasıydı. Lugalzagesi huzursuz Sami kavimlerini

iyi tanıyordu ve Mari ve Kiş şehirlerinin, baba ve büyükbalarının kara göçebe çadırlarında yaşadıkları zamanlardaki gibi, kanları kaynayan genç insanlardan oluştuğunu biliyordu. Lugalzagesi endişelerinde haklıydı.

Kiş'in bağımlı kralı Urzababa'nın hizmetinde olan Sami kökenli genç erkeklerden biri, kralın güvenini kazanmayı başarır ve aynı zamanda arkadaşlarıyla birlikte ona karşı saman altından su yürütür. Urzababa, sempatisini kazanan bu genci sâki yaparak, ona büyük imtiyazlar sağlar. Bu arada bu genç adam, kralla olan samimi ilişkisini kullanarak, diğer memurları Lugalzagesi'nin ajanları olarak ihbar eder ve hükümdarı yavaşça onlardan yalıtmaya çalışır. Öte yandan kralın ithamlarının Kiş'in Sami üst tabakası arasında yarattığı büyük infiali, planladığı ihtilali kışkırtmak için kullanır. O, sadece Kiş'in Sami çevrelerinde değil, şehrin dışındaki geniş çöl alanlarında yaşayan göçebeler arasında da sözü dinlenen, saygın bir adamdır.

Efendisi Urzababa, Kiş'in saygın ailelerinden destek bulamadığı zaman, bu özellikle onun işine yaradı. Urzababa bir türedi olarak kabul ediliyordu ve genel karışıklıklar zamanında sâkilikten kraliçeliğe yükselen annesi Kubaba'nın arkasından gizlice dedikodular yapılıyordu. O hem ticarete hem de yatakta son derece insafsız biriydi. Çok çekingen ve korkak oğluna miras olarak, kötü şöhretinden başka bir şey kalmamıştı.

Bu, kimsenin hakkında kötü bir şey söyleyemediği kralın sâkisinin hırslı planlarının gerçekleşmesinde yararlı oluyordu. Güvendiği birkaç kişiyle komplosunu hazırladı.

Bir avuç arkadaşıyla, kararlaştırılan saatte Kiş'in tüm önemli yerlerini işgal ederek, kendisine çok güvenen kralın gücünü elinden aldı. Çok iyi tanıdığı Lugalzagesi'nin ajanlarıyla birlikte, Kiş'te konumlandırılmış işgal kuvvetlerini de hızla devre dışı bıraktı. Lugalzagesi'nin kaçan birkaç yandaşı Uruk'a ulaşıp Urzababa'nın devrilişini ona bildiremeden önce, kendisini Şarrukenu "Doğru Hükümdarı" olarak tanımlayan Kiş'in yeni kralı, çoktan kolay hareket edebilen

bir birlik oluşturup Sumer'in kuzeyini ele geçirmiş ve böylece Lugalzagesi'nin hükümdarlığını pratik olarak bölmüştü.

Bu arada yaşlanmış olan Sumer kralına şarrukenu'nun darbeyi ne zaman vurduğunu bilmiyoruz. İlk önce Lugalzagesi'den, onun kabul etmediğı kuzey hükümdarlığını tanınmasını istedi. Böylece şarrukenu kendi bildirisine göre, deneyimli savaşçılardan oluşturduğı 5400 kişilik vurucu işgal birliğıyle güneye doğıru ilerledi. Amacı Lugalzagesi ve onunla işbirliğı yapan elli *Ensi*'yi vurmaktı. O döneme ilişkin belgeler, üç taarruzdan ve toplam 34 savaştan söz ederler. Görünüşe bakılırsa, Lugalzagesi başarılı fatihe karşı savaşmaya cesaret edemiyordu. Onu, savaş deneyimi olan iyi eğıtilmiş birliğı ile Uruk önünde bekliyordu. Zafere alışkın olan Sumer kralının bu savaşın sonucundan ne kadar emin olup olmadığına ya da hükümdarlığına karşı girişilen bu ağır tehdidi nasıl karşıladığına dair bir metin bulunmamaktadır.

Savaşın sonucunu, birliklerin uyguladıkları farklı savaş taktikleri belirlemişti. Askeri bakımdan geleneksel bir anlayışla konumlandırılmış olan Sumer birlikleri, düşmanın karşısına sıkı oluşturulmuş safları, uzun mızraklar ve adam boyundaki kalkanlarıyla çıktılar. Hareketli fakat özellikle de tehlikeli bir saldırı aracı olan savaş arabaları da onların hizmetindeydi.

şarrukenu'nun askerleri ise hızlı çöl çocuklarından oluşuyordu. Ağır düşman cephesine mızrak ve oklarla, avcılar gibi her yönden hızla hücum edip geri çekiliyor, genel karışıklığı kullanıp bu kez başka bir yerden saldırarak savaşıyorlardı. Lugalzagesi'nin ordusu bu yeni savaş taktiğine alışık değildi ve yok edildi, kendisi de şarrukenu'nun eline düştü.

İki Dünya, Bir Kültür: Sumerler ve Samiler

Sumerler ve Samiler arasındaki nihai savaş, iki dünyanın çarpışmasını etkili bir şekilde gösterir. Şehir birlikleri tarafından temsil edilen Sumer'in çok eski ve sabit düzeni, göçebe ruhu tarafından yönlendirilen hareketli Sami güçlere yenildi. Aynı alanda yüzyıllar boyu süren bir birliktenlikten

sonra, ilk defa cepheler oluşmuştu ve asırlardır göç almadan bölgede yaşayan Sümerlerin, sürekli çoğalan Samiler karşısında askeri açıdan boy ölçüşemediği belli olmuştu.

Kültürel alanda ise durum farklıydı. Sümer akıl mirası olan dil, edebiyat ve sanat, Lugalzagesi'yi yendikten sonra kendisini "Ülkenin Kralı" olarak isimlendiren –ki bu Sümer'in kralı demekti– yeni hükümdar Şarrukenu zamanında da varlığını sürdürdü. Şarrukenu, yönetim değişikliğini siyasetle sınırlayarak, din, bilim ve sanatı eski ehil ellerde bırakacak kadar akıllıydı. Böylece o, Lugalzagesi'nin yenilgisini bile Sümer tanrılarının kendi siyasetini onaylaması olarak gösterebilmişti. Tutuklanan Lugalzagesi, Nippur'a götürüldü. Orada, her zaman korumasına müracaat ettiği Enlil'in tapınağının önünde, yenilgiye uğratılmış bir kral olarak en ağır aşağılanmalarla karşı karşıya kaldı. Yenen taraf, onu bir esir ağının içinde, çıırılçıplak teşhir etti ve yıllarca baskısı altında yaşamış olanların alaylarıyla yüz yüze bıraktı. Lugalzagesi, kendisini gören tüm Sümerler için orada, büyük Sümer imparatorluk düşünün utanılası sonunun bir sembolü olarak duruyordu.

Şarrukenu, Lugalzagesi'yi Enlil Tapınağı önündeki teşhir direğinde bekletirken, ne yaptığını çok iyi biliyordu. Sümer kralı belirgin olarak kendisini Enlil'in gözdesi ve seçilmiş olarak gördüğünü ifade etmişti. Oysa tapınağın efendisi olan tanrı onun yenilgisine ve tahtından indirilmesine izin verdiği gibi, şimdi yapılan hakarete de müdahale etmiyordu. Bu durum ise, tanrının Lugalzagesi'ye tümüyle sırtını döndüğünü ve böylece rakibin zaferini haklı gördüğünü göstermeliydi. Şarrukenu böyle düşünüyordu ve tüm Sümer'in efendisi olarak, başarısı onu haklı çıkartıyordu. İnançlı Sümerler bunu farklı algılamış olabilirlerdi: Onlar, Sümer'de zafer yürüyüşüne çıkan ve karşılaştığı her şeyi insafsızca yok eden Lugalzagesi'ye kral Urukagina'nın yaptığı laneti şüphesiz anmışlardı. Belki de bu, boyunduruğun yükü altında eğilmiş ve aşağılanmış olan hükümdarın da, ölüme götürülürken son düşüncesiydi.

5. AKAD HÜKÜMDARLIĞI VE SONU

5.1. Bir Sâki Tanrı Oluyor:

Akadlı Sargon, Tarihî İlk İmparatorluğunu Kuruyor

Sargon: Destan ve Gerçeklik

BU BÖLÜMÜN ön tarihini biliyoruz; çünkü tarih yazıcılarının ‘Akadlı Sargon’ olarak tanımladıkları figürün arkasındaki kişi, Kiş Kralı’nın sâkisi olan ve kendisini *Ensi* yapan, Lugalzagesi’yi yendikten sonra tüm Mezopotamya’nın hükümdarı haline gelen Şarrukenu’dan başkası değildi. Ancak bu sadece bir başlangıçtı.

Sargon’la birlikte sadece dünyanın büyük imparatorluklarının tarihi değil, aynı zamanda bu imparatorlukları kuranların destanının oluşturulması da başlar. Tarih, Sargon’un sadece üvey babasını tanır. O, Kiş Sarayı’ndaki krallık palmiye bahçesinin bahçıvanı Laipu idi. Sargon’un öz babasının bilinmemesi, onun kökeniyle ilgili olarak romantik ve harika bir hikâyesinin yaratılmasına neden oldu. Bu hikâye o kadar dokunaklı ve etkileyiciydi ki, başarılı çocukluk hikâyelerinden biri olarak sonradan İncil’e bile girmişti: Musa’nın soy anlatısı...

Sargon’un annesi, –tarihçiler böyle anlatmaktadır– İnanna’nın çocuk yapması yasak olan rahibelerinden birisidir. Sümer tapınaklarında sadece gebeliği önleyici otlar değil, aynı zamanda çocuk düşürmenin belli yolları da bilinmesine rağmen, zaman zaman istenmeyen doğumlar gerçek-

leşmiş olabilir. Küçük Sargon olayında ise, kaderin bir oyununu söz konusuydu. Annesi onu Azupiranu şehrinde dünyaya getirmiş ve bir sepetin içine koyarak Fırat'a emanet etmiş. Bahçıvanlık yapan Laipu bu sepeti sazların arasında bularak oğlanı büyütmüş.

Sargon'un bu çocukluk hikâyesi, kendisinin anlattığı fantastik otobiyografisinin bir parçası olarak Asur kralı Asurbanipal'in ünlü kütüphanesinde bulundu. Orada şunları okuruz: "Güçlü kral, Akad'ın kralı Sargon benim. Annem bir tanrıça idi, babamı tanımadım. Babamın erkek kardeşi dağlarda oturur. Şehrim Fırat kıyısındaki Azupiranu'dur. Annem, tanrıça, bana gebe kaldı. Gizlice beni doğurdu, sazdan bir kutuya koyup kapısını karasakız ile kapattı ve beni ırmağa emanet etti. Üstümden geçmeden, ırmak beni kaldırdı ve Akki'ye, sulayana götürdü. Sulayan Akki beni kabul etti. Akki beni oğul olarak kabul etti ve büyüttü. Akki, sulayan, beni çoban yaptı. Ben çobanken İştâr beni sevdi ve dört yıl boyunca hükümdarlık yaptım, kara başlı insanlara hükmettim ve onları yönettim. Güçlü duvarları bronz baltalar ile yıktım. Yukarıdaki dağlara çıktım ve aşağı dağları geçtim. Deniz kenarındaki ülkeyi üç kere kuşattım. Tilmun'u kendi ellerimle fethettim."

Metnin sonradan gelen krallara ilişkin bölümü hem anlaşılıyor, hem de yarıda kesiliyor. Kendisinden önceki Sümer kralları gibi, gücün kazanılması ve uygulanmasında Sargon'un da güçlü İnanna'ya, Babil'in İştârı'na başvurmuş olduğu açıktır.

Bunu bir Babil kroniği de ortaya koyar: "Akad kralı Sargon, İştâr'ın desteğiyle yükseldi, hiçbir rakibi ve hasmı olmadı. İhtişamını tüm ülkelere yaydı. Doğudaki denizi geçti ve on birinci yılda Batı ülkesini sonuna kadar fethetti. Bir birlik oluşturdu ve batıdaki resimli sütunları dikti, ganimeti Akad'a getirtti, saray halkını beş millik bir alana yerleştirdi ve ülkelerin tümünü yönetti."

Her yerde olduğu gibi, burada da Sargon'un sonraki eylemlerinin söz konusu edildiği destan, tekrar gerçekliği

dönüşür. Gelecek nesilleri hayran bırakmak ve inandırıcı olmak için, tam da bu tarihsel eylemler için destansı bir kaynak uydurulması gerekiyordu. Tanrıçanın sevgisi devre dışı bırakılmamalıydı, çünkü o olmaksızın hiçbir ölümlü Akad gibi bir imparatorluğu kuramazdı.

Akad Nedir?

Destanı bir yana bırakarak, Akad'ın tarihsel gerçekliğini soruşturalım. Eğer isme bağlı kalırsak, o zaman Akad'ın da bir olgu olmadığını saptarız. Ona belge ve yazılarda Sümerler kadar az rastlarız. Bilim yine de Sümerler ve Akadlılardan, dünya tarihinin ilk büyük ırksal-halksal tezatını çizdi. Sümerelog F. R. Kraus, farazi kavramlardan oluşan gerçek tezatın kuruluşunun bu fenomenini, “Eski Mezopotamya Tarihinin Bir Sorunu: Sümerler ve Akadlılar” adlı kitabında dilsel yollarla araştırarak, şu sonuca varır: “Sümerler ve Akadlılar, ciddi kuşkular yaratmayan ama görünüşte şimdilik kaynaklarımızın –ki bu, kaynakların eksikliğinden kaynaklanmaktadır– açıklayamadığı, tanımlanamaz büyüklükte ve belki de çok karmaşık bir ortak yaşama girmişlerdir. Teorik açıdan kültürel ve siyasi tarihin faktörleri olarak kabul edilseler de, tarihteki rolleri belirgin değildir. Bu nedenle, tarih sunularında yapılacak uygun bir girişten sonra, konuya şimdilik hiç girilmemesi ya da ihtiyatla davranılması tavsiye edilir.”

Eğer bugün “Sümerler” başlıklı bir kitap yazılmak istenirse, kanımca Kraus'un bu notu görmezlikten gelinmemelidir. Bunu Akad sorunuyla bağlantılandırmak için iyi bir gerekçeye sahibiz; çünkü Akad adı, karşıtı olan Sümer'den ayrı tutulamaz ve bu iki kelime, anti tezlerden oluşan tarihsel bir dünya tasvirinin kutuplarını oluştururlar. Aslında hiç var olmayan Sümer-Akad düşmanlığı, muhtemelen Avrupa'da ulusal devletlerin kurulduğu bir sırada oluşan klasik Fransa-Almanya düşmanlığı gibi bir düşünceden hareketle çıkarıldı. Oysa ırk sorununun geç çağların bir icadı olduğu açıktır. Bu nedenle, Sümer olmayan Mezopotamya halklarını sayarken, şimdiye kadar Akadlılardan değil, sadece Samilerden söz et-

tim. Samiler ile ırksal bağları olmayan ve muhtemelen eskiden göçebe bir yaşam tarzı süren, kökenlerini henüz bilemediğimiz Sümer olmayan halk çokluğunu belirtmek istedim.

Akadlı olduğu söylenen Sargon bile, şüphesiz birçok kuzey Mezopotamyalı'nın yanı sıra Samilerin de hizmet ettiği ve askerlerinden Sami olduklarına dair tasdikli bir soy cetveli istemeyen bir hükümdardı. Diğer taraftan, Sami kökenli olması muhtemel olan bir kralın –Lugalzagesi–, bir Sümer imparatorluğu kurma denemesine girişmiş olduğunu da göz ardı edemeyiz. Kaldı ki F. R. Kraus, kitabında haklı olarak belirttiği gibi, nasıl ki baba ismi Yusuf olan herkesin Yahudi kökenden gelmiş olduğu söylenemezse, babasının taşıdığı isimden hareketle Lugalzagesi'nin Sami kökenden gelmiş olduğu da kesin bir şekilde söylenemez.

Peki, öyleyse Akad nedir? Muhtemelen ilk başta o bir şehirdi; Sargon'un kurmuş olduğu bir başkent. Sargon, yükselişini ve şanını bir başkent kuruluşuyla taçlandıran, tarihin ilk hükümdarıydı. Bu şehrin ne zaman kurulduğunu tam olarak bilmiyoruz ve konumu hakkında tahminler yürütülse de, bugüne kadar onu bulamadık.

İsmi hükümdarlık ismine ilave ederek başkentini kurması, Sargon'un, kendisini coğrafi ve siyasal olarak belirlenmiş bir bölgeye ait hissetmeyen bir gelenekten geldiğinin en açık göstergesidir. Terk edilmiş bir çocuk, çöl çocuğu, türedi veya devrimci biri olarak tanımlasak da, belirli bir geçmişe sahip olmamakla birlikte o, Mezopotamya tarihinde başka örneği olmayan, koca bir imparatorluğun kurucusudur. Belli bir geçmişe sahip ve saygın şehirler olan Uruk, Kiş, Lagas, Ur ve Nippur'la kıyaslandığında, yeni kurulmuş olan Akad'ın köksüz bir şehir olduğu anlaşılır. O, ilk başlarda Sargon'un taraftarlarının ve askeri birliklerinin toplanma yeri idi. Ama daha sonraları, –o zamana kadar açık havada tapınılan– Güneş Tanrısı Şamaş'ın, Ay Tanrıçası Suen'in, Yunan, Roma devrine kadar canlı kalabilen ve tüm Ön Ortadoğu'nun halklarının Aşk ve Bereket Tanrıçası olarak bilinen eski İnanna'nın ardılı İştar'ın tapınak yeri olabildi.

Sargon'un Tarihsel Görünümü

Üçüncü bin yılın son yüzyıllarında, destan ve tarihsel gerçekliğin birbirleriyle karışmış olduğu, Sargon'a atfedilen ya da en azından onun edebi anlatıcı olduğu metinlerden ortaya çıkmaktadır. Sargon, siyasi ve askeri gerçeklikler karşısındaki bakış açısı ne kadar berrak ise, çevresinin kendine bakışını bir o kadar kesifleştirmeye çabalıyordu. Bu, türedinin tipik bir özelliğidir ve kendisini tanrı ilan ederek, kelimenin tam anlamıyla bunu kanıtlamış oldu.

Bazı bilim adamları onun bu davranışını geleneksel Sümer yönetim tarzından belirgin bir şekilde kopma ve kendini artık tanrının temsilcisi bir hükümdar olarak değil, bizzat tanrı olarak görme isteğinin sonucu olarak yorumlarlar. Onlar bu yorumlarını, önemlerini koruyan Enlil ve İnanna gibi önemli tanrıların dışında, Sargon zamanında Sümer panteonunun eridiği ve giderek göçebe tanrıları olan güneş, ay ve yıldızların bile ancak hükümdarın yanında parlayabildikleri görüşüne dayandırırılar.

Sümer dininin şekil değiştirmesinde pek fazla katkısı olmadığından ve daha ziyade hükümdarlık tarzına Sümer kült formlarını kabul etme eğiliminde olduğundan, Sargon'un kendi kendisini tanrısallaştırmasını her şeyden önce kişisel küstahlığının bir sonucu olarak kabul etmek doğru olur.

Bağımlı bir kralın sarayında birdenbire sadece efendisini değil, imparatoru da alt ederek, sonuçta o zamanki dünyanın efendiliğine yükselen bu isimsiz kişiliği gözümüzün önünde canlandıralım: Hiç sekteye uğramayan başarısı yüzünden takdiri ilahiye inanmak zorunda değil miydi? Onun gibi bir geçmişe sahip olan ve hızla yükselen bir adamda, tanrı tarafından; belki de tanrısâl yasalar gereğince, İnanna'nın rahibesi olan annesiyle Enlil tarafından yaratıldığını, dolayısıyla tanrısâl bir kökene sahip olduğu düşüncesinin olması akla yakın geliyor.

Bu kralın yükselişine bir göz atalım: Lugalzagesi üzerindeki yengisi davetkâr bir başlangıç olmuştu. Ama Lugalzagesi yengisinden sonra bile, güneydeki Ur'da olduğu gibi,

kendisine karşı çıkan bağımlı kralları vardı ve şehirlerini gönüllü olarak açmayan diğer *Ensiler* gibi onlar da mağlup edilmişlerdi. Sargon'un şehir yöneticileri Lugalzagesi'nin temsilcileri kadar tiran gözüküyorlardı. Sargon'un fethedilen bölgelerle ilgilecek zaman olmadığı için, oradakiler görünüşte kendi başlarına bırakılmışlardı. Yabancı bir yönetimin göstermiş olduğu bu esneklik, orada yaşayanlar için kötü sayılmazdı.

Sargon, Mezopotamya sınırlarının dışına çıkmak istiyordu ve Mari onun dikkatini çok önceleri çekmişti. Akdeniz yolunda onun kadar güçlü bir kale bulunmamaktaydı. Ebla'yı yenip yenmediğini ise orada keşfedilen arşivler bize yakında açıklayacaklardır. Zagros Dağları'ndaki sınır güvenlikti değildi ve öyle kaldı. Bölge kapalı olduğu için, dağ kabileleri her baskından sonra rahatça kayboluyorlardı. Yine de Sargon dağ eteklerindeki tepeleri güven altına almayı başardı. Böylece güney ve doğuya yapacağı taarruzlar için sırtını sağlama almış oldu. "Aşağı Deniz'deki" en önemli ticaret değişim yeri olarak, metinlerde sürekli adı geçen Tilmun'un fethedilmesi, her şeyden önce Sargon'un ticarete önem verdiğini göstermektedir. Savaşçıların silahlarını "Aşağı Deniz'de" yıkadıklarından söz eden bir metinden, "Aşağı Deniz" hükümdarlığının Sargon'un imparatorluğu için sembolik bir öneminin olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısa notun ardında, kefaret eylemine bir göndermenin mi gizlendiği, yoksa sadece Sargon'un imparatorluğunun doğal sınırlarına mı işaret edildiği tam anlaşılamamaktadır.

Sargon bir sonraki taarruzuyla Elam'ı ele geçirir. Aynı zamanda gözde olan bakır madenlerini de ele geçirdiği Umman'a kadar ilerleyerek, Arap doğu sahilinin artık tarihe karışmış olduğu için bilemediğimiz şehirlerini fetheder. Kuzey ve Batıya yönelik seferlerinde de aynı başarıyı göstererek, Lübnan'ı ve Tarsus'a kadar tüm Anadolu'yu topraklarına katar. Bir donanma ile Kıbrıs'a gitme denemesi de ona atfedilir. Gücünün zirvesindeki Sargon İmparatorluğu, Anadolu'daki Kızılırmak'tan, Akdeniz'in Kuzeydoğu Ana-

dolu sınırına kadar uzanan binlerce kilometrelik bir alanı kapsıyordu. Buna tüm Fırat ve Dicle ırmağının yanı sıra, Batı İran ve Güneyin derinliklerine kadar inen İran Körfezi'nin her iki kıyısı da dahildi.

Sargon İmparatorluğu haritada incelenirse, bölgesel şartlara uyum sağlayan devasa genişliğine rağmen, görünür kalabilen organik bir yapıya sahip olarak ortaya çıkar. Sargon, elli altı yıllık yönetimi boyunca fethettiği bölgeleri her ne kadar sürekli kontrol altında tutmamış olsa da, yine de bu kadar geniş bir alanı sadece fethetmekle kalmayıp, aynı zamanda onu yönetmiş olan başarılı ilk kraldır. Sınırdaki hareketler ve ülkedeki isyanlar, Akad İmparatorluğu'nun varlığını ciddi olarak tehdit edecek kadar büyük boyutlu olmamışlardı.

Sargon'un fetihleri ve dünya imparatorluğunun kuruluşu elbette "neden" sorusunu da beraberinde getirmektedir. Büyük imparatorluklar sadece hükümdarın fethetme hırısı ve güç elde etme isteği ile meydana gelmemektedir. Dolayısıyla burada da daha kesin etkenler olmalıydı. Yoksul biri olarak doğan Sargon için, zengin olma isteği büyük bir önem taşıyor olmalıydı. O, Akad'ı tüm imparatorluğunun en güzel ve en muhteşem şehri yapmak istiyordu. Bunun için Mezopotamya'nın çekirdek ülkesinde bulunmayan hammaddelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunlar ticaret yoluyla da temin edilebilirdi, fakat Akad Kralı bunu karşılamak için gerekli araçlara sahip değildi. Bu yüzden de, muhteşem bir başkent kurmak için sadece ordusunun gücüyle gerekenleri sağlamak en kolay ve en çabuk yol oluyordu.

Kaynakların ne kadar kolay ele geçirilebildiğini ve kendi zenginliği için sömürebildiğini görünce, yeni fetihlere çıkma fikri çok çabuk doğdu. Askeri seferler giderek ticari bir nitelik kazanmaya başladı. Ancak onlar sadece ganimet seferleri değil, aynı zamanda hammadde kaynaklarına yönelik tarruzlardı. Sargon'un dünya imparatorluğu haritası incelenirse, bu belirgin olarak ortaya çıkar. Ancak Sargon, askeri girişimle elde ettiği geliri sadece kendi cebine akıtmayacak

kadar akıllı biriydi. Çevresi için kişisel mülk edinmenin yolunu açan özgür bir ticarete izin vermenin yanı sıra, fethedilmiş ülkelerin tebaasını da ticarete dahil etti ve bu yolla, bir zamanlar düşman olan yabancı ülkede kendi sayesinde zengin olanlardan bir taraftar tabakası yarattı. Bu durum, kendi ülkesinde ve özellikle de iyi inşa edilmiş bir kanal sistemiyle “Aşağı Deniz’e” bağlanmış olan başkent Akad’ın tacirleri için de geçerliydi. O zamanki metinlerde Tilmun, Magan ve Meluhha’dan gelen gemilerin Akad limanında durup mallarını boşalttıklarını okuruz. Sargon’un krallık şehri böylece aynı zamanda bir ticaret metropolüne, devasa büyüklükteki bir ticaret imparatorluğunun merkezine dönüşmüştü.

Bugün, destanda yazıldığına göre, sudan gelen ve kendi iradesiyle tanrı olan –bir dünya imparatorluğu kurarak, ölümüne kadar geçen yarım yüzyıl boyunca yöneten– bu adamın neye benzediğini kendimize sorarız. Arkeologlara inanırsak, Irak Bağdat Müzesi’nde Sargon’un bronzdan bir büstü vardır. Bu büst, erken bronz eserlerin en güzellerinden birisidir. Bu büstü –her ne kadar onun Sargon’un torunu Naramsin’e ait olduğu yönünde görüşler belirtmeye başlasa da– Akad krallık gücünün bir göstergesi olarak kabul edebiliriz.

Akad kral büstünün bizim için bir başka önemli yönü, onun Sümer hükümdarlarına göre belirgin farklılıklar taşımasıdır. Bu büst, birçok rölyef ve silindir mühürlerde karşılaştığımız ve çoğunlukla tıraş edilmiş olan yuvarlak Sümer başlarının aksine, karakteristik burunlu, saçlı ve hafif dalgalı sakalı olan, uzun bir başa sahiptir. Sargon büstüyle, bugünkü asalet ve zarafet tasavvurlarımızı karşılayan bir erkek şekli karşımıza çıkar.

Akad Hanedanlığı’nın gelişimi, şüphesiz bu yüzün ölçülü ifadesine uymamaktadır. O asaletle değil, kanla biçimlenmiştir. Sargon’un oğlu Rimuş, babasının ölümünden sonra yönetimi ele aldığı anda, hükümdarlığın tüm bölgelerinde büyük sorunlarla karşı karşıya kaldı. Devraldığı parlak bir miras değildi. İsyan yalnızca babasının bile sürekli güçle

karşılaştığı sınır bölgelerinde değil, açıkça tüm ülkede başlamıştı. Sargon şehirlerindeki saray ve büyük tapınakların yönetimine güvenilir bazı akrabalarını yerleştirmiş olsa da, Adab, Lagaş, Umma, Uruk ve Ur'un *Ensileri* ayaklandılar. Sargon'un üvey kız kardeşlerinden biri olan Enheduana, Ur Nanna Tapınağı'nda başrahibe idi. Sağlam kalan bir kaymak taşı parçasında, pileli giysileri içinde tahtta oturan tanrıya doğru ilerleyen prensesi görürüz.

İmparatorluğun kurucusu Sargon'un devlet adamı yeteneğini kullanarak, kendine bağlı insanları yönetime dikkatlice yerleştirmesi ve Sümer geleneklerini yok edecek sert önlemlerden kaçınması bile, haleflerini isyanlarla karşılaşmaktan ve zorbalığa başvurmaktan alıkoyamadı. Rimuş bunu sağlayacak güçte biri değildi. İsyan eden güneyi sakinleştirme çabaları fayda etmeyince, kaba güce baş vurdu. Ayaklanan şehirleri yerle bir ederek, hiçbir insanı sağ bırakmadı. Baba mirasının sözde koruyucusu olarak ayak bastığı bu yolu kanla şekillendirdi. Ona karşı ayaklanan Elam'ı da acımasızca ezip geçti. Ülkenin kuzeyinde kendi adıyla –Rimuş– şehrini kurdu. Ancak buna fazla sevinemedi; çünkü kanlı yönetiminin dokuzuncu yılından sonra, bir saray ayaklanmasının kurbanı oldu. Sargon'un Kiş kralına yaptıkları, şimdi kendi oğluna yapılıyordu.

Yine de Akad Hanedanlığı varlığını devam ettirebildi. Sargon'un diğer oğlu Maniştusu yönetime geçti ve o da, bölgelerindeki isyanlar nedeniyle hükümdarlığını tehdit altında görerek, kardeşi gibi bir tiran ve yok edici olarak yaşadı. Yalnızca, daha önce kardeşinin de ağır acılar yaşattığı Elam çevresindeki otuz iki yeni şehri yok etti. Barış dolu günleri sadece, Akadlıların Kuzey Mezopotamya'daki asıl ülkeleri yaşadı. Yazıtlar onu Ninova'daki İştar Tapınağı'nın kurucusu olarak överler. Ama bu büyük tanrıça bile onun kardeşiyle aynı kaderi paylaşmasını engelleyemedi; çünkü o da bir saray ayaklanmasının kurbanı oldu.

Belki de canilerin arkasında Maniştusu'nun öz oğlu olan Naramsin bulunuyordu. Sargon'un torunu kuşkusuz ki

Akad Hanedanlığı'nın en yetenekli hükümdarıydı. Ayaklanan tebaasına karşı güç kullanımına rağmen, babasının kaybettiği gücü elinde tutmakta ısrar etti. Ama Naramsin'e de iyi bir şey armağan edilmemişti. Kronikçilere inanırsak, yeni kral yönetime geldiğinde, hükümdarlığın tüm şehirlerinde toplu bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Her yönetim değişikliğinin bastırılmış haklarda yeni bir kurtuluş ümidine yol açması anlaşılabilir bir şeydir. Yine de belirtmeliyiz ki, eğer Naramsin başlangıçtan itibaren ülkede sürekli ayaklanmalarla karşı karşıya kalmış olsaydı, krallık listesinde gösterildiği gibi, otuz yedi yıl boyunca yönetimde kalamazdı.

Onun hükümdarlığı sırasında kalıcı bir barışın olmadığı kesindir. O sürekli olarak hükümdarlığın çöküşünü önlemekle meşguldü. Ayrıca o, Kuzey Suriye İmparatorluğu'nun başkenti Ebla'yı fethedip yıkarak, dedesinin eski hükümdarlık sınırlarını geçecek kadar gözü kara ve cesur biriydi.

Naramsin, kibirlilikte büyükbabasını geçmekteydi. Kısa bir süre için de olsa, Akad, tarihinin en büyük genişlemesini yaşadı. Bu nedenle Naramsin, kendisine dünya hükümdarlığından başka bir anlama gelmeyen, "Dört Dünya Bölgesinin Kralı" unvanını verdi.

5.2. Dağlardan Gelen Düşman: *Gutiler Akad'ı Yok Ediyor*

Son Akadlı Şarkalişarri

Akad çivi yazısı ile nakledilmiş olan Naramsin'in kral kitabelerine inanılacak olursa, onun yaşamının başarılarla süslenmiş olduğu görülür. Ama eski metinlerdeki yer isimleriyle haritalar karşılaştırıldığında ise, Naramsin'in özellikle Zagros Dağları'ndan ülkesini tehdit eden vahşi kabilelere karşı çok büyük kayıplara neden olan güvenlik seferleri yaptığı görülür. Bu dönemin Elam'ında da, Akad yönetimine karşı yeni baş kaldırılar oluyordu. Naramsin yönetiminin sonuna

doğru, orada, bir kurtuluş hareketi riskine girmeyecek kadar temkinli, ama Elam'a Sargon zamanından beri hiç sahip olmadığı düzeyde bağımsızlık verecek olan bir anlaymayı kabul ettirecek kadar da akıllı olan bir kral vardı.

Naramsin, yorucu geçen otuz yedi yıllık yönetimden sonra öldüğünde, imparatorluğu tamamen çözülmek üzereydi. Gerçekten hiç de kolay olmayan bir mirası devralan oğlu Şarkalişarri, babasının iddialı unvanından vazgeçti ve kendisini Akad Kralı olarak adlandırmakla yetindi. Yönetimi sırasında Elam Kralı Kutik-İnsusinak –muhtemelen Akad Kralı ile kanlı çekişmelere girmeden– ülkesine tam bağımsızlık kazandı. Akadların kralının kendi ülkesinde yeterince dertleri vardı. Uruk tekrar ayaklandı ve Akad'dan geniş ölçüde bağımsızlık kazandı. Güneyin başka şehirleri de kaynamaktaydı. Bu yıllarda Akadlıların geri kalan bölgelerinde de, Sargon Hanedanlığı'nın gücünün sonuna geldiğinin hissedildiği anlaşılmaktadır.

Şarkalişarri geri çekilmeyi başlatmalıydı. Umutsuzca, mirasından kurtarabileceği kadarını kurtarmaya çalışıyordu. Bunun için yirmi beş yılı vardı. Bu süre, Akad'ı her yönden tehdit edenlerin gücü düşünüldüğünde hayret edilecek kadar uzun bir yönetim zamanıydı.

Şarkalişarri, ölümüne kadar sürdürdüğü zorlu ve uzun hükümdarlığını iyi organize olmuş devlet yapısının, iyi eğitilmiş mükemmel orduların ve iyi işleyen haber alma teşkilatının yanı sıra, Akad'ın sadece siyasi bir imparatorluk değil, nakliye şirketlerinin, tüccarların, girişimcilerin ve armatörlerin; kısacası, ticaretle ilgili olan herkesin ilgilendiği bir ticaret imparatorluğu olduğu gerçeğine borçludur. Onlar uyrukluklarından bağımsız, kimin yönetiminde olduklarını önemsemeyen, kralın en güvenilir müttefikleri olarak kaldılar. Çünkü sayısız şehir devletlerine bölünmüş bir bölgedense, ülke içerisinde sınırları olmayan büyük bir imparatorlukta ticari işlerini daha kolay ve daha emin gerçekleştirebiliyorlardı.

Akad'ın en tehlikeli düşmanı, bir türlü kontrol edilemeyen dağlardan geldi ve bunlar, krallık listelerindeki adlan-

dırmayla, “Guti güruhu” olarak anıldılar. Gutiler, Sargon ve haleflerini de uğraştırmışlardı. Artık gruplar halinde topluca saldırıya geçiyorlar, Kuzey Mezopotamya’nın her yerinde ortaya çıkıyorlardı. Şehir ve yerleşim yerlerini basan saldırganlar, Akad orduları harekete geçene kadar ortadan kayboluyorlardı.

O dönemden kalan belgelerde, otlaklardaki sürülerin artık emniyette olmadıklarını ve ticaret kervanlarının sürekli talan edildiklerini okuruz. Durum, –haydutlerin inlerinin asla bulunamaması dışında– geç Ortaçağ’ın çapulcu şövalyeleri zamanına benziyordu. Sürekli artan başarılı baskınlar, muhtemelen Gutilere cesaret vermiş olmalıdır. Akad İmparatorluğu’nun yeteneklerinin ne kadar olduğunu saptayarak, onu yok etme provalarına başladılar.

Gutilerle ilgili olarak, onların vurucu güçlerini doğru değerlendirecek kadar bilgiye sahip değiliz. Şüphesiz yapılan ön saldırılar olmaksızın Sargon İmparatorluğu’nu yıkamazlardı. Ama son darbeyi vurarak Akad şehrini fethettikleri ve onu âdeta yeryüzünden sildikleri artık tartışılmaz bir gerçektir. Krallarından biri olan Erridupizir kendisini “Dört Dünya Bölgesinin Kralı” olarak ilan edecek kadar ileri giderek, “Yukarı Deniz” ile “Aşağı Deniz” arasında Naramsin’in yasal halefi olduğunu belirlemek istedi.

Gerçekten de Kuzey Mezopotamya’nın büyük bir bölümünü kontrollerine aldıktan sonra, muhtemelen Akadlılardan nefret eden birkaç yerel *Ensi*’yle işbirliği yapıp Güney taarruzlarını başlattılar. Bu, gururlu Sümerler için kolay olmamış olabilir, çünkü Sümerlerin anlayışına önem veren uygar Akadlıların aksine, Gutiler barbardılar. Şehirlerde bile terk etmedikleri kaba saba âdetleri vardı. Nazik şehir insanlarını şoke etmek ve onlara zulmetmek hoşlarına bile gidiyordu. Saldırı ve tecavüzler gündemdeydi: Buna karşı koyanlar bertaraf ediliyordu.

Geç bir Sümer kroniğinde, Gutiler tapınakları talan edenler olarak damgalanmışlardır. Yazarın sözlerine göre onlar, “Erkekten karısını, ebeveyninden çocuklarını çalarak, Sü-

mer krallığını dağlara sürükleyen dağ ejderhalarıdır.” Bu metin, Guti baskınları zamanında Sümer şehirlerinin henüz kendilerini bağımsız hissettiklerini, Kuzeyden gelen düşman baskınları yüzünden Akad’ı değil, kendi krallıklarını tehdit altında gördükleri yönündeki tahminleri onaylamaktadır.

Krallık listeleri de bu yöne –ki bunu tarihsel olarak ispat edemiyoruz– dikkat çekerler. Orada muhtemelen Şarkalışarri’nin öldürülüşünden sonraki anarşiye dikkat çeken isim ve soru işaretleri karmaşasında şöyle denilmektedir: “Akad yenildiği zaman, krallık Uruk’a geçti.” Sonra toplam otuz yıl hüküm sürmüş olan beş kral belirtilir. Ancak daha sonrası için ise, “Uruk yenildiği zaman, krallık Guti güruhunun eline geçti,” denir ve toplam doksan bir yıl, kırk gün yönetimde kalmış olan yirmi bir Guti kralının adı sıralanır.

Bazı krallık listelerinde Gutilerle ilgili bu bölüm tamamen eksiktir. Orada tüm zaman, Uruk krallarına atfedilmiştir. Bu, oportünist gerekçelerle dağlardan gelen fatihlerin yok sayılmış olabileceği veya onların –Sümer bakış açısına göre– en azından sadece Kuzeyde hüküm sürdükleri müddetçe kaale alınmadıklarını göstermektedir. Her ne olursa olsun, Gutilerin zamanı Akadlılar ve Sümerler için hatırlanması istenen bir çağ değildi.

Akad’ın Düşüşü

Guti zamanının en korkunç olayı, şüphesiz Akad şehrinin yok edilışıdır. Orada yaşayanlar için bu, ağır ve adil olmayan bir kader olarak görünmüş olmalıydı. Sümer duygularına ise memnuniyet, belki de sevinç karışmıştır. Kendi şehirleri de Akadlı hükümdarlar tarafından böyle talan edilerek, yakılıp yıkılmamış mıydı?

Samuel N. Kramer, Jena’daki ünlü Hilprecht Koleksiyonu’nu ziyareti sırasında, bu tür düşünceleri ifade eden bir parçaya rastladı. Sümerli yazar, kral Naramsin’in Nippur’u nasıl ele geçirip talan ettiğinden söz etmektedir. Onun açısından Akad’ın yıkılışı, Naramsin’in, tapınağı

Ekur'u kirlettiği için tanrı Enlil'in bir intikam darbesidir. Kimliği bilinmeyen Sümerli, Akad'a karşı şu laneti yazar:

"Ey şehir, Ekur'u istila etmeye cesaret ederek, Enlil'e karşı geldin sen,

Akad, ey şehir, Ekur'u istila etmeye cesaret ederek, Enlil'e karşı geldin sen,

Koruların toza dönüşsün,

Kerpiçten tuğlaların uçurumlarına geri dönsün,

Onlar, kerpiç tuğlalar olsunlar, Enki tarafından lanetlenmiş,

Ağaçların tekrar ormanlarına geri dönsünler,

Onlar, ağaçlar olsunlar Ninildu tarafından lanetlenmiş.

Kesilmiş öküzlerin - onların yerine kadınlarını kes.

Kesilmiş koyunların - onların yerine çocuklarını kes.

Zavallıların - kıymetli çocukların suda boğmaya zorlan-sınlar,

Akad, mutlulukla yaptığın saray acınacak bir harabeye dönüşsün.

Tanrı hizmetlerinin yapıldığı yerlerde,

Harabe yığınlarının etrafında dolaşan tilki kuyruğunu sürüksin.

Kanal gemilerinin yedekçi yollarında ve demirledikleri yerlerde sadece yabancı otlar bitsin,

Araba yollarında sadece ıstırap bitkisi büyüsün,

Ve kanal botlarının yedekçi yollarında ve demirledikleri yerlerde

Yaban keçileri, haşarat, yılan ve dağ akrebi korkusundan hiçbir insan gezinemesin,

Gönül açıcı bitkilerin büyüdüğü düzlüklerde sadece ağlayan siz bitsin.

Akad, tatlı akan sularının yerine acı sular aksın

Kim: 'Bu şehirde oturmak istiyorum' derse, orada oturamayacaktır.

Kim: 'Akad'da huzur içinde uyumak istiyorum,' derse, orada huzurlu bir dinlenme yeri bulamayacaktır."

Sümerli ozanın geleceğe yönelik laneti gerçekleşmiştir; belki de felaketi bildiren kıtaları yazdığında, çoktan gerçekleşmişti. Şiir tipik Sümer tekrarlamalarıyla, lanet olarak söylediğinin onanması ile biter:

“Kanal gemilerinin yedekçi yollarında sadece yabancı otlar bitmektedir.

Araba yollarında sadece ıstırap bitkisi bitmektedir.

Kanal gemilerinin yedekçi yolunda ve demirledikleri yerlerde,

Yaban keçileri, haşarat, yılan ve dağ akrebi korkusundan hiçbir insan gezinememektedir.

Gönül açıcı bitkilerin büyüdüğü düzlüklerde sadece ağlayan saz bitmektedir.

Akad’da tatlı akan sularının yerine acı sular akmaktadır.

Kim: ‘Bu şehirde oturmak istiyorum’ demişse, orada iyi bir ev bulamamıştır.

Kim: ‘Akad’da huzur içinde uyumak istiyorum’ demişse, orada iyi bir dinlenme yeri bulunmamıştır.”

Gutiler için Akad’ın yok edilişi tabii ki başka bir anlam taşıyordu. Onlar için bu, uzun süre yenilemeyen zengin bir düşman karşısında kazanılmış bir zaferdi. Gutiler için Akad daima bir rüya ülke konumundaydı. Mülksüz dağ kabilelerine beyaz taş, altın ve lapisten oluşan bir şehir masal gibi gelmiştir. Onların ovalardaki rekabetlerden ve savaşlardan haberleri bile yoktu ve onlar için önemli olan, duymuş oldukları ve elde etmek istedikleri hazinelerdi. Birçok Sümerlinin tasavvurunda, tanrının intikam alan eli olarak görüldüklerinden de haberdar değillerdi ve ortaya çıkışları, Akad’ın gazabına uğrayan Mezopotamya’nın sayısız vatandaşının gözünde biraz da tanrısal bir hakimın ortaya çıkışına benziyordu. Ağgözlü güruhlar olarak ülkenin üzerine çullandılar ve değerli buldukları her şeyi alıp götürdüler. Bu yüzden de, Akad’ın ortaya çıkarılması sırasında hazinelere rastlanılmayacaktır, Gutiler onlar için değer taşımayan her şeyi –özellikle de taş eserleri– tamamıyla yok etmiş olmalılar.

Akad'ın İzinde

Akad, kendisini bulmaya çalışan bir arkeologlar kuşağını boşuna meşgul etti. Mezopotamya hakkında yazılmış yeni eserlerde, Sargon'un başkentini Sippar, Babil ve Kiş arasındaki bölgeye yerleştiren cesur görüşler vardır. Bazı yazarlar, Akad'ın tümüyle yıkılıp bir daha asla inşa edilmediği ve böylece izlerinin silindiği tahminini yürütürler. Yıkılan şehrin yeryüzünden silinmiş olduğu düşüncesi, birçok kez yıkılmış olmasına karşın yine de en azından temelleri ortaya çıkarılan Sümer şehirlerinin varlığı nedeniyle bana pek inandırıcı gelmemiştir. Acaba Akad üzerine aniden çullanmış olan Gutiler gerçekten taş üstünde taş bırakmadılar mı? Bağdat'ta bulunduğum sıralar, Arapların yakından tarif edemeden veya nerede olduğunu söyleyemeden, sıkça Akad adındaki bir yerden söz etmeleri dikkatimi çekmişti. Ancak, Irak Müzesi'ne veya Alman Enstitüsü'ne gitmenin bile neredeyse Odyssee gitmekle kıyaslanabilecek bir macera gerektiren bir şehirde bu pek de olağandışı bir şey değildir.

Böylece Akad'ı her soruşumda, belirsiz bir el hareketiyle güneşe doğru işaret yapıp, "Orada, güneyde" diyenlerle sıkça karşılaştım. Bağdat'ın güneyinde birçok kazı alanı vardı ve düzlükte yolculuk ederken, kazılmak için meydan okuyan, el değmemiş birçok *teller* görünüyordu. Sık sık "Akad nerede?" diye sormama rağmen, asla düzgün bir cevap alamadım.

1975'in sonbaharında, pek çok yolculuğumda olduğu gibi, yine bir tesadüf bana yardımcı oldu. Léon de Meyer adında bir Belçikalının Bağdat'ın güneyindeki Tell ed-Der'de yeni kazılara başladığını duydum. Bağdat'ta olan birçok şey gibi, bu da ilk önceleri sadece bir dedikoduydu. Ama ben Tell ed-Der'i biliyordum. Bu, uzaktan gördüğüm ve şehir duvarlarını akla getiren, üçgen temele sahip, dalgalı bir tepe sırası idi.

Oraya gitme fikri çok güzeldi, ama bir jip bulmak bile imkânsızdı. Başvurduğum taksiciler bile, "çöle gitmeyi" ke-

sinlikle kabul etmiyorlardı. Zaten yolu bilen kimse yoktu ve Irak arkeoloji haritası ne yolları ne de patikaları gösteriyordu. Bir zamanlar bir kanal boyunca gittiğimi ve Tell ed-Der'in devasa bentlerini gördüğümü söylediğimde, karşıdakiler sadece başlarını sallamakla yetiniyorlardı.

En sonunda, yarı İngiliz yarı Iraklı olan gözüpek bir taksici buldum ve beni Tell ed-Der'e götürmeyi kabul etti. Bağdat'ın sınırında ilk sonuçsuz araştırmalar başladı. Ben o arada kulaklarımı dört açmıştım; çünkü Tell ed-Der söz konusu olduğunda sürekli iki isimden söz ediliyordu ve bunlardan biri de Akad idi. Şoför, yerlilerin her iki ismin de –Tell ed-Der ve Akad– aynı bölge için kullanıldıklarını söyledi. Bilmecenin çözümü burada mı yatıyordu?

Babil yolundan güneye doğru ilerleyerek, camilerin ve tuğla ocaklarının yüksek bacalarının önünden geçtik ve sonra karpuz dağlarının olduğu büyük bir meyve-sebze pazarından sağa döndük.

Orada bir kanal ve hurma ağacı korusunun olduğunu iyi hatırlıyordum. Bir koyun sürüsü suya doğru ilerliyordu ve ufkun içine oyulmuş siluet gibi görünen bir deve kervanı, karşı kanalın kenarındaki eski yedekçi yolunu geçiyordu. Uzaklarda, binlerce yıl öncesinin kerpiç tuğlalarından yapılmış gibi görünen tipik çiftlikler belirmişti. Her ne kadar yakınımda olsa da, milyonluk modern Bağdat şehri yine de bana çok uzaktaymış gibi geliyordu. Eski bir gezi günlüğüme, hakkında “Bir kanal boyunca, eski bir şehir duvarını çağrıştıran, tepe sırası formunda *teller* uzanmaktadır,” diye yazdığım tepeler silsilesini gördüğümde, bu mesafe gözümde daha da büyümüştü.

Kanalın öte tarafında uzanan tepe sıralarını geçerken, yakındaki bir köyden, kanalın öte tarafındaki yolları iyi bilen, yardımsever bir Iraklıyı arabamıza aldık. Adam şoförümün yeteneğini zorlu bir deneye tabi tutuyor gibiydi. Sık sık kumlara gömülüydük. Karşıya geçebilmek için bir dere yatağını kerpiç parçalarıyla dolduruyor ve geri dönüş yolunda gözüpek manevralarla yumuşak zemini alt ediyorduk.

Bu maceralı yolculuğun ardından, güneydeki bir kanalı ve tüm genişliğiyle devasa büyüklükteki üçgen bir tepeyi karşımda buluyordum. Bu bentler ve onları çevreleyen düz arazi, belki de Arapların işaret ettikleri gibi, altında gerçekten Sargon'un kayıp başkenti Akad'ı gizliyordu.

Tepelerle çevrilmiş kocaman alanın ortasındaki küçük yükseltilerin üzerinde Belçikalı arkeoloğun çadırları vardı. Ama ne yazık ki onunla tanışamamıştım; çünkü o sıralar başkente gitmişti ve yabancı kazıcılar için olmazsa olmaz olan kâğıt savaşlarından birine girişmişti. Irak'ta bürokrasiyle uğraşmak, kazı yapmak kadar zaman alan bir uğraştı.

Meyer'in kazdığı yer, çadırların önündeki bir çukurun içindeydi. Burası, oturma mekânlarının belirgin şekilde görüldüğü, belirli ev gereçlerinin büyük kil kaplara konulduğu, yaklaşık on metre karelik bir alandan oluşuyordu. Bir kuyunun kenarında, su kabı olarak kullanılmış kilden kaplar vardı. Meyer, çalışmalarına birkaç gün önce başlamış ve şimdiden kayda değer bir kazı gerçekleştirmişti. Mezopotamya'daki arkeologlar, bugüne kadar dikkatlerini esasen saray ve tapınaklara yöneltmişlerdi. Meyer ise, Akad zamanının oturma mekânlarını ortaya çıkarma amacındaydı.

Bağdat'taki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan Tell ed-Der'le ilgili kısıtlı araştırma sonuçlarını inceliyordum. Bu kapsamlı kütüphanede, 1971 yılına ait ilk kazı raporuyla Léon de Meyer de yer alıyordu. Orada, Bavyera Bilimler Akademisi'nin hazırladığı ciltlerden birinde, Dietz Otto Edzard'ın, "Bağdat Irak Müzesi'ndeki Tell ed-Der, Eski Babil Adalet ve Ticaret Belgeleri" adlı bir makalesini buldum.

Stephen Langdon'un Kiş hakkında yazdığı ve 1924'te yayımlanan kazı raporunda, Tell ed-Der'in sonradan Sippar-Jahrurum olarak adlandırılan eski Akad olduğu fikrini taşıdığını orada öğreniyordum. Bağdat'taki *Directorate General of Antiquities* arkeolojik haritasının ilk baskısı da bu yorumdan hareketle, Tell ed-Der'i eski Akad olarak gösteriyordu. Daha sonraları bu tezden, mantıki karşı deliller sunulmaksızın vazgeçilmiştir.

Haritayı incelerken, Tell ed-Der'in, Fırat ve Dicle'nin kollarının birbirlerine otuz kilometre kadar yaklaştığı bir yerde bulunduğu özellikle gözüme çarpmıştı. İki nehrin ve onları bağlayan kanal sistemlerinin Akad için ne kadar önemli olduğu göz önüne alınırsa, bu durum Akad'ın bölgedeki konumuna ilişkin önemli bir işaret olabilir. Bu konum aynı zamanda Sargon'un planlamacı düşünce tarzına da uymaktadır.

Bu verilerden hareketle, Tell ed-Der'in aslında eski Akad olduğu henüz söylenemez. Ama yine de araştırmalarda bu durum göz önünde bulundurularak, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda kazı çalışmalarına başlanmalıdır. Çünkü Tell ed-Der'in Akad ile özdeş olup olmadığına ilişkin soruların yanıtlarını ancak, devasa duvarların bulunduğu bu bölgeden elde edilecek delillere dayanarak verebiliriz.

5.3. Bir Hükümdarın Kendini Taşa Ebedileştirmesi: *Gudea Heykelleri*

Utuhengal Dağların Ejderhasını Yok Ediyor

Akadlılar, Guti istilasından ve başkentlerinin yıkılışından sonra bir daha kendilerine gelemediler. Şarkalişarri'den sonraki krallık listeleri bir dizi soru işareti taşımaktadır: “Naramsin'in oğlu Şarkalişarri 25 yıl hükmetti. Sonra kim kraldı? Kim kral değildi? İggi kral mıydı? Nanum kral mıydı? İmi kral mıydı? Elulu kral mıydı? Dördü aynı zamanda krallık yaptılar ve üç yıl hükmettiler.”

Bu bilgiler, ülkenin kuzeyinde ve kuzeybatısında oluşan Akad adacıklarının dağılmış ordu birlikleri ile Gutilere karşı halen direndikleri veya Akad birliklerinin ilk başlarda Guti güruhu tarafından takip edilmeyen bölgelere doğru çekildikleri anlamına gelmektedir. Yaklaşık yüz yıl süren Guti Hükümdarlığı, Mezopotamya'nın tümüne düzenli ve kesintisiz bir şekilde yayılmamıştı. Özellikle ilk başta Gutiler ile ittifak

kuran Güney Mezopotamya şehirleri sonradan bu “barbar hükümdarlığa” karşı koymaya başladılar. Uruk muhtemelen Guti ordularının baskınından önce, henüz Şarkalışarri zamanındayken Akad yönetiminden geniş ölçüde ayrılmıştı. Bu da, krallık listesinde Akadlılar ve Gutiler arasında neden bir Ur krallık sırasının olduğunu açıklamış olmaktadır. Çünkü krallık listelerini incelerken, Akad imparatorluk beyliklerinin ve daha önceleri de baskın hanedanlıklarının yanında, başka hükümdarlık sıralarının olduğunu da tespit etmekteyiz. Böylelikle nihai bir kronoloji için –en azından 3. bin yılın ikinci yarısında– çok sağlıklı tutulan krallık listelerine başvurmak olanaksızlaşmaktadır. Onların nerede tek yönlü, nerede çok yönlü –Akad, Uruk ve Guti olayında olduğu gibi– gittiklerini ve kesin geçiş yerlerini bilmemekteyiz.

Gutilerde olduğu gibi, Akad Hükümdarlığı’nın son zamanlarında da Mezopotamya’daki güç dağılımı ve ilgi konumu çok farklılaştığından, çağdaş anlatılar bile kısmen güvenli olmaktadır. Bu belgeler karşıt siyasi ve askeri güçler arasındaki savaşları propaganda amacıyla abartılı ve renklendirilmiş bir biçimde aktardıklarından, net bir tarih görüntüsü sunamamaktadırlar. Ayrıca tarafsız gözlemcilerin bulunmaması nedeniyle, bu belgelerin geçerliliğinde, bütünlüklü kontrol edebileceğimiz, renklendirilmiş tasvirlerle bağlı kalmak zorundayız.

Daha sonraki bir kopya ile aktarılan bir krallık metninde, Uruk Kralı Utuhengal’ın Guti Kralı Tirigan’ı yendiği ve “dağların ejderhalarını” –Mezopotamya’da Gutiler böyle adlandırıyorlardı– Fırat ve Dicle bölgesinden nihai olarak kovduğu tayit edilmekte ve bununla övünülmektedir. Bu savaş, muhtemelen Akad harabelerinin kuzeyinde, yani bugünkü Bağdat’ın kuzeyinde gerçekleşmiş olmalıdır.

Görünüşte Tirigan yeniden güçlenen Uruk’a karşı sefer yapmayı planlarken, Utuhengal ani bir kararla daha erken davranır ve bu arada modern savaş metotları ile eğitilmiş olan Sümer ordusuyla kuzeye doğru hareket eder. Yenilgiden sonra, muhteşem Akad’ın yıkıcıları olarak oradaki halktan

destek görmeyeceklerini bilen Gutiler, hızlı bir şekilde, bildikleri ve kendi benzerlerinin bulunduğu dağlara çekilirler.

Utuhengal'ın Gutileri yenmesinin ardından, tüm ülke derin bir nefes almış olmalı. Şehirler çok kan kaybetmişti ve savaş yorgunuydu. İki yüzyıldan fazla süren sert savaşlar ve askeri çekişmeler yüzünden Mezopotamya bitmiş, bir tek sağlam şehir kalmamıştı. Hem güneyde, hem de kuzeydeki şehirler birçok kez yıkılmış ve tekrar inşa edilmişti.

O dönemin yeni başkenti Girsu –bugünkü Tello– ile Lagaş bir istisna teşkil ediyordu. Krallık listelerinde boşuna aradığımız Lagaş kralları, belli ki Gutiler ile uzlaşarak, belki de antlaşmalar yaparak, belirli bir bağımsızlık kazanmışlardı.

Lagaş o zamanlar 216.000 nüfusa sahipti ve 160.000 hektarlık bir bölgeyi kapsıyordu. Yani Urukagina yönetiminden altı kez daha büyüktü. Beylik, on yedisi büyük, sekizi küçük olmak üzere toplam yirmi beş şehirden ve 40 tanesinin adını bildiğimiz, ama artık yeri bile saptanamayan köy ve yerleşimlerden oluşmaktaydı. O dönemden kalma bildiriler sayesinde, Mezopotamya'daki yerleşim yerlerinin yoğunluğu hakkında bir fikir edinebiliriz. Bu bilgiler aynı zamanda ticaretin insanlar için ne kadar önemli olduğunu da açığa çıkarmaktadır. Kapsamlı bir ithalat olmadan, Sümer toplumu var olamaz, lüks ihtiyaçlarını ise hiç karşılayamazdı.

Lagaş Kralı Urbaba, Sümer bölgesindeki etkisini muhtemelen barışçıl bir tarzda ve henüz Guti hükümdarlık zamanındayken genişletmiş, kızı Enanepada ise Ay Tanrıçası Nanna'nın Ur Tapınağı'na başrahibe olmuştu. Burada Sümer hükümdar aileleri tarafından istilacılara karşı ustaca işlenip icra edilecek komplo yavaş yavaş başlatılmış olabilir. Diğer taraftan askeri bakımdan Kuzey Mezopotamya'da yeterince meşgul olan Gutiler, Sümer *Ensileri* ile iyi ilişkide bulunmayı mutlaka denemiş olmalılar.

Gutiler başlangıçtaki yıkıcı seferlerinden sonra, huzursuzluğu önlemek için, kendilerini bu ülkede sevdirmek zorundaydılar. Şüphesiz Urbaba bundan yararlanmış olmalı-

dı. Çünkü gücünün zirvesindeydi ve Ur'dan Eridu'ya kadar olan Güney Sümer Bölgesi onu başkumandan olarak tanıyordu. Lagaş'a bağımlı bu şehir ittifakına sadece Uruk dahil olmamıştı.

Urbaba, Güney Mezopotamya'da yirmi yıl boyunca, barış içinde hüküm sürdü. Bu ancak, ülkede konumlanan Gutileri tanımakla ve karşı çıkmaksızın vergi taleplerini kabul etmekle mümkün olabilmişti. Bu yüzden güneyde Guti baskısı azalmış, Akad zamanına oranla, daha iyi bir yaşam başlamıştı.

Lagaş'ta Urbaba'yı, portreleri ve kitabeleri ile en iyi tanıyan Sümer kralı olan Gudea takip eder. Ülkesindeki ticaret, sanat ve zihinsel gelişimi incelediğimizde, bunun yabancı bir yönetim sırasında olmuş olduğu neredeyse anlaşılamamaktadır. Gudea Çağı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Alman ticaret mucizesi ile karşılaştırılabilir. Savaşların yıkıma uğrattığı, talan edilmiş bir ülkede, Gudea'nın hem dünya ticaret ilişkilerini hem de zengin yapı faaliyetlerini ancak bu benzetmeyle anlaşılır kılabiliriz.

Gudea'nın Güney Mezopotamya'daki hükümdarlığa barışçıl yollarla yükselişi, siyasi ve dini restorasyonlarla da bağlantılıydı. Bir zamanlar kendisini "Lagaş Tanrısı" olarak isimlendirdiği halde muhafazakâr davranarak, mütevazı *Ensi* unvanını devam ettirdi. O, Sargon'un büyük alan siyasetini zorba olmayan bir yönetimle sürdürerek, eski Sümer şehir devletindeki beylik düzeni tekrar kurmayı hedefliyordu. Diğer *Ensilerin* güçlerini ellerinden almadan, onları kendi yönetimi altında ortak ticari, yapısal ve sanatsal faaliyetlerle görevlendirmek istiyordu. O, barışçıl araçlarla Sümer'in tekrar yükselişini amaçlıyordu.

Sargon'un bağımsız bir hükümdar olarak ordularıyla fethettiği bölgeleri, Gudea diplomasi ve ticaretin yardımıyla kendi etki alanına bağlama başarısını gösteriyordu. Kitabelerinde, Elam'a karşı olan seferler, daima saldırı heveslisi komşuya karşı alınan savunma önlemleri olarak tanımlanıyordu ve Gudea'nın kolaylık göstermesiyle ticari alanda

ödüllendirdiği için, bu seferler Gutili yöneticilere de yarıyordu. Gudea, kervanlarının kuzeye ve kuzeybatıya geçişleri için Gutilerle ticari anlaşmalar yapmış ve hatta ekonomik ilişkilerini Gutilerin çıkış bölgesi olan kuzeydoğu dağlarına kadar uzatmıştı.

Gudea ile ilk tanışıklığımız, Sarzec'in Tello'daki kazısının hemen başlangıcında ve ne yazık ki başı kopmuş olarak bulunduğu büyük bir heykele dayanır. Bu arada, gün yüzüne çıkarılan ve ona ait olan otuzdan fazla heykelin çoğu Louvre'da bulunur. Siyah veya mavi yeşilimsi bir taştan yapılmış olan bu heykeller, Lagaş *Ensi'sini* daima, birleştirilmiş elleriyle ayakta dururken ya da otururken gösterir. Giysisinin üzerinde sıkça kitabelere rastlanılır ve bu heykellerden birinde, onu, Sümer'in yapı ustası olarak ününün binlerce yıl canlı kalmasını sağlayacak şekilde, kucağındaki bir inşa planıyla birlikte görürüz.

İki kil silindir üzerinde bulunan Gudea'nın tapınak yapım methiyesi, Sümer dilinin en önemli dokümanlarından biridir. Burada hükümdarın, Şehrin Tanrısı Ningirsu aracılığıyla, güçlü Enlil'le nasıl bağlandığı gösterilmektedir. Methiye, altın çağın bir şiiri gibi başlar:

*“Gök ve yerde kaderler tayin edildiklerinde,
Lagaş büyük tanrısal güçle, başını gururla göğe kaldırdı,
Enlil, Efendi Ningirsu'ya sevecen baktı:
'Şehrimize yakışan her şey parlayarak doğdu'
Sel yükseldi,
Enlil'in seli yükseldi,
Sel yükseldi,
Sel parladı korku uyandıran
Enlil'in seli, Dicle, tatlı su getirdi...”*

Sümer'in korunmuş en uzun manzumelerinden sayılan bu metnin tümü incelendiğinde, siyasi gerginliğe ve bağımlılığa işaret eden hiçbir şeyin olmadığı görülür. Kendisini tanrıların ve halkın refahına adan ve her şeyden önce barışçıl bir

ortamda büyük işler başarmakla ilgilenen kral, “ileri görüşlü adam” olarak methedilir.

Bununla birlikte Gudea’nın düşünce ve davranışlarında dini vazifelerin idraki kadar, insanların refahının da önemli bir rol oynadığı görülür. Şehir Tanrısı Ningirsu için Eridu tapınaklarına kadar süren büyük bir tören yapıldığını öğreniriz. Bunun sadece dinsel bir eylem olmayıp, aynı zamanda siyasi bir güç gösterisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu da, Gudea’nın her şeyde yaptığı gibi barışçıl araçlarla gerçekleşmişti. Bu metinlere bütün olarak baktığımızda, onun güvenli olmayan bir zamanda tebaasına büyük ölçüde güvenlik ve iyi bir yaşam garanti ettiği görülür.

Uruklu Utuhengal yönetime geçip Gutilere karşı bağımsızlık savaşı başladığında, –eğer tarihçilerin yeni hesapları doğruysa– Gudea öleli sekiz yıl geçmiş olmalıydı. Gudea’nın halefleri olan Urningirsu ve Pirigme zamanında da Güney Mezopotamya’daki barışı devam ettirme çabaları sürmüştü. Ama ¹ırçok kitabede de belgelendiği gibi, açıkçası oğlu ve torunu, öncüleri Gudea’nın devlet adamı kişiliğine, gücüne ve dirayetine sahip değillerdi.

Yine de zamanında Sümer *Ensileri* arasında öne çıkan tek şahsiyet olan Utuhengal da, Gutileri kovmanın dışında, Sümerler için bir başarı kazanamadı. “Dört Dünya Bölgesinin Kralı” unvanı, onun hırsını açığa çıkarmakla birlikte, Uruk’u tekrar siyasi alana sokma başarısını göstermesine yetmemişti. Böylece Guti yönetimin sonunda hayretle, ne Sümer’in kurtarıcısının –Uruklu Utuhengal– ne de Güney Mezopotamya’yı uzun yıllar yöneten halefinin –Lagaş *Ensi*’si–, kurtarılmış ülkenin efendisi konumuna gelemediği gerçeğiyle karşı karşıya kalırız. Sümer beylerinden hiçbiri, yönetimi ele alacak yetenekte değildi.

6. SON HANEDANLIĞIN İHTİŞAMI VE SEFALETİ

6.1. Sümer Rönesansı:

Urnammu III. Ur Hanedanlığı'nı Kuruyor

Bir Başkumandan İktidarı Ele Geçiriyor

GENERALLERİN iktidarı ele geçirmeleri, yeni çağın bir olgusu değildir. Askeri diktanın orijinal bir örneğine Sümer’de, daha doğrusu Ur’da rastlamaktayız. Gutilere karşı verilen bağımsızlık savaşından sonra, Lagaş etkisini devreden çıkarmak isteyen Utuhengal, generallerinden birini askeri vali olarak atar. Ancak bağımsızlık savaşındaki cesareti nedeniyle askerler arasında çok sevilen bu hırslı genç subaya valilik pozisyonu yeterli gelmez. Kendisinde gücü uygulama yeteneğini gören general, isyanı dener ve başarılı olur.

Bu güç değişimini Woolley’in Ur’da keşfettiği metinlerden okuyabiliriz. Oradaki bir diyorit anıt taşında şu sözleri buluruz: “Ayın tanrısı Nanna için, onun kralı, güçlü adamı, Uruk kralı, Dört Dünya Bölgesinin Kralı Utuhengal’ın yaşamı için. Urnammu, Ur valisi.” Efendisinin emirleri üzerine, Uruk Hükümdarlığı’nın nişanesi olarak Ur’da bu anıt taşına diken Urnammu, ileride kendisine belirli bir karşılık veremeyen Utuhengal’a baş kaldıracak olan asiden başkası değildi.

Urnammu nihai savaşı istemeyecek kadar akıllıydı. İlk işi, Ur savuma tesislerini geliştirmekti. Şehrin merkezi kutsal yapısı olan Nanna Zigguratı’nı koruyacak olan tuğlalarda bulduğumuz mühürlerde şu metinler yer almaktadır: “Sümer ve Akad Kralı, güçlü adam Urnammu, Etemeniguru, Nanna’ya,

Enlil'in şanlı şöhretli oğluna, sevilen tapınağını inşa etti." Bu mühürlü tuğlalar darbeyi kanıtlamalarının yanı sıra, aynı zamanda meşhur III. Ur Hanedanlığı'nın kuruluş belgeleridir. Zamanın şartlarını iyi değerlendiren Urnammu, ülke gerçekliğini hesaba katan bir hükümdarlık unvanını seçmişti. O her şeyden önce, ülkedeki iktidar boşluğunun doldurulması gerektiğini hissetmişti. Kısa bir süre sonra Utuhengal ölünce, Urnammu'ya tüm Mezopotamya hükümdarlığının yolu açılmış oldu.

Ur'daki askeri dikta ile işe başlayan Urnammu, artık yönetimini yasal bir krallık olarak tesis ediyordu. Asilerin bile kökenlerini yasal bir hanedanlığa uydurma çabaları, ülkedeki gelenekselliğin ne kadar kökleşmiş olduğunu göstermektedir. Böylece kariyerinin başlangıcında, dışarıdaki düşmanın yenilgisiyle bağlantılı olarak, kendisini önce "Uruk'un Efendisi" diye adlandıran Urnammu, daha sonra "güçlü adam, Ur Kralı, Sümer ve Akad Kralı" gibi resmi unvanları alıyor ve kökenine "Ninsun'un doğurduğu oğul" sıfatını ekliyordu.

Destana göre Ninsun Gılgamış'ın annesidir ve böylece şiir ve tarihte yaşamaya devam eden, tanrısallaştırılmış kahraman olarak halkın saygısını kazanmış kahramanı doğurandır. Bu gelişmeden sonra, Gılgamış'ın babası Lugalbanda artık III. Ur Hanedanlığı'nın mitik atası olarak kabul edilmeye başlanır.

Bir türedinin kendisiyle ilgili tüm bu secere manipülasyonlarına başvurması belki de aslında onun Uruk'tan geliyor oluşuna dayanır. Her şeye rağmen, geç Sümer çağında başlayan bir iktidar Rönesansı'yla, Uruk'un çağlar boyunca nasıl bir itibara sahip olduğu belli olmaktadır.

Gudea'nın aksine, asker kökenli olması ve bir kral ailesinden gelmemesine rağmen, Urnammu yine de hükümdar olarak onunla birçok ortak özelliğe sahipti. O da yönetim gücünü barışçıl yollarla genişletme ve güçlendirme anlayışını taşıyor ve büyük bir yapı ustası olarak ön plana çıkıyordu. İlk olarak Ur'u eski parlak günlerine kavuşturmak istiyordu ve böylece, en önemli tanrılar için yeni ve muhteşem tapı-

nakların inşasına girişti. Uruk'taki tapınakları da restore ettirdi ve bir kısmını yeniden yaptırdı. İnanna kutsal yapıları her iki şehirde de özel bir ilgi görüyordu. Uruk'a, tanrıçanın baş rahibi olarak kendi oğlunu yerleştirdi. Bu, hanedanlığında Uruk rahip kralının yerini sağlamlaştırmayı hedefleyerek, İnanna ve Dumuzi mitosuna başvurduğu anlamına gelmektedir.

Urnammu'nun inşasına giriştiği en önemli yapı, bugün ortaya çıkartılarak restore edilen, Sümer'in en iyi korunmuş anıt yapısı durumundaki Ay Tanrıçası Nanna'nın büyük ziguratıdır. Onun heybetli büyüklüğünü Woolley'in rekonstrüksiyonu da göstermektedir.

Urnammu, eskiden Uruk ve Nippur'un büyük tapınaklarını oldukları gibi, Nanna Zigguratı'nı da ülkenin merkez kutsal yapısı ve kendi krallığının tanrısai gücünü gösteren bir abide olarak tasarlamış olmalı; çünkü III. Ur Hanedanlığı da tıpkı Sargon Hanedanlığı gibi, tanrısai orijininin herkes tarafından kabulünü amaçlıyordu.

Urnammu'nun oğlu Şulgi, sonradan bir tür kader belgesi olarak kabul ettiğı tanrısai gerekliliğe ismini ekleyerek, kendisini açıkça tanrı ilan etti. Urnammu da şüphesiz böyle bir iddiada bulunabilirdi; ama kendisini tanıyan çok sayıda insanın varlığını bildiğinden, şeytana uyup tanrısai olduğunu söylemekle gülünç duruma düşeceğinin farkında olmalıydı. Böylece Nanna Zigguratı ile birlikte, sonradan inşa edilen daha birçok tapınak Şulgi'nin rahatsız edilmeden oturacağı, kendi hanedanlığının gerçek anlamda tanrısai tahtı olarak hizmet gördü.

Urnammu sadece inançlı bir kral değildi, inşaat alanındaki hedeflerinin gösterdiği gibi, o aynı zamanda gücün de gerçekçi bir yapı ustasıydı. Onun bu özelliğı iki eyleminde de açık ve belirgin bir hale gelir. Birincisinin iç, diğierinin dış dünya siyaseti açısından önemi vardı. Her ikisi de, yüz yıl sürmesi istenen bir hükümdarlığın kurulması için büyük bir

önem taşıyordu. Bunlar, ülkeyi tamamen birleştirici bir yasanın ve yeniden uluslararası ticaretin kurulması idi. Bu konuda Urnammu'nun bir kitabesinde şöyle denilmektedir: "Magan ve Meluhha gemileri Nanna'nın eline geri döndüler."

Akad'ın son kralı zamanında çöken ve Gudea'nın kısa bir süre için de olsa kısmen canlandırabildiği dünya ticareti olmaksızın Ur'un geç refahı ve bununla birlikte ortaya çıkan Sümer Rönesansı olanaksız olurdu. Devlet kurumunun kuzeye kayıp tümüyle Samilerin eline geçmesinden önce, Güney Mezopotamya bir kez daha zenginliğin ve gücün merkezi olmuştu.

Urnammu'nun hükümdarlık unvanı olan "Sümer ve Akad Kralı", Mezopotamya'nın değişen ve halen değişmekte olan halk strüktürünü hesaba katar. Sargon hükümdarlığından beri, Sami unsurlar giderek güney şehirlerini de işgal etmeye başlamışlardı. Sümercenin yanında Akadca da her yerde kullanılan, yaygın bir halk diliydi. Ancak eskiden olduğu gibi, Sümerce yine okullarda öğretilmekteydi, ama artık rahip ve diplomasi diline dönüşüyordu.

Uzmanların terminolojik tanımında III. Ur Sümer İmparatorluğu, gerçekte bir geçiş evresinde bulunmaktaydı. Yönetim pozisyonlarında sadece Sümerler bulunmuyorlardı. Hatta Sümer ve Sami unsurları birbirlerine o kadar karışmışlardı ki, birçok aile Sümerli mi, yoksa Akadlı mı oldukları sorusunun yanıtını veremeyecek duruma gelmişti. Güney ve kuzey arasındaki fark sadece tarihi bir anlam taşıyordu. Ur Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra başkentlerin kuzeye kaydırılması, kuzeydeki belirli güçlerin siyasi erki güneyin elinde tutmasını utandırıcı bulmalarından ileri gelmiş olabilir.

Urnammu, on sekiz yıllık yönetimden sonra, gücünün zirvesindeyken öldü ve oğlu Şulgi'ye, içte ve dışta güçlenmiş bir ülke bıraktı. Şulgi babasının mirasını mutlak bir hükümdar olarak devraldı. O, gücün ve güç kullanımının gerçekçi

bir şekilde takdir edilmesi bakımından, Urnammu'dan aşağı kalmadı. Yine de siyasal olaylarla ilgili olarak, sarayda mitsel yorumlar etkilerini devam ettirdiler. Halkın ve rahip inancının çıkar uğruna ne kadar sömürüldüğünü bilemiyoruz; çünkü hükümdarların bu konudaki düşüncelerine kitabelerde ya da edebi metinlerde yer verilmemiştir.

Yine de Şulgi'nin, kendisini Gılgamış'ın atalar zincirine dahil edebilmek ve nihayetinde tanrısallaştırılmasını sağlamak için, 'Urnammu'nun Ölüler Dünyasına Gezisi' gibi mitolojik bir manzumeyi bilinçli olarak ısmarladığı düşünülebilir. Bilindiği gibi, ölümsüzlüğü ararken Gılgamış'ın da ölüler dünyasına gittiğinden söz edilir.

III. Ur zamanında eski Sümer mitos dünyasının yanı sıra, halk inanışının ve Akad dininin unsurları olarak, ruh ve ifrit çağrılması, yıldız ve işaret yorumları ortaya çıkar ve yorumcu rahipler sayesinde sarayda etkili olur. Urnammu'nun halefi Şulgi'nin önemli kararlar almadan önce karaciğer falına baktırdığını biliyoruz. Koyun karaciğerinin üzerindeki işaretlerin yorumuna dayanan bu fal, eski Sümer'de bilinmiyordu. Akadlılar tarafından benimsenen bu yöntem, Akad halkının güvenini kazanmak ve hanedanlığı güçlendirmek amacıyla Ur kral sarayınca da kabul edilen bir Sami adeti idi.

Akadlı astrolog için yıldız göğü kainat ve kaderin yansımalarını tasvir ederken, kurban edilen koyunun karaciğerinin üzerindeki işaretler de, kurban falı rahibine gelecekteki olayların yorumlanabilir bir tasviri olarak görünüyordu. Sadece devletin önemli siyasal kararları değil, aynı zamanda eş seçimi, inşaat başlangıcı, ticaret, yolculuk gibi kişisel sorular da rahibin önüne getiriliyordu. İşaretlerin diline tabi olan rahip tavsiyeleriyle, kralın izleyeceği siyasetin ülkenin üst düzeyde yöneticilerinin üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Rahiplerin bu işaretleri hangi bakış açısına göre yorumladıklarını, gerçekten sadece kendilerinin bildiğine inandıkları bazı gizemli işaretleri mi takip ettiklerini, yoksa burada kişisel düşüncelerin ya da belirli yabancı etkilerin mi rol oynadığını

bilemiyoruz. Ne olursa olsun, işaret yorumlamada kötüye kullanımın söz konusu olabileceği göz ardı edilemez. Şulgi ve halefleri zamanında rahiplerin özel bir güç konumu kazandıklarına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Artık eski zamanda olduğu gibi, kralın kendisi başrahip ve aynı zamanda ülkenin hükümdarıydı.

Daha geç döneme ait metinlerden, Şulgi'nin eski krallık geleneğine uygun olarak İnanna ile, yani tapınakta tanrıçayı temsil eden en yüksek rahibeyle Kutsal Düğün yaptığı sonucunu çıkarmaktayız. Eğer Moortgart'a dayanarak yaptığımız ölü kültüyle ilgili olarak yorumlar doğruysa, Şulgi'nin I. Ur Hanedanlık krallarından, ölü kral için düzenlenen diriliş törenlerini de devraldığını söyleyebiliriz. Kral mezarları üzerine kurulmuş olan III. Ur Hanedanlık sarayında bulunan ve mezarlara geçişi sağlayan delikler, muhtemelen ölü kralların mezardan –yani ölümler dünyasından– kurtuluşuna ve dolayısıyla tekrar tanrısal tahtlarına ve ölümsüzlüğe ulaşmalarına hizmet ediyordu.

III. Ur Hanedanlığı'nın tüm kralları, geleneksel kült formlarını korumaya, tekrar yerleştirmeye ve geliştirmeye dikkat ettiler. Onların ne kadar akıllıca davrandıkları, tapınakların tanrısal düzeninde hiçbir değişikliğe gitmemiş olmalarından da anlaşılmaktadır. Böylece şehir tanrıları olan Nanna'yı tanrısal hiyerarşi içinde yükseltme fikrinin çekiciliğine karşı durabilmişlerdi. Bunun yerine, kralın ve ülkesinin kutsanmasını sağlaması için, onu törensel bir merasimle Nippur'daki Enlil Tapınağı'na göndermişlerdi. 'Nanna'nın Nippur'a Yolculuğu' adlı bir manzumede ebedileştirilen bu önemli olay, Ur krallarının sadece kültüsel alanda akıllıca hareket etmekle kalmadıklarını, aynı zamanda Nippur'daki rahipler kastının güç konumunu sekteye uğratmadıklarını da kanıtlamaktadır.

Manzumede anlatıldığına göre, Enlil talep edilen rahmeti dağıtmıştır. Böylelikle Ur kralları Sümer'in en büyük tanrısı tarafından onanmışlardır. Bu onanma, onlar için kendi şehir tanrılarını ait olmadığı bir aşamaya yükseltmekten daha

önemliydi. Sümer devrimcilerinin bile, –kanaatleri böyle olduğu için mi, yoksa taktik düşünceleri nedeniyle mi olduğu zor anlaşılacak şekilde–muhafazakâr oldukları burada belirginlik kazanmaktadır. Ne var ki bugünkü bakış açımızla, onların davranışlarının birçoğunun taktik temelli olduğunu kabul edebiliriz.

İmparatorluğun Sınırları

Kral Şulgi ve onun halefleri olan Amarsuena ve Şusin zamanındaki III. Ur imparatorluğuna Susa şehri ve Elam'la birlikte, batı ve doğudaki sınır bölgeleriyle, tüm Mezopotamya dahildi. Ancak bu imparatorluk hiçbir zaman Akad kadar genişleyemedi. Mezopotamya bölgesinde şehirlerden uzak mesafelerde bulunan güvensiz yerler vardı ve ticaret tekrar askeri koruma ile gerçekleştiriliyordu. Bu amaçla, özellikle kuzey ve kuzeydoğunun dağlık bölgelerindeki kervan yollarında emniyet noktaları kurulmuştu. Sargon zamanında olduğu gibi, kervan nakillerinden en büyük payı yine, daha emin ve ucuz olan deniz ticareti alıyordu.

Bu dönemde, özellikle İndus Vadisi'ndeki şehirlerle olan ilişkiler iyi gidiyor olmalıydı. Woolley, Harappa ve Mohenjodaro'dan gelen tüccarların Ur'da oturduklarını saptayarak, ticarethanelerini temsil eden mühürler, kitabeler ve heykelcikler buldu. Öte yandan Sümer diplomat ve tüccarların da İndus hükümdarlığının metropollerinde ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır.

Ensiler Sümer şehirlerinde yönetici olarak hüküm sürüyorlardı. Bunlardan bir kısmı, eski şehir krallarının halefleri durumundayken, unvanları kral tarafından verilen büyük bir kısmı ise üst düzey memurluklarla görevliydi. Atalardan kalma şehir yönetimi saray ve tapınak, yani sivil ve kült yönetimi şeklinde birbirinden ayrılmıştı. Bu da gelenekselliğin korunmuş olduğunun bir göstergesidir. Bu yönetim düzeni, kralın akıllı bir satranç hamlesi olarak da görülebilir. Ur'dan çok uzakta olan ve zor kontrol edilebilen bölgelerde tek gücün bulunmasındansa, iki gücün bulunması daha iyiy-

di. Arzu edilen kuvvetler dengesinin sağlanması bakımından *Ensi* ve rahipler, şüphesiz ki birbirlerini çok iyi kontrol ediyorlardı. Bu memur ve rahiplerin her keyfililiğinin kendisine bildirileceğinden emin olmak Ur kralının işine geliyordu. Belki son Sümer imparatorluğunun istikrar ve sürekliliğinin sırrının bir kısmı burada yatmaktadır.

Şulgi'nin Yönetimi Altındaki Yaşam

Kral Şulgi kırk altı yıl yönetimde kalmıştı. Bu zaman zarfında Ur orta sınıfı ve muhtemelen Sümer şehrinin çoğu belirgin bir refaha kavuşmuştu. Siyasi güvensizliğin yanı sıra, askeri tehditler de ortadan kalkmıştı. 'Urnammu Kanunnamesi', Gudea zamanında sadece Lagaş'ta geçerli olan adalet güven duygusunu insanlara tekrar geri vermişti.

Fiyat ve tartılar artık ölçüm ve ayarlarla ilgili görevliler tarafından kontrol ediliyor, fakirler zenginlerin kaprislerine maruz kalmıyorlardı. Dul ve yetimler, yönetimin özel sosyal yardımından memnundular. Eskiden olduğu gibi, halkın büyük bir bölümü saray ve tapınağın hizmetindeydi. Hizmet ettikleri efendilerine bağımlı olmaları, insanlara fazla kişisel özgürlük tanıımıyordu ama şehrin yasama düzeni sayesinde kendilerini korunmuş hissediyorlardı. Giyim ve beslenme ihtiyaçları karşılanıyordu.

Yapılan kazı çalışmalarıyla, ziggurat, tapınak, saray ve mezarların yanı sıra, Ur'daki eski yerleşimin bir bölümü de ortaya çıkartıldı. Ev duvarlarının kısmen ayakta kaldığı köşeli sokaklarda ilerlerken, insan, Ortaçağ Avrupa şehirlerininine benzer bir izlenim ediniyor. Evlerin çoğunun oturma odaları nispeten küçük olmasına rağmen, daha geniş ve zarif olanları da var.

Bu tür evlerde oturanlar, şüphesiz ki daha geniş özgürlükten yararlanan yönetici memurlar, yüksek subaylar, arazi sahipleri ve tacirlerdi. Başrahip de dahil olmak üzere, rahipler geniş kapsamlı tapınak alanlarında otururken, kral ailesi nispeten daha küçük, ama gücün merkezi durumundaki saraylarda oturuyordu. Çünkü kral ailesi sadece resmi merci-

lerin değil, sıklıkla rastladığımız gibi, başrahiplik kurumunun da zirvesini temsil ediyordu.

Saray ve tapınak arasındaki ilişki her zaman sıkı, hatta samimi olmuştur. Bu samimi ilişkiyi Kutsal Düğün benzeri kült kutlamalarının tekrarlanması amacıyla ve daha çok hükümdarlıkla rahiplik arasında yapılan yazışmalar da kanıtlamaktadır.

İnsanlığın muhtemelen en eski aşk şiirleri de burada ortaya çıkmış olmalı. Bunlardan biri, Ur'daki Lagaş Şehir Tanrıçası Baba'ya adanmış tapınağın rahibesi tarafından, Şulgi'nin torunu olan kral sevgilisi Şusin'e yazılmıştır:

"Bunu söylediğim, söylediğim için, Efendi bana bir armağan verdi

'Haydi öyle ise' dediğim için Efendi bana bir armağan verdi

Bana bir altın pandantif, bir lapis mühür verdi

Efendi bana altından bir bilezik, gümüşten bir bilezik verdi

Efendim, hediyen öylesine lütufkâr ki bana bakmaya devam et

Şusin, armağan öylesine güzel ki, bana bakmaya devam et...

Ey Şusin, şehir bir topal gibi, elini sana versin

Şulgin'in oğlu, o ayaklarının dibinde bir bakire gibi yatsın

Ey tanrım, sâkinin sarhoşluk içkisi ne kadar tatlıdır

Sarhoşluk içkisi kadar kucağı da tatlıdır, sarhoşluk içkisi kadar öylesine tatlıdır

Sözü kadar kucağı da tatlıdır, sarhoşluk içkisi kadar öylesine tatlıdır

Şusin, bana ihsan eden, bana nasıl bu kadar lütufkâr olabilir

Şusin'im benim, Enlil'in sevgilisi, kralım, sen ülkenin tanrısı!"

Bu şiir, rahibe ile kral arasındaki büyük ve içten samimiyeti gösterir. Teklifsizliği, daha eski İnanna manzumelerini

hatırlatır ve Sümer-Akad dünyasında erotizmin, cinselliğin tabularla örtülü olmadığını gösterir.

Çekiciliğin bilincinde olan Baba rahibesinin bu şiirini daha yüksek konumlu İnanna rahibesinin aşk talebi ile karşılaştırdığımızda, neredeyse ciddi arka planlı şiirsel bir aşk rekabetinin olduğunu da görebiliriz. Her iki şiir aynı krala, Şusin'e yazılmıştır. Her iki yazar, aşk ve ihtiras vaat ederek, hükümdarın dostluğu için yarışır.

6.2. Yok Oluş ve Ölümsüzlük: *Bugüne Kadar Devam Eden Sümer Etkileri*

İşbierra'nın Komplosu

İlk dört kralın; Urnammu, Şulgi, Amarsuena ve Şusin zamanının III. Ur Hanedanlığı, acıya alışmış Mezopotamyalılara cennet düşlerinin geç bir gerçekleşmesi şeklinde görünmüş olabilir. Dicle ve Fırat arasında çok nadir olarak yaşanan barış ve güvenliğin yüzyıl boyunca devam etmesi bir mucize gibiydi.

III. Ur Hanedanlığı'nın son hükümdarı olan İbbisin tahta çıktığında, tacını hükümdarlığın üç önemli bölgesinde takmıştı: Ur, Nippur ve Uruk. İbbisin'in bu eylemle kendi kişiliğinde imparatorluğunun bütünlüğünü ortaya koymayı mı, yoksa tahmin edilen felakete sihirselsel bir karşı etkide bulunmayı mı amaçladığını bilemiyoruz.

Ama İbbisin'in tahta çıktığı anda ülkenin gücünün bölünmüş olduğunu gösteren belgeler bulunmaktadır. Birçok önemli görevi kendinde toplayan ve imparatorluğun doğusundan sorumlu olan bir başvezinin varlığını da –Şulgi tarafından getirilen bir vali unvanı– belgelerden öğreniyoruz. Adının Urdunanna olması, onun ailesinin Ur şehir tanrısı ile doğrudan doğruya bağlantılı olduğunu göstermektedir. Babası ve büyükbabasının da başvezirlik yapmış olması ise, bu makamın babadan oğula geçtiğine işaret etmektedir.

Urdunanna'yı bugünkü Zagros Dağlarındaki Erbil ve İran Körfezi'nin limanları arasında ülkenin başkumandanı olarak gösteren bir kitabenin olduğunu biliyoruz. Bu arada Ur'un savaş gücünün esasının onun yönetimi altında bulunduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü batıdan gelen göçebe istilalarına rağmen, dağlık bölgelerden ve Elam'dan gelen tehdit nedeniyle, savaş gücünün esası doğuda yoğunlaşmıştı.

Yetki dağılımının Kral tarafından sıkıca denetlendiği dikkate alınınca, Urdunanna'nın olağanüstü yetkilerle donatılmış olması şaşkınlığa yol açmaktadır. Bunun kralın özel güveninden mi kaynaklandığı, yoksa Urdunanna'nın kendi çabasıyla mı oluştuğu, dönemin belgelerinden anlaşılamamaktadır. Yönetiminin henüz dördüncü yılındayken İbbisin'in Elam üzerindeki üstünlüğünü kaybetmesinden Urdunanna'nın ne derecede sorumlu olduğu sorusu da açıklığa kavuşmamaktadır.

Ancak tek bir şey belirgindir: Kralın şahsi gücü artık Urnammu ve Şulgi'nin gücü ile karşılaştırılamamaktadır. Kralın yanında, özellikle de başkentten uzaktaki yerlerde bağımsız kararlar almayı ve hareket etmeyi öğrenmiş olan yüksek bir aristokrasi vardır. Bu sadece konumu şeffaf olmayan Urdunanna için değil, Ur'un batıdaki en güçlü adamı olan ve Mari'de valilik yapan general İşbierra için de geçerlidir. Onun krala yazdığı ve korunmuş olarak günümüze kalan mektupları, III. Ur Hanedanlığı'nın yok oluşunun nasıl başladığına ilişkin fikir vermektedir.

Sümerler, Şulgi zamanından beri ülkelerinin batı eyaletinde zor bir sorunla karşı karşıya kalmışlardı. Suriye düzlüklerinden gelen ve Amoritler olarak bilinen göçebeler sürekli bir şekilde ülkeye akınlar düzenliyor, sürüleri kaçırıyor ve ekili alanları yok ediyorlardı. Daha önce Şulgi bu istilacılara karşı, -torunu Şusin tarafından 280 kilometreye çıkarılacak olan- 63 kilometre uzunluğunda bir duvar ördürmüştü.

Ama ne var ki, Çin Seddi'nden önce inşa edilmiş olan bu uzun Sümer duvarı, olağanüstü hareketli Amoritleri durdurmaya yetmemişti. Şusin'in orada görevli olan komutanı,

krala şu haberi veriyordu: “Düşman tüm güçlerini savaş için topladı. Benim güçlerim ise sınırlıdır! Onlara karşı duvarı güçlendiremeyeceğim ve şehirleri koruyamayacağım.” Bu endişelere rağmen, ilk başlarda düşman Sümer bölgesine fazla girmemiş ve sınır ihlalleriyle yetinmişti. Eğer İşbierra’nın mektuplarına inanarak, tehlike önce İbbisin zamanında büyümüş ve imparatorluğun güvenliği için ciddi bir tehdide dönüşmüştü.

Doğrusu, Başkumandan İşbierra’nın batı sınırındaki konumunu güçlendirmek için kraldan istedikleri fazlaca abartılıydı. İşbierra düşman saldırıları olduğunu bildirerek, duvarı savunmak ve Amoritleri kovmak için kraldan geniş öncelikler ve yardımcı birlikler istemişti. Aslında İşbierra’nın ülkenin güvenliğinden çok, kendi konumunu güçlendirmekle ilgili olduğu açıktı.

Zekice formüle edilmiş mesajlarla, etraftaki şehir *Ensilerini*, komutanları ve askeri karargâhları kendine dost edinmişti. Bunlardan bazılarına planlarını açıklayarak, onları kendisinin işbirlikçileri haline getirdi. Hiçbir şeyden şüphelenmeyen kralın adamları, İşbierra tarafından aldatıldıklarını fark ettiklerinde artık iş işten geçmişti.

İşbierra tehlikelere vurgu yaparak, kendisini imparatorluğun kuzeybatı bölgesinin anahtar şehri olan İsin’e vali olarak atamasını istemiş, oyununu fark etmeyen ve Ur’daki sorunlarla boğuşan İbbisin de onun bu talebini kabul etmişti.

Bu dönemde Ur’da açlık tehlikesi vardı ve İşbierra, İsin’de büyük miktarda buğday stoklamıştı. Şimdi Ur’a buğday gönderebilmek için nakliye araçlarının eksik olduğunu bahane ederek, orada olmadığını bildiği halde, Ur’dan 600 yük gemisi istiyordu. Kral kendisine valilik görevini hatırlatıp buğdayı acilen Ur’a göndermesi gerektiğini bildirince de, “kralın bu uygunsuz talebini” gerekçe göstererek, kendisini İsin’in hükümdarı ilan ediyordu. İşbierra, birlikte hareket ettiği subayların yanı sıra, özellikle kuzey ve batıda önemli mevkilere yerleştirmiş olduğu dostlarının gücünü kullanarak, bir dizi *Ensi*’yi kendi safına çekmeyi başarmıştı. Bölge-

de bulunan ve krala bağı olan subay ve memurların da, ona katılmaktan başka bir seçenekleri kalmamıştı.

İşbierra'nın komplosu ile imparatorluk ikiye bölünmüştü. İbbisin'e, geleneksel düzeni ayakta tutmaya çalıştığı Ur ve yakın çevresi kalmıştı. İşbierra elde ettiği olanakları kolayca tehlikeye atmaya niyetli olmadığı için, bu durumu neredeyse on dört yıl boyunca korumayı başarmıştı. Ur ise, yaşadığı sıkıntılara rağmen bu dönemde de kuzeyden gelen atakları karşılayacak kadar güçlü olmuş olmalıydı.

Elam'la Gelen Son

Yüzyıllık birliğinin dağılması, imparatorluğun çöküşü, Sümer'in eski bir düşmanını sahneye çıkardı: Elamlılar. Aynı zamanda son Sümer hanedanlığının bitişi anlamına gelen Ur'a karşı nihai vuruşu, İbbisin yönetiminin 24. yılında yaptılar.

İbbisin tutuklanarak Elam'a götürüldü, Ur şehri tamamen yıkıldı. Yıkıntılar arasında kalan Elam garnizonu yedi yıl sonra, artık İsin kralı olarak tüm Mezopotamya'nın efendiliğine yükselen ve gücünü yüz yıl sonra Babil'e devredecek olan, Sami İsin Hanedanlığı'nın kurucusu İşbierra tarafından kovuldu.

İbbisin ile birlikte Sümer'in de sonu gelmişti. Bu, MÖ 2000 civarında olmuştur. Bir Sümer şairi, yıkılmış Ur'un çevresindeki insanların içinde bulundukları ruh hallerini yazdığı bir şiirle saptar. Mısralarında, bu yenilginin sonucuyla ilgili bilgilere yer verir; bir daha, son bir kez daha Enlil'in kaderi etkisini gösterir. Şair, büyük bir hüznün ve elemle, tanrıların iyiliklerini Sümerlerden esirgediklerini tespit eder. Mısraları, otuz yıl savaşlarındaki Alman barok link şiirini andırır:

*“Korkunç bora, zamanı değiştirmesi
Ve yasayı imha etmesi için kasırgayı kudurttu.
O, Sümer'in eski yasal düzenini yıktı
İyi hükümdarların zamanı geçti.
Şimdi ülkenin şehirleri enkaz halinde,*

*Ve ağıllar boşaldı, mandıralar.
Parmaklıklar arkasındaki kara sığırlar neredeler,
Burada kuzulayan koyunlar nerede?
Kanalların suları acılandı,
Ve seyrek otlar buğday tarlalarını örtüyor;
Bozkırlar sadece çığlık otu üretiyor.
Artık anne çocuklarına bakmıyor,
Ne baba eşini şefkatle çağırıyor,
Ne de erkeğinin göğsünde sevgili haykırıyor.
Annenin dizi çocukları sallamıyor,
Sütannenin ninnileri de sustu.
Yabancı yerde durmaktadır artık kralın tahtı,
Nerede adil karar bulunabilir ki?
Baştakiler artık el diyarına göç ediyor,
Eğilmiş sırtla bakılan.
Tanrıların sözü yasaları kaldırdı,
Zira An ülkelerine öfkeyle baktı,
Enlil'in bakışı düşmanlara lütüfkârı.
Nintu bile kendi eserini reddetti,
Enki de ırmaklara yeni yollar verdi:
An ve Enlil böylesini tayin ettiler.
İnsanlar ülkelerinden kovuldular
Ve düşman ülkelere götürüldüler.
Akşama doğru Subreliler onlarla alay eder,
Doğudaki Elam hakaretlerle onları örter.
Eyvah, Sümer kralı sarayından ayrıldı,
Elam ülkesine gitti İbbisin,
Uzak bölgelerdeki Anşan sınırına
Kuşa benziyordu, yuvası bozulan,
Gurbette vatani bir daha göremeyecek.
Fırat ve Dicle'nin ıssız kıyıları,
Sadece kötü otu yeşertiyorlar.
Hiçbir insan yollarda yürümeye cesaret edemiyor,
Korkuyla çömelerek yıkıntılar şehrinde,
Sadece elem ve ölümün ikâmet ettiği.*

*Çapa toprak üstünde dinleniyor,
Çoban koyunları otlağa götürmüyor,
Sığırların durdukları ağıllar boş,
Ne süt ne yağ alınıyor onlardan,
Anne koyun kuzulamayı hepten unuttu.
Düzlükte koşan yaban hayvanları öldüler,
Hayvanlar dinlenecek yer bulamıyorlar artık
Göl talan edildi ve etrafındaki sazlık.
Güzel bakımlı tarhlar çiğnendi,
Meyve ağacı ölüyor ve bahçelerin görkemi
An ve Enlil kaderi böyle tayin ettiler.
An'ın sözü - kim onu yıkabilirdi,
Ve kim Enlil'in fikrini değiştirebilir!
Ey Sümer, insanların çekindikleri korkunun ülkesi
Kral gitti ve çocukları ağlıyor.”*

Sümer Mirası

Ur'un yok edilişinden sonra, yakınmalara yer veren çok sayıdaki manzumenin dışında Sümer mirasının korunacağı bir yer kalmamıştı. Yalnızca, Kuzey Suriye'deki Ebla'dan İran Körfezi'ndeki adalara kadar yayılmış olan Sümer dili, –tıpkı Romalıların Latincesinin günümüze kadar yaşamış olması gibi– bilginlerin ve şairlerin dili olarak yaşamaya devam etmiş, bin yıl boyunca canlı kalmayı başarmıştı.

Sümer kültürünün tanıkları olan tapınaklar, saraylar, kütüphaneler, heykeller ise, üzerleri çöl kumları tarafından örtüldüğü için, daha Herodot zamanındayken bile tamamen unutulmuştu.

Sümer halkının isminden soyutlanarak korunabilen ve günümüzde uygarlığın, batılı değerlerin temeli diye tanımlayarak gururlandığımız yazı, matematik, inşaat yapımı, adalet, eğitim sistemi, dini düzenleme gibi birçok şey, ilk kez formüle edildiği Irak çölünün Fırat ve Dicle arasındaki o dünya ile bağlantısı göz ardı edilerek, zamanları aşıp bağımsız oldu.

Kabul etsek de etmesek de, sahiplendiğimiz bu değerler, varlığını yüz yıl önce yeniden keşfettiğimiz ve profesyonelce uğraşan pek çok insanın bile hakkında hâlâ fazlaca bir şey bilmediği, dolayısıyla çok az tanımak durumunda kaldığımız Sümerlerin, Doğu'daki Mezopotamya'nın mirasından başka bir şey değildir.

DİZİN

- Abba, 175, 176
Abba Tapınağı, 175, 176
Abu Dabi, 186
Abu Şahreyn, 22
Abydos, 168
Abzu, 25, 33, 77
Adab, 150, 151, 152, 189, 207
Adem, 21, 72
Adonis, 110, 168
Afrodit, 99
Afrodit Tapınağı, 146, 147
Agarum, 181
Agga, 133, 134, 136
Akbaba Steli, 62
Akad Hanedanlığı, 206, 207, 208
Akki, 164, 200
Akropol, 23, 146
Akşak, 150
Akuar Kuf, 90
Alalgar, 21
Albright, 172
Alulim, 21
Alman Arkeoloji Enstitüsü, 113, 216
Amarsuena, 229, 232
Amoritler, 233, 234
An, Anu (Gök Tanrı), 35, 36, 37, 107, 112, 113, 236
Ana Tanrıça, 16, 25, 55, 138, 168
Andrae, Walter, 97, 114
Anniginna, 178
Anşan, 76, 236
Anu Zigguratı, 98
Astarte, 99
Asur, 32, 35, 57, 62, 71, 81, 82, 84, 99, 110, 137, 148, 175, 200
Asur Grameri, 63
Av büyü, 53
Azupiranu, 200

Baal, 93
Babil, 27, 32, 34, 35, 36, 57, 59, 60, 62, 63, 71, 84, 88, 89, 90, 91,
92, 96, 99, 106, 114, 115, 119, 133, 136, 137, 139, 143, 144,
148, 149, 172, 175, 200, 214, 215, 216, 235
Babil Hanedanlığı, 172
Babil Kulesi, 57, 89, 90, 91, 92, 96, 97
Babil Destanı, 137
Bad-tibira, 93, 103, 150
Bağdat, 58, 61, 90, 111, 175, 214, 215, 216, 218
Bağdat Müzesi, 65, 111, 176, 206
Bahreyn Adası, 28, 41, 181, 182
Belucistan, 166, 170
Baranamtarra, 189
Barbar Köyü, 183, 185
Bavyera Bilimler Akademisi, 216
Bereket Tanrıçası, 24, 28, 52, 99, 101, 202
Beyaz Tapınak, 98, 112, 114, 116
Beyrut, 64
Bibby, Geoffrey, 181
Boğa, 49, 55, 69, 99, 101, 110, 115, 122, 123, 128, 143, 170
Brainwood, Robert J., 49
Breughels, Pieter, 90
Britanya Müzesi, 81, 82
Bronz Çağı, 11, 12
Buto, 168
Büyük İskender, 90, 91

Cambay Körfezi, 170, 171
Cebel el Arak, 169
Cemdet Nasr, 71, 173
Cornelius, 172

Çaseçemni, 168
Çatalhöyük, 10
Çıplak Tanrıça, 99
Çin Seddi, 233
Çivi yazısı, 21, 34, 35, 41, 43, 46, 49, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 70,
71, 72, 73, 74, 82, 83, 84, 94, 100, 116, 136, 160, 177, 180, 208

Damgalnunna, 27
Darius (Pers Kralı), 59,
Delacroix, Eugene, 47
Delitzsch, Franz, 63
Dicle, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 30, 31, 89, 90, 95, 106, 133, 153,
165, 174, 175, 193, 205, 217, 218, 221, 232, 236, 237

Dumuzi, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 114,
115, 116, 117, 131, 133, 139, 145, 168, 225
Dünya Yaratılış Miti, 34
Durand (İngiliz Binbaşı), 181, 182

Ea, 31, 34
Eanna Kutsal Yapısı, 112
Eannatum (Kral), 153, 154, 155, 157, 189
Eapsu (İlk okyanusun evi), 31
Ebla, 150, 186, 187, 204, 208, 237
Edzard Dietz, Otto, 216
Ekur, 40, 178, 211, 212
El Amarna, 66
El Obeyd, 16, 86, 87
Elam, 149, 151, 152, 154, 164, 165, 175, 195, 204, 207, 208, 209,
220, 229, 233, 235, 236
Elulu (Akad Kralı), 217
Enakalli, 154
Enanepada (Urbaba'nın kızı), 219
Enki, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43,
72, 73, 75, 77, 78, 91, 99, 102, 107, 108, 113, 145, 175, 181, 212
Enkidu, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145
Enkimdu, 103, 104, 105, 139
Enlil, 22, 32, 35-40, 71, 78, 91, 99, 100, 102, 107, 113, 119, 151,
154, 155, 178, 179, 180, 191, 193, 194, 195, 198, 203, 212, 221,
224, 228, 231, 235, 236, 237
Enmebaragesi (Mebaragesi, Kiş Kralı - Agga'nın babası), 133, 134
Enmerkar, 75, 76, 79, 80, 81, 84, 134
Ensi (unvan), 150, 188, 190, 191, 193, 194, 197, 199, 204, 207, 210,
219, 220, 221, 222, 230, 234
Entemenna (Lagaş Kralı), 154, 155, 188, 189
Enuma Elis, 34
Eridu, 16, 21, 22-25, 30, 31, 32, 36, 42, 50, 55, 75, 76, 77, 80, 85,
90, 107, 113, 150, 220, 222

Firavun Sarayı, 167
Frankfort, Henri, 175

Ganun, 79
Genesis, 34, 42, 43, 57, 82, 90
Geştinanna (Dumuzi'nin kız kardeşi), 109
Gibson, Mac, 176, 177
Gihon Irmağı, 42
Gılgamış (Uruk Kralı), 35, 37, 75, 82, 93, 94, 117, 132-141, 143-145,
157, 224, 227

Gilgamiş Destanı, 74, 133, 136, 137, 139, 141, 187
Gilgamiş ve Kişli Agga (destan), 134, 136
Gipar, 76, 77
Girsu (Tello), 60, 85, 155, 219
Glob, Peter Vilhelm, 181, 182, 183, 186
Göttingen, 88
Goetze, 172
Grotenfend, Georg, Friedrich, 58
Guanna (gök boğası), 37
Gudea (Lagaş Kralı), 65, 217, 220, 221, 222, 224, 226, 230
Guti, 208, 210, 211, 213, 214, 217-223

Habil, 102, 103, 139
Halaf kültürü, 14, 24
Hamadan, 59
Hammurabi (Babil Kralı), 172, 174
Harappa, 116, 170, 171, 229
Havva, 43, 73
Heinrich, Ernst, 37
Heck, Wolfgang, 169, 170
Herakles, 136
Herodot, 57, 89, 97, 114, 146, 147
Heuzey, Léon, 62
Hevesy, Wilhelm von, 170
Hiddekel Irmağı, 42
Hieros, Gamos, 112
Hilprecht, Herman V., 93, 117, 211
Hrouda, Barthel, 56, 111, 113

Irak Müzesi (Bağdat), 47, 65, 111, 124, 214, 216

İbbisin (Ur Kralı), 232-236
İbrahim (İncil) 85, 86, 188
İbraniler, 84, 89
İggi (Akad Kralı), 217
İmi (Akad Kralı), 217
İnanna, 31, 32, 33, 35, 37, 52, 75, 76, 78, 79, 80, 99-118, 131, 132, 135, 141, 143, 144, 146, 147, 170, 176, 179, 199, 200, 202, 203, 225, 228, 231, 232
İncil, 10, 13, 21, 25, 34, 38, 41, 43, 57, 73, 75, 82, 85, 89, 90, 91, 92, 94, 103, 105, 110, 120, 139, 145, 179, 188, 199
İndus, 9, 11, 166, 167, 170, 171, 229
İnnin (bkz. İnanna)
İnzak (Tilmun Tanrısı), 181, 182
İrigal Tapınağı, 98

İsin, 234, 235
 İsis, 168
 İskur (Hava Tanrısı), 37
 İşbierra (İbbisin'in valisi), 232-235
 İşkur (Yağmur Tanrısı), 80
 İşullanu, 142, 143

 Jacobsen, Thorkild, 44, 105, 134, 175
 Jena, 177, 211
 Jena Üniversitesi, 177
 Jensen, Paul, 136
 Jordan, Franzis, 37

 Kabil, 102, 103, 139
 Kalde, 85, 86, 179
 Kandinsk, Vassily, 47
 Keşmir, 66
 Kenotaph, 115, 116
 Kirmanşah, 58
 Kil tablet, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 81, 133, 148, 160-162, 173, 175-177, 186, 187
 Kirişauru, 179
 Kiş, 195, 196, 199, 202, 207, 214, 216
 Kiur, 178
 Kramer, Samuel N., 41, 46, 71, 72, 74, 75, 104, 105, 106, 109, 115, 168, 177, 178, 181, 182, 211
 Kraus, F. R., 201, 202
 Kserkes (Pers Kralı), 91
 Kubaba (Kiş Kraliçesi), 196
 Kudüs, 99
 Kullab, 76-78, 135
 Kutik-İnsusinak (Elam Kralı), 209
 Kutsal Düğün, 95, 97, 99, 106, 109-118, 124, 131, 132, 228, 231

 Lagaş, 60, 62, 65, 150, 152-155, 157, 187-194, 202, 207, 219-223, 230, 231
 Laipu (Kral Sargon'un manevi babası), 199, 200
 Lamberg, Karlowsky, 51, 67
 Langdon, Stephen, 216
 Larsa, 195
 Lees, 30
 Lenzen, Heinrich, 98, 113, 124
 Lübnan, 164, 204
 Lloyd, Seton, 50
 Lothal, 166, 172

Louvre, 53, 54, 62, 169, 174, 221
Lugal (unvan), 150
Lugalanda (Lagaş Kralı), 188, 189, 190
Lugalbanda (Uruk Kralı), 35, 133, 224
Lugalannemundu (Adab Kralı), 151, 152
Lugalzagesi (Umma Kralı), 113, 192-199, 202-204

Magan, 166, 167, 206
Makan, 186
Malraux, André, 47
Mamitu (Ölüm Tanrıçası), 37
Maniştusu, 207
Marduk (Babil Tanrısı), 36, 96, 115
Mari, 150, 154, 173-175, 187, 196, 204, 233
Matthiae, Paolo, 186
Meluhha, 206, 226
Meşannepadda (Ur Kralı), 174
Meşkalamdug (Ur Prensi), 120, 122
Mesilim (Kış Kralı), 153
Meyer, Léon de, 214, 216
Mısır, 11, 89, 93, 97, 107, 146, 159, 164, 165, 167-170, 187
Malviye Minaresi, 90
Mohenjo-daro, 166, 171, 229
Mondrian, Piet, 47
Montefic (Arap kabilesi), 61
Moortgat, Anton, 44, 110, 111, 113, 116, 123, 130, 131, 228
Moscati, Sabatino, 113, 186
Musa, 42, 72, 91, 92, 199
Müslüman, 173, 185
Musul, 50, 82
Mullil, 101

Nammu (Enki'nin annesi), 25-27, 33, 38
Nanna (Ay Tanrıçası), 100, 102, 107, 119, 179, 207, 219, 223, 225, 226, 228
Nañşe, 155
Nanum (Akad Kralı), 217
Naramsin (Akad Kralı Sargon'un torunu), 187, 206-211, 217
Nesir Paşa (kabile şefi), 61
Nebo (Babil Tanrısı), 63
Nekropol (ölüler bölgesi), 182
Nergal (Yeraltı Kralı), 179
Nibelungen Şarkısı, 136
Nidaba (Buğday Tanrıçası), 40
Nil Nehri, 9

Nil Deltası, 168
 Nil Vadisi, 9, 167
 Ningirsu (Lagaş Şehir Tanrısı), 153-155, 191, 194, 221, 222
 Ninhursanga (Ana Tanrıça), 27, 28, 41, 43, 72, 73, 175, 181, 182
 Ninildu, 212
 Ninova, 57, 82, 83, 137, 207
 Ninkurra (Bereket Tanrıçası), 27
 Ninlil, 39
 Ninmah, 25, 26
 Ninmu (Ninhursanga'nın kızı), 27
 Ninsubur (İnanna'nın elçisi), 102
 Ninsun (Uruk Tanrıçası, Gilgameş'in annesi), 117, 224
 Ninti, 73
 Nintu (bkz. Ninhursanga), 27, 32, 236
 Ninurta (Yer Tanrısı), 40
 Nippur, 35, 36, 39, 41, 73, 75, 84, 93, 107, 133, 134, 150, 151, 177-180, 182, 195, 198, 202, 211, 225, 228, 232
 Nisaba (Umma Şehir Tanrıçası), 138, 192, 194
 Nisir Dağı, 82
 Nuh (Utnapiştım, Ziusudra), 38, 83, 84, 91, 92
 Namibya, 164
 Nunbirdu Kanalı, 179

 Obeyd, 13, 17, 22, 24, 28, 29, 86, 87, 119
 Oğlak, 52, 54, 105, 110, 117
 Okul, 132, 148, 161-163, 226
 Oppert, Jules, 55, 59, 60, 62, 63
 Orthmann, Winfried, 56
 Osiris, 168

 Ölü ağıtları, 42
 Ölüler dünyası, 101, 102, 106, 108, 109, 113, 116, 130, 131, 141, 144, 145, 178, 179, 227, 228
 Ölüler ırmağı, 42
 Ölü kültü, 120, 228

 Pakistan, 65
 Pamir, 165
 Parlamentarizm, 134
 Parrot, André, 173, 176
 Paskalya Adaları, 170
 Pennsylvania Üniversitesi, 84, 85, 177
 Pers Yazıtları, 58
 Pirigme (Lagaş Kralı), 222
 Poebel, Arno, 84

Puabi (bkz. Şubad), 129, 131, 132

Radau, 74

Rahip kral, 67, 68, 95, 96, 106, 108, 109, 111, 114, 138, 149, 156, 225

Rauwolff, Leonhard, 90

Rawlinson, Henry, 58, 59, 60, 85

Rönesans, 90, 145, 157, 224

Rimum, 181

Rimuş (Akad Kralı Sargon'un oğlu), 206, 207

Roma Üniversitesi, 186

Royal Asiatic Society, 181

Sabarmati Irmağı, 166, 171

Sais, 168,

Samarra, 16, 48, 52

Samiler, 55, 106, 145, 152, 173, 175, 197, 198, 201, 202, 226

Sarzec, Ernest de, 60, 61, 62, 84, 85, 153, 221

Scheil, Pére, 72

Schmidt, Jürgen, 113, 115, 116

Schmökel, Hartmut, 55, 64, 65, 137, 148, 149, 174

Sebettu (kötü, ifrit), 37

Sidersky, 172

Silili, 142

Silindir mühür, 31, 43, 44, 68, 73, 110, 111, 122, 123, 129, 148, 149, 165, 167, 169, 183, 206

Sin (Ay Tanrısı), 39, 119

Sippar, 214

Sippar-Jahrurun, 216

Smith, George, 82, 83, 136, 172

Stel, 64

Strabon, 91, 93

Suen (Ay Tanrıçası), 202

Sukaletuda, 100

Sumukan, 138

Susa, 229

Sümer Rönesansı, 223, 226

Süleyman (Kral), 99

Şamaş (Güneş Tanrısı), 202

Şarkalışarri (Akad Kralı Naramsi'nin oğlu), 208, 209, 211, 217, 218

Şarrukenu, 196-199

Şuba, 76

Şubad (Ur Kraliçesi) (bkz. Puabi), 129

Şulgi (Ur Kralı Urnammu'nun oğlu), 117, 118, 134, 225-233

Şuruppak, 35, 133
 Şusin (Ur Kralı Şulgi'nin torunu), 118, 175, 229, 231-233

 Tapınak evi, 97
 Tapınak fahişesi, 139, 140
 Taş yapı (kenotaph), 112, 113, 114, 116
 Taylor, J.E., 60, 85
 Teb, 97
 Teokratik sosyalizm, 41, 44, 67, 157
 Thompson, R. Campbell, 11, 85
 Tel Arpacı, 48
 Tel Asmar, 175, 176
 Tel ed-Der, 214-217
 Tel Halaf, 12, 16, 48
 Tell Hariri, 173
 Tell Hassuna, 48, 50
 Tell Matara, 48, 49
 Tell Çagar Bazar, 48
 Tello, 60, 61, 62, 63, 85, 219, 221
 Tiamat (İlk Ana Tanrıça), 33, 34, 36
 Tilmun Adası, (bkz. Bahreyn Adası), 28, 41, 42, 43, 166, 167, 180-182, 185, 186, 200, 204, 206
 Tirigan (Guti Kralı), 218
 Tepe Gawra, 16, 48, 50, 55
 Tepe Sialk, 16
 Tepe Yahya, 51, 54, 67
 Tudela, Benjamin von, 90
 Tufan, 21, 22, 38, 81-84, 86-88, 91-94, 103, 108, 122, 123, 136, 137, 144, 150, 151, 180

 Umn-an Nar, 185
 Umu'ul, 26
 Ungnad, 172
 Ur, 16, 23, 60, 65, 85, 86, 88-90, 98, 114, 116-120, 123-125, 127, 129, 130, 131, 134, 150, 151, 153-156, 164, 166, 167, 171, 173-175, 179, 185, 202, 203, 207, 218-220, 223-235
 Urdunanna (büyük vezir), 232, 233
 Urnammu (Ur Kralı Şulgi'nin babası), 117, 223-227, 230, 232, 233
 Urnaşe (Lagaş Kralı), 153
 Uruk, 25, 32, 35-37, 42, 60, 65, 67-70, 75-77, 79-81, 90, 93, 94, 98, 100, 102, 103, 110, 112-119, 133-139, 141, 143, 147-151, 154, 179, 182, 193-197, 202, 207, 209, 211, 218, 220, 222-225, 232
 Urukagina (Lagaş Kralı), 187, 190-194, 198, 219
 Utnapiştım (bkz. Nuh, Ziusudra), 83, 92, 93
 Uttu, 27, 28

Utu (Güneş Tanrısı), 75-89, 84, 100, 104, 107, 195
Utuhengal (Uruk Kralı), 217-219, 222-224

Valle, Pietro della, 57
Vatikan, 150

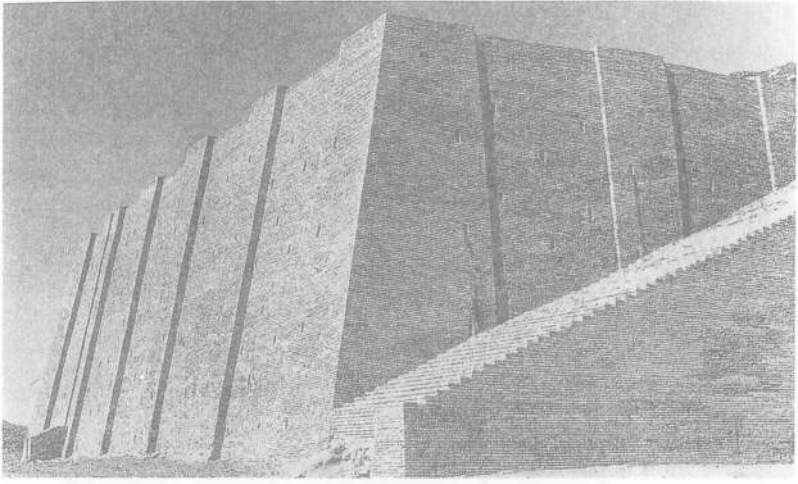
Woolley, Leonard, 23, 83, 85-88, 114, 128-132, 223, 225, 229

Yahudiler, 188
Yakup, 139
Yehovah (Yahveh), 25, 92
Yüz tanrısal güç (*me*), 32, 35

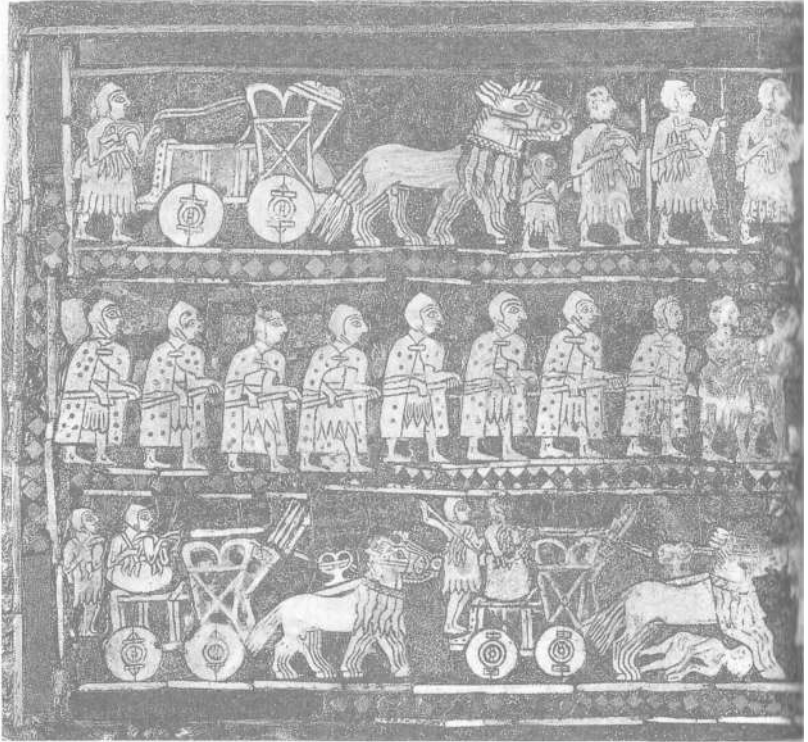
Zabalam, 155, 156
Zagros Dağları, 13, 49, 204, 208, 233
Zeus, 27
Zeus Tapınacı, 97
Zigguart, 37, 89, 93-98, 107, 110, 112, 114, 116, 119, 146, 177,
223, 225, 230
Zimrilim (Mari Kralı), 174
Ziusudra (bkz. Utnapiştım, Nuh), 38, 84, 91, 92, 108, 180

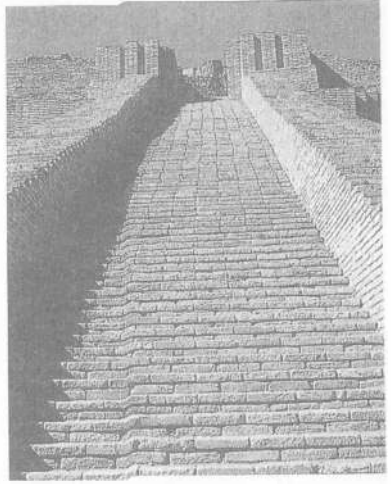
Lagaş, Gudea I. adak heykeli, Diorit MÖ 2275-2260 civarı. Lagaş Tapınağı'na yerleştirilmiş heykelin kucağındaki "Gudea, tapınağın yapımcısına yaşam armağan edildi," metni, Tanrı Ninsurgu'ya adanmıştır. Paris, Louvre.

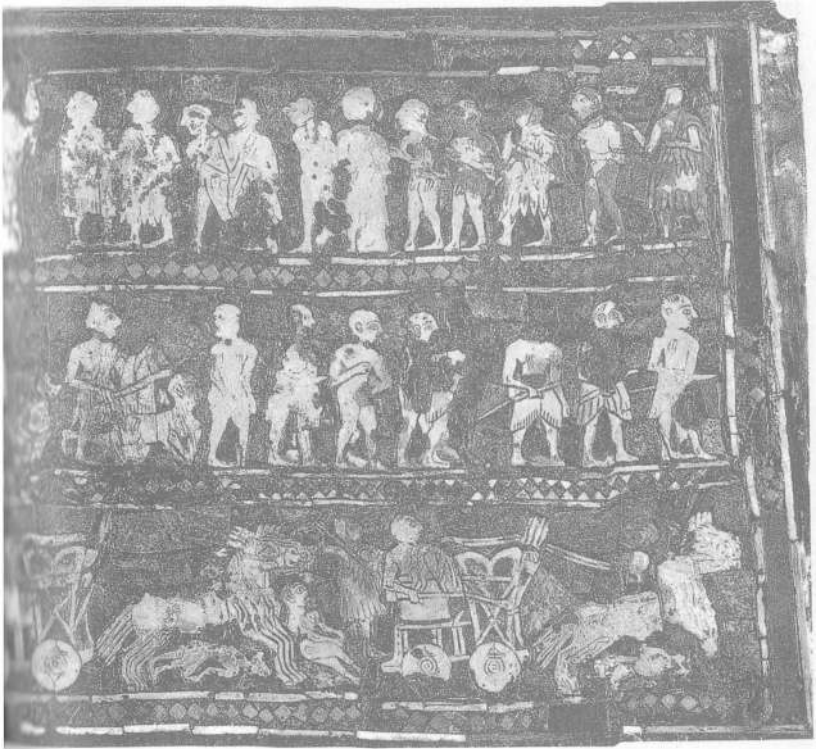
Ur, Kral Urnammu tarafından muhtemelen daha eski bir temel üzerine MÖ 2250-2232 civarında inşa edilen Ay Tanrıçası Nanna Zigguratı. Sümer basamak tapınağının iyi korunmuş ve restore edilmiş bir örneği.

Ur, Nanna Zigguratı'nın
merdiven rampası.

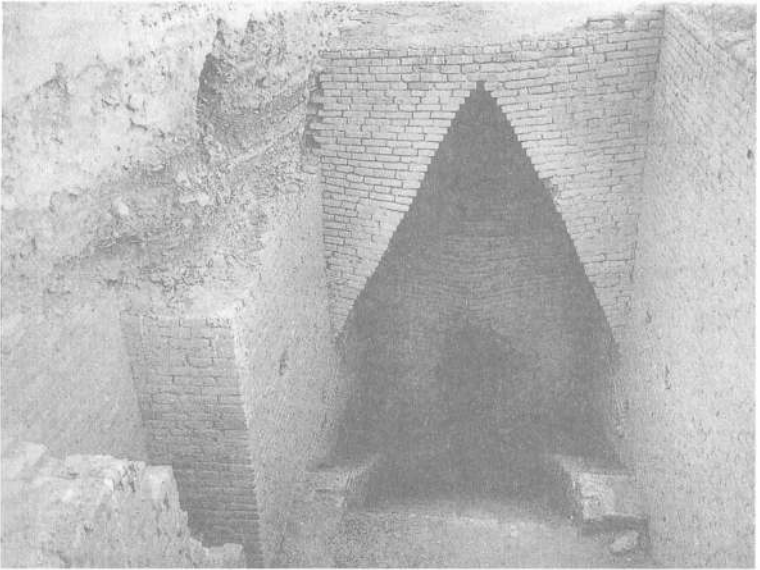

Lapis, midye ve kireçtaşından yapılmış Ur flaması. MÖ 2685-2645 civarı. Tarafları ve tarihi tespit edilemeyen bir seferi tasvir etmektedir. Londra, British Museum.

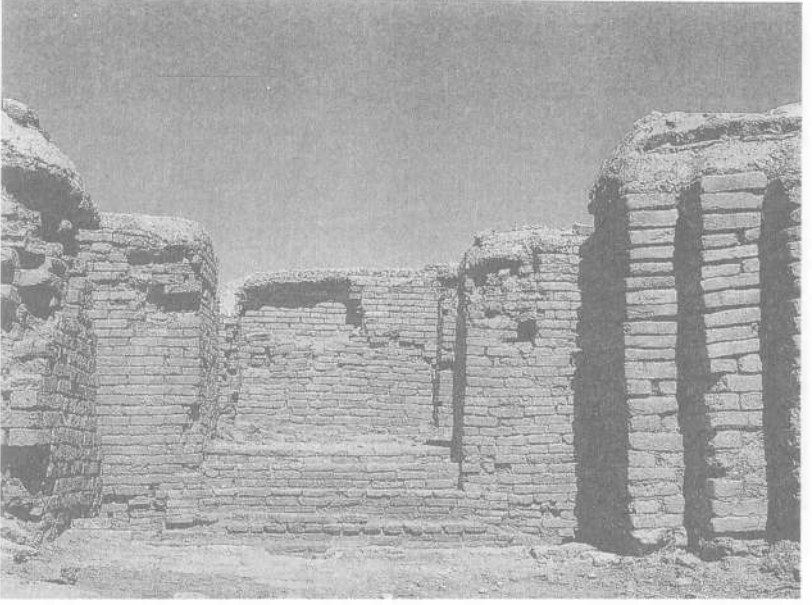

Ur'daki kral mezarlarında bulunan bir kadının ölüm süsü. MÖ 2685-2645 civarı. Bağdat, Irak Müzesi.

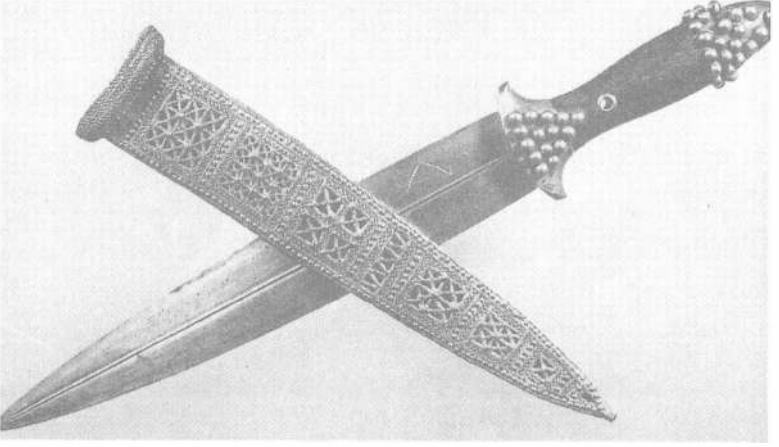
Ur, Kral Şulgi'nin mezar odasının girişi. MÖ 2032-1986 civarı.

Ur, Kral Urnammu'nun sarayının yüksek duvarları.

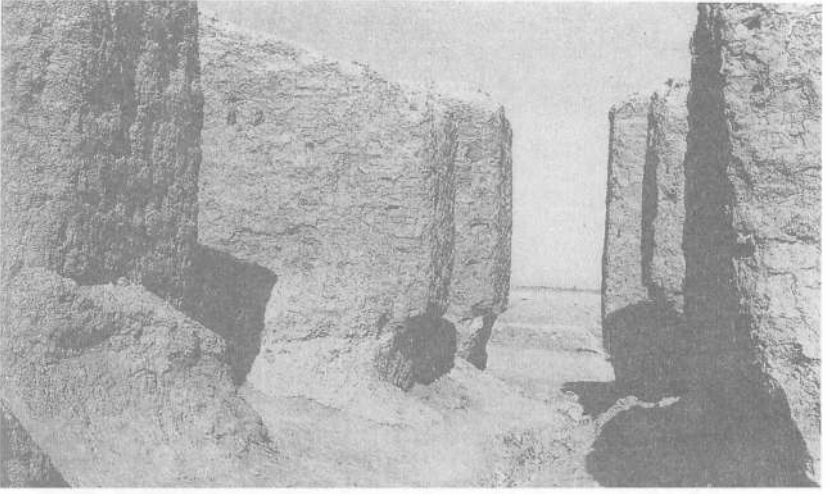
Ur, Kral Urnammu'nun sarayı. MÖ 2250-2232.

Lapis saplı altın hançer ve kını. Kının üzerinde filigran ve altın granül. MÖ 2685-2645 civarı. Ur'daki erken hanedanlık kral mezarlığında bulunan en güzel örneklerden. Bağdat, Irak Müzesi.

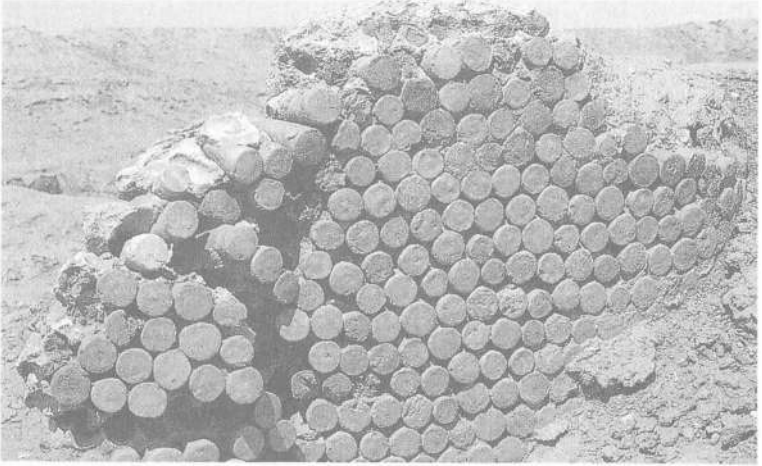
Prens Meşkalamduḡ'un bukleli peruk şeklindeki altın miğferi. MÖ 2700'lerin sonu. Ur'daki erken hanedanlık kral mezarlığından. Bağdat, Irak Müzesi.

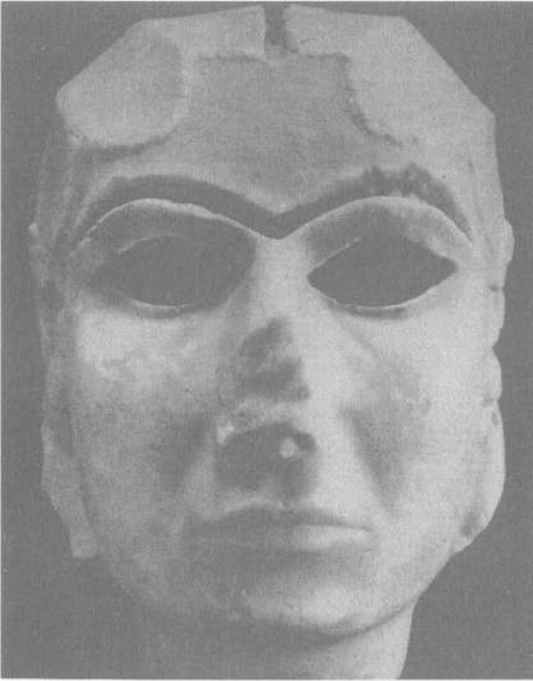
Kiş, Mesilim Çağı Sarayı. MÖ 4/3. bin yıl. Kale benzeri yan kanadının niş duvarı.

Susa'dan. Susa -I- kültürüne ait, fırınlanmış ve boyanmış seramik kupa. MÖ 4. bin yıl. Paris, Louvre.

Uruk, Eanna kutsal yapısının çubuk mozaik sarayından bir duvar mozaïği. MÖ 4. bin yılın üçüncü çeyreği.

“Varkalı Kadın”. Uruk Eanna kutsal yapısından bir kadın yüzü. Beyaz mermerden, Erken Sümer dönemine ait. Belki bir rölyefin parçası. Bağdat, Irak Müzesi.

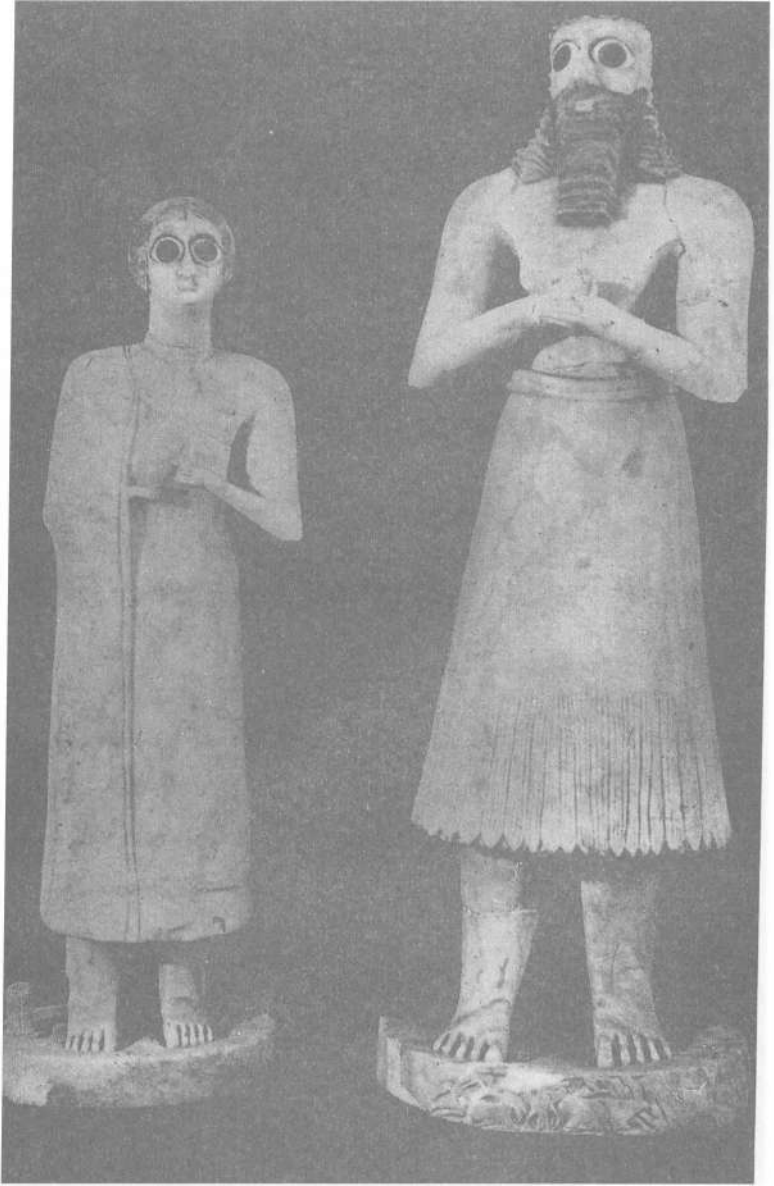
Uruk, Eanna Zigguratı.

Eanna kutsal yapısından. Üzerinde kurban sahiplerine yer verilmiş kaynak taşı vazo. MÖ 4. bin yılın 3. çeyreği. Bağdat, Irak Müzesi.

Duacı yontusu. Mesilim Çağı'na ait sayısız adak figürlerinden biri. MÖ 4/3. bin yıl. Bağdat, Irak Müzesi.

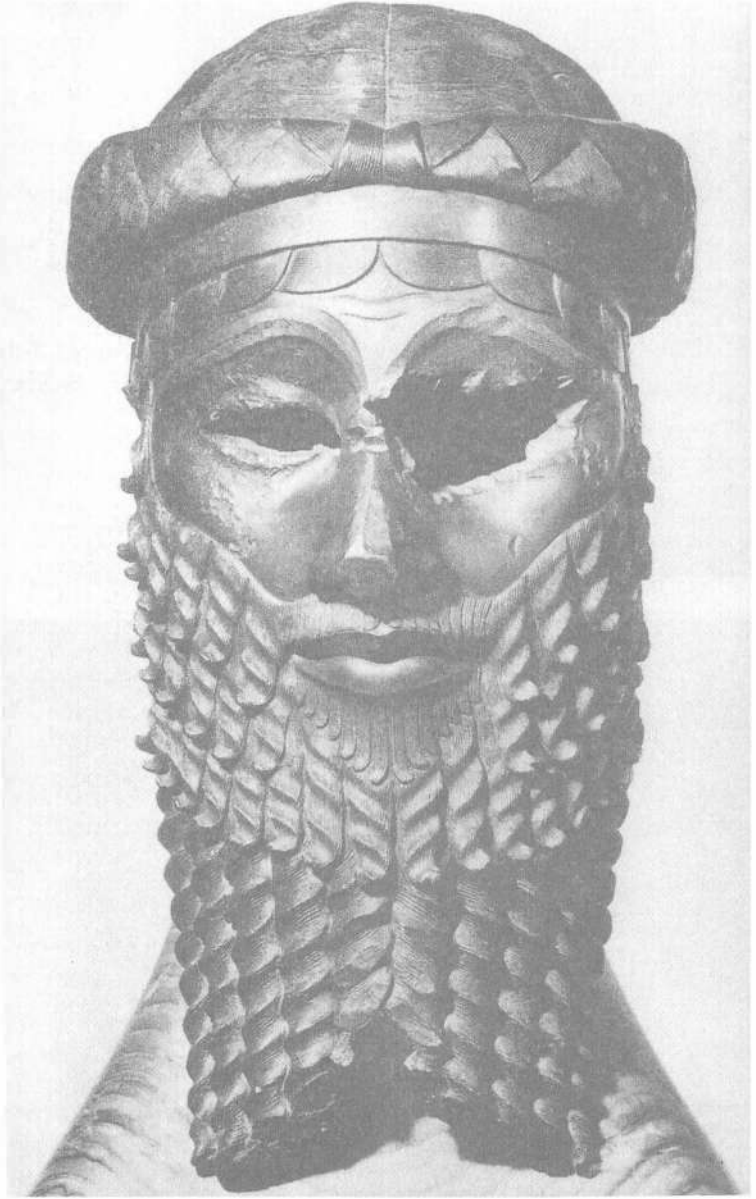
Tell-Asmar (Eşunanna) Abu Tapınağı'ndan kupalı bir duacı kadın ve erkeğin yontuları, alçıtaşından. Gözler midye ve kireçtaşından. MÖ 3. bin yılın 1. yarısı. Erkek, kenarları püsküllü tipik erken Sümer eteği giymektedir. Bağdat, Irak Müzesi.

Mari, İştar Tapınağı. Al-
ıtaşından oturan kadın. MÖ
2900-2460 civarı. Tipik bir
Mari bۆlgesi giysisi. Arkeoloji
Mۆzesi, şam.

Mari, Dagan Tapınağı'ndan bronz aslan. MÖ 2255-2150 civa-
rı. Paris, Louvre.

Eskiden Sargon olarak adlandırılan Ninova'dan zengin, Akadlı bir kralın bronz başı. MÖ 2270-2232. Bağrat, Irak Müzesi.

Terrakotta kadın figürü. El-Obeyd Çağı. MÖ 4. bin yıl, belki bir bereket tanrıçası. Bağdat, Irak Müzesi.

Mitolojik rölyef, MÖ 3. bin yıl. Bağdat, Irak Müzesi.

Çafadca, kızıl seramik çömlek, MÖ 4. bin yıl sonu. Bağdat, Irak Müzesi.

Erken yüzyıllarda Babil Kulesi sanılan Akarkuf Zigguratu.

Kralın şarkıcısı Urnañe'nin alçı taşından adak yontusu. Gözler lapis ve midyeden yapılmış. Mari İştar Tapınağı'ndan. MÖ 2900-2460. řam Müzesi.

MÖ 4000 yıllarında Mezopotamya'da ortaya çıkan birçok medeniyetin temelini atan Sümerler, yazıyı bulan ilk toplumdur. Arazi ölçüleri ve onluk sistemi hayata geçirmenin yanı sıra, astronomi, tıp ve dil gibi pozitif öğretilerde de öncü olmuşlardır.

Tarihte ilk kez okul açma özelliğine sahiptirler ve böylelikle eğitimi evin dışına çıkararak, formal sisteme geçmişlerdir.

Sümerler; Kiş, Nippur, Zabalam, Umma, Lagaş, Eridu, Eruk ve Ur başta olmak üzere birçok büyük şehir kurarak yerleşik düzene sahip ilk site devletidir.

Bu medeniyet, gerçek anlamda 20. yüzyılda keşfedildi. Onlarla ilgili bilgilerimizi biçimlendiren kanıtların çoğu, I. ve II. Dünya Savaşları arasında yapılan kazılarda gün yüzüne çıktı. Günümüzde Mezopotamya'nın bu sıradışı topluluğu hakkında yapılan yayınlar artık kütüphaneleri doldurmaktadır. Bu arada yüzlerce bilim insanı, Sümerlerin nereden geldikleri ve erken tarihlerinin seyri hakkında bilgi vermeden önce, onların yaşamları, dinleri ve kültürleriyle ilgili pek çok şeyi açıklayan binlerce çivi yazısını çözmek için uğraştılar ve halen uğraşmaktadırlar.

Helmut Uhlig, bu kitabında, elde edilen maddi verilerden hareketle, bir büyük uygarlığın kuruluşunu, gelişimini ve günümüze devrettiği kültürel-sanatsal mirasını inceleyerek, bizi keyifli ve öğretici bir tarih yolculuğuna çıkarıyor.

ISBN 978-9944-330-47-3

9 789944 330473